

ISSN 1563-0323
Индекс 75878; 25878

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Филология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия филологическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

EURASIAN JOURNAL

of Philology: Science and Education

№4 (176)

Алматы
«Қазақ университеті»
2019

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ №4 (176) желтоқсан

ISSN 1563-0323
Индекс 75878; 25878

04. 05. 2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16497-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Зуева Н. Ю. – ф. ғ. к., доцент (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Әбдіманұлы Ө., ф. ғ. д., профессор (ғылыми редактор)
(Қазақстан)

Досанова А. М., PhD, доцент м. а. (ғылыми редактордың
орынбасары) (Қазақстан)

Таева Р. М., ф. ғ. к., доцент (редактордың көмекшісі)
(Қазақстан)

Алинтаева Л. Т., ф. ғ. к., доцент м. а. (редактордың
көмекшісі) (Қазақстан)

Джолдасбекова Б. У., ф. ғ. д., профессор, ҰҒА
корреспондент-мүшесі (Қазақстан)

Донна Орвин, ф. ғ. д., профессор, Торонто университеті
(Канада)

Евдокимова С. Б., PhD, асс. профессор, Браун
университеті (АҚШ)

Жаң Жин Жин, доктор, профессор, Пекин ұлттық орталық
университеті (Қытай)

Қарағойшьева Д. А., ф. ғ. к., PhD, доцент (Қазақстан)
Кибальник С. А., ф. ғ. д., профессор, Орыс әдебиеті
институты (Ресей)

Мадиева Г. Б., ф. ғ. д., профессор (Қазақстан)

Морхье Пост, PhD, профессор, Берген университеті
(Норвегия)

Насие Йылдыз, ф. ғ. д., профессор, Гази университеті
(Түркия)

Риверс Уильям П., ф. ғ. д., профессор, Ұлттық кеңес және
тілдерді дамыту жөніндегі халықаралық оқыту (АҚШ)

Сэт А. Агбо, PhD, асс. профессор, Лейкхэд университеті
(Канада)

Темірболат А. Б., ф. ғ. д., профессор (Қазақстан)

Тымболова А. О., ф. ғ. д., профессор (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Тонкер А. (Қазақстан)

«Филология сериясы» қазіргі тіл білімі мен әдебиеттану және аралас мамандықтардың өзекті мәселелерін жариялауға арналған.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаққозова

Телефон: +7 747 125 6790

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева

Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 13288

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 19,2 б. т. Тапсырыс № 396.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2019

1-бөлім
ӘДЕБИЕТТАНУ

Section 1
LITERARY CRITICISM

Раздел 1
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

U.K. Abisheva ,

Doctor of Science, Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Abisheva.O.K@gmail.com

THEORETICAL CONCEPTS OF FEMINISTIC LITERARY CRITICISM OF THE SECOND WAVE

Abstract. The article explores the theoretical concepts of gender studies, which are reflected in the literary criticism of the 1970s, which fell on the second wave of the feminist movement. The texts created by the pioneers of gender researches in philological science were a significant scientific fact, but until now this direction is in the process of institutionalization and development.

The author analyzes the works of scientists from France, Great Britain and the USA, which have become classics of gender studies in literary criticism. It is traced how this trend developed, which influenced the formation of modern philological science, how researchers fought against patriarchal ideology, discriminatory practices rooted in social culture, and stereotypes prevailing in public consciousness.

The article introduces how the conceptual apparatus, methodological tools, and the theory of gender studies were formed, which brought serious changes to hermeneutics and interpretation of literary texts. The works of S. de Beauvoir, H. Cixous, L. Irigaray, N. Shore, A. Rich, E. Showalter, S. Gilbert, and S. Gubar, who examined the dominance of the patriarchal symbolic order by the example of representative experiments of classical literature. The author introduces the details of the methodology, critical interpretations and conclusions of feminist literary criticism, represented by diverse, often contradictory scientific texts, challenging both patriarchal gender norms and the order on which gender imbalance was based.

Key words: feminist literary criticism, gender theory, method, S. de Beauvoir, Hélène Cixous, L. Irigaray, N. Shore, A. Rich, E. Showalter, S. Gilbert, S. Gubar.

Ұ.К. Әбішева,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, ф. ф. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Abisheva.O.K@gmail.com

Екінші толқын феминистік әдеби сынының теоретикалық тұжырымдамалары

Аңдатпа. Мақалада 1970 жылдардың әдеби сынында бейнеленген феминистік қозғалыстың екінші толқыны мен тұстас келген гендерлік зерттеулердің теоретикалық тұжырымдамалары қарастырылады. Филология ғылымында гендерлік пионерлері құрастырған текстер көрнекті ғылыми факт бола отыра, қазіргі уақытқа дейін бұл бағыт институцияландырумен даму процесінде. Әдебиеттанудағы гендерлік зерттеудің классикасы болып табылатын Франция, Ұлыбритания және АҚШ елдері ғалымдарының еңбектері талданады. Заманауи филология ғылымының құрылуына себепші болған бұл бағыттың қалай пайда болғаны, түбірі әлеуметтік мәдениеттен етек жайған патриархаттық идеологияға, дискриминациялық тәжірибеге және қоғам санасында қалыптасып кеткен таптаурындарға зерттеушілердің қалай қарсы шыққаны қарастырылады. Қазіргі уақытта гендерлік зерттеу перспективті бағыт болып табылады.

Мақала герменевтика және көркемдік тексттің интерпретациясына ауқымды өзгерістер алып келген гендерлік зерттеу теориясының ұғымдық құрылымы, әдістемелік құралдарының қалыптасуымен таныстырады. Мақалада патриархаттық символикалық тәртіппен басым болған классикалық әдебиетті репрезентативтік тәжірибе негізінде қарастырған С. де Бовуар, Э. Сиксу, Л. Иригаре, Н. Шор, А. Рич, Э. Шоуолтер, С. Гилберт және С. Губар еңбектері талданады. Автор әдіснаманың егжей-тегжейлерімен, сыни интерпретация және қарама-қарсы қойылған, гендерлік дисбалансқа негізделген патриархаттық гендерлік қағидаларға үн тастайтындай әртүрлі феминистік әдеби сындардың нәтижелерімен таныстырады.

Түйін сөздер: феминистік әдеби сын, гендерлік теория, әдіс, С. де Бовуар, Э. Сиксу, Л. Иригаре, Н. Шор, А. Рич, Э. Шоуолтер, С. Гилберт және С. Губар.

У.К. Абишева,

д. ф. н. профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: Abisheva.O.K@gmail.com

Теоретические концепции феминистской литературной критики второй волны

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические концепции гендерных исследований, нашедшие отражение в литературной критике 1970-х годов, пришедшейся на вторую волну феминистского движения. Тексты, созданные пионерами гендерных штудий в филологической науке, явились значительным научным фактом, но и до настоящего времени это направление находится в процессе институционализации и развития.

Анализируются труды ученых Франции, Великобритании и США, ставшие классикой гендерных исследований в литературоведении. Прослеживается, как складывалась это направление, повлиявшее на становление современной филологической науки, как исследователи боролись против патриархатной идеологии, дискриминационной практики, уходящей корнями в социальную культуру, стереотипы, сложившиеся в общественном сознании.

Статья знакомит с тем, как формировался понятийный аппарат, методологический инструментарий, теория гендерных исследований, привнесшие серьезные изменения в герменевтику и интерпретацию художественных текстов. Анализируются труды С. де Бовуар, Э. Сиксу, Л. Иригаре, Н. Шор, А. Рич, Э. Шоуолтер, С. Гилберт и С. Губар, рассматривавших на примере репрезентативных опытов классической литературы доминирование патриархатного символического порядка. Автор знакомит с деталями методологии, критическими интерпретациями и выводами феминистской литературной критики, представленной разнообразными, часто противоречащими друг другу научными текстами, бросившими вызов как патриархальным гендерным нормам, так и порядку, на котором основывался гендерный дисбаланс

Ключевые слова: феминистская литературная критика, гендерная теория, метод, С. де Бовуар, Э. Сиксу, Л. Иригаре, Н. Шор, А. Рич, Э. Шоуолтер, С. Гилберт, С. Губар.

Introduction

The first wave of the feminist movement, which falls at the end of XIX – early XX centuries, was characterized by the requirement of legal equality between men and women, the movement's supporters primarily advocated for women's voting rights, for equal access to education, and for improving the economic conditions of their lives, regulating the norms of family law. The movement of the second wave of feminism begins in the middle of the 1960s – early 1970s, this period signified other goals, designed to awaken the consciousness of society and accelerate the changes in the status of women. This time, the movement attempts to "liberate" the weaker sex from the subjugation and dependency, that stems from women's limited societal functions as housewives, mothers and wives.

Activists of the second wave of feminism have been disappointed with the results of the previous struggle for equality of women and men which primarily targeted the formal legal interests. Despite expectations imposed legal measures had no effect on the actual gender equality, so the feminists of the second wave advocated in favor of overcoming public stereotypes and proclaimed the need of feminization of the world.

The second wave of the feminist movement has put forth the demands of "liberation" of women and the introduction of additional legislative changes, including the equality of civil rights (without special emphasis on political rights), the right to equal pay, reproductive rights, the right to abortion and contraception, combating discrimination by gender, and resisting domestic violence and sexual abuse and others. Feminists of this time rejected established practices of the social order and attempted to overthrow gender stereotypes, believing in a collective female gender identity.

In the second wave of the feminist movement, according to the theorists, the source of gender inequality is not based on the natural social constraints but on a patriarchal ideology, discriminatory practices rooted in social culture, stereotypes in the process of socialization, and the usual separation of male and female roles of labor. These are results of an established social stratification rather than of natural biological differences. Thus, the conditions of the second wave feminism had moral dimension which significantly differed from the goals of the earlier period.

The second wave feminism challenged both the patriarchal gender norms and the order, of gender imbalance. But it should be noted that in the 1980s,

certain groups branched out from the movement, such as Difference Feminism. This approach recognizes the existence of the natural differences between men and women, it argued that women's strive towards egalitarianism (from French -. Equality) can lead to the decomposition of the female gender identity and to the loss of traditional feminine qualities of empathy, care, affection, tenderness—a shift towards male purposes and values cultivated by men. A major role in the ideology of the feminist movement of this period was the goal of true social equality of both sexes, it assumed a radical transformation of society. And the main reason of oppression was, according to the feminists of the second wave, the patriarchal structure of society. The struggle of the movement for gender equality was based on the recognition of women as subjects of discrimination, by definition of Simone de Beauvoir, the "second floor" gender.

Following the changes in the society and democratization in the Soviet Union in the second half of the 1980s there were no immediate changes in the division of gender roles. The breakthrough came about a decade later. Without a doubt one could say that the end of the twentieth century – the first decade of XXI century can be referred to "the era of gender." Gender perspective has gained unprecedented momentum and socio-cultural interest, there was a great increase in the volume of publications in this field. "Feminine" and "masculine" were the leading categories in scientific publications in a variety of fields, and gender became the most discussed topic at scientific conferences and seminars. Gender left a strong imprint in science, journalism and social studies of the former socialist republics. The problem of gender inequality caused heated debate. Although this situation was undoubtedly positive, it's hard not to agree with the fact that the resolution of gender issues in the CIS countries and, more generally, countries of the former socialist camp, moved with great delay. And the need to bridge the gap in the first place was connected with the need to translate basic feminist text to Russian and other national languages.

Currently, gender theory is one of the most promising studies which is offered to students at many educational institutions. The idea of gender as a political tool that serves to challenge the relationship between the biological nature of humans and their cultural roles is taught at most universities. Academic programs at Harvard, Princeton, Oxford, Yale and many other well-known universities offer for courses on gender theory. The CIS countries also introduced this field in various departments. Gender theory today

is a lot of diverse, often conflicting scientific texts on a wide range of issues, such as race, gender, sexuality, identity, politics, culture, etc.

The study of gender problems today – is one of the massive intellectual trends of our time. Without gender theory any serious changes in the philological science, hermeneutics and interpretation of texts are impossible in the present and the future. From the beginning the second wave of feminism has gained academic voice both within gender studies and beyond.

Experiment

French feminist theory began to emerge in the 1970s in a highly politicized climate of protesting students. The first women's groups were formed in 1968 under the name of "women's liberation movement" («Mouvement de Libération des Femmes», or MLF). French feminists – Hélène Cixous, Julia Kristeva, Luce Irigaray, the authors of the French gender theory, and followed Simone de Beauvoir's ideas of *The Second Sex* that the woman is "a friend." Beauvoir can be recognized as one of the first authors of the twentieth century to draw attention to the current situation. She was the first to raise awareness of changing the prevailing and apparent concepts that allow men subjugate and control society (Beauvoir, 2017: 214).

In her works, Beauvoir formulated the main foundations of feminism, and although the book was published in 1949, it is still widely read and studied in the world, a lot of research is based on the book. Beauvoir rediscovers the concept of "woman". She tries to understand the meaning of the words "man" and "woman" and makes an interesting observation: the concepts of "man" and "woman" in society are not used equally. The word "woman" is always defined as "no-man," as a negative, in opposition to the "man." While the word "man" always has a positive value, since he (man) is the humanity as such, whereas the word "woman" has no intrinsic value, it is always defined in correlation with "man". The author presents a woman as a slave, like slavery, she insists that she has always been subjugated by men. At the forefront of research, the central arguments S. de Beauvoir makes is that in modern society, being a woman is determined by the opposite sex. Philosopher Beauvoir defines women as "Other", describes its otherness as a fundamental characteristic of the category. From the author's perspective if the otherness principle works in social, racial and other groups (e.g., in relation to foreigners, indigenous or representatives of the other

racés, etc.), it must work in relation to the woman. A. Gritzanov notes, "This situation creates both as externalization of women, coupled with the loss of her freedom and a certain set of sexual-behavioral and benefits" (Gritzanov, 2002: 87).

S. de Beauvoir believes that "a woman is not born a woman, but becomes a woman in the process," as the product of the formation of the "Other", or the secondary gender. The study of the formation of woman is a plea that begs to disprove the myths about women and femininity. To confirm her thesis, the author draws from a huge number of sources, from personal life experience to the analysis of works of Claude Lévi-Strauss on kinship systems and psychoanalysis of Jacques Lacan. Beauvoir's methodology embodies the true phenomenology of "women in the situation." The author reflects on the negative view of the female body from the male perception. She writes that you should consider pregnancy and motherhood a negative situation when women don't have control over their own bodies. The purpose of Beauvoir's book is creating an idea that a woman should get out of the shadow of a man, cease to be the "Other", excluded from the overall social system. A branch of feminism that created by S. De Beauvoir was picked up by French researchers Hélène Cixous and Julia Kristeva.

Results and discussion

Hélène Cixous is a theorist of feminism, novelist, poet, literary critic. Her doctoral thesis devoted to the work of James Joyce, and other scientific papers related to the avant-garde writers of the twentieth century – James Joyce, Franz Kafka, Jean Genet, Clarice Lispector and others. Cixous also owns works devoted to the classics, Shakespeare and Stendhal, but key issues for its feminist criticism are the definition of the unconscious, bisexuality and "women's writing".

In 1975, Cixous has published a critical essay "The Laugh of the Medusa" (translated in English in 1976) and «Souffles, Des femmes» – the most famous work in contemporary feminist theory. Both works, especially the first, caused a great interest from the scientific community, and became the most cited works of the researcher. *Laugh of Medusa* is referred to as an introduction to feminist rehabilitation literature. Cixous's most famous essay is based on a psychoanalytic interpretation of the Greek myth that the author challenges the orthodox patriarchy. She discovers a direct connection between the social status of women and their lack of literary history.

Women's writing, a working term referred to as the "letter" is practiced mainly by women, to the text creation female literature methods. Women's writing concept – a revolutionary idea. Hélène Cixous, which is most often associated with her name, but we must admit that it is probably the most nebulous and vague. However, one cannot deny the pivotal importance of the concept in gender studies. Cixous's theory of women's writing is a feminist theory, because it claims that the Patriarchy is a special cultural and historical phenomenon with established power relations. The author wonders why anything feminine is usually identified with a natural origin, that is subjected to be monitored and controlled, while the masculine has an autonomous and dominant beginning.

«Souffles. Des femmes» expands the views of the author on the connection between female desire and female language. In his writings, Cixous reflects on the matters that guide human life: body, soul, passion, love, sex. She writes about eroticism, heterosexuality, homosexuality, gender identity. Her works reveal the author's views on the sexual experiences of women and its representation in the literary text. In the article, "The woman – body – text," Cixous writes, "Women's works are closer to the voice and to the living language of the flesh than those of men. They have more freedom, they seek not so much to say how to feel, but to touch and transmit tactile sensations through the voice. Women's writing rehabilitates the repressed in a symbolic beginning of the archaic mother. The voice of the old "Great Mother" sounds throughout the body, penetrating through, and echoing in the letter. The text is not based on the ordinary laws of composition, rather it flows freely spreads like suddenly spilled liquid. Let us recall the primitive fears and fantasies associated with blood with menstruation. And I would even likened this expiration text vomiting process" (Cixous, 1995).

Cixous's work is not limited to the ethical requirements that are advocating for a respectful and correct attitude towards the female sex, and the female world. According to the author, it is important to change the thinking and habits, the foundations on which rests the traditional difference between the male and female worlds. She writes about the need to change the gender status and the role of women in a patriarchal society and to eliminate the source of male dominance.

This means rethinking the relationships that are identified with patrilineal genealogy, in which male dominance is prevalent. Cixous believed that it was important to remind women about their significance

in history, to make changes in the symbolic male order. Another American literary theoretician Naomi Schor, argued that the loss or "absence" of women in the symbolic order is a "natural" consequence of phallogentrism, a system aimed at establishing the rule of male subjectivity (Shore, 1987: 112).

Patriarchal culture gives men the benefits at the expense of women, it creates a society dominated by men. Cixous, based on Jacques Lacan's symbolic order patterns related to the works of Freud and de Saussure, connects the language, the human psyche and sex. Lacan's theory of developing the concept of preoedipal male ego (nonlinguistic) is symbolized to the castration complex, which is both a sexual and a linguistic model. Imagined formalized as a feminine space. It is related, according to Lacan, to the body and to the mother's breast. The symbolic order is related to Paternity Law in gaining language and gender differences.

H. Cixous in "The Laugh of the Medusa" was first coined the term «écriture féminine», which is translated into Russian as "women's writing". The author argues that "a woman should she write about myself: should write about women and bring women to literature, from which they were violently unlearn, as well as from his body – for the same reasons, under the same law and the same fatal purpose. A woman must immerse themselves in the text – but at the same time in the world and history – his own movement"(Cixous, 1976).

Cixous believes that the only way to get a certain degree of freedom and power over their own lives for women – is to begin to create. It acts as "Laughter of Medusa" for new ways of thinking and feminine letter in literature. The essay was the main text of feminist criticism because of his sharp criticism of patriarchal politics. This is one of the most influential texts of feminist philosophy, based on the post-structuralism and psychoanalytic theory. Concerned that, as a woman is traditionally presented in "male" literature, Cixous begins its analysis, referring to the classic figure of Medusa. She recalls how Medusa was introduced in culture for centuries. Traditionally, it was portrayed as a physical and moral monster with long snake hairs that fascinated and paralyzed men who looked at her. Before its formidable look fossilized men. Medusa in Cixous is a symbol of female anger. It should blow up the Law of the Father (the term Jacques Lacan).

It is no accident that perception ancient antique image of Medusa is the same in different contemporary authors. So, Professor in Gender Studies and Religion Emily Culpepper wrote the

work "Ancient Gorgon. The face of modern women's anger, "in which she said that the image of Medusa opens a long series of feminists who perceive her face as an expression of his rage, and its" history can lead to an interesting study of power and its use "[8.65]. Robert Graves came to the conclusion that the myth of Medusa keeps the memory of the late onset of matriarchy and patriarchy (Culpepper, 2003: 144).

E. Cixous interprets the image of Medusa in the same plane. With the help of ancient way she tries to express what is common to all women, "who were repressed culture, generated total, depressing the symbolic order. In the patriarchal society the feminine is understood as a sign of inferiority. Women are welcome to join their alleged curse, the symbol of which, according to Cixous, is Medusa. But Medusa Cixous laughs that is joyful and destructive act, almost Dionysian laughter, which can direct the female literature in new ways. Therefore, in the first paragraph of an essay E. Cixous describes women's writing as liberation, and interference in the male symbolic order. Women's perspective in the literature, according to Cixous, due to the fact.

Phallogentrism dominant male linguistic and philosophical system or, more simply, male bias, do not allow women to have access to their own narratives. Without it, access to women lack knowledge about the many ways to be a woman, so that they do not have the body and are a nobody. It is extremely important – Cixous says – that a woman should, in the broad sense, "write itself" and "embed themselves in the text – both in the world and in history – through its own women's writing (Cixous, 1975). Essentially, Cixous calls for women to assert themselves in the "letter" and the world, to leave him his literary trail. "Laughter of Medusa" – a call to arms, a call for women to return to their bodies, their identity and sensuality through a woman's letter. Changing this situation – a very complex theoretical and practical problems,

"I will talk about women's literature; about what she should do. <...> A woman must immerse themselves in the text – but at the same time in the world and history – their own movement.

The future should not be determined by a past. I do not deny that the past is still sitting in us. But I refuse to amplify it, throw it indestructibility halo, like fate, biological and cultural mix. Waiting – my imperative.

I am writing this as a woman, and women. When I say "woman", I mean a woman in her inevitable struggle against the conventional man; universal

type of a woman who should lead women to a sense of its importance in history. But, firstly, it must be said that, despite the enormous oppression that kept us in the "darkness" – that is, forced to accept the darkness as our attribute – does not currently exist some common or typical woman" (Cixous, 1975).

The main objective of the author of "Laugh of Medusa" is to cast doubt on existing literature and the social order, to force women to get out of them and give a new vision of women, women use writing as a source of strength and inspiration. E. Cixous encourages women to focus on their personality, especially in the body of the individual. The essay contains an argument that women's writing – a tool that women should use to protect themselves, to find freedom, they lost in the patriarchal society. The author criticizes the logocentric system of society, calling it phallogocentric calls to violate this social practice. Dictionary of gender terms gives the following definition of this concept "Phallogocentrism – term psychoanalysis Jacques Lacan denoting patriarchal symbolic order, wherein the mark is positioned as phallus preferred masculine (unlike excluded from symbolic order femininity). In feminist papers used as a synonym for hard androcentrism" (Shevcheko, 2013).

The author examines the issue of women's writing, its features and the works related to women's writing: "It is impossible to define the practice of feminist writing, and this inability to stay because this practice cannot be driven into the frame of the theory, limit rules – but that does not mean it does not exist. But it will always surpass the discourse that is governed phallogocentric system; it is always in areas that go beyond the submission of philosophical and theoretical dominance. She always understood only by those entities that destroy the automatism, a figure standing on the periphery, where the authorities do not reach" – the author notes – hence the need to approve such literature, to give form to its movement, its immediate and long-range routes. It should be borne in mind that the gender opposition, which has always worked for the benefit of man, and kept her books to its laws, has historical and cultural boundaries. Literature already exists,

Cixous argues that there is no "ordinary" or "typical" women, it focuses its research on what women have in common "What we have in common, I'll tell you. But it strikes me above all the infinite variety of individual constitution of women: it is impossible to talk about women's sexuality, general, equal, classified in certain standards – just as it is impossible to talk about the general for all people unconscious. Women imagery inexhaustible, like

music, like painting, and prose: its flow fantasies infinite (Cixous, 1976). The researcher says that a woman should cease to exist by measuring the masculine criteria and start to express themselves, based on their own experiences:

"<...> I would like to see a woman wrote and opened this unique empire so that other women, other unrecognized sovereigns could exclaim: I too crowded; my desire to also generate new desires, my body, too, no one knows the famous songs. Again and again, I overflow the flow of light – which can result in a form much more beautiful than those imposed on me from above, and are sold under the guise of fate.

Therefore: Write! Letter created you for you – for yourself; your body – is yours, take it. I know why you do not write. (And why I did not write before I turned 27). Because the literature – it is something high, too high, too great for you, it is reserved for the great – that is, for the "great men" – and [so] they engaged in "stupid". <...>

Write, even if no one will hold, nothing stops, neither the man nor the mad capitalist machine, in which the publisher – sly, obsequious servants imperative economy is working against us and behind us, or you yourself. Grinning readers, editors, and big bosses do not like sincere female texts. They are afraid of them.

I write woman: woman must write woman. The man – a man. Therefore, here you will find a hint of the man; let him talk about his masculinity and femininity: it will concern us only when men open their eyes and look at myself without blinders" (Cixous, 1976).

Hélène Cixous opposes the idea of binary oppositions in the system. She calls them "the patriarchal binary thought", in which there are opposite poles, such as active / passive, sun / moon, culture / nature, intelligence / feelings, etc.. In this patriarchal hierarchy of the woman, according to Cixous, always associated and / or symbolized with negative and passive start. For Cixous patriarchal point of view it allows a woman to be either passive or non-existent. Women's letter, according to the author, can lead to the destruction of hierarchies and oppositions, which limit the hidden life.

Another French philosopher and psychoanalyst Luce Irigaray, the author of works «Speculum. De l'autre femme» (1974), «Ce sexe qui n'en est pas un (Éditions de Minuit)» (1977). («This Sex which is not One» (on the Eng. lang.) Et al., Sees a definite connection between social organization and physical morphology. The researcher notes that the structure and specific properties of the world is

largely due to the body morphology and especially sexual identity. This means that women, deprived of its own morphology and the corresponding symbols, are doomed to follow the laws imposed phallogocentric logic. They operate in a system dominated by men, where He achieved his supremacy through repression and denial of femininity. In the opinion of the philosopher, in a symbolic manner the woman is not entitled to your own unique genealogy,

Feminist art criticism the UK and the US also developed their complex theories and methods of gender analysis of literary texts. During the 1970-1990-ies the main work of the Anglo-American feminist critics have focused on the women's discourse strategy for the further development and theoretical rethinking of women's writing. Thus, the American researcher Barbara Johnson analyzes the work of the French philosopher, theorist of "letters" Jacques Derrida "Letter and distinction", "Grammar", "Speech and Phenomena."

Sandra Gilbert and Susan Gubar wrote an interesting study «The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination» (1979). Using the metaphor of the attic as the conclusions of the monograph authors reveal how, apparently observing patriarchal secular norms, the English-language women writers of the XIX century, used a wide range of methods for the expression of rebellious women pulses. They either renounced her sex, hiding behind a male name (George Sand and George Eliot), which was, by definition, Gilbert and Gubar, metaphorical transvestism; half-crazy or had a reputation eccentric person (Aphra Behn and Margaret Cavendish) or hiding behind a pseudonym (three Bronte sisters). So women writers overcame his fear of authorship, based on the belief of patriarchal society that lady to be a writer indecent. Writer of past eras have experienced an illness that Gilbert and Gubar call "schizophrenic authorship" (Gilbert S., Gubar, 2000: 69). Since women in this time lacked the authority, they tried to assert their own identity as a writer. Researchers have identified in the literature of the Victorian era the two most frequently recurring type of woman. These were the most common and contrasting female characters – a female monster, and a female angel. Since women in this time lacked the authority, they tried to assert their own identity as a writer. Researchers have identified in the literature of the Victorian era the two most frequently recurring type of woman. These were the most common and contrasting female characters – a female monster, and a female angel. Since women in this time lacked the authority, they tried to assert

their own identity as a writer. Researchers have identified in the literature of the Victorian era the two most frequently recurring type of woman. These were the most common and contrasting female characters – a female monster, and a female angel.

Adrienne Rich explored traces of the female silence in a collection of essays about women of African-American descent «On Lies, Secrets and Silence. Selected Prose, 1966-1978»(1979) ("The lies, the secrets and silence "). These works are aimed at trying to read suppressed, distorted or disguised messages that are encoded in the women's writing. They require a different reading strategy that goes beyond the superficial penetration reading, which takes full advantage of a "letter" in order to preserve what is still impossible to decipher.

Elaine Showalter, known American scholar of literature, a representative of the feminist critique, the author of "Their own literature: British women novelists from Bronte to Lessing" (1977), "Towards a feminist poetry"(1979). It introduced into scientific use the term "Gynocriticism" which differs from the simple analysis of literary. According to the authors' note Dictionary of gender terms", "Feminist criticism, according to Showalter, focuses on women as male reader of texts, it is a "political and polemical" and has a limited ability to create his theory. Such criticism explores the importance of gender codes, examines the "woman-as-sign" in the historical and social context. Social orientation of feminist criticism is due to a significant influence of the ideas and concepts of S. de Beauvoir. Gynocriticism also focuses on the figure of a woman-writer and looking for design tools for the analysis of women's literature "(Shevchenko, 2013).

Conclusion

Feminist literary criticism has arisen on the basis of the women's movement in the second half of the 1960s – early 1970s. It exists in almost all fields of art and culture, its goal is the liberation of literature and art in general from logocentric thinking patriarchal culture. Gender academic research allowed not only to promote the women's texts, but also became the axis of the feminist reflection. "Women's writing" helps to overcome social role imposed upon women to express their feelings, spirituality, corporeality, femininity. The theoretical concept of the second wave of feminism characterized by pluralism and diversity, their main goal – to reveal the hidden and the apparent marginalization and oppression of women in the existing androcentric discourse. In

general, in the field of feminist theories have been many, but even more outstanding issues. Despite the fact that feminist criticism has gone through some internal divisions and disagreements on the basic theoretical issues, it has made a significant contribution to contemporary culture.

Литература

- Бовуар де С. Второй пол / пер. Е. Орлова, А. Сабашникова. – М.: Азбука, 2017. – 1300 с.
- Graves R. Themysofancient Greece. – М.: Progress, 1992. – 620 p.
- Грицанов А.А. Симона де Бовуар // Всемирная энциклопедия. Философия. Двадцатый век. – М.: АСТ; – Минск: Харвест, Современный писатель, 2002. – 1312 с.
- Cixous H. The Laugh of the Medusa. Transl. by Keith Cohen and Paula Cohen Source: Signs, Vol. 1, No. 4 (Summer, 1976), pp. 875-893 [Electronic resource]. – Access mode:<https://victorpostnikov.wordpress.com/2016/06/14/>Date of appeal: 05.30.2019.
- Cixous H. Woman – body – text / Transl. with France by O.Vanshteyn // Art Magazine. 1995. – № 6. – S. 32-35. [Electronic resource]. Access mode:<http://moscowartmagazine.com/issue/63/article/1322>Date of appeal:05.30.2019
- ШевченкоЗ. Словарь гендерных терминов. 2013. [Electronic resource]. – Access mode:<http://az-gender.net/fallocentrizm.html> Treatment Date: 10.09.2018.
- Gilbert S., Gubar S. The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literacy Imagination. – New Haven – London: Yale University Press, 2000. – 768 p.
- Culpepper E. Ancient Gorgons: A Face for Women's Contemporary Rage. In: The Medusa Reader. Edited by Marjorie Garber, Nancy J.Vickers. – New York: Routledge. 2003. – 288 p.
- Irigaray L. This Sex which is not One / Transl. by C. Porter, C. Burke. – Ithaca: Cornell University Press.1985. – 222 p.
- Shore N. Breaking the Chain: Women, Theory and Fiction of the French Realist. – New York: Columbia University Press, 1987. – 203 p.

References

- Bovuar de S. (2017). Vtoroy pol. [Second floor] M.: Azbuka, 2017. 1300 s. (In Russian).
- Culpepper E. (2003) Ancient Gorgons: A Face for Women's Contemporary Rage. The Medusa Reader. New York: Routledge. 2003. 288 p
- Gilbert S., Gubar S (2000). The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literacy Imagination. New Haven, London: Yale University Press, 2000. 768 p.
- Greys R (1992). Mifydrevney Gretsii. M.: Progress, 1992. 620 s. (In Russian).
- Gritsanov A.A. (2002) Simona de Bovuar [Simone de Beauvoir] Vsemirnaya entsiklopediya. Filosofiya. Dvadsatyy vek. M.: AST; Minsk: Kharvest, 2002. 1312 s.(In Russian).
- Irigaray L. (1985) This Sex which is not One. Ithaca, New York: Cornell University Press.1985. 222 p.
- Sixsu H. (1975). The Laugh of the Medusa. Cixous H. URL [https://victorpostnikov.wordpress.com/2016/06/14/Data obrashcheniya: \(05.30.2019\).](https://victorpostnikov.wordpress.com/2016/06/14/Data obrashcheniya: (05.30.2019).) (transl. from France)
- Sixsu H. (1995) Woman – body – text. Cixous H. URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/63/article/1322>Data obrashcheniya: (05.30.2019). (transl. from France).
- Shevchenko Z. (2013) Slovar' gendernykh terminov. [Glossary of gender terms.]Shevchenko Z. URL: <http://az-gender.net/fallocentrizm.html>Data obrashcheniya:(10.09.2018).(In Russian).
- Shore N. (1987) Breaking the Chain: Women, Theory and Fiction of the French Realist. New York: Columbia University Press, 1987. 203 p.

МРНТИ 17.07.31

<https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph2>**Ж.К. Азкенова**

докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Нур-Султан, e-mail: azkenova@mail.ru

Н. ГОГОЛЬ И А. ЧЕХОВ. ДВА ЧИНОВНИКА И ДВА ГЕНЕРАЛА

Аннотация. В статье представлен опыт изучения текста как персуазивной программы. Выбор объектов исследования обусловлен возможностями сопоставления способов воздействия автора на читателя, в том числе перлокутивного воздействия (юмора). Предпринят также опыт анализа способов повествования.

В качестве актуальных задач обозначены исследование референтной, креативной и рецептивной компетенций текста в целях изучения иллокутивного воздействия автора на читателя, функции метатекстовых знаков. Изучение перлокутивного воздействия осуществлено в аспекте структуры комического и экспликаций смеховой культуры.

Алгоритм анализа: авторская репрезентация, коммуникативно-речевое поведение героев, смысл происшедшего с героями, трактовка писателями их смерти, типология и своеобразие чужих генералов – позволил установить формы присутствия автора и его воздействия, изображения вымышленного как подлинного.

Предметом анализа стали виды риторических модальностей – знания, понимания, убеждения. Обосновано, что они в сочетании с аллюзиями создают иконическую дискурсивность. Исследование риторической природы смеха выявило комический аспект двойничества, показало значение невербальной коммуникации героя с миром. Специфика повествования Гоголя и Чехова – как мотивированного отчуждения – выявляет аллюзию на смерть и роль физиологических маркеров. Персуазивная программа анализируется также с позиций смеховой культуры и православно-аксиологического осмысления.

Использование неориторического (дискурсного) и структурного подходов позволило установить связь двоякой событийности текста с типами риторических модальностей. Выявлена роль риторических модальностей как источников аллюзивной иконической дискурсивности. Показана общность и различия перлокутивного воздействия писателей на читателя. Установлена связь двоякой событийности с нарративной природой текста, когда метатекстовые знаки являются активными субъектами сюжета и выполняют функцию повествующего дискурса.

Ключевые слова: Гоголь, Чехов, «Шинель», «Смерть чиновника», дискурс, персуазивная программа, перлокутивное действие, метазнаки, повествующий дискурс.

Zh.K. Azkenova,

doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Nur-Sultan, e-mail: azkenova@mail.ru

N. Gogol and A. Chekhov. Two officers and two generals

Abstract. The article presents the experience of studying the text as a persuasive program. The choice of objects of research is due to the possibility of comparing the methods of exposure of the author on the reader, including perlocutionary influence (humor). Also taken experience in analyzing narrative methods. The research of reference, creative and receptive competences of the text in order to study the illocutionary effect of the author on the reader, the functions of metatext characters. The study of perlocution implemented in the aspect of the structure of the comic and explications of laughter culture.

Analysis algorithm: author's representation, communicative-speech behavior of heroes, the meaning of what happened to the heroes, the writers' interpretation of their death, typology and originality of foreign generals – allowed to establish the presence of the author and his exposure, images fictional as genuine. The subject of analysis was the types of rhetorical modalities – knowledge, understanding, beliefs. It is proved that they, in combination with allusions, create an iconic discursiveness. A study of the rhetorical nature of laughter revealed a comic aspect of duality, showed the value of non-verbal communication of the hero with the world.

The specificity of the narrative of Gogol and Chekhov – as a motivated alienation – reveals an allusion to death and the role of physiological markers. The pervasive program is also analyzed with positions of laughter culture and Orthodox-axiological reflection. The use of non-rhetorical (discourse) and

structural approaches allowed to establish a connection between the two events of the text and the types of rhetorical modalities. The role of rhetorical modalities as sources of an exclusive iconic discursiveness.

The generality and differences of the perlocutionary influence of writers on the reader. The connection of two events with the narrative nature of the text is established, when metatext characters are active subjects of the plot and perform the function narrative discourse.

Key words: Gogol, Chekhov, «The Overcoat», «Death of an Official», discourse, persuasive program, perlocutionary action, meta-signs, narrative discourse.

Ж.К. Азкенова,

А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., e-mail: azkenova@mail.ru

Н. Гоголь және А. Чехов. Екі шенеуік пен екі генерал

Аңдатпа. Мақалада мәтінді персуазивті бағдарлама ретінде зерделеу тәжірибесі қарастырылған. Зерттеу нысандарын таңдау автордың оқырманға әсер ету мүмкіндіктеріне негізделеді, оның ішінде перлокутивті әсер (өзіл) назарға алынады. Сондай-ақ баяндау әдістерін талдау тәжірибесі де басшылыққа алынды. Зерттеуде өзектілігі ретінде мәтінді референттілік, шығармашылық және рецептивті бағытта зерделеуі автордың оқырманға илокутивті әсерін метамәтіндік таңбалардың қызметі арқылы анықтау мақсатын қояды. Перлокутивті әсерлерді зерттеу комиканың құрылымы мен күлкі мәдениетін экспликация аспектілері аясында қарастыруға мүмкіндік береді.

Талдау алгоритмі: авторлық репрезентация көрінісі, кейіпкерлердің коммуникативті-сөйлеу әрекеті, кейіпкерлерге не болғанын, жазушылардың олардың өлімін түсіндіруі, типологиясы және өзге генералдардың өзіндік ерекшелігі – авторлық қатысым және оның әсері, ойлап табылған оқиғаның шынайылық белгілерінің анықталуына мүмкіндік береді. Зерттеу пәні ретінде риторикалық модаль түрлері – білім, түсіну және нанымдар назарға алынды. Олардың алғышарттармен бірге иконикалық дискурсивтілік туындататындығы дәлелденді. Күлудің риторикалық табиғатын зерттеу күлкінің қосарлылық жағын ашты, әрі кейіпкердің әлеммен бейвербальды байланысының құндылығын көрсетті.

Ерекшелігі. Гоголь мен Чеховтың әңгімесі физиологиялық маркерлердің рөлі мен өлім иллюзиясын анықтау негізіндегі иеліктен шығару мотивациясын баяндайды. Персуазивті бағдарлама сонымен қатар күлкі мәдениеті мен православты-аксиологиялық толғаныс бағытын талдауға жол ашады. Риторикалық емес (дискурстық) және құрылымдық тәсілдерді қолдану мәтіннің екітараптық байланысы мен риторикалық модаль түрлері арасындағы байланысты көрсетуде қолданылады. Риторикалық модальділіктің аллюзивті иконикалық дискурсивтілік көзі ретіндегі рөлі анықталды.

Оқырманға жазушылардың перлокутивті әсер етуінің айырмашылығы мен ерекшелігі көрсетілді. Мәтіннің баяндау сипатының екітараптық оқиғамен байланысы анықталды. Ол метамәтіндік таңбалар – сюжеттің белсенді субъектілері мен баяндау дискурсы қызметін атқарғанда анықталады.

Түйін сөздер: Гоголь, Чехов, «Пальто», «Шенеуніктің өлімі», дискурс, персуазивті бағдарлама, перлокутивті әрекет, мета-белгілер, баяндау дискурсы.

Введение

Новые подходы в литературоведении, связанные с дискурсным прочтением текста, обеспечивают анализ художественного произведения как персуазивной программы (с точки зрения воздействия на читателя) и изучения юмора писателя – в аспекте перлокутивного воздействия. Такой подход позволяет также выработать новый взгляд на способы повествования. Актуальность изучения русской классической литературы XIX в., ключевого для нее образа чиновника и персонажного ряда, обусловлена использованием неориторического (дискурсного) подхода в сочетании с дискурсным.

Цель статьи – анализ художественного произведения как персуазивной программы. Для достижения обозначенной цели предпринято решение следующих задач: 1. выявление признаков персуазивной программы в аспекте трех компетенций текста – референтной, креативной, рецептивной, а также перлокутивного воздействия. 2. определение границ референтной компетенции текста в ракурсе таких вопросов: *Как говорят герои Гоголя и Чехова? Что случилось с героями? Как умирают герои? Как ведут себя генералы?* 3. изучение креативной компетенции текста с позиций иллокутивного воздействия на читателя и функция метатекстовых знаков. 4. анализ рецептивной компетенции текста в аспекте

те перлокутивного воздействия в аспекте структуры комического, экспликаций смехового.

Теоретическая значимость статьи заключается в синтезе неориторического (дискурсного) подхода со структурным изучением текста с позиций воздействия автора на читателя, структуры убеждения (внушения) и юмора, смеховой игры.

Практическая значимость. Одна из актуальных тенденций в дидактике средней и высшей школы связана с практическими задачами обучения языку и литературе посредством текстоцентрического подхода. Выработка у обучающихся методов понимания и анализа текста, точной трансляции авторской точки зрения активизирует критическое мышление и обеспечивает мотивацию к обучению.

Эксперимент

Применение дискурсного подхода обеспечивается рассмотрением текста в фокусе трех компетенций – референтного, креативного и рецептивного (Тюпа, 2008: 273). С этой точки зрения сравнительный анализ повести Н. Гоголя «Шинель» (Гоголь, 1938: 139-174) и рассказа А. Чехова «Смерть чиновника» (Чехов, 1975: 164-166) представляет интерес возможностями синтеза дискурсного и структурного исследования воздействия автора на читателя и своеобразия комического.

Обзор структурного изучения «Шинели» восходит к хрестоматийной статье Б. Эйхенбаума «Как сделана "Шинель" Гоголя?». Формальное изучение произведения: «композиция у Гоголя не определяется сюжетом» и «композиция его вещей – в построении сказа» (Эйхенбаум, 1969: 311) – сохраняет актуальность для современной науки дихотомией композиции и сюжета как внешнего и внутреннего прочтений текста. Диалог с Эйхенбаумом в статье Е.И. Славутина и В.И. Пимонова привел к применению структурного анализа в аспекте скрытой профетической структуры. Анализ двуликих образов: названия повести и имени героя, экфрасиса (как предвестия ограбления Башмачкина – описания табакерки и женщины на картине в витрине магазина), неявных предвестий (возвращение к квартирной хозяйке, вечный анекдот о подрубленном хвосте у лошади Фальконетова монумента), экспозиции, фантастического поворота, внутренней структуры – стал основанием для выявления реального и символического уровней развития действия. Ученые отметили, что собы-

тия, происходящие на символическом уровне, «не просто дублируют события, происходящие на реальном уровне, но ... выступают в роли их скрытого предвестия» (Славутин, Пимонов, 2018: 134).

Выявленные исследователями элементы профетической структуры тяготеют к функции метатекстовых знаков, которые определяются специалистами в области риторики как «предназначенные для выражения “заботы” ратора об интересах аудитории» (Риторика, 2018, URL). Так, с точки зрения риторики, главный признак текста состоит в том, что он содержит в себе *персуазивную программу* (от лат. *persuasio* < *persuadio* 1. убеждать, уверять, внушать; 2. побуждать, склонять, уговаривать) (Риторика, 2018, URL). Это особый способ организации текста, способствующий достижению согласия между ратором и аудиторией с целью определенного воздействия на адресата.

Перлокутивное воздействие автора на читателя составляет отдельную область изучения игрового поведения. Ученые указывают на природу юмора как индивидуальную способность героя «к порождению нетривиальных высказываний, переосмысливающих традиционные импlicative зависимости» (Колесникова, 2006: 100). Порождение комических ситуаций и их тонкая корреляция с драматическим, приводящая к жанровой трансформации, обеспечивает структурное изучение юмора Гоголя и Чехова как признака «двойкой событийности», на которую обратил внимание В.И. Тюпа (Тюпа, 2008: 273). Актуальными для научного аппарата статьи являются также установленные В.И. Тюпой типы риторических модальностей и аллюзивной иконической дискурсивности.

Выявление и анализ способов воздействия автора на читателя сообщает метатекстовым знакам функцию повествующего дискурса (Тюпа, 2008: с. 275), уточняя нарративную природу текста, и определяет роль деталей в описании как активных субъектов сюжета.

В работе использованы такие методы, как дискурсный, структурный, формальный, герменевтический.

Результаты и обсуждение

Авторская репрезентация

Гоголь прибегает к зачину в духе фольклорной поэтики: «Итак, в *одном департаменте служил один чиновник*, чиновник нельзя сказать чтобы очень замечательный» (с. 141), отводя

экспозиции место за завязкой. На эту особенность композиционного разрешения на примере «Ревизора» указал внимание Ю. Манн (Манн, 2015: 64). Имитация благополучного начала развития действия, также включающая элементы фольклорной эстетики, содержит завязка рассказа А. Чехова: «В один прекрасный вечер не менее прекрасный эскутор, Иван Дмитрич Червяков» (Чехов, 1975: 164). Перенос внимания читателя на семантику «прекрасного» связан с переживаемым героем блаженством: «сидел во втором ряду кресел и глядел в бинокль на «Корневильские колокола»». Знаки принадлежности к определенному положению в обществе: «второй ряд кресел» и должность эскутора. Например, в повести Гоголя «Нос» майор Ковалев «приехал в Петербург по надобности, а именно искать приличного своему званию места: если удастся, то вице-губернаторского, а не то – эскуторского в каком-нибудь видном департаменте» (Гоголь, 1938: 54).

Бинокль становится метатекстом, подготовившим подлинную завязку истории (Чехов сопровождал первые издания рассказа подзаголовком «случай»), обнаруживающим ложность завязки в начале произведения. Именно визуальное направленное действие (*глядя*) смещает взор героя на затылок сидящего впереди «старичка», которого «нечаянно обрызгал» Червяков. Таким образом, присутствие автора, корректирующего восприятие сцены читателем, становится метатекстом воздействия. Авторскую репрезентацию можно рассматривать как креативную компетенцию текста. Например, описание геморроидального цвета Башмачкина и его чина: «Что ж делать! виноват петербургский климат. Что касается до чина (ибо у нас прежде всего нужно объявить чин), то он был то, что называют вечный титулярный советник» (Гоголь, 1938: 141) – создает интонацию оправдания героя, импульсивно формируя у читателя образ жертвы. Описание издевательств молодых чиновников департамента над героем, приписываемая Акакию Акакиевичу связь с квартирной хозяйкой, старухой 70 лет дополняется слухами и сплетнями. Эта референтная компетенция текста, приравнивающая вымышленное к подлинному, а также креативная компетенция, которая дополняет образ героя как жертвы. Это часть персуазивной программы воздействия автора. Так перечисленные метатекстовые знаки становятся активными субъектами сюжета, приобретают функцию повествующего дискурса.

Как говорят герои Гоголя и Чехова?

Речь героя становится коммуникативной стратегией, характеризующей отношения автора и героя и способы повествования. Вместе с тем это широкий диапазон риторических модальностей – знания, понимания, убеждения. Они в сочетании с градацией аллюзий создают иконическую дискурсивность. Речь Башмачкина со «странными» словами и голосом: «В нем слышалось что-то такое преклоняющее на жалость» (Гоголь, 1938: 143) – отражает речеведение героя. Полнота восприятия героя читателем обеспечивается комментарием автора: «изъяснялся большею частью предложениями, наречиями и, наконец, такими частицами, которые решительно не имеют никакого значения». Незаконченные предложения создают часть референтного пространства как редуцированного волеизъявления героя.

Уныние и потерянности героя после неудачного визита к Петровичу содержат аллюзию на катастрофу: он «пошел совершенно в противоположную сторону, сам того не подозревая». Вычернивший плечо трубочист и высыпавшаяся на героя известка, чего не замечает Башмачкин, делают его молчание знаком потери почвы под ногами, когда нарушен привычный и понятный ему миропорядок.

Однако восприимчивость к гибкой модели поведения, когда он обретает способность разговаривать с собою «уже не отрывисто, но рассудительно и откровенно, как с благоразумным приятелем», помимо комического аспекта двойничества, фиксирует границу между модальностями понимания и убеждения. Риторическая природа смеха содержит предпосылки будущего сюжета мщения, возмездия мертвеца-чиновника. Контраст черного и белого в цветовой образности определяет решающую фазу в преломлении ситуации и подготавливает мотивацию внутреннего сюжета, который и придаст истории исчерпывающий смысл.

В состоянии отчаяния герой способен на обвинения: будочника – в том, «что он спит и ни за чем не смотрит», требования, угрозы и защиту прав – «наконец Акакий Акакиевич раз в жизни захотел показать характер и сказал наотрез, что ему нужно лично видеть самого частного, что они не смеют его не допустить, что он пришел из департамента за казенным делом, а что вот как он на них пожалуется, так что, так вот тогда они увидят» (курсив – Ж.А.). Амплификация передает четкость и категоризм форму-

лировок, изобличающих в герое «хозяина» коммуникативной ситуации. Казенная надобность обнаруживает в Башмачкине человека, принадлежащего системе, где основным механизмом, регулятором отношений становится чин.

Природа бессознательного в герое рождает в нем эротизм ощущений. Появление шинели подобно появлению «подруги жизни», «светлого друга». Герой познает «самое счастливое расположение духа», способен смеяться, «посибаритствовать», он испытывает любопытство перед витриной магазина, он может побежать даже «вдруг, неизвестно почему, за какую-то дамою». Движение, которым исполнена «всякая часть тела» дамы, не дает, однако, начала порыву героя. «Подивясь даже сам неизвестно откуда взявшейся рыси» герой не отклоняется от маршрута, в итоге ставшем для него роковым. Эротизм Червякова скрыт Чеховым в его ожидаемом блаженстве от «Корневильских колоколов», где есть игривая песенка служанок.

Характерна смена вербального поведения героя знаками невербальной коммуникации с миром. Автор принимает на себя эту часть повествования, подготавливая к развязке воздействием на читателя приемами аллюзий. Включение перлокутивной программы воздействия – создание у читателя ощущения участника ситуации, игровой характер действия – придают повествованию характер мотивированного отчуждения. Согласно теории Ж. Женетта, это тип мотивированного повествования, для которого характерны две степени мотивации – первой степени, или ограниченная, и второй степени, или обобщающая (Женетт, 1998: 187).

Червяков в речеповедении также способен к смене риторических ролей. Его речь включает градацию от ритуально-нейтрального клише: «Ради бога, извините» до требовательного: «Я ведь... я не желал!», от бормотания: «Я вас обрызгал, ваше-ство... Простите... Я ведь... не то чтобы...» до подозрительности: «Забыл, а у самого ехидство в глазах, – подумал Червяков, подозрительно поглядывая на генерала. – И говорить не хочет. Надо бы ему объяснить, что я вовсе не желал... что это закон природы, а то *подумает*, что я плюнуть хотел. *Теперь не подумает, так после подумает!*...» (Чехов, 1975: 164). В отличие от Башмачкина, Червяков все-таки экзекутор, он способен как на раскаяние, так и призыв к прощению: «Ежели я осмеливаюсь беспокоить ваше-ство, то именно из чувства, могу сказать, *раскаяния!*... *Не нарочно, сами изволите знать-с!*».

Что случилось с героями?

То, что случилось с героями, связано с образом их жизни. Индифферентность Башмачкина: «Ни один раз в жизни не обратил он внимания на то, что делается и происходит всякой день на улице» (Гоголь, 1938: 145), равнодушие к развлечениям были результатом вынужденной экономии и страха перед переменной привычного порядка. Неслучайно его состояние после вердикта Петровича о необходимости шить новую шинель сродни беспамятству.

Авторское предположение о том, что жизнь героя «дотекла бы, может быть, до глубокой старости, если бы не было разных бедствий», не только осложнение завязки новым поворотом, подготовка восприятия читателя к роковой истории, но и способ выявить потаенное в герое. Его эротическое оживление, неожиданное для Акакия Акакиевича, когда искушение побеждено не разумом, а привычкой (удивлением), сопровождается неожиданной для героя решительностью. Однако импульсивность и состояние, близкое к иступлению в положениях, обозначавших сдвиг привычного, сменились привычной робостью и нерешительностью в ситуации с «одним значительным лицом», диктующей правила поведения низшего *чина*. Рефлекс страха и инстинкт подчинения восстанавливают утраченную героем модель речеповедения.

Авторское «бедствие» и перечисление чинов более высокого ранга, одинаково беззащитных перед ним, зеркальная симметрия сюжета грабежа с генералом по-своему уравнивают два чина, выявляя случайность ограбления Башмачкина. В зеркальной симметрии значимы аналогия страха и гиперболизм грабителей, визуальный и слуховой, отражающие ужас героев. Мифическое и мистическое возмездие мертвеца-чиновника, также облеченное в гротескную образность комического, объясняет типологию названия повести: шинель, вобравшая в себя множество смыслов в восприятии героя, отражающая эволюцию рецепции Башмачкина, от шинельного капитала и подруги жизни до светлого друга, что аккумулирует диапазон коммуникативных стратегий автора. Восприятие Башмачкиным шинели воплощено излюбленным методом Гоголя – одушевлением неживого. Соответственно ограбление воспринимается и Башмачкиным, и «значительным лицом» как неизбежность судьбы ее возмездие. Однако комизм страха и ужаса, снижение inferнальности, обытовляющее ситуацию, «возвращает» истории авторский взгляд на «бедствие» как случай.

Как герои умирают?

Смятение Акакия Акакиевича: «прибежал домой в совершенном беспорядке» – отличается от смятения после визита к Петровичу. Там он сумел обрести равновесие духа и благоразумие. Здесь равнозначность утраты шинели обретению нового смысла жизни лишает героя почвы под ногами. «Смиранный вид Акакия Акакиевича и его старенькой вицмундир» как воплощение смирения с судьбой и выработанная годами службы в департаменте кротость объясняют его состояние, в котором прочитывается аллюзия на смерть: «Акакий Акакиевич так и обмер, пошатнулся, затрясся всем телом и никак не мог стоять» в движении сердобольных сторожей «его вынесли почти без движения». Эта аллюзия на ритуальную деталь, предшествующую погребению. Признаки омертвления усилены физиологическим маркерами: «Как сошел с лестницы, как вышел на улицу, ничего уж этого не помнил Акакий Акакиевич. Он не слышал ни рук, ни ног» (Чехов, 1975: 167). Физиологическая подробность Чехова: «В животе у Червякова что-то оторвалось» – корреспондирует с гоголевской предсмертной аллюзивностью: *Ничего не видя, ничего не слыша, он попятился к двери, вышел на улицу и поплелся»* (Чехов, 1975: 165).

От жабы Башмачкин «весь распух». Гиперболизация болезни, задевшей область груди, органа жизни, подчеркивают чувствительность героя и его обреченность. Отсюда нарушение его привычного для окружения и несознаваемого им самим коммуникативного поведения – сквернословия и ропота на фоне смирения. Механистичность, рефлекторный характер движений отмечают смерть Червякова: «Придя машинально домой, не снимая вицмундира, он лег на диван и... помер» (Чехов, 1975: 165). Перед последним визитом герой подстригся и надел новый вицмундир. Это также аллюзия на предсмертное приготовление. Отсюда машинальность движений: лег и помер – вводит тему бытовизации смерти. Чехов, предпославший рассказу подзаголовок «случай», создал логический конец коммуникации. Примечательно, что смерти двух чиновников предшествовал несостоявшийся коммуникативный акт – написание извинения. Башмачкин не способен на письмо, только переписывание бумаг, Червяков не смог выдумать этикетного письма, предпочтя определенность и результативность устного объяснения.

Два чужих генерала

Примечательно, что и в «Шинели» генерал был чужим, и в рассказе «Смерть чиновника»

генералы чужие, т.е. возглавляют другие департаменты. Для предприимчивого в какой-то степени экзекутора Червякова «чужой» становится способом избежать извинения. Однако в герое пересилило пошло воспринятое представление о принадлежности к обществу. Согласие жены: «Подумают, что ты в публике держать себя не умеешь» – объект соглашения в риторике, сменивший первоначальную беспечность жены («легкомыслие»), по Червякову).

Эволюции шинели в рассказе Чехова противостоит эволюция от «старичка» до чужого начальника, статского генерала Брижалова, служащего по ведомству путей сообщения. Метазнаки повествования содержат аллюзию на социальный порядок ранжирования в системе чиновной службы, а также проливают свет на рассказ Чехова как персуазивную программу в аспекте смеховой культуры. Так, исследователь интерпретирует семантику слова «обрызгал» как страх героя – в аспекте аллюзии на средневековый шутовской обряд, заключавшийся в метании кала и мочи (Уразаева, 2019: 180). В работе обоснован страх Червякова с позиций табуированного жеста и его «вины». Отмечена и упомянутая М. Бахтиным ассоциация: «У нас <...> ночной горшок иногда называют «генералом»» и символика «Manneken-Pis» на одном из городских фонтанов в Брюсселе, который ученый объяснил как желание безопасности и благосостояния для города (Бахтин, 1990: 167). Вывод ученого касается трактовки «вины» чеховского героя как прощения генерала, «ночного горшка» («фанфарона», в его внутренняя оценка) как гарантии его безопасности и спокойствия. Другими словами, «проявление физиологического жеста (“чихнул” и “обрызгал”) воспринимается как психологическая и культурологическая аллюзия на истребование прощения как желание покоя, отсутствия наказания» (Уразаева, 2019: 181).

Поведение генералов и связанный с ними исход ситуаций помещен авторами в православно-аксиологический контекст. Так, гоголевское: «бедный Акакий Акакиевич испустил дух» – выдержано в ритуализованном стиле, а понятие «бедный» становится знаком конвенционального, ценностного плана. Это не просто сочувствие автора герою, но православно-аксиологическое выражение сострадания и милосердия, прощающего его предсмертный гнев на судьбу. «Бедный» в рецепции генерала, пережившего тоже внутреннюю катастрофу, вырастает до мировоззренческой катастрофы в обществе, для осознания которой понадобилась не только смерть

героя, но и аналогия пережитого страха в схожей ситуации. «Бедный» и синонимичное в рецепции генерала «бледный» становятся знаками мистического страха героя в сцене ограбления, принявшей смысл возмездия чиновника-мертвеца. Повторение двух сцен ограбления в одних и тех же приемах создает одну и ту же риторическую модальность. Фокусируя две истории в одну: «*бедная* история наша неожиданно принимает фантастическое окончание» – автор сообщает повествованию комически мотивированный характер.

Раскаянию гоголевского генерала в чеховском Бризжалове противопоставлена духовная слепота и глухота. Так, вопрошающие глаза и вопросительные конструкции в последнем объяснении Червякова: «не для того, чтобы *смеяться*, как вы изволили сказать. Я извинялся за то, что, чихая, брызнул-с..., а *смеяться* я и не думал. *Смею ли я смеяться? Ежели мы будем смеяться, так никакого тогда, значит, и уважения к персонам... не будет...*» – не привело к ожидаемому герою прощению, которое в контексте его смерти приняло характер ухода из жизни без освобождения души.

В отличие от иронии Гоголя чеховский сарказм исполнен социального начала, передающего страх как регулятора системы чиновничества, а также индивидуального выражения: герой не

способен видеть в генерале «старичка». А его эзекьюторское мышление сыграло с ним роковую шутку. Неразличение социального и личного, возведение житейского недоразумения в ранг социального оскорбления в рецепции Червякова объясняет индивидуальную неспособность героя к игровому поведению. Ведь первоначальное прощение генерала в театре и шанс остановиться, плаксивая гримаса генерала и риторический призыв на прекращение: «Издавайтесь что ли» – это не услышанные Червяковым сигналы извинения.

Заключение

Итак, дискурсное и структурное изучение позволило выявить признаки текста как персуазивной программы и его двойкой событийности. Во-первых, типы риторических модальностей позволили установить источники аллюзивной иконической дискурсивности.

Во-вторых, изучение текста в аспекте трех компетенций текста показало формы перлокутивного воздействия и специфику комического. В-третьих, своеобразие нарративной природы текста определяется тем, что активными субъектами сюжета становятся метатекстовые знаки. Это детали описания, которые выполняют также функцию повествующего дискурса.

Литература

- Тюпа И.В. Дискурсный анализ // Тюпа И.В. Анализ художественного текста. – М., 2008. – С. 273-299.
- Гоголь Н.В. Шинель // Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус.лит. (Пушкин. Дом). – [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 3. Повести / Ред. В.Л. Комарович. – 1938. – С. 139-174.
- Чехов А.П. Смерть чиновника // Чехов А.П. Полн. собр. соч. и писем: В 30 т. Соч.: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М., 1974-1982. Т. 2. [Рассказы. Юморески], 1883-1884. – М.: Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького, 1975. – С. 164-166.
- Эйхенбаум Б. Как сделана «Шинель» Гоголя // О прозе: сб. статей. – Л.: Художественная литература, 1969. – С. 306-326.
- Славутин Е.И., Пимонов В.И. Как всё-таки сделана «Шинель» Гоголя? // Структура сюжета. – М: Флинта: Наука, 2018. – С. 124-135.
- Риторика. Учебная книга для магистратуры по направлению/специальности «Филология» в вузах России и Казахстана. [Электронный ресурс] / И.Ю. Качесова [и др.]; АлтГУ. – Электрон. текст. дан. (4,7Мб). – Барнаул: АлтГУ, 2018. – 1 электрон. опт. диск (DVD+R). – № гос. регистрации 0321900321.
- Колесникова Л.Н. Риторическая личность преподавателя-филолога в контексте профессиональной культуры. Монография. В 3-х томах. Том 1. – Орел. ОГУ, 2006. – 472 с.
- Манн Ю. Постигая Гоголя. – М.: Аспект Пресс, 2015. – 206 с.
- Гоголь Н.В. Нос // Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус.лит. (Пушкин. Дом). – [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 3. Повести / Ред. В.Л. Комарович. – 1938. – С. 47-75.
- Женетт Ж. Границы повествовательности // Фигуры: в 2 т. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – С. 283-299.
- Женетт Ж. Повествовательный дискурс // Фигуры: в 2 т. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 2. – С. 60-280.
- Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.
- Уразаева К. Рассказ А. Чехова как мениппея: смеховая культура, карнавальная образность и двойкая событийность // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2019. – № 3. – С. 176-185.

References

- Bahtin M.M. (1990) *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaia kultura Srednevekovia i Renessansa* [The work of Francois Rabelais and the folk culture of the Middle Ages and Renaissance] Moscow: Hudojstvennaia literatura. 543 p. (In Russian)
- Chehov A.P. (1975) *Smert chinovnika* [Death of an Official] Chehov A.P. Poln. sobr. soch. i pisem: V 30 t. Soch.: V 18 t. AN SSSR. In-t mirovoi lit. im. A.M. Gorkogo Moscow, 1974–1982. T. 2. [Rasskazy. Iumoreski], 1883–1884. Moscow: In-t mirovoi lit. im. A.M. Gorkogo, 164–166 p. (In Russian)
- Eihenbaum B. (1969) *Kak sdelana «Shinel» Gogolia* [How Gogol's Overcoat is made] O proze: sb. statei, Leningrad: Hudojstvennaia literatura, 306-326 p. (In Russian)
- Gogol N.V. (1938) *Nos* [The Nose] Gogol N.V. Polnoe sobranie sochinenii: [V 14 t.] AN SSSR; In-t rus. lit. (Pushkin. Dom) Moscow; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1937-1952. T. 3. Povesti. Red. V.L. Komarovich, 47-75 p. (In Russian)
- Gogol N.V. (1938) *Shinel* [The Overcoat] Gogol N.V. Polnoe sobranie sochinenii: [V 14 t.] AN SSSR; In-t rus. lit. (Pushkin. Dom) Moscow; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1937-1952. T. 3. Povesti Red. V.L. Komarovich. 139-174 p. (In Russian)
- Jenett J. (1998) *Granitsy povestvovatel'nosti* [Borders of narrative] *Figury*: v 2 t. Moscow: Izd-vo im. Sabashnikovyh, T. 1. 283-299 p. (In Russian)
- Jenett J. (1998) *Povestvovatel'nyi diskurs* [Narrative discourse] *Figury*: v 2 t. Moscow: Izd-vo im. Sabashnikovyh, 1998. T. 2. 60-280 p. (In Russian)
- Kolesnikova L.N. (2006) *Ritoricheskaia lichnost' prepodavatelya-filologa v kontekste professional'noi kultury* [The rhetorical personality of the philologist in the context of professional culture]. Monografiia v 3-h tomah. Tom 1. Orel. OGU, 472 p. (In Russian)
- Mann Iu. (2015) *Postigaia Gogolia* [Comprehending Gogol] Moscow: Aspekt Press, 206 p. (In Russian)
- Ritorika (2018), [Rhetoric] *Uchebnaia knigadliamagistratury ponaprasleniye/spetsialnosti «Filologiya» v vuzah Rossi i Kazahstana*. [Elektronnyi resurs] I.Iu. Kachesova [i dr.]; AltGU. Elektron. tekst. dan. (4,7Mb). Barnaul: AltGU, Elektron. opt. disk (DVD+R). № gos. registratsii 0321900321.
- Slavutin E.I. Pimonov V.I. (2018) *Kak vse tak sdelana «Shinel» Gogolia?* [How is Gogol's "Overcoat" still made?] *Struktural'skijeta* Moscow: Flinta: Nauka, 124-135 p. (In Russian)
- Tupa I.V. (2008) *Diskursnyi analiz* [Discourse analysis]. Tupa I.V. *Analiz hudojstvennogo teksta* Moscow, 273-299 p. (In Russian)
- Urazaeva K. (2019) *Rasskaz A. Chehova kak menippeia: smehovaiia kultura, karnavalnaia obraznost i dvoikaia sobytinost* [A. Chekhov's story as a menippeia: laughter culture, carnival imagery and two-sided events] *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seria 19. Lingvistika i mejkulturnaia kommunikatsiia*. № 3. 176-185 p. (In Russian)

FTAMP 17.07.21

https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph3

¹Ж.Д. Дәдебаев , ²С.Б. Жусанбаева ,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
¹профессоры, ф. ф. д., ²доценті, ф. ф. к., Қазақстан, Алматы қ.,
 e-mail: institutabai@gmail.com, szhusanbaeva.saule@mail.ru

ЖҮСІП БАЛАСАҒҰННЫҢ «ҚҰТТЫ БІЛІК» ДАСТАНЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҒЫНАСЫ

Аңдатпа. Мақала Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанының мәнін пайымдауға арналған. Мақалада мынадай мәселелер қарастырылады: Жүсіп Баласағұнның заманы; Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастаны жазылған мәдени орта; Жүсіп Баласағұн өмірінің дерек көздері; дастанының әлеуметтік мәні; дастандағы төрт ұғым, төрт қымбат қасиет: Әділет (әділ заң); Дәулет (құт, ырыс); Ақыл (парасат); Қанағат (ұстамдылық); дастанның тәрбиелік мәні; дастанның танымдық мәні; дастанның көркемдік-эстетикалық мәні; дүниенің өтпелілігі, баянсыздығы туралы ойлар; құтқа жеткізетін білім; білімнің өмірлік маңызы; мемлекет қызметшілерінің міндеттері мен әдебі; әміршінің кісілік қасиеттері; мемлекет қызметшілерінің өзара қатынас жасау тәртібі; Жүсіп Баласағұн – XI ғасырдағы түркі әлемінің теңдесі жоқ ойшыл ақыны, ақылы асқан дана тұлғасы. Бұл көнетүркі тілінде жазылған, түркі тектес халықтардың ортақ қазынасы. Көптеген зерттеушілер бұл поэманы саясат, мемлекет басқару, әскери іс жөніндегі философиялық трактат деп жүр. Шындығында да, бұл жалаң әдеби дүние емес. Бұл бүтін бір тарихи кезеңнің мінез құлқын бойына сіңірген, қоғамдық саяси, әлеуметтік бітімі қанық, моральдық этикалық, рухани қазынамыздың негізі, арқау боларлық дүние. Ондағы бүгінгі тілімізге, ой толғамымызға тәркіндес, етене жақын орамдарды көргенде, қазақ әдебиетінің солармен тікелей сабақтаса жалғасқан дидактикалық поэзия мен шешендік сөздердің, билердің орағытып, ой тастайтын кең тынысты толғамдарының дәстүрлі бірлігі «мен мұндалап» тұрады.

Түйін сөздер: құт, білік, білім, дастан, әділет, дәулет, ақыл, қанағат, мемлекет, қоғам, қызмет, әдеп, тәртіп.

¹Zh.D. Dadebaev, ²S.B. Zhusanbaeva,

¹Doctor of Sciences, Professor, ²Candidate of Philological Sciences, A/Professor
 of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakstan, Almaty,
 e-mail: institutabai@gmail.com, szhusanbaeva@mail.ru

Point and meaning of Yusuf Balasaguni's "Kutadgu bilig" poem

Abstract. This article is devoted to thinking on meaning of Yusuf Balasaguni's "Kutadgu bilig" poem. The article has reviews to some topics: Yusuf Balasaguni's epoch; cultural environment, in which Yusuf Balasaguni's "Kutadgu bilig" was written; sources of Yusuf Balasaguni's life and creativity; social importance of the poem; four concepts and four values, which formed the basis of the poem; justice (right laws), goodness, mind, restraint; an educative function of the dastan; artistic and aesthetic function of the dastan; thoughts about speediness of mundane life; grace knowledge; auspicious meaning of the knowledge; public officials' duties and comities; ruler's merit; rules concerning the relationship among the public officials; Yusuf Balasaguni is the Turkic world's distinguished poet and thinker. It is a common treasure of Turkic peoples written in the ancient language. Many researchers say this poem is a philosophical treatise on politics, government, and military affairs. In fact, this is not a literary world. It is the basis of the whole historical period, the basis of the social, political, social, cultural, ethical, spiritual treasures. The traditional unity of didactic poetry, slogans and slander, the dreams of the Kazakh literature in which the Kazakh literature is closely associated with it, is the "unity" of the traditional unity of modern Kazakh language.

Key words: Good, Knowledge, Poem, Justice, Mundane, Mind, Restraint, State, Society, Service, Comity, Rules.

¹Ж.Д. Дәдебаев, ²С.Б. Жусанбаева,

¹д. ф. н., профессор, ²к. ф. н. доцент

Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: institutabai@gmail.com, zhusanbaeva.saule@mail.ru

Суть и смысл поэмы Юсуфа Баласагунского «Благодатное знание»

Аннотация. Статья посвящена осмыслению значения поэмы Юсуфа Баласагунского «Благодатное знание». В статье рассмотрены следующие вопросы: эпоха Юсуфа Баласагунского; культурная среда, в которой написано «Благодатное знание» Юсуфа Баласагунского; источники жизни и творчества Юсуфа Баласагунского; социальное значение поэмы; четыре понятия и четыре ценности, послужившие основой поэмы: справедливость (твердый, правильный закон), добро, разум, сдержанность; воспитательное значение дастана; познавательное значение дастана; художественно-эстетическое значение дастана; мысли о скоротечности мирской жизни; благодатное знание; благодатное значение знания; обязанности и этикет государственных служащих; достоинство правителя; правила взаимоотношений государственных служащих; Юсуф Баласагунский – выдающийся поэт-мыслитель тюркского мира XI века. Это общее сокровище тюркских народов, написанное на древнем языке. Многие исследователи говорят, что это стихотворение представляет собой философский трактат о политике, правительстве и военных делах. На самом деле это не литературный мир. Это основа всего исторического периода, основа социальных, политических, социальных, культурных, этических, духовных ценностей. Традиционное единство дидактической поэзии, лозунгов и клеветы, мечты казахской литературы, с которой тесно связана казахская литература, – это «единство» традиционного единства современного казахского языка.

Ключевые слова: благо, знание, умение, поэма, справедливость, мирское, разум, сдержанность, государство, общество, служба, этикет, правила.

Кіріспе

Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанының мәні мен мағынасы – өзекті ғылыми мәселе. Дастанның мәні мен мағынасын пайымдау, іс жүзінде пайдалану – қазіргі қоғамның әр мүшесі үшін пайдалы. Мемлекеттік басқару ісінде Жүсіп Баласағұн дастанында негізделген құтты білік өлшемдері – мәні мен мағынасы аса бай интеллектуалдық құндылықтар. Оларды білу, түсіну, пайымдау және іс жүзінде қолдану жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің құтын асырады.

Мақалада Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанының мәні мен мағынасын бүгінгі күн сұраныстары тұрғысынан жаңаша пайымдау мақсаты қойылды. Мақсат аясында дастанның мәні мен мағынасын танудың, оның өзегіндегі құтқа жеткізетін құндылықтарды тұтынушылардың пайдалануына қолайлы нақты қағидалар түрінде түзудің методологиялық негізін жасау көзделді.

Мақаланың зерттеу нысаны – Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастаны. Зерттеу пәні – Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанының мәні мен мағынасы.

Мақалада пәнаралық зерттеудің методологиялық ұстанымдары басшылыққа алынды. Зерттеуде ұсынылған ойлар, пікірлер нақты

талдаулар мен жинақтаулардың дәлелдеулер мен дәйектеулердің нәтижесінде негізделген.

Түркі қағанаты (ҮІ-ІХ ғғ.) тарихында түркі халқының тағдыр-талайындағы қилы кезеңдердің шындығы көрініс тапты. ҮІ ғасырда Бұмын (Түмен) ханның хандығы Алтай тауынан үйсіндердің ежелгі атамекеніне дейінгі кеңістікті тұтас қамтыды. Бұмын ханның інісі Ыстымы Батыс түркі елінде билік құрып, ордасын Таласта көтерді. Ол Батыс түркі Қағанатының қанатын қазіргі Орталық Қазақстан, Хорезм, Оңтүстік Қазақстан, Жетісу аумағына дейін кеңейтті, Солтүстік Кавказды алып, атының басын Византияға тіреп тоқтаған еді. Ыстымы дүниеден өткен соң, оның бір ұлы Қарашора Іле мен Талас аралығында, екінші ұлы Түркісан Еділ мен Жайық бойында билік құрды. Халық өзінің ерлік рухын, мемлекеттік тәуелсіздік жолындағы қаһармандық жорықтары мен даналық ойларын қара тасқа қашап жазып, келер ұрпақтарына аманат етіп қалдырды.

Айнала қоршаған жат жұрт Түркі қағанатының екіге бөлінуіне, ішкі ынтымағы мен бірлігінің бұзылуына қол жеткізді. Түркі қағанаты құлады, бірақ артында өшпейтұғын, өлмейтұғын сөз қалдырды. Ежелгі түркілердің қара тасқа қашап жазған ерлік тарихы мен даналық ойлары он ғасыр бойы орнынан тапжылмай, тік тұрған қалпында біздің заманымызға жетті. Көне түркі

жазба ескерткіштері адамзаттың арымас, азбас рухани құндылығына айналды.

IX ғасырдың бірінші жартысында (840 ж.) Батыс және Шығыс Түркі қағанаттарының орнында Қарахандар мемлекеті құрылды. Хан ордасын Таразда тұрғызған Әулиеата Қараханның ерлік істері мен даналығы ұрпақтан ұрпаққа аңыз болып жетті.

Қарахандар мемлекеті де қилы кезеңдерден өтті, X ғасырдың ортасында ислам дінін қабылдады, мәдениеті өсті, өнері өркендеді, ғылымы мен білімі дамыды, небір аласапыраннан аман шықты, ақырында XIII ғасырдың басында (1212 ж.) ол да ішкі-сыртқы күштердің қақтығысынан құлады. Қарахандар мемлекетінің де артында ешуақытта өлмейтін, өшпейтін асыл сөз қалды. Сол асыл сөздің бір үлгісі – Жүсіп Баласағұн жазып қалдырған «Құтты білік».

Жүсіп Баласағұн – XI ғасырдағы түркі әлемінің теңдесі жоқ ойшыл ақыны, ақылы асқан дана тұлғасы. Ол 1015 (1016) жылы Шу бойында, Баласағұн қаласында дүниеге келген (Орынбеков, 2001: 112; Сүйіншәлиев, 2006: 100). «Құтты білік», Жүсіп Баласағұнның дастан мәтінінде көрсеткен мәліметі бойынша, 1069-1070 жылдары он сегіз айда (6623-6624-бәйіттер) жазылып біткен (Айдаров, 1971: 17).

Жүсіп Баласағұн, өзінің айтуына қарағанда, бір Аллаға қараған, сақи, өнерімен өнген, ақылымен құрмет көрген, түп-тегінен қызыл тілдің шешені, білікті, адал, таза, мейірлі жан болған (Баласағұн, 2007: 59).

Қазіргі заман ғалымдары Чанг Уай-Фаң, Агапова Е., Луан В. ақпараттық мәдениеттің әлеуметтік (Chang Yi-Fang, 2017), когнитивтік (Агарова, 2018; Luан, 2018) мәселелері бүгінгі ғылым үшін де маңызды екеніне назар аударды және олар бұл бағытта елеулі зерттеулер жүргізуде. Березова Ж. (Béřešová, 2018), Жонатан К. (Jonathan, 2011) бұл мәселені әдебиет пен тіл білімінің теориясымен байланысты парықтады. Қоғам үшін мәдени, әлеуметтік, танымдық, тағылымдық мәні мен маңызы зор ақпаратты қабылдау, түсіну, пайымдау, игілікке айналдыру Жүсіп Баласағұн заманында қандай қиын болса, бүгін де оңай емес. Мұндай құндылықтарды қабыл алып, халық игілігіне пайдалану қоғамдық сананың, қоғамның ақыл-ойының, әлеуметтік ахуалының жеткілікті дамыған биік деңгейінде жүзеге асуы мүмкін. «Құтты білік» авторы өз шығармасының қоғамдық, әлеуметтік мәні мен мағынасын танудың өмірлік маңызының

қаншалықты зор екенін айта отырып, оның қадіріне тек білімділер ғана жететінін ескертеді.

Тәжірибе

Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанын көрнекті ғалым, ақын һәм аудармашы, филология ғылымдарының докторы, профессор Асқар Құрмашұлы Егеубаев қазіргі қазақ тіліне аударды (Баласағұн, 1986; Баласағұн, 2007; Kafesoğlu, 1980). А.Қ. Егеубаев «Құтты білік» дастанын түркі әлемінің ұлы мұрасы ретінде бағалап, оның авторы туралы: «Жүсіп Хас Қажыб 1010-1015 жылдар шамасында Шудың бойында, Талас даласында Баласағұн шаһарында дүниеге келген» (Баласағұн, 2007: 9), – деп жазды. Жүсіп Баласағұнның өмірі туралы оның өз заманында хатталған дерек көздері жоққа жуық, бүгінде ғалымдар тілге тиек етіп жүрген мәліметтер ғұлама ақынның «Құтты білік» дастанында өзі баян еткен жайларға негізделеді, сонымен қатар түрлі болжамдар да ұшырасады. Жүсіп Баласағұнның өмірі, туған жері, өскен ортасы туралы А.Қ. Егеубаев ойларының ғылыми дәйегі мен дәлелі берік, негізі мықты. Жүсіп Баласағұн Тараз өлкесінде Шудың бойында, Талас даласында Баласағұн шаһарында дүниеге келді.

Баласағұн Қарахандар мемлекетінің Тараз бен Қашқардың ортасындағы бас қаласы еді, автор оны Күз-Орда деп те атайды (57-бәйіт). XI ғасырда Баласағұнда ғылым мен білім, ислам мәдениеті кең қанат жайды, қала өлкедегі аса ірі ғылыми, мәдени, саяси және экономикалық орталыққа айналды. Түркі мәдениетінің, түркі тілінің дамуындағы жетістіктеріне К. Броккельман зор маңыз берді (Brockelmann, 1954).

Жүсіп Баласағұн түркі тілінің түп тамырын, салаларын, сөздік құрамын, көркемдік-бейнелеу құралдарын, олардың көркемдік-эстетикалық, танымдық, тәрбиелік мәнін терең білді. Әмудариядан Қашқарға дейінгі елдің тарихы, мәдениеті, әдеби мен әдеті, дүниетанымы, діні мен ділі, ақыл-ой байлығы, сөз өнері бойынша мол білім алды. Ол Шын, Машын (қытай, парсы, араб) елдерінің тілдерін және ол тілдерде жазылған еңбектерді оқып, үйренді. Ғылым мен білім жолындағы ізденістері мен еңбегінің нәтижесінде Шығыс халықтарының әдебиеті, мәдениеті, тарихы, этнографиясы, философиясы, сондай-ақ құзмология, геометрия, математика, жаратылыстану сияқты ғылым пәндерінің асқан білгірі, араб, парсы фольклоры мен поэзиясының теңдесі жоқ шебері болып шықты.

Жүсіп Баласағұнның өмірі туралы оның өз заманынан, өз заманына жақын кезеңдерден қалған ғылыми дерек көздері жоққа тән. Данышпан ақынның өмірі туралы ой айтқан зерттеушілер оның өз дастанында баяндалған мәліметтерге сүйенеді. Бірақ бұл мәліметтер марадымсыз, ақынның ғылыми өмірбаянын жазуға жеткіліксіз. Онда ақын «Құтты білік» дастанын жазарда 40 жастан асып, 50 жасқа келгенін, бұрын қарғадай қап-қара болса, енді қудай аппақ, бұрын бойы оқтай тұзу болса, енді иілген садақтай екенін жазады (364-365-бәйіттер).

Дастанның соңғы үш бөлімінде автор өзінің өткен жастығы мен қартайған шағы туралы ойларын, өмірдің өтпелілігін, дос тұтқандарының достыққа тұрақсыздығын толғайды, өзінің өмірден көргендері мен білгендерінен түйгендерін өзіне арналған ақыл-кеңес, насихат үлгісінде ұсынады.

Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» дастанын Баласағұнда бастап, он сегіз ай жазып, елу төрт жасында Қашқарда аяқтайды, біткен еңбегін Қарахандар мемлекетінің 1056-1103 жылдардағы қағаны Табғаш Бұғра Қарахан Әбу Әли Хасан ибн Сүлеймен Арыслан Қараханға (Бартольд, 1968:420; Кононов,1970: 6; Кононов,1983: 501; Кляшторный, 1970: 83) сыйға тартады. Қаған Жүсіп Баласағұнның еңбегін лайықты бағалап, оған «Хас Қажыб» деген лауазымды атақ берген. Осыдан былай Жүсіп Баласағұн Қарахандар мемлекетінде Жүсіп Хас Қажыб Баласағұн аталған. Бұл лақап ат емес, ақыл-ой кемелдігіне, даналық білімге сай аса биік лауазымды атақ еді.

Жүсіп Баласағұн аса білімді, заманының шам-шырағы іспетті ғұлама адам болған. Оның «Құтты білігі» – әл-Фараби ілімінің негізін дамытқан, заманының теңдесі жоқ даналық кітабы. Мамандардың ғылыми болжамдарына қарағанда, Жүсіп Баласағұн жас кезінде Ибн Синаның жолын қуған, оның ілімінен үйренген (Тенишев, 1970: 24).

Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» дастанында дүние данышпандарының сөздерінің мәйегін сүзіп, ақындық танымының айдынына алып шығады, інжу-маржанның мінсіз тізбегіндей даналық ойлардың жүйесін түзеді. Кітап сөзі жақсылық жолына қадам басқан адамды қолынан демейтін, оның көзін ашатын, екі дүние ісін бірдей оңдасатын қуат-қасиетімен құнды. Бірақ мұндай қуат-қасиеттің құнын біліктілер ғана білмек. Автордың мақсаты – кітапты оқып, ондағы даналық ойларды көңіліне тоқыған және

өзі мен өзгелердің игілігіне пайдаланған адамға құт дарыту, оны бақытқа жеткізу.

Автор «Құтты білік» кітабының маңызы мен мәнін өз заманы өте жоғары бағалағаны туралы мәлімет береді. Олардың жалпы сипаты мынадай:

– кітаптың даңқы төрткүл дүниеге жайылды;

– кітап әр тілде әрқалай аталғанмен, адамзат тілдерінің бәріндеұғынықты және қарапайым халық пен ел басқарған патшаларға бірдей пайдалы;

– Машынның ғұламалары мен даналары бір ауыздан Шығыс әлемінде,

Түркістан мемлекеттерінде бұғрахан тілінде түркі сөзімен жазылған бұл кітаптан жақсы кітапты ешкім жазбағанын айтты;

– кітап қандай елдің қандай падишахының, қандай ғұламасыныңқолына түссе, сол елдің даналары мен ғұламаларының бәрі оны сөз жақсысы деп білді;

– Шын мен Машынның, Иран мен Туранның, әлемнің баршағалымдары мен даналары, әкімдері мен хакімдері бұл кітапты өздерінің баға жетпес асыл байлығы қатарында бағалап, көздерінің қарашығындай сақтады, надандарға бермей, ұрпақтарына аманат етіп, мұраға қалдырды;

– бұл кітапты қолына алып, көңіл көзімен оқыған адам оның пайдасынекі дүниеде бірдей көреді;

– кітап қадірін көкірек көзі ашық білімді біледі т.б.

Жүсіп Баласағұн өз кітабын әлем елдерінің даналары, білімпаздары, хандары мен патшалары жарығы жер-жиһанға түскендей ұлық аттармен атағанын жазып қалдырған. Мысалы, оны Шын елінің жұрты «Адабул мүлік» деп, машындықтар «Анисул мамолик» деп, ирандықтар «Шахнама» деп атады. Тұрандықтар автордың қойған атын қабылдады («Құтты білік»).

Талдаулар мен нәтижелер

«Құтты білік» дастаны, автордың өзі көрсеткендей, төрт ұғым, төрт қымбат қасиеттің сұхбаты түрінде жазылған: Әділет (әділ заң); Дәулет (құт, ырыс); Ақыл (парасат); Қанағат (ұстамдылық) (Баласағұн, 2007: 60; Brockelmann, 1954;Иванов, 1983:521-522; Егеубаев, 1998:334; Келімбетов, 1991:161). Дастанда осы қасиеттердің әрқайсысына сипаттама беріледі, ол қасиеттердің әрқайсысы тиісті лауазымды

тұлға түрінде дараланады: Күнтуды – Әділет; Айтолды – Дәулет; Өгделміш – Ақыл; Оғдұрмыш – Қанағат. Дастанның мәні мен мағынасы осы аталған лауазымды тұлғалардың мемлекеттік маңызы бар рухани асыл құндылықтар туралы бір-бірімен кеңесуі, әңгімелесуі, тілдесуі арқылы ашылады.

Әділет, әділдік туралы ақын былай дейді:

Әділдіктің заты – тұнған кісілік (865-бәйіт).

Дәулеттің келетінін, кетіп те қалатынын айта отырып, оған сенбеуді ескертеді, дәулеттің келуіне, келген соң кетпеуіне негіз болатын ізгі қасиеттерді ардақтайды:

Үшпай Дәулет, қонса алаңсыз түгелдей,
Мәңгі жайнар күн көзі де түнермей (696-бәйіт).

Дастанда ақыл туралы да даналық сөздердің қоры мол.

Ақыл – шырақ, кара түнді ашатын,
Білім – жарық, нұрын саған шашатын (288-бәйіт), -

дейді ақын. Ақыл туралы көл-көсір даналық сөздің бір тамшысының өзіне осындай терең мән береді.

Автор Қанағат жайын да жеткілікті толғаған. Оның негізі ақылменен іс қылып, нәпсіге ермеу туралы оймен ашылады:

Күллі ісіңді ақылменен атқарып,
Нәпсіге ермей, жаныңды ояу сақтағын (5196-бәйіт).

Дастанның басты кейіпкерлерінің лауазымдары нақты көрсетілген. Нақты көрсетілген лауазымдардың атауында шарттылық, символикалық мағына бар. Ақын өзі суреттеп отырған нақты шындық құбылыстарға шартты, астарлы, символикалық мағына дарытады, ал шартты, астарлы, символикалық түрде суреттеп отырған құбылыстарға нақты, реалды мән береді. Өмір құбылыстарын нақтылық пен шарттылық шегінде суреттеу дастанның көркемдік-эстетикалық табиғатының айрықша ажарын ашқан.

Кітап авторы адамзат, қоғам, мемлекет үшін өмірлік маңызы зор, кісінің, мемлекет қызметшісінің ойы мен бойына құт болып даритын білікті бірнеше салаға бөліп баяндайды: адам баласының қадір-қасиеті; тіл өнерінің қадір-қасиеті; бекке лайықты қасиеттер; уәзірге лайықты қасиеттер, қолбасыға лайықты

қасиеттер; хас қажыбқа лайықты қасиеттер, елшіге лайықты қасиеттер; қазынашылыққа лайықты қасиеттер; шежіреші-хатшылыққа лайықты қасиеттер; аспазшылыққа лайықты қасиеттер т.б. Осы қасиеттер жүйесінде түрлі тәртіптер, әдеп мен міндет өлшемдері көрсетіледі: бектерге қызмет істеу тәртіптері; бектің сарай қызметшілерімен қарым-қатынас тәртіптері; бұқара халықпен қатынас тәртіптері; әулиелермен қатынас тәртіптері; ғалымдармен қатынас тәртіптері; ақындармен қатынас тәртіптері; диқандармен қатысу тәртіптері; са-тушылармен қатысу тәртіптері; малшылармен қатысу тәртіптері; қолөнершілермен қатысу тәртіптері; кедей, пақырлармен қатысу жайы; қоластындағы қызметшілерді ұстау жайы т.б.

Дастанда құтты білік әділет пен ақыл бірлік тапқанда ғана құтайтыны туралы даналық ойлардың өзегі бар. Бақ-дәулет, дүние байлығы қанша қызықты болғанмен, әділет пен ақылдан тыс құтты бола алмайды. Адамның, мемлекет қызметшісінің, бектің, әміршінің адам ретіндегі кісілік қасиеті оның әділеттілігі мен ақылының кемелдігінде. Автор адам баласының қадір-қасиеттері, әдеп-тәртіп өлшемдері, лауазымдық білік сипаттамалары өзінің туған елінің, өз қоғамының, түркі қағандығының игілігіне айналуын көзdedі. Сөйте тұра ол дүниедегі мемлекеттердің, қоғамның қандайы үшін де маңызды, жалпыадамзаттық мәні зор рухани құндылықтардың жүйесін қалыптастырды.

Адам баласының қадір-қасиеті біліммен, ақылмен ашылатыны туралы ойларының бірінде Хас Қажыб балай дейді:

Білік берді – адам бүгін жетілді,
Ақыл берді – талай түйін шешілді.

Кімге хұда берсе білім, ақылды,
Қолы жетіп, алар ол мол асылды! (150-151-бәйіттер).

Ақыл мен білім, білік беріледі. Ақыл, білім, білік берілген адамға үлкен игілік берілген болады. Ақын осы сөзінің негізін халық даналығынан қалған мына бір сөзбен бекіткенді оң көреді:

«Ақыл қайда болса, ұлылық толады,
Білім кімде болса, сол білікті болады.

Ақылды ұғар, білімділер біледі,
Түгел болар білімді, есті тілегі» (154-155-бәйіттер).

«Құтты білік» авторының білім, білік, ақыл туралы ойлары халықтың дәстүрлі дүние-

танымына негізделген, оның қайнар көзі Құран аяттарында.

«Құтты білік» – адамзаттың бәріне игілікті, асыл рухани құндылық. *Тіліңді бақ, басың аман болады, Сөзді қысқа айт, жасың ұзақ болады* (175-бәйіт), – деген сөздің маңызы да, мәні де зор әрі үлкенге де, кішіге де түсінікті. Ол тақта отырған бек үшін де, қатардағы қызметші үшін де, қарапайым бұқара үшін де ғибратты. Тілдің кісі қадірін арттырып, басына бақ қондыратыны да, кісіні қор қылып, басын жұтатыны да рас.

Біліп сөйле, сөзінде сөл, өң болсын,
Сөзің түпсіз қараңғыға көз болсын! (178-бәйіт), -

дегенде, ақын сөздің құт беретін қуатын ашады. Алдыңғы бәйіттерде ескерту, сақтандыру сарыны болса, мына бәйітте ақын сөз иесіне ақыл-кеңес береді, өсиет айтады. Біліп сөйлеу туралы талаптың өзінде терең мән бары анық. Сөздің өзі білімнен шығуы шарт. Білімдіден шыққан сөздің жөні бөлек. Бірақ сөздің бәрінің білімнен, білімдіден шығуы қиын. Білімсіздерде де тіл бар, олар сөз білімдіден шықсын деп үнсіз қалмайды. Сөзде сөздің болуы, сөзде өңнің болуы, сөздің түпсіз қараңғыға көз болуы туралы талаптың да өмірлік маңызы бар. Бірақ оның мәнісін де тек ақылы бар, білімі бар, білікті жандар түсінеді. Алайда ақынның айтып отырған ақылы, өсиеті жан біткеннің бәріне ортақ. Білімсіздің білуі шарт, білімдінің білген үстіне біле беруі қажет екенінде сөз болмаса керек. Алайда кітап көкірек көзі ашық, білімді адамдарға арналған. Автордың ойынша, бұл кітапты білімді ғана түсініп, одан өз өмірі үшін игілікті құт алады.

Профессор Х.Ж. Сүйіншәлиев «Құтты білік» дастанын «әңгіме-аңыз ретінде баяндалатын даналық сөз, өсиет, ғибрат» санайды. «Жүсіптің дастаны саяси және ғибрат-өсиет-ақыл айту түріндегі трактат, адамгершілікке үндейтін, тәлім-тәрбие берерлік дидактикалық туынды» (Сүйіншәлиев, 2006: 106), – деп біледі.

«Құтты білік» – адамзаттың бәріне игілікті, асыл рухани құндылық. *«Тіліңді бақ, басың аман болады, Сөзді қысқа айт, жасың ұзақ болады»* (175-бәйіт), – деген сөздің маңызы да, мәні де зор әрі үлкенге де, кішіге де түсінікті. Ол тақта отырған бек үшін де, қатардағы қызметші үшін де, қарапайым бұқара үшін де ғибратты. Тілдің кісі қадірін арттырып, басына бақ қондыратыны да, кісіні қор қылып, басын жұтатыны да рас.

Жүсіп Баласағұн тілдің жақсы жағын мадақтаудағы, жаман жаған даттаудағы мақсатын анық айтады: *«Мұным – сөздің сырын ұқсын дегенім»*

(184-бәйіт). Ақын адам баласы үшін сөздің сырын ұғудың, тілдің қасиетін танудың өмірлік маңызы аса зор екені туралы құнды қағидалар жүйесін ұсынады. «Құтты білік» жүйесінде сөздің сырын ұғу кісінің ақылы мен білігіне тәуелді. Біліп айтқан сөзіне қарай кісі білікті деп саналғанда, біліксіз айтқан сөзіне қарай кісі басынан айырылады. Ердің кемісі ақылмен оңалады, елдің бұлғаны біліммен оңалады. Ақыл мен білім бір адамның бойынан табылар болса, ізгілік пен жақсы қылық та сонда болмақ. Кісі кемел қасиетке осылай ие болады. Кісінің жақсы атын оның ізгілігі мен жақсы қылығы, жақсы ісі шығарады. Кісінің өзі өлсе де, оның артында қалдырған жақсы атағы, жақсы сөзі, жақсы ісі өлмейді.

Жүсіп Баласағұн: «Ақыл көркі – тіл, тілдің көркі – сөз, кісі көркі – жүз, жүздің көркі – көз» (270-бәйіт), – дейді. Олай болатыны – кісі тілімен сөзіне өң береді, жақсы сөзімен өңіне нұр береді. Осы ойлардың өзегі мына жолдарда көрініс табады:

Ақыл қолдап, біліммен ер жетілер,
Екеуімен қадірі артып, бекінер (288-бәйіт).

Ақыл мен білімнің адам өміріндегі маңызы мен мәні туралы қағидалар адам мен малдың айырмасы ақылда екендігі туралы ұғымға ұласады. Ақылды адамның ісі баянды, құлқы тура. Ол аярды жолатпайды, сөйлесе, тілінен бал тамады, іс істесе, қиюын табады, ұшқанды ұстайды, қашқанға қуып жетеді, бәрін біледі, білген үстіне біле бергісі келеді. Оның бар ісі – оң, әділ. Ақылы шырақтай жанып, білімі жарық, нұр шашқан адам дана да, батыр да болады.

Ақылдың тірі екендігі, ақылсыз жанның бір өлік екендігі туралы ойда да терең мән бар. Адамның малдан айырмасы ақылында екендігі туралы даналық сөз адамзат үшін әрқашан маңызды болып қала береді.

Жүсіп Баласағұн:

Күмісті іске тұтсаң, бітіп қалады,
Сөзімді іске тұтсаң, күміс табады (189-бәйіт), -

дейді. Енді бірде:

Білім – байлық, азаймас һәм жоғалмас,
Ұры-қары қол жеткізіп ала алмас (313-бәйіт), -

деп ой түйеді.

Ақын күміс пен сөзді іске тұтқанда, қайсысының қандай нәтиже беретінін көрнекті

түрде көрсетеді. Бұл жерде *сөз* ұғымының мәнісі *ақыл, білім, білік* дегенді білдіреді. Іске тұтқанда, күмістің бітіп қалатыны, білімнің күміс табатыны туралы ой – тіршілікте сан қайтара қайталанған іс-тәжірибе негізінде қорытындыға, тұжырымға, қағидаға айналған танымдық құндылық. Білімнің азаймас, жоғалмас байлық екені, оған ұры-қары қол жеткізе алмайтыны – бұлар да халықтың ілкіден келе жатқан даналық сөздері. Ақынның құтты білік туралы ілімінің негізін халықтың дәстүрлі дүниетанымы мен мәдениетінің осындай рухани құндылықтары түзеді.

Халық тілі жаман, жаман деуге әзір,
Кісі құлқы тар, етінді жеуге әзір (194-бәйіт), –

бәйігінде іргелі ой жүйесі жатыр. Көпке топырақ шашуға болмайды. Көп үшін әлдебір нәрсені немесе әлдебіреуді *жақсы* не *жаман* деу қиын емес. Көптің қолайына не жағатынын алдынала дәл айту қиын. Сондықтан көптің аузына қақпақ болу ешкімнің қолынан кемеяді. *Кісі құлқының* тар екені туралы ойдың мәні де терең. *Кісі құлқының тар* не кең болуы да ақылға, білімге, білікке тәуелді. Қай заманда, қай елде де ақылы, білімі, білігі шектеулі кісінің құлқы кең болған емес. Жүсіп Баласағұнның кісі құлқы тар болғанда, одан нені күтуге болатыны туралы сөзінде бүкіл адамзат үшін ескерту болатын ой жатыр.

Мына бәйіттерде *білім, білімді, білімсіз, ақылды, ақылсыз* ұғымдарының мәнісін ақын өз заманының шындықтары негізінде сыншыл таным тұрғысынан пайымдайды:

Білімді аз, білімсіздер қаптаған,
Ақылсыз көп ақылдыны таптаған.

Білімсіздер білімдіге жау болды,
Надандардың аңсағаны дау болды.

Кісіден кісі айырмасы – парқы көп,
Айтсам, білім – бұл парықтың нарқы дөп.

Бұл сөзімді білімдіге арнадым,
Білімсіздің тілін ұға алмадым (199-202-бәйіттер).

Білімдінің аздығы, білімсіздердің қаптап жүруі, ақылсыздардың көптігі, ақылдыларды таптап жүруі – Жүсіп Баласағұн заманының, Жүсіп Баласағұнның өзі өмір сүріп отырған кезеңнің, қоғамның шындығы. Ақын өз қоғамының құлқын сыншылдықпен суреттеумен қатар, оған өзі ұсынып отырған құтты білік тұрғысынан сын

айтады. Білімдінің аздығы, білімсіздердің қаптап жүруі, ақылсыздардың көптігі, ақылдыларды таптап жүруі Жүсіп Баласағұн заманында ғана емес, одан бұрын да, кейін де болған, бар. Қоғамның, тұтас елдің білімі мен білігін, ақыл-ой қуатын жетілдіру – мемлекеттің, мемлекет билігін ұстап отырған бектің басты міндеті. Бұл міндетті орындау мемлекет билігін ұстаушы бектің және оның Хас Қажыбының кісілік қасиеттерінің кемелдігіне тәуелді. Елдің білімі мен білігін, ақыл-ой қуатын жетілдіру ісін білімсізге тапсыру – ел билігін ұстаушы бектің қателігі. Мұндай қателік білімдінің аз болып, білімсіздердің қаптап жүруіне, ақылсыздардың көп болып ақылдыларды таптап жүруіне алып келмек. Жүсіп Баласағұнның Хас Қажып міндеттерін, оның қасиеттерін толық қамтып суреттеуі білімсіздер мен ақылсыздардың қатерінен сақтандырады. Елінің, қоғамының білік табу жолын көрсетіп, елдің, елдің өсер өркенінің интеллектуалдық деңгейінің құтты, игілікті болуынан үміт етеді.

Білімдінің білімсіздердің тілін ұғуы мүмкін емес. Хас Қажыб та білімсіздердің тілін ұға алмаған. Екінші жағынан, білімдінің тілін білімсіздер де ұқпаған. Ақын білімсіздердің, ақылсыздардың, надандардың құлқын ашып көрсете отырып, жұрттың білім алуға, ақыл табуға деген талабын оятуды көздейді, өз заманының, келер заман адамдарының ақыл-ойын, санасын байытуды мақсат етеді.

Хас Қажыб «Құтты білік» дастанының бастапқы бөлімдерінің бірінде кісі ізгілері айтқан ақиқат сөзге назар аударады:

Тыңда, кісі ізгілері не деді:
«Жүрген тынып, туған ақыр өледі!» (233-бәйіт).

Жүргеннің түбінде бір тыным табатыны, тумақ барда өлмектің де бары хақ. Ақын хақтың сөзін айтып қана қоймай, осындағы әр ойдың мәнісін ашып, оның басқа шектес ойлармен қатынасынан туатын мағынасын анықтайды. Ойының жүйесін бекіте түсу үшін, көпті көрген ақсақалдың:

«Құтты кісі, «Құттымын!» – деп лепірме,
Даңқты кісі, даңқынды айтып есірме.

Бір орында Су, Сөз, Дәулет тұрмайды,
Жиһангерлер жүре бермей тынбайды...»
(668-669-бәйіттер) –

деген нақыл сөзін еске алады.

Кісіге құттың даруы – үлкен игілік. Құттың қызуы болады. Оны біреу көтереді, біреу көтере алмайды. Құттың қызуын көтере алмаған кісі асып-тасиды, лепіреді. Құтты осындай асып-тасу, лепірмелік үркітеді. Ондай бойда құт тұрақтап қала алмайды. Су мен сөзді бір орында ұстап тұру мүмкін болмайтыны сияқты, дәулетті бір орында ұстап тұру да қиын. Ақылды кісі соның жолын іздейді.

«Құтты білік» кітабында мынадай жолдар бар:

Өзеурейсің: «Менікі, – деп, – менікі!»
Неге айтасың? Қане, несі сенікі? (5183-бәйіт).

Дүниедегі мал-мүлікті, үй-жайды, киім-кешекті, құрал-жабдық, жер-суды, алтын-күміс асыл тастарды иеленген, «дүниеге бой алдырған» адамның «менікі» деп өзеуремей өтуі қиын. Соған орай Жүсіп Баласағұн осы сөзінің мәнісін ашып, былай деді:

Жаралғанның бірісің, «Мен!» демегін,
«Мен!» десең, жан орны дегін денені... (5413-бәйіт).

Адам баласының *мен, менікі*деуінің бұрыстығын ақын нақты суреттер арқылы дәлелдейді. Сол суреттер адамның *мен-мен* деп өзеурейтіні *жан орны, жанның мекені* екенін көрсетеді. *Жанның орны* дегеніміз – *тән*. *Жан* орнын тастап кеткенде, *тән* топыраққа айналады. Тәні топырақ жамыларда адам дүние байлығынан екі кез кебін ғана алып кетеді, өмір бойы жинаған, сақтаған мал-мүлкі, үй-жайы, киім-кешегі, құрал-жабдықтары, жер-суы, алтын-күміс асыл тастары артында қалады. Адам баласы білетін, біле тұра ескермейтін, ескергісі келмейтін осы шындықтың негізінде ақын даналық ой түйеді.

Қорытынды

Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» дастанында адамның өмір, дүние, тіршілік туралы құтты білім жүйесіндегі ұғымдардың мәнін халықтың дәстүрлі дүниетанымының құндылықтарына сай құнды қағида деңгейінде ашады. Онда бүкіл дүние даналарының асыл ойлары өлең өнерінің өрнегінде інжу-маржандай жайнайды. Кітап сөзі буыны бекімеген жандарды қолдан демеп, көрмес кісілердің көзін ашарлық қасиетімен бағалы. Ақын шағармасының көркемдік әлемінде түркі дүниесі үшін ғана емес, бүкіл адамзат үшін маңызды қағидалардың тұтасқан жүйесі түзілген.

«Құтты білік» дастанында баяндалған өзекті мәселелердің жүйесін бойлай отырып, автордың білімінің байлығына, дүниетанымының тереңдігіне көз жеткізуге болады. Дастан, негізінен, мемлекеттік басқару өнері, мемлекет басшысының, оның бас қызметкерлері мен басқа қызметшілерінің біліктері, кісілік келбеттері туралы. Бұл тақырыптар және олардың өзегінде өрілген идеялар бір дастан үшін аз жүк емес, оның үстіне мазмұн мен пішіннің мінсіз келісімі қосылғанда, «Құтты білік» дастанының ешқашанда ескірмес, аз-бас қадірі мен қасиеті жарқырап ашылады. Екіншіден, Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанын мемлекеттік басқару өнері, мемлекет басшысының, оның бас қызметкерлері мен басқа қызметшілерінің біліктері, кісілік келбеттері, өзара қарым-қатынас мәдениеті туралы деп қана қою жеткіліксіз. Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастаны – мемлекеттік басқару өнері, мемлекет басшысының, оның бас қызметкерлері мен басқа қызметшілерінің біліктері, кісілік келбеттері туралы XI ғасырдағы түркі әдебиетінің ұлы ескерткіші болумен қатар теңдесі жоқ танымдық, философиялық туынды, адамзат туралы, адамзат өмірінің мәні туралы телегей ойлардың тереңінен шымырлап шыққан шынайы даналық шығарма. Онда адамзат баласының адамшылығы ақылында, білімі мен білігінде болатыны даналық ойлар түрінде өрнектеледі.

Ақын жастық шағының көшкен бұлттай, өмірінің ескен желдей ағып өте шыққанына, балалық, жастық, жігіттік дәуренін босқа өткізгеніне өкініш білдіреді. Хұсырау мен Қайсар немесе Шаддат болып бақ өсірсе де, Ескендір құсап жер-жаһанды жаулап алса да, Рүстемдей қайратты болса да, Исадай көкке көтерілсе де, Нұрширвандай әділетті болса да, Һараондай бар дүниенің қазына-байлығын жинаса да алда бір өлім барын, дүниеге жалаң аяқ, жалаңаш келгенін, кеткенде жалаң аяқ, жалаңаш кететінін, денесінің жер қойнына түсетінін, мына дүниеден өзімен бірге бар болғаны екі құлаш бөз (1238-бәйіт) алып кететінін айтып, өмірдің өтпелілігі туралы ойланады, өзгелерді де ойландырады. Ой түйінін мына үлгіде ұсынады:

Өтер жалған, ештеңе жоқ көшпейтін,
Жақсылық қыл, өзің кетсең өшпейтін! (5254-бәйіт).

Жалғанның өтері анық. Дүниеде көшпейтін ештеңе жоғы да рас. Ал адамның өзі кетсе де, дүниеде жасаған жақсылық ісі өшпейтіні, сондықтан да адам баласының өз өмірінде жақсылық

қылуы туралы ойда ескірмейтін, өшпейтін мән мен мағына бар. Жүсіп Баласағұн өзінен кейінгі ел-жұртқа құт-береке беретін, өлмейтін, өшпейтін байлық қалдырды. Бұл байлықтың қоғамдық сананың жаңғыруы, елдің интеллектуалдық қуатының артуы үшін зор маңызы бар. Аталған құндылықтарды мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлері мен салалары бойынша іс жүзінде пайдаланудың тиісті тетіктерін, механизмдерін жасауға деген әлеумет сұранысы күн санап өсуде.

Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанындағы құтты әр қоғам мүшесінің, әр мемле-

кет қызметшісінің білуі, түсінуі, есте ұстауы және өзінің күнделікті тіршілігінде, қызметінде іс жүзінде пайдалануы – өмірлік маңызы бар жетістік. Дастанда сипатталған құтты білік тұтынушылардың бәріне ұғымды емес. Дастан тілімен жазылған асыл сөздің мәні мен мағынасы мемлекет қызметшілерінің де бәріне бірдей түсінікті болмауы мүмкін.

Дастан өзегіндегі құтты білікті тұтынушыларға белгілі бір әдістемелік негізде жеке сөйлемдер түрінде тармақтап беруге деген әлеуметтік сұраныс пісіп-жетілуде.

Әдебиеттер

- Айдаров Ғ., Құрышжанов Ә., Томанов М. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. Университет пен педагогтық институттардың филология факультеттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: Мектеп, 1971.
- Баласағұн Ж. Құтты білік / Ауд. А.Егеубаев. – Алматы: Жазушы, 1986.
- Баласағұн Ж. Құтты білік / Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А.Қ. Егеубаев // Әдеби жәдігерлер. Жиырма томдық. 5-том. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2007.
- Бартольд В.В. Богра-хан, упомянутый в Кутадгу билик // Бартольд В.В. Сочинения. Том V. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. – М.: Наука, 1968. – С. 419-424.
- Егеубаев Асқар. Кісілік кітабы (ғылыми эссе). – Алматы: Ана тілі, 1998.
- Иванов С.Н. О «Благодатном знании» Юсуфа Баласагунского // Юсуф Баласагунский. Благодатное знание / Издание подготовил С.Н. Иванов. Ответственный редактор академик А.Н. Кононов. – М.: Наука, 1983. – С. 518-538.
- Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Жоғары оқу орындары филология факультеттері студенттеріне арналған оқулық. – Алматы: Ана тілі, 1991.
- Кляшторный С.Г. Эпоха «Кутадгу билиг» // Советская тюркология. – 1970. – № 4. – С. 82-86.
- Кононов А.Н. Слово о Юсуфе из Баласагуна и его поэме «Кутадгу билиг» // Советская тюркология. – 1970. – №4. – С. 3-12.
- Кононов А.Н. Поэма Юсуфа Баласагунского «Благодатное знание» // Юсуф Баласагунский. Благодатное знание / Издание подготовил С.Н. Иванов. – М.: Наука, 1983. – С. 495-517.
- Орынбеков М.С. Духовные основы консолидации казахов. – Алматы: ИД «Арқайм», 2001.
- Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. Оқулық. – Алматы: Санат, 2006.
- Тенишев Э.Р. «Кудатгу Билиг» и «Алтын ярук» // Советская тюркология. – 1970. – №4. – С. 24-31.
- Серғалиев М. Шағын жанр, үлкен талап // Уақыт және қаламгер. – 8 кітап. – Алматы: Жазушы, 1984. – 41 б.
- Сыздықова Р. Оралханның шығармалары Алтай өлкесінің гимні іспеттес // «Аңыз адам» журналы. – №15. – 2013. – 40 б.
- Мұртаза Ш. Бойында баяғы би-шешендерден қалған арқалы болмыс бар еді // «Аңыз адам» журналы. – №15. – 2013. – 16 б.
- Серғалиев М. Сөз сарасы: сын мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1989. – 195 б.
- Ахметжан Т. Жазушылық дегеніміз – шындыққа жүгіну // Қазақ әдебиеті. – 1997. – 20 мамыр. – 21 б.
- Балтабаева Г. Оралхан Бөкей шығармаларындағы әлеуметтік және көркемдік шындық мәселесі // «Академик З. Ахметовтің ғылыми мұрасы және қазақ әдебиеттану мәселелері» атты республикалық ғылыми теориялық конференция материалдары. – Алматы: Үш қиян, 2003. – 92 б.
- Өшімханұлы Д. «Мен – журналистпін, одан кейін ғана жазушымын», – дейтін // Аңыз адам. – №15. – 2013. – 28 б.

References

- Agarova (2018) Agarova Elena, Firsova Ekaterina, Finko Margarita. Information culture: linguocultural, socio-cognitive and pragmatic aspects. Language, Individual & Society ISSN 1314-7250. Bulgaria (EU). Volume 11, 2017, 46-51 p.
- Ashimkhanuly D. (2013) «Menzhurnalistspin, odankeyinganazhazushymyn», – deitin [«I am a journalist and then a writer», used-tosay] The Legendary Man» Journal. No. 15. (In Kazakh)
- Baltabayeva G. (2003) Oralhan Bokei shygarmalaryndagyaleumettikzhanekorkemdikshyndykmaselisi [Problems of Social and Artistic Reality in OralkhanBokey's Works] Proceedings of the Republican Scientific Theoretical Conference «Academician Z. Akhmetov's Scientific Heritage and Problems of Literature». Almaty: ThreeKiya. P. 92. (In Kazakh)
- Béřešová (2018) Béřešová Jana. Words in combinations and their use in contemporary literature Language, Individual & Society ISSN 1314-7250. Bulgaria (EU). Volume 11, 2017, 15-22 p.
- Bokei O. (2013) Shygarmalary. Oshterakter, publitsistikalık makalalar [Works. Essays, Publicist Articles]. Volume 7. Almaty: Country Chronicles. P. 384. (In Kazakh)

- Brockelmann (1954) Brockelmann C. Osttiirkische Grammatik der islamischen Litteraturspachen Mittelasiens. Leiden, 1954.
- Chang Yi-Fang (2017) Chang Yi-Fang. Social Dynamics, Social Hydrodynamics and Description of Social Progress and Various Crises. International Journal of Modern Social Sciences. ISSN: 2169-9917. Florida, USA. Vol. 6 № 1, 2017. PP. 22-33.
- Jonathan (2011) Jonathan Culler. Literaru Theory: A Very Short Introduction. Oxford, 2011.
- Kafesoğlu (1980) Kafesoğlu İ. Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki yeri. İstanbul, 1980.
- Kurmangali K. (2013). Zhasyn gumyr zhazushy [Life-long Writer] Bokei O. Almaty: Country Chronicles. T 1. P.7. (In Kazakh)
- Lyan (2018) Lyan Veronika Vyacheslavovna. Cognitive aspects of translation. Language, Individual & Society ISSN 1314-7250. Bulgaria (EU). Volume 12, 2018. 99-107 p.
- Murtaza Sh. (2013) Boiynda baiagy bi-sheshenderden kalgan arkaly bolmys bar edi [The Features of Former Byi and Orators were in His Essence] «The Legendary Man» Journal. No. 15. P. 16. (In Kazakh)
- Sergaliev M. (1984) Shagyn zhanr, ulken talap [Small Genre, Big Demand] Time and Person of Letters. Book 8. Almaty: Writer. P.41. (In Kazakh)
- Sergaliev M. (1989) Soz sarasy: syn makalalar [King of Words: Critical Articles]. Almaty: Writer. P. 384. (In Kazakh)

L.Sh. Isayeva ,

doctoral student of Baku Engineering University,
Azerbaijan, Baku, e-mail: lala1508@mail.ru

ON ARTISTIC INCARNATION OF CULTURE, LITERATURE, AND NATIONAL CHARACTERS IN JAMES MORIER'S TRAVEL BOOKS

Abstract. The article discusses the issues of literary incarnation of culture, literature and national characters based on the materials of the Travel books by James Morier. One of the most important strategies of modern comparative literary criticism and literary connections is the study of the culture and literature of national characters found their literary incarnation in Western literature. The article claims that the English diplomat and writer James Morier (1780-1849) during his diplomatic service in Iran comprehensively studied the life, history, culture, including literary monuments of the Azerbaijani people. His work Travel books is a collection of historical facts relating to culture and literature, and testifies to a deep knowledge of the subject of research. All this is of great interest to modern science, one of the main directions of Azerbaijani studies. James Morier's book "Travels" presents specific historical figures or persons who add national color, clarity and accuracy to a reliable understanding of the historical events of the first half of the 19th century. One of the notable aspects of "Travels" is a vivid manifestation of descriptions and statements of cultural monuments and literature of the Azerbaijani people.

The article is devoted to Azerbaijani topics in the context of literary relations. The study reveals all references and discoveries related to the most important aspects of the cultural and literary life of the Azerbaijani people. The article analyzes the reflection of national images and major historical events, their comprehensive study and implementation, performed by James Morier in his "Travels" At the same time, the author of the article is not limited only to this novel, but also attracts other works of the outstanding English writer to study.

The author's study emphasizes that James Morier proved himself in "Travels" not only as a traveler, diplomat and representative of the English embassy, but also as a gifted 19th century realist writer. This is evidenced by all his descriptions of travels through the territory of Persia, which are factual material for identifying the Azerbaijani concept. In his work, James Morier devoted particular attention to the description of the ancient religion of Zoroastrianism, spread throughout Persia and originating from Azerbaijani culture. The author of the study also reveals evidence that the holy book was known due to a copy made by a certain Jamaz who was a student of Zoroaster. In this article, the author reports that the topic under study was first presented to the scientific community.

Key words: historical events, national characters, artistic style, culture of Azerbaijan, important factors.

Л.Ш. Исаева,

Баку Инженерлік университетінің докторанты,
Әзірбайжан, Баку қ., e-mail: lala1508@mail.ru

Джеймс Мориердің «Саяхат» кітабындағы мәдениет, әдебиет және ұлттың көркемдік бейнесі

Аңдатпа. Мақалада Джеймс Мориердің «Саяхат» кітабындағы материалдар негізінде ұлттың, әдебиет, мәдениеттің әдеби сипаты туралы мәселелер қарастырылады. Батыс әдебиетінде өзіндік орны бар қазіргі салыстырмалы әдебиеттануда бірден бір стратегиялық бағыты мәдениет пен ұлтты зерттеу болып табылады. Мақалада ағылшын дипломаты және жазушысы Джеймс Мориер (1780-1849) өзінің Ирандағы дипломатиялық қызметі барысында әзірбайжан халқының тарихын, мәдениетін, сонымен қатар әдеби ескерткіштерді жан-жақты зерттегендігі жайында айтылады. Оның «Саяхат» туралы еңбегі мәдениет пен әдебиетке қатысты тарихи фактілер жинағы болып саналады. Және де жазушының терең білімін көрсетеді. Әзірбайжантану қазіргі ғылымда үлкен қызығушылық тудырып отырған бірден бір бағыт.

Джеймс Мориердің «Саяхат» кітабында нақты тарихи тұлғалар мен кейіпкерлер сипатталады. Олар арқылы XIX ғасырдың бірінші жартысындағы тарихи жағдайды нақты әрі дәл түсіндіреді,

сонымен қатар ұлттық колоритті аңғартады. «Саяхат» кітабының тағы бір ерекшелігі – әзірбайжан халқының әдебиеті мен мәдениетін сипаттайтын ескерткіштердің айқын көрінісі. Мақала әзірбайжантану тақырыбындағы мәнмәтіннің әдеби байланыстарына арналған. Зерттеу барысында әзірбайжан халқының әдеби, мәдени өмірінің ең маңызды тұстары ашылады және қарастырылады. Мақалада Джеймс Мориердің «Саяхат» кітабы бойынша алынған тарихи жағдайлар мен оқиғалар, ұлттық бейнелер жан-жақты талданады. Және де мақала авторы тек бұл романмен шектеліп қоймай, атақты ағылшын жазушысының өзге де шығармаларын зерттеу жұмысында пайдаланады.

Автор мақаласында Джеймс Мориерді тек дипломат және ағылшын елінің елшісі ғана емес, XIX ғасырдың дарынды реалист жазушысы ретінде танытады. Оған әзірбайжан концептісін танытудағы Парсы аумағындағы саяхат барысында жазылған жазбалары дәлел. Джеймс Мориер өз еңбегінде Зороастризм дінін сипаттауға зор көңіл бөледі. Және оның Парсы аумағына тарағандығын түп төркіні әзірбайжан мәдениетінен шыққандығы баяндалады. Зерттеу барысында қасиетті кітап Зороастрдің шәкірті болған Джамаз арқылы жеткендігін автор алға тартады. Сонымен қатар мақалада қозғалған тақырып алғаш рет ғылыми ортаға шығып отыр.

Түйін сөздер: тарихи оқиға, ұлттық мінез-құлық, көркем әдебиет стилі, Әзірбайжан мәдениеті, маңызды факторлар.

Л.Ш. Исаева,

докторант Бакинского инженерного университета,
Азербайджан, г. Баку, e-mail: lala1508@mail.ru

О художественном воплощении культуры, литературы и национальных характеров в книге Джеймса Мориера «Путешествия»

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы литературных описаний культуры, литературы и национальных характеров по материалам книги «Путешествия» Джеймса Мориера. Одной из важнейших стратегий современного сравнительного литературоведения и литературных взаимосвязей является изучение культуры и литературы национальных характеров, нашедших своё литературное воплощение в западной литературе. В статье утверждается, что английский дипломат и писатель Джеймс Мориер (1780-1849) во время своей дипломатической службы в Иране всесторонне изучал жизнь, историю, культуру, в том числе литературные памятники, азербайджанского народа. Его труд «Путешествия» представляет собой собрание исторических фактов, касающихся культуры и литературы, и свидетельствует о глубоком знании предмета исследования. Все это представляет большой интерес для современной науки, одним из основных направлений которой сегодня является Азербайджановедение. В книге Джеймса Мориера «Путешествия» представлены конкретные исторические личности или лица, которые придают национальный колорит, четкость и точность достоверному пониманию исторических событий первой половины XIX века. Одной из характерных особенностей «Путешествий» является яркое описание и изображение памятников культуры и литературы азербайджанского народа.

Статья посвящена азербайджанской тематике в контексте литературных связей. В ходе исследования раскрываются все упоминания и открытия, связанные с наиболее важными аспектами культурной и литературной жизни азербайджанского народа. В статье анализируется отражение национальных образов и основных исторических событий, их всестороннее изучение и реализация, выполненные Джеймсом Мориером в его «Путешествиях». В то же время автор статьи не ограничивается только этим романом, но и привлекает к изучению другие произведения выдающегося английского писателя.

В исследовании автора подчеркивается, что Джеймс Мориер проявил себя в «Путешествиях» не только как путешественник, дипломат и представитель английского посольства, но и как одаренный писатель-реалист XIX века. Об этом свидетельствуют все его описания путешествий по территории Персии, представляющие собой фактический материал для выявления азербайджанского концепта. Особое внимание в своей работе Джеймс Мориер уделил описанию древней религии Зороастризм, распространенной на всей территории Персии и берущей свое начало из азербайджанской культуры. Автор исследования также выявляет свидетельство о том, что священная книга была известна благодаря копии, выполненной неким Джамазом, являвшимся учеником самого Зороастра. В данной статье автор сообщает, что исследуемая тема впервые представлена на суд научной общественности.

Ключевые слова: исторические события, национальные характеры, художественный стиль, культура Азербайджана, важные факторы.

Introduction

One of main issues, conditioning urgency of the article is its drawing on basis of establishment of creativity concept of writers, including James Justinian Morier (1780-1849) with humanistic viewpoint in the English literature, who embodied progressive trends in terms of history of Oriental nations, their daily routine, cultural and literary events and creativity. Within context of the author's Western-Eastern relationship, who introduced new pages into history of Azerbaijani literary thinking, learning of Orient and from objective, scientific prism of works, which played the role of exuberant abundant source of historical, cultural and literary events of the past of the Azerbaijan history, ethnography and culture, which appeared dim for many people, determines criticality of the research work.

Study of the concept of Azerbaijan in James Morier's creativity in the English literature of the XIX century is of particular significance in terms of study of literary and spiritual needs between historical past and modern epoch of Azerbaijan literary-theoretic thought during the modern period.

Our research is based on Travel books, consisting of James Morier's "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan in England" (1824), "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan in England" (1828) and also two books "A Journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople, in the years 1808 and 1809" (1812); "A Second Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople between 1810 and 1816" (1818).

Oriental reality and its presentation in James Morier's works from 69 years of his life for about ten years period that is, from 1808 to 1815 and from 1824 to 1826 James Morier served, as a diplomat. The writer devoted his novel "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan to History and way of Oriental life" (Morier, 1824: 382).

Experiment

By succession of vivid personages individual craftsmen, such interesting images, as the barber Hasan, the door keeper of caravanserai Ali Mohammed, the merchant Osman aga, the poet Asgar, the doctor Ahmed, the officer Mirakhor, the mule breeder Ali Katir, the prince Kharabqulu Mirza, the fortune-teller Tir Nigahi, the tailor Abdulla, the baker Hasan, the hairdresser Blind Ali, the kebab master Yanaki, Hajibaba's mistress Zaynab are presented. Each of these images embodies one part

of Iranian life. Certainly, Hajibaba is a lead character of the work. Going through journey of adventurer, starting from idler up to diplomat position, Hajibaba focuses the reader's attention on disclosure of events, taking place in the novel.

Description of geographical names in the novel, such as Isfahan, Tehran, Mashhad, Khorasan, Istanbul, Jeddah, Gujarat, Surat, Kermanshah, Astarabad, Herat, Semnan, Karund village, Gazi Papag mountain, Karaj River, Ganja cane fortress, Ashtarak village, Echmadzin, Agri mountain, Pambaki river, Hamadan, Hamamly, Goylu village, Zangi river etc. suggests, that James Morier possessed an extensive information about Iran territory and territory of neighboring countries.

Examples, proving James Morier's familiarity not only with Turkish lexicon, but with each bit of the entire Turkish world, attracts close attention, as a literary fact, confirming writer's close awareness of Oriental (Turkish) life, its traditions and customs.

After detailed exploration of publications in Azerbaijani literary studies, relating to Azerbaijan in foreign countries, the late critic and literary theorist, prof. Yashar Garayev expressed his attitude to it, stated on importance and urgent character of assessment, creation of the highest professional imagination of fair, historical contradictions and antimonies and he wrote: Second return of the attitude of the concept of "complete", "entire truth" to certain issues of the classic heritage causes introduction of several adjustments by modern lessons of ideological practice (Garayev, 1988: 57).

One may state, the novel "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan" was written with great mastership power of embodiment of artistic creation in the first half of the XIX century. James Morier's description of Azerbaijani traditions and customs with realities and historical criteria may be considered, as an artistic fact.

We would also like to mention, that his personal meeting with Sardar in the ancient city Irevan is depicted, as 10 paged portrait sketches in the XXI chapter of the second part of the Travel book. James Morier mentioned that "their customs, armies, tools for saddling of horses, evidenced of their authentic kinship to Turkic origin..." (Morier, 2005: 318) and recollected, that the ancient Irevan belonged to Turks.

James Morier's view point to historical events taking place in Iran and Azerbaijan during the first half of the XIX century and comparative analysis of literary and artistic description is presented, artistic presentation of Azerbaijani images, created by the

writer have been raised to the analytic level, from view point of artistic principles.

We would like to mention, that foundation for future fiction novels in artistic description is created, behind James Morier's publicist position, who obtained an access to literature with two-volume monumental "Travel" books in the history of the English literature. During his travels the writer does not stand in the observer's position, he stands on a platform, which links artistic ideas with facts and events and enrobes them in artistic gowns rather than simply describes facts and events in common style.

In his both Travel books James Morier draws attention with his unique style, artistic lexicon, realistically illustrated variety of descriptive style of facts and facts in the portrayal of Iranian, and particularly, Azerbaijan place-names and historical figures. The realistic and romantic concept, inherent in the author's wide creativity, serves to provide rather actual and artistic content of form and picture indications of "Travel" books, written by the author on base of writer's observations.

On background of social history of Oriental peoples, including Azerbaijani turks, Persian and Turkish peoples, James Morier, by creating literary sketches of culture, literature and national characters, the writer presents the artistic and quality originality of his standpoint and attitude within facts, sources and events, witnessed by him, as a main factor.

The author's indication of equality between the writer's visit from India to Baku and Mecca visit, mentioned in the book entitled "The Second Visit to Iran, Armenia and Asia Minor to Constantinople between 1810 and 1816" isn't accidental. James Morier wrote in the Chapter XVI of the book: "On our way we met one Indian, trudging in solitude. Without any weapon and with stick in his hand this pilgrim made his way from Baku to Banarasa (it is considered, as India's spiritual and religious center – L.I.). He stepped with surprisingly delightful, joyous spirit and when he greeted us with alacrity, he felt satisfaction, like he acted benevolently. One may assume, that such spiritual acts are in perfect harmony with his Indian character. However, there is a great difference between a person, traveling with accompaniment of caravan to Mecca and a person, traveling alone and trying to reach his goal despite of all difficulties" (Morier, 2005: 243). Leaving of the historical scene of Azerbaijan by magicians since the 7-th century or similarly to the scene, described by Morier arrival during the following centuries of the Mugan people to Baku to the place of Fire, wasn't just, like common pilgrimage, it

wasn't visit by "the modern Indian" of his Native land, in reality the impression was created, that it was pilgrimage by Azerbaijani Turks of their native land, who possessed ancient roots, connecting them with Sacred Motherland.

The reader's attention in James Morier's first "Travel" book, is drawn to data and facts, collected with subtle strokes by the writer on background of vivid description of many representatives of the Gajar dynasty that is, the princes. As a matter of fact, these historical images create full presentation about commanders and nobles of Azerbaijani Turks. In fact, these historical images give to the reader a glimpse on Turkish military commanders and nobles. One of those images is Hussein Ali Mirza, Prince of Shiraz, who is a brother of the Azerbaijan governor, Prince Abbas Mirza. Like the throne successor, Abbas Mirza, his brother was one of the nobles of Fatali Shah, Hussein Ali Mirza' father. His great love and affection for the people was reflected by the writer in artistic style.

Travel Book by James Morier is one of important and relevant sources for our contemporary literary and cultural development. Ideological and Aesthetic Concept of Travels, consisting, approximately, of 900 pages and two books, is disclosed in the knowledge level on ancient history and culture of the Oriental (Iran and Azerbaijan) states, main topic features of works of writers of the classic genre in the history of establishment and developemnt of literatures, aesthetic value and transfer of knowledge on outstanding historical figures and in the level of contemporary historical, cultural and literary relations of their Oriental (Iran and Azerbaijan) countries with West European countries

Result and Discussion

One of issues, causing higher interest to James Morier's activity, connected with the Oriental conception, is the author's copy of the Zoroastrian prophet and his holy book. The content, distinguished with artistic and aesthetic originality, reflected in the 254th page of the writer's first book of the Traveller's dilogy, contains a text, selected due to its artistic and aesthetic authenticity. We are writing to inform you that:

"The English resident in Shiraz (a diplomatic representative is below than a diplomatic ambassador), Jafar Ali, informed me that the number of Zoroastrians was decreasing year by year in Persia. They are subjected to such humiliation and torture by the government that they either accept Islam or move to India to persons of the same

view. Their (Zoroastrians) Temple of heathens, or excavated in the wide area of earthworks sacred, temple of fire protected by inviolable elements, is located in Firuzabad, at distance of seventeen miles to the south-east of Shiraz. Presently, entrance to the temple is blocked and the fire was extinguished on the birth date of the Prophet according to the Sharia law. The remains of Firuzabad ruins, once more confirm the ancient glory and importance of this city. Yazd (a city in the central part of Iran) is actually a vast area, where heathens and their relics are located; however, they (heathens) were even poorer, than the poorest Jews, residing in Turkey, and they were more subjected to humiliation. Zoroastrian's successor Jamaz collected his works, which became the rarest "Jamaznama" book".

The writer's explanation of literary texts about parts of ancient cultural and literary history, not known to modern reader, draws attention due to certain aspects. One may state that fact of collection and distribution by one of the Zoroastrianism followers, was not reported in the Zoroastrian scholars' works.

As for personalities, devoted to king similar to writer's Elauts of the tribe Choisevend, we would like to remind you one important point. During ruling of King I Abbas (1587-1629) for strengthening of his centralized power in Azerbaijan in the ensuing years, he unified many Turkic tribes, including Afshars and Gajars, naming that alliance of tribes, as "Shahsevens", created a special national "Shahsevan" royal guard and, namely, since that time those tribes were remembered in public history under that name.

As a matter of fact, the writer reminds points of interest concerning the Turkic tribes – heathens, Shahsevans, Afsharis ... and describes to the Western reader their occupation, religious beliefs, struggle and courage.

In his Travel book James Morier appears rather, as a writer, proving his writing talent and skills not, as a traveller or a diplomat of the English embassy. By describing each spent day and events experienced in Iran and Azerbaijan, he depicts mostly an artistic image of cities and villages.

Facing each historical fact, description of national blood memory in the writer's portrayal turns the Azerbaijan concept into artistic fact. Such artistic fact reflects uniqueness of national history of a country, which is saturated with spiritual values.

In his second Travel book James Morier states that Azerbaijani Turks were forced to read, to write and to get education in Persian language, instead of

their native language and he reflected that fact in the following manner:

"Though the native language of the country is Turkish, nevertheless children are taught here in the Persian language".

Historically, Azerbaijani Turkish language was subjected to persecutions, nevertheless, people, speaking in this language, were able to protect now and then and to preserve their verbal, rich literature, drums, legends and tales, beauty and sweetness of this language.

The Azerbaijani Turkish character, especially, national feelings, pride of Azerbaijan princes and their literary thoughts, concerning their responsibility, causes attention, like important factors. And this creates impression of the best journey of the Azerbaijani mentality into the history and modernity of the Turkic world.

The Azerbaijani topic, holding a special place in James Morier's work, doesn't initially draw attention to the writer's works. However, within context of materials, disclosing the history, culture and literature of Azerbaijan and presenting Azerbaijan mostly under Persian name and the identity of Azerbaijan leaves an indelible imprint in the reader's memory with precise and vivid descriptive element of Azerbaijan territory and Azerbaijan identity.

Actuality and importance of the two volume Travel books is that our national historical and spiritual values, as well as national and ethnic peculiarities, customs and traditions, specific to Azerbaijani Turks, regional events and facts are threaded in harmony and spirit of selected genre.

National features, specific to Azerbaijan warrior under small heading, called "Character of Abbas Mirza" in collected material of the second book of James Morier's Travel dilogy (Chapter XIV) is presented in a literary style, relevant to writer. Let's pay attention to the following judgment: "I have scarcely come across an attractive person, similar to Abbas Mirza in a few countries of the world".

Commenting on Azerbaijani warrior James Morier stated "in this sense and, par excellence, Alexander (Alexander Macedonian – L.I.)." ("In this respect and on the same principle, he is like Alexander. Cultu curague corporis hand mulium supra" privati eminens. Quint. Curt.Lib. i. ch. 4"). Views and descriptions of the Azerbaijani army and its commander Abbas Mirza is a clear manifestation of the writer's close familiarity of the Azerbaijani realities.

Writer's short, compact portrait sketches bring to the front ethic and spiritual values, relevant to the Azerbaijani commander, it isn't accidental to state,

that during Iranian-Russian war waged for the sake of land and independence readiness of Azerbaijani real combatting army commander sacrifice everything instead of solving his family problems, thinking of each soldier' fate instead of his own fate, in case of confrontation with dilemma question "to be or not to be" on independence way, means much.

One may come across with artistic images of historical figures in James Morier's dilogy "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan" and "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan in England". One of such images, is the image of Iranian Shah (1797-1834) Fath Ali Khan (his real name was Baba Khan) from the Qajar dynasty. As a matter of fact, Fath Ali Shah was the Agha Mohammed Shah Qadjar's nephew.

In James Morier's Travel books the fact of young men from the Azerbaijani tribes, mobilized for military service in Persia (Iran), as the most courageous and the bravest soldiers in the army, is emphasized. The writer narrated: "Generally, the soldiers were recruited from nomadic Azerbaijan tribes, closely relating to each other by blood and always supporting each other through the most common relationship. This formed continuous anomaly, which we may regard, as a revolt, however, they made this popular, as a statement or an explanation. Nothing could be better, if inexperienced forces are mobilized from people, from the same residence place. They were genuine soldiers, accustomed to camp life since their early childhood and used to all kind of hardships

and adverse weather conditions. They undertook dizzying marches without lamentation and practically with no food".

Possessing these merits, they were almost equal to any army in the world.

Conclusion

The main scientific provisions and conclusions of the research are as follows:

Identification of regularities of evolution in the formation of the Oriental concept in James Morier's works may be, evaluated, first of all, as manifestation of realistic consciousness of his moral and spiritual world of Oriental (Azerbaijani, Turkish, Persian) nations;

Though artistic critic scholars were aware, that "Travelling of Ibrahim bay", consisting of two volumes, was written by Azerbaijani writer and educator Zeynalabdin Maragai's under influence James Morier's "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan", there is need to write individual historical and literary research on works of both writers.

Within unity and context of enlightener and romantic traditions writer's "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan" and "The Adventures of Hajji Baba of Ispahan in England" novels are art examples, unveiling real face of Orient and despotic regimes. These novels have acquired the status of art monument, revealing secrets of on essence of the Oriental theme and methods of writing about this by James Morier's social and political satire.

Әдебиеттер

- Morier James. The Adventures of Hajji Baba of Ispahan. – In Three Volumes. Second Edition. London: John Murray, Albemarle Street, 1824, Vol. I. – 311 p.; Vol. II. – 351 p.; Vol. III. – 382 p.
- Qarayev Yaşar. Cəsarət – sərvətdir. – Qarayev Yaşar. Meyar – şəxsiyyətdir. Bakı: Yazıçı, 1988. – 247 s.
- Morier James J. A Journey through PERSIA, Armenia and Asia Minor to Constantinople between the Years 1808 and 1809. – London: Longman, Hurts, Rees, Orme, and Brown, 2005. – 438 p.
- Morier James J. A Journey through PERSIA, Armenia and Asia Minor to Constantinople between the Years 1810 and 1816. – London: Longman, Hurts, Rees, Orme, and Brown, 2005. – 435 p.
- Morier James Justinian. Ayesha, the Maid of Kars. – In Three Volumes. Vol. III, London: Richard Bentley, New Burlington Street, 1834. – 385 p.
- Morier James. Ayesha, the Maid of Kars. – Complete in one volume. London: Richard Bentley, New Burlington Street, 1846. – 335 p.
- Morier James. The Adventures of Hajji Baba of Ispahan. – The USA: Lexington, KY, 13 February 2016. – 355 p.
- Morier James Justinian. The Adventures of Hajji Baba, of Ispahan, in England. – New Edition. London: Ward and Lock, 158, Fleet Street, 1856. – 291 p.
- Morier James. – Stapleton Michael. The Cambridge Guide to English Literature. London: Book Club Associates, 1983. – 619 p.
- Morier James. Zohrab the Hostage. – London: Richard Bentley, New Burlington Street, 1832. – 324 p.
- O'Quinn Daniel. Tears in Tehran / Laughter in London: James Morier, Mirza Abul Hassan Khan, and the Geopolitics of Emotion // Eighteenth – Century Fiction. Publishing by University of Toronto Press: Vol.25, Number 1, Fall 2012. – P. 85-114
- Scott Walter. Article XII. Hajji Baba in England. – From the Quarterly Review, January 1829. – P. 354-398
- Stapleton Michael. The Cambridge Guide to English Literature. – London: Book Club Associates, 1983. – 992 p.

The Oxford Handbook of Medieval Literature in English. – Edited by Elaine Treharne and Greg Walker with the Assistance of William Green. Published in the United States: Oxford University Press, 2010. – 774 p.

Weinberger Ava Inez. The Middle Eastern Writings of James Morier: Traveller Novelist, and Creator of Hajji Baba. – Ph.D. Thesis/Dissertation. Ottawa: National Library of Canada, 1988. – 222 p.

Weitzman A. Who was Hajji Baba? // Notes and Queries. Vol.17, №5, May, 1970. – P. 177-179

Welch Anthony. Shah Abbas and the Arts of Isfahan. New York: Asia Society Inc., 1973. – 152 p.

References

Garayev Yashar. (1988). Jesaret – servetdir. [Courage is wealth]. Garayev Yashar. Meyar shexsiyyetdir [Criteria is personality]. Baki: Yazychi, 247 p. (in Azerbaijani)

Morier James. (1824). The Adventures of Hajji Baba of Ispahan. In Three Volumes. Second Edition. London: John Murray, Albemarle Street, 1824, Vol. I, 311 p.; Vol. II, 351 p.; Vol. III, 382 p.

Morier James J. (2005). A Journey through PERSIA, Armenia and Asia Minor to Constantinople between the Years 1808 and 1809. London: Longman, Hurts, Rees, Orme, and Brown, 438 p.

Morier James J. (2005) A Journey through PERSIA, Armenia and Asia Minor to Constantinople between the Years 1810 and 1816. London: Longman, Hurts, Rees, Orme, and Brown, 435 p.

Morier James J. (1834). Ayesha, the Maid of Kars. In Three Volumes. Vol. III, London: Richard Bentley, New Burlington Street, 385 p.

Morier James. (1846). Ayesha, the Maid of Kars. Complete in one volume. London: Richard Bentley, New Burlington Street, 335 p.

Morier James. (2016). The Adventures of Hajji Baba of Ispahan. The USA: Lexington, KY, 13 February, 355 p.

Morier James J. (1856). The Adventures of Hajji Baba, of Ispahan, in England. New Edition. London: Ward and Lock, 158, Fleet Street, 291 p.

Morier James. (1983). Stapleton Michael. The Cambridge Guide to English Literature. London: Book Club Associates, 619 p.

Morier James. (1832). Zohrab the Hostage. London: Richard Bentley, New Burlington Street, 324 p.

O'Quinn Daniel. (2012). Tears in Tehran. Laughter in London: James Morier, Mirza Abul Hassan Khan, and the Geopolitics of Emotion. Eighteenth Century Fiction. Publishing by University of Toronto Press: Vol.25, Number 1, Fall, p.85-114

Scott Walter. (1829) Article XII. Hajji Baba in England. From the Quarterly Review, January, pp.354-398

Stapleton Michael. (1983). The Cambridge Guide to English Literature. London: Book Club Associates, 1983, 992 p.

The Oxford Handbook of Medieval Literature in English. (2010) Edited by Elaine Treharne and Greg Walker with the Assistance of William Green. Published in the United States: Oxford University Press, 774 p.

Weinberger Ava Inez. (1988). The Middle Eastern Writings of James Morier: Traveller Novelist, and Creator of Hajji Baba. Ph.D. Thesis. Dissertation. Ottawa: National Library of Canada, 222 p.

Weitzman A. (1970). Who was Hajji Baba? Notes and Queries. Vol.17, №5, May, p.177-179

Welch Anthony. (1973). Shah Abbas and the Arts of Isfahan. New York: Asia Society Inc., 152 p.

¹Д.К. Кахарман , ²А.Ж. Жаксылыков ,

¹магистрант 2 курса, ²д. ф. н. профессор
Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: kakharman_d@mail.ru; aslanj54@mail.ru

ФУНКЦИЯ МАКРООБРАЗОВ В РОМАНЕ ГЕРОЛЬДА БЕЛЬГЕРА «ТУЮК СУ»

Аннотация. Данная статья посвящена малоизученной теме семантического функционирования концептуальных макрообразов в тексте произведений Герольда Бельгера, казахстанского писателя-билингва, оставившего заметный след в современной литературе. К таким макрообразам в прозе писателя обычно относят образ дома, степи, аула, дороги, эпохи, страны и среды. Подобные пространственные образы в прозе Герольда Бельгера носят концептуальный и функциональный характер. Концептуальный – означает, что они дополнительно «нагружены» в смысловом, философском отношении, это – образы-маркеры, ориентирующие читателя в идейном поле произведения, подводящие к главным мыслям автора. Функциональный – означает, что данные образы выполняют значимую художественно-эстетическую роль в тексте, генерализируя важные смыслы, сигнализируя о направлении развития философии автора и поэтики произведения. Таковы, например, функции макрообразов дома и аула в романе Герольда Бельгера «Туюк су». Эти образы позволяют автору провести ряд символических обобщений в романе, раскрыть внутренний мир героя и организовать сравнительную характеристику этнокультуры разных стран, Казахстана, Германии, России. Такие насыщенные и экспрессивно окрашенные макрообразы позволяют провести дополнительную нравственно-психологическую характеристику внутреннего мира героя, охарактеризовать состояние социальной среды, организовать сравнительно-сопоставительный анализ этнокультуры разных народов и подвести читателя к нужным выводам. Макрообразы дом и аул, находясь во внутренней семантической взаимосвязи, выполняют важную эстетическую и изобразительную функцию в тексте произведения Герольда Бельгера. К мастерству писателя относится то, что через систему таких комплексных образов он создает выразительные картины не только частной жизни человека, его сокровенной внутренней жизни, но жизни всего народа или нескольких этносов, живущих в одной национальной, культурной среде. Особая тема мастерства Герольда Бельгера – его умение сплести повествовательную ткань произведения из системы таких прекрасно выписанных макро- и микрообразов.

Ключевые слова: макрообраз, функция, картина мира, билингвизм, роман, поэтика, концептосфера.

¹D.K. Kaharman, ²A.Zh. Zhaksylykov,
¹graduate student 2 course, ²Doctor of Science, Professor
of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: kakharman_d@mail.ru; aslanj54@mail.ru

The function of macro-images in Herald Belger's novelis «Tuyuk su»

Abstract. This article is devoted to the less studied topic of semantic functioning of conceptual macro images in the text of the works of Herald Belger, a kazakh bilingual writer who left a noticeable mark in modern literature. Such macro images in the writer's prose usually include the image of the house, the steppe, the village, the road, the era, the country and the environment. Such spatial images in Herald Belger's prose are conceptual and functional. Conceptual means that they are additionally "loaded" in semantic, philosophical terms, these are images markers that orient the reader in the ideological field of the work, leading to the main thoughts of the author. Functional means that these images will perform a significant artistic and aesthetic role in the text, generalizing important meanings, signaling the direction of development of the author's philosophy and poetics of the work. Such, for example, are the functions of the macro images of the house and the village in the novel by Herald Belger "Tuyuk su". These images allow the author to carry out a number of symbolic generalizations in the novel, to reveal the inner world of the hero and to organize a comparative characteristic of ethnic culture of different countries, Kazakhstan, Germany, Russia. Such rich and expressively colored macro-images allow to carry out additional moral and psychological characteristics of the inner world of the hero, to characterize the state of the so-

cial environment, to organize a comparative analysis of the ethnoculture of different people and to bring the reader to the necessary conclusions. Macro-images house and aul, being in the internal semantic relationship, perform an important aesthetic and visual function in the text of the work of Herald Belger. The skill of the writer is that through a system of such complex images he creates expressive pictures not only of the private life of a person, his inner life, but the life of the whole people or several ethnic groups living in one national, cultural environment. A special theme of Herald Belger's skill is his ability to weave the narrative fabric of a work from a system of such perfectly written macro and micro-images.

Key words: macro-image, function, picture of the world, bilingualism, novel, poetics, conceptual sphere.

¹Д.К. Кахарман, ²А.Ж. Жақсылықов,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

¹2 курс магистранты, ²профессоры, ф. ф. д.,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kakharman_d@mail.ru; aslanj54@mail.ru

Герольд Бельгердің «Тұйық су» романындағы макрообраздардың қызметі

Аңдатпа. Бұл мақала қазіргі әдебиетте елеулі із қалдырған қазақстандық екі тілді жазушы Герольд Бельгердің шығармаларының мәтініндегі концептуалды макрообраздардың семантикалық қызметі тақырыбына арналған. Жазушы прозасындағы мұндай макробейнелерге әдетте үй, дала, ауыл, жол, дәуір, ел және қоршаған орта бейнесі енеді. Герольд Бельгердің прозасындағы мұндай кеңістіктік бейнелер концептуалды және функционалды қызмет атқарады. Концептуалды – бұл семантикалық, философиялық мағынада қосымша «жүктелген» дегенді білдіреді. Автордың негізгі ойларына жетелейтін, шығарманың идеялық өрісіне оқырманды бағыттайтын таңбалық бейнелер. Функционалды – бұл кескіндер автордың философия мен шығарма поэтикасының даму бағытын білдіретін маңызды мағыналарды жалпылай отырып, мәтіндегі едәуір көркемдік және эстетикалық рөл атқарады. Мысалы, Герольд Бельгердің үй мен ауыл макробейнелік рөлін «Тұйық су» романында кездестіруге болады. Бұл образдар авторға романдағы бірқатар символикалық жалпылама тұжырымдарды жүргізуге, кейіпкердің ішкі әлемін ашуға және әр түрлі елдердің, Қазақстан, Германия, Ресейдің этникалық мәдениетінің салыстырмалы сипатын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мұндай әсерлі және мәнерлі боялған макрообраздар бізге кейіпкердің ішкі әлеміне қосымша моральдық-психологиялық сипаттама жүргізуге, әлеуметтік ортаның жағдайын сипаттауға, әр түрлі этномәдениетке салыстырмалы талдау ұйымдастыруға және оқырманды қажетті тұжырымдарға жетелеуге мүмкіндік береді. Үй мен ауылдың макрообраздары ішкі семантикалық қарым-қатынаста болып келіп, Герольд Бельгердің жұмысының мәтінінде маңызды эстетикалық және бейнелік функцияны орындайды. Жазушының шеберлігі осындай күрделі образдар жүйесі арқылы адамның жеке өмірін, ішкі өмірін ғана емес, сонымен бірге сол ұлттық, мәдени ортада өмір сүретін бүкіл халықтың немесе бірнеше этникалық топтардың өмірін бейнелейтін фактілерді қамтиды. Герольд Бельгердің шеберлігінің ерекше тақырыбы ретінде шығарманың баяндау қабатын осындай керемет жазылған макро, макрообраздар жүйесінен құрастыру алу қабілетін айтамыз.

Түйін сөздер: макрообраз, функция, әлемнің суреті, билингвизм, роман, поэтика, концептосфера.

Введение

Романы Г.К. Бельгера посвящены эпохальным событиям временного промежутка между 40-ми годами XX века и началом XXI. Особенность данного периода, обуславливающая драматизм описываемых событий, заключается в системном кризисе советского общества и лежащей в его основе марксистско-ленинской идеологии, ее краха, связанного с социально-политическим, формационным распадом Советского Союза. В них изображены события, которые коснулись российских немцев – это депортация 1941 г., ликвидация автономии, спецпоселение,

лагерная трудармия, трудное послевоенное становление, поиски своего места в жизни, эмиграция в новое время. Произошедшие события и качественные сдвиги в общественном сознании, естественно, нашли преломление и в литературных произведениях, в частности Герольда Бельгера.

Исследователи резонно считают, что стилистические черты художественных произведений определяются контекстом творчества писателя, поэтому «...изучение контекстов литературного творчества – это необходимое условие проникновения в смысловые глубины произведения, одна из существенных предпосылок постижения

как авторских концепций, так и первичных интуиций писателя» (Halizev, 2000: 292). Поэтому, чтобы постичь сущность художественного мира автора, осмыслить направление поисков и открытий художника, необходимо рассматривать их в историко-литературных координатах эпохи. Художественный мир писателя воспринимается как эстетический, культурно-исторический феномен, имеющий общественное значение, поэтому важно рассматривать его в тесной связи со стимулирующим контекстом литературной деятельности.

Представления писателя о сущности мира и его развития, выраженные через систему образов и выразительных средств языка, формируют такое качество, как «художественная картина мира». Полноценное литературное произведение в той или иной степени является специфичным суждением о жизни, экспрессивным «образом» действительности, пропущенным сквозь фокус авторского восприятия, конструктивного творческого мышления. При этом нередко самым ценным для читателя является то качество, которое называется художественная «картина мира». Языковая картина мира формируется как синтез мироощущения, мировосприятия, вербального мышления; она вырабатывается в процессе постижения его многообразия, конструирования его в соответствии с эстетическими ориентирами и подсознательными ощущениями художника слова. Языковая картина мира, или воплощенная ментальная структура, как известно, «...реализуется образными, понятийными и мифическими структурами или концептами» (Krasnukh, 1997: 11).

Человек является носителем языка, коммуникативной, универсальной системы понятий. Он создает образ мира языковыми средствами восприятия и претворения. В условиях активного билингвизма или полиязычия, когда языковые контакты детерминируют в душе личности важные языковые реалии и ассоциации, ситуация моделирования мира разворачивается сложнее. В результате взаимодействия нескольких языковых систем в пределах рецептивной сферы создается более сложный образ мира, влияющий как на этническую идентичность, так и на способы позиционирования личности в мире (Afanasyeva, 2017: 483-492)

Эксперимент

Судя по данным литературы и культурологии, в мироощущении российских немцев,

билингвов, как бы было заложено противоречие, с одной стороны, традиционного повиновения немцев любой власти и, с другой стороны, – протеста представителя сильного народа, склонности к социальному творчеству, бунтарству. Исторически заложенное противоречие не могло не найти отражения в самоощущении людей в критических для российских немцев ситуациях (депортация, трудармия, эмиграция). Все же в целом для немецкого народа характерно «уважение к форме закона, а не просто к его конкретному смыслу и применению в данной ситуации». У российских немцев подобное отношение в этапных исторических ситуациях преломляется в сложных психологических коллизиях и оборачивается ещё большей для них драмой (Kusainova, Kozina, 2013: 27-33).

Концепты, или образы значимых вещей, маркеры (системные макрообразы), предстают своего рода голограммами – фрагментами картины мира, в которых целостно отражается способ понимания и познания мира субъектом и представляют собой инструмент выработки образных суждений о мире и людях – рецепций. Любой такой концепт, независимо от его типа, имеет базовый семантический слой. Базовый слой всегда представляет собой определенный чувственный образ или архетип, который является единицей универсального предметного кода, кодирующей данный концепт для мыслительных оценочных операций. (Seifert, 2015: 130). Такие системные макрообразы дома, аула, родины, судьбы, памяти дороги – являются ключевыми в концептосфере романов Г. Бельгера.

Справедливо суждение, что через героя реализуются идеи автора; в некоторых случаях мыслящий герой выполняет еще одну важную функцию – авто-ретроспективную. В этом случае основные этапы жизни, сюжетные линии, фоновые знания героя выстраиваются на линии биографических данных самого автора (Afanasyeva, 2017: 485).

Результаты и обсуждение

В романе «Туюк су» в фокусе повествования судьба российского немца-спецпереселенца. Главный герой романа Эдмунд Ворм – этнический немец, представитель диаспоры, спецпереселенец, писатель, в нем угадывается автор романа Г. Бельгер. Сюжет произведения во многом опирается на сцену возвращения Эдмунда Ворма в Казахстан после десяти лет жизни в Германии, куда он эмигрировал в 90-х годах прошлого

века. В аул Туюк Су герой попадает малым ребенком, когда его родителей – немцев в 1941 г. насильно депортировали в Казахстан. С детства он растет в многоязычной многонациональной среде. Дома он слышит в основном немецкий и русский языки, тогда как в ауле его окружала казахская речь и культура.

Трагические события разлучают Эдмунда с матерью и отцом: сначала отца забирают в лагерь на лесоповал, затем мать, Паулину, призывают в трудовую армию. Паулина оставляет сына казашке Хадише, любившей ребенка. Паулину, вернувшуюся год спустя, изможденную после болезни, едва живую, ребенок не узнает. Он даже не в состоянии понять обращенных к нему немецких слов матери. Обращаясь к приемной матери, Хадише, маленький Эди спрашивает, пытаясь понять, кто из них его настоящая мама:

– Ой, айналайын. Я люблю тебя, но я не твоя мама. Я твоя апа. Апа, понимаешь?

– А разве апа не мама?

– Апа много, а мама одна. (Belger, 2004: 98)

Таким образом *апа*, *мама* – эти два языковых понятия символизируют собой два дома, две родины, две культуры, два языка, глубоко взаимосвязанные в жизни Эди, будущего интеллектуала, писателя, выбравшего художественный язык своей профессией.

Как изображено в романе, судьба Эдмунда Ворма совпадает с судьбой большинства российских немцев. Эмигрировав на этническую родину, землю предков, в Германию, они так и остались чужими в ней. Родина оказалась для невольных странников временным обиталищем, транзитной зоной в мир раздвоенности. По воле Истории человек дважды теряет Родину, первый раз с отбытием предков, второй раз – с эмиграцией обратно.

Как правило, для героя, выросшего в Казахстане, знание русского и казахского языков открывало широчайшие возможности в познании и освоении мира, выступало способом моделирования и обмирщения образа «дома». Однако эти языки на вновь обретенной родине становятся обузой. «Писал он по-русски, так ему было сподручнее. Писал о российских немцах, писал, как умел, как понимал, как чувствовал, излагая свою неизбывную, невытравляемую боль и обиду давних лет... Здесь же, в Германии, он был сыт, ухожен, обрел работу, уверенность и надежность, вошел в размеренное течение жизни, в монотонное русло, но был не нужен, никому не нужен, чужак, сам по себе...» (Belger, 2004: 115).

Герой романа не раз мысленно возвращается к родному аулу, в котором был по-своему счастлив. Образ аула для казахского немца – своего рода архетип «дома», очень важный для немца-традиционалиста. В тесном соседстве с представителями других этносов он ощущал себя в большей степени «своим», чем на абстрактной «родине предков». Характерно, что Германия в тексте имеет эту формальную характеристику – далекая «родина предков», «родина отцов», но лишенная при этом качественных определений с субъектными маркерами («моя», «наша» родина) (Kusainova, 2011).

Роман начинается с предметного описания дома, в котором до эмиграции жил Эдмунд Ворм. Дом – не просто материальный объект. Это значимый психологический комплекс, вызывающий глубокие переживания, а в тексте – макрообраз: символ прошлого, олицетворение памяти. «Дом свой Эдмунд не узнал. Осевший, обшарпанный, замызганный, дом лишь по общим очертаниям напоминал некогда вымечтанный и по кирпичику собственноручно сложенный добротный особняк». (Belger, 2004: 3) Прожив десять лет в Германии и возвратившись в места своего детства, юности, он видит разительные перемены, ностальгически вспоминает былое, задается безответным вопросом: «Что ему этот край, этот уголок земли? Место изгнания? Место ссылки? Временное пристанище? Край родной?» (Belger, 2004: 245)

Писатель через внутренний монолог главного героя выразительно обобщает нелегкие раздумья соотечественников-репатриантов на исторической родине: «И Германия его приняла, впустила, милостиво, с состраданием, как далекого потомка немецкого предка, отправившегося в лихолетье в Руссланд на поиски счастья. Потомок вернулся – круг замкнулся. Но ему, Эдмунду Ворму, Германия родиной не стала. Она стала ему местом постоянного жительства. И только». (Belger, 2004: 245)

Понятие *дом* в романе традиционно осмысливается как центр нравственного и смыслового поиска, своеобразный микрокосмос, обетованная Палестина, способная надолго утешить душу. Оно оформляет наиболее важные культурно-базовые смыслы, такие как *семья*, *аул*, *родина*, *судьба*, *память*, то есть коренные семы. И это родовые, общечеловеческие смыслы: дом как среда семьи, мать, отец, дети; дом как аул, дом как родина, родной край. Характер их семантизации и внутренней связи в тексте делают повествование предельно объемным, усиливают

выразительность художественных образов, позволяют рассказать о драматических переживаниях героев.

Дом служит конструктивным, центральным звеном в общей картине мира героя. Дом – микромир, космос, преобразованный человеком, обмирщенный, одомашненный, названный родными словами. «Родной дом – это первая вселенная человека, объединяющая его воспоминания, мысли, мечты и тем самым организующая связь времен. Дом – это еще и убежище, последняя опора в жизни» – резюмирует исследователь (Maslova, 2016: 263). Это смысловая граница «вокруг человека» – своего рода определенная, внутренний человек, душа, вывернутая наизнанку в мир.

Е.В. Шутова, сформулировавшая символическую оппозицию *дом-бездомье*, выделяет шесть аспектов осмысления понятия *дом*:

- натуралистический, когда *домом* для человека становится целый космос, мир, природа вокруг него (Гераклит, Демокрит, Дж. Бруно, Спиноза, П. Гольбах, Л. Фейербах, В.И. Вернадский);

- теологический, рассматривающий в качестве *дома* Царство Божие, а в качестве *бездомья* – земную жизнь человека (Св. Августин, русские историософы);

- социологический, в соответствии с которым *дом* – это общество (К. Маркс, М. Фуко);

- антропологический, признающий *домом* духовный мир индивидуума и его экзистенциальную субъективность (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, М. Шелер);

- коммуникативный, провозглашающий *домом* со-бытие Я и Другого, т.е. мир человеческих отношений (М. Бахтин, М. Бубер, К. Ясперс и др.);

- культурологический, в рамках которого *дом* – это язык (Х. Гадамер, Ж. Деррида, М. Хайдеггер) (Shutova, 2000: 85-89).

В романе Бельгера дом в сознании героя ассоциируется с чистым степным воздухом, Ишимом, дружбой и любовью земляков. На другом временном этапе все это кажется ему спасением от суеты сует, тоски, интриг, возни, обязательств, беспокойства, терзавших душу на «земле предков». Дом в произведении функционально представлен как макрообраз – живое существо, чутко реагирующее на происходящее за его пределами. Уехал Эдмунд, и дом захирел, осиротел. Вернувшись в родной аул, в Туюк су, он понимает, что именно в этом месте он получал силы для роста в жизни, оно давало надежду и спасение, ощущение уверенности.

Дом в концептосфере романа Бельгера, – крепость, защищающая героя от всех невзгод, за его стенами человек чувствует себя в безопасности. Поэтому образ дома – символа родного края, символа прошлого, памяти и смысла жизни, описан в романе проникновенно. Образ дома в романе «Туюк су» постепенно и исподволь перерастает до макрообраза *аул*. Этот более широкий образ имеет этнокультурное значение культуроремы. Авторское самоощущение себя-в-мире, себя-в-доме расширяется в самоощущение себя-в-ауле. Аул выступает моделью национальной культуры. *Аул* также шире и глубже по концептуальному содержанию, предполагает многочисленность, коллективность, единство людей, в отличие от понятия «*дом*», предполагающем в изначальном своем содержании единичность, одиночество.

Аул Туюк су когда-то официально именовался – совхоз имени Кирова. Но пришли времена бурных перемен и социальных вызовов, и все меняется. Аул поэтически переименовали в Туюк су. Говорящее название «Туюк су» означает «тихая вода», «заводь», метафорически – «тупик». Герои романа нарекли свой аул этим именем, и все пошло не так. Название предопределило его дальнейшее запустение, упадок, угасание. Потрясенный Эдмунд видит родной аул зачахшим, словно больное существо...

Туюк су – место обитания и переплетения разных человеческих судеб, быта и истории многих национальностей, волею вождей и жестокой судьбы переселенных в Казахстан. Осенью 1941 года очутился главный герой романа Эдмунд Ворм вместе с родителями в этих краях. Здесь он вырос, познал и себя, и людей, и жизнь, печаль и радость, обрел достоинство и веру. Но после распада советской державы, оказавшись, как и многие, на распутье невостребованности, он был вынужден эмигрировать в Германию. Не в состоянии обрести своего места там, он возвращается в родные края. Здесь он видит огромные перемены, вспоминает былое, задается вопросом: «Кто он этому уголку Земли? Пришелец? Божий гость? Случайный прохожий? Гражданин? Сын?.. И где его родина, уроженца России, жителя Казахстана, гражданина Германии?» (Belger, 2004:245) Успокоительного ответа он не находит.

Г.К. Бельгер кратко и выразительно описывает историю аула, пестрое население которого всегда было многоликим, жили здесь казахи, киргизы, сарты, таранчи, татары. В годы войны сюда переселили корейцев с Дальнего Восто-

ка («малорослые, молчаливые, изможденные, желтолицые, узкоглазые» трудяги), еще раньше появились поляки («на всех взирали надменно, гордо, будто все вокруг были виноваты перед ними»). (Belger, 2004:13) Потом привезли в аул немцев (покладистых, терпеливых, послушных и безотказных). Немцы здесь освоились, привыкли, стали говорить по-казахски. Сторонившиеся всех поляки, отчужденные в душе от места ссылки, после войны уехали. На исходе войны в ауле появились жители Крыма и Кавказа, чеченцы и ингуши, карачаевцы, греки, турки, кумыки, крымские татары. Все они стремились строить дома, как и раньше, на оставленной родине. Это нередко и непривычное саманное создание в форме хурджуна, и дом-сакля, дом – хибара, дом – дукен (комок).

Многоликость жизни такого аула писатель передает лирическими отступлениями о судьбе аула, о новых приметах в его внешнем облике: «Да, кого только не знавала эта древняя земля на развилке дорог! Всех теперь и не упомнишь. Одни обосновались здесь надолго, обжились, пустили корни, породнились и перемешались. Для других этот край стал лишь временным обиталищем. Но всех помнит эта земля, всех, кто оставался ей благодарным. А неблагодарных никакая земля не помнит». (Belger, 2004: 18) По мысли исследователей, определение героя романа себя как «своего» в Туюк су обусловлена тем, что казахский аул стал *этническим общежитием* для многих национальностей (Kusainova, Kozina, 2013: 488].

Потерю прежнего аула, очевидный кризис традиционного сообщества казахов писатель воспринимает как большую драму. Будучи защитником аула, Г. Бельгер всегда отмечал, что его сделали нравственным существом три фактора: родители, аул и книги. В многотомнике «Плетенье чепухи» Г. Бельгер так оценивает значение аула в своей жизни: «В личном плане я, можно сказать, не должен жаловаться. Физически унижен, угнетен не был. А до душевных терзаний кому какое дело? Спасали меня мои родители, аул, казахи, счастливые обстоятельства». (Belger, 2017: 26) Авторы монографического исследования пишут об отношении Г. Бельгера к аулу так: «Сердце писателя отдано Казахстану, он воспринял этот край как свой Дом. Духовное и природное богатство этой страны не могли оставить равнодушным тонко чувствующего человека и писателя, каким является Г. Бельгер. Так появились произведения, пронизанные тока-

ми любви к этому краю, к его людям» (Ananyeva, Babkina, 2004: 75)

По роману «Дом скитальца» становится очевидно, что боль, тоска по забытому дому преследовали самого писателя всю жизнь. Это зыбкое, странное чувство, точно зов из другого мира, впервые встревожило будущего писателя еще в ту далекую пору, когда для поволжских немцев под перестук колес вагонов открылась дорога-судьба в далекий, загадочный Казахстан. Бельгер – своего рода странник, сталкер, он инстинктивно всегда искал свой единственный родимый дом.

Подсознательные поиски родного дома преследовали Герольда во сне, кажется, всю жизнь. Это стало наваждением, настойчивым импульсом подсознания, зовущим вдаль сквозь маету, внутреннюю смуту, туман душевной неустроенности.

«И вправду, где родной дом Герольда Бельгера?» – не раз спрашивал он себя. В городе Энгельс, где его корни, в Мангейме, земле предков, или в казахском ауле? Были годы, когда казалось: дом там, где качалась его младенческая колыбель, где всюду гортанно звучало родное немецко-гессенское наречие, где с широкой щедрой Волги прилетал вольный ветер, где предки обустроивали некогда дикий край кочевников, строили добротные деревни.

Его герои, депортированные и ссыльные немцы, люди искалеченной судьбы, жертвы великой войны и репрессий, постоянно размышляют на тему: что такое Родина, где она, есть ли у нас вообще Родина? Или российские немцы вечные скитальцы, изгои, бездомные, люди второго сорта, голь перекатная на этой земле? Эти, казалось бы, сугубо личные переживания о неведомом доме, о родине, которые волновали всех российских немцев, писатель озвучивает через неотступные рефлексии Эдмунда Ворма:

«Где его Родина, уроженца России, жителя Казахстана, гражданина Германии – Эдмунда Ворма?

Россия его изгнала, отторгла, разом перечеркнув судьбу предков, навсегда оставив зарубку в сердце.

Казахстан приютил на долгие десятилетия, взрастил, вспоил, принял в свои объятия. Здесь он познал и себя, и людей, и жизнь, и печаль, и радость, обрел достоинство и веру.

Германия его приняла, впустила, милостиво, с состраданием, как далекого потомка немецкого

предка, отправившегося в лихолетье в Руссланд на поиски счастья.

Потомок вернулся – круг замкнулся». (Belger, 2004: 245).

Г. Бельгер показывает казахстанскую и немецкую действительность глазами главного героя, который сопоставляет, сравнивает и делает выводы, порой неутешительные. Все же сытая и благоустроенная Германия не стала землей обетованной. На встречах российских немецких писателей Эдмунда словно обжигала склочная, завистливая атмосфера. «Каждый старался показать и доказать, что он более немец, чем кто-либо другой, более современный, современный, чем его коллега». Берлинец, глухой и капризный старец, выдававший себя за непревзойденного знатока старого и современного немецкого языка, горячо, с неистовым азартом убеждал: «Кто не пишет по-немецки, тот, разумеется, не немецкий писатель». (Belger, 2004: 113-114) Жестокая и черствая ясность.

Сцена в романе, когда Эдмунд, любуясь степным пейзажем из окна вагона, мчащегося по степям Казахстана, наслаждается запахами родной земли, выстроена в системе невольных сравнений. От них, степных запахов, «ширится грудь и веселится душа». Не ощущал Эдмунд этого в Германии, с ее дивными, ухоженными полями, картинными деревнями, зелеными долинами, множеством рек и речушек.

Лейтмотивы этих сцен передают странное ощущение главного героя, живущего как бы в раздвоенном состоянии: «Он пытливо вглядывался вокруг, отмечая про себя те явные, очевидные перемены, которые произошли за время его проживания в другой, далекой отсюда стране. И подумал про себя, что, видно, все же изменился за эти десять лет, ибо все воспринимает помимо воли другими глазами, острее и обнаженнее». (Belger, 2004: 111) Но не все так плохо, как показалось Эдмунду вначале, он замечает и появление нового, хорошего.

Образ учителя Франц Фризен, собирателя фольклора поволжских немцев, связывает его с корнями, с культурой российских немцев. Франц Фризен тоже родом из Поволжья, из числа немцев-традиционалистов, отличавшихся образом жизни и нравом: строгим порядком, аскетизмом, замкнутостью, нелюдимостью. Он также был переселенцем, пережил невзгоды и муки трудармии, проработал несколько лет колхозным бухгалтером и затем с энтузиазмом стал

преподавать в школе гуманитарные дисциплины, немецкий и русский языки. Он становится заслуженным учителем республики, уважаемым в крае человеком. Ветня нового, хорошего просматриваются в новом добротном доме, который построил Фризен и перебрался туда из старого жилища. Главным богатством дома Фризен были книги, сочинения классиков родной литературы. В душе своими мудрыми собеседниками считал он Гете, Шиллера, Гегеля и Гейне. Они взирают на него со стен его дома. (Belger, 2004: 237)

В романе поднимаются вопросы, на которые не в силах ответить автор и его герои. Это узлы самой эпохи. В уста Франца Оттовича писатель вкладывает свои самые актуальные размышления о таком межэтническом явлении, как российский немец. Он – маргинальное порождение двух культур. «Русскую или российскую ментальность надобно в нем сберечь..., а немецкую терпеливо и настойчиво культивировать», – говорит старый Фризен. (Belger, 2004: 237)

«Но ему, Эдмунду Ворму, Германия родной не стала... (сокращения наши – А.Ж.) Родной она станет его внукам. Возможно. Так, кто же он, спецпереселенец, потом – поздний возвращенец Эдмунд Ворм? Человек без родины? Скиталец с нескладной судьбой? Где тот уголок земли, где утешится и утишится его душа? Нет ответа...» – резюмирует свои искания писатель. (Belger, 2004:245)

Заключение

Тревога и беспокойство за «главный дом» человека, за нравственные его основы, за память о прошлом волновали Г. Бельгера, заставляя искать пути решения. Большую роль в этом он отводил культуре межэтнических отношений. Все связано с культурой человеческих отношений – именно она должна учить толерантности, пониманию. Писатель убежден, что во всем и всегда на первом месте должна быть культура взаимопонимания людей, особенно разных этносов. Культура должна доминировать, начиная с бытовых, родственных отношений людей и вплоть до высокой духовности, альтруизма. И тогда дорога людей к вершинам цивилизации, к новому возрождению, открывающему космические горизонты, будет усыпана не шипами, не терниями, а лепестками цветущих лугов. Так мысль о *доме* исподволь перерастает в мысль о *дороге* людей.

Литература

- Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2000. – 398 с.
- Красных В.В. Коммуникативный акт и его структура // Функциональные исследования: сб. ст. по лингвистике. – М.: 1997, вып. 4. – 43–44 с.
- Афанасьева А.С. Архетип «дом» в прозе русскоязычных писателей Казахстана: билингвизм как способ обретения «своего» места в мире (на материале романа Г. Бельгера «Туюк су») // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. – № 14 (3), 2017. – 483–492 с.
- Кусаинова А.М., Козина Е. Особенности репрезентации концепта «память» в произведениях Герольда Бельгера // *Lingua mobilis*. – № 7 (46), 2013. – 27–33 с.
- Зейферт Е.И. Современная литература российских немцев как факт самоидентификации // Поликультурная личность Герольда Бельгера в потоке национальных языков и культур: мат. вуз. конф., посвященной творчеству современного казахстанского поликультурного писателя Герольда Бельгера. 2 марта 2015 года / Отв. ред. А.М. Кусаинова. – Костанай: Костанайский филиал ФГБОУ ВПО «ЧелГУ», 2015. – 182 с.
- Бельгер Г. Туюк су. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 246 с.
- Кусаинова А.М. Отражение ключевых понятий 'родина', 'память', 'дом' в национальной картине мира российских немцев, русских и казахов // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение, вып. 55. – 2011, № 17 (232). – 85–88 с.
- Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта: Наука, 2016. – 296 с.
- Шутова Е.В. Дом и бездомье человека: терминальный статус и формы бытия в культуре // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Социальные технологии. – 2000, № 1 (13). – 85–89 с.
- Бельгер Г. Плетение чепухи. – Алматы: ИП «Спанова А.Б.», 2017.т.1. – 368 с.
- Ананьева С. Бабкина Л. Творчество Герольда Бельгера в контексте современного литературного процесса. – Алматы: ОО «Школа XXI века», 2004. – 199 с.

References

- Ananyeva S. Babkina L. (2004). *Tvorzhestvo Gerolda Belgera v kontekste sovremennogo literaturnogo prozessa*. [Creativity of Herold Belger in the context of the modern literary process] Almaty: Public Association "School of the XXI Century". 199 p.
- Afanasyeva A.S. (2017). *Arhetip "Dom" v proze rysskoiazuzhnuh pisatelei Kazahstana: bilingvizm kak sposob obretenia "svoego" mesta v mire (na materiale romana G. Belgera "Tyiyk sy")* [The archetype "house" in the prose of Russian-speaking writers of Kazakhstan: bilingualism as a way of gaining "one's" place in the world (based on the novel by G. Belger "Tuyuk su")] *Vestnik RUDN. Series: Educational Issues: Languages and Specialty*. N. 14 (3). 483-492 p.
- Belger G. (2017). *Pletenie zhepyhi*. [Weaving nonsense] Almaty: IE "Spanova AB", v.1. 368 p.
- Belger G. (2004). *Tyiyk sy [Tuyuk su]* Almaty: Dyke-Press. 246 p.
- Krasnukh V.V. (1997). *Kommunikativnyi akt i ego struktura // funktsionalnye issledovania: sb. Statei po lingvistike*. [The communicative act and its structure // Functional studies: Sat. Art. in linguistics] Vol. 4. 43–44 p.
- Kusainova AM, Kozina E. (2013). *Osobennosti reprezentatsii koncepta "pamiat" v proizvedeniah G. Belgera*. [Features of the representation of the concept of "memory" in the works of Herold Belger] *Lingua mobilis*. No. 7 (46). 27-33 p.
- Kusainova A.M. (2011). *Otrazhenie klyzhevuh ponaitii "rodina", "pamait", "dom" v nazionalnoi kartine mira rossiskih nemzev, rysskih, kazahov*. *Vestnik Zhelabinskogo gosydarstvennogo yuniversiteta. Filologia. Iskystvovedenie*. [Reflection of key concepts 'homeland', 'memory', 'house' in the national picture of the world of Russian Germans, Russians and Kazakhs. Bulletin of Chelyabinsk State University] *Philology. Art History*, vol. 55, No. 17 (232). 85-88 p.
- Maslova V.A. (2016). *Vvedenie v kognitivnyiy lingvistiki*. [Introduction to cognitive linguistics] M.: Flint: Nauka. 296 p.
- Seifert E.I. (2015). *Sovremennaia literatyrа rossiskih nemzev kak fakt samoidentifikatsii, polikulytrnaia lizhnost G. Belgera v potoke nazionalnuh iazukov i kyltyr: material vyz. konf., posviazhennoi tvorzhestvy sovrennogo kazahstanskogo polikulytrnogo pisatela Gerolda Belgera*. 2 marta 2015 g. *Otv. red. A.M. Kysainova*. [Contemporary literature of Russian Germans as a fact of self-identification. The multicultural personality of Gerold Belger in the stream of national languages and cultures: mat. university. conf., dedicated to the work of modern kazakhstani multicultural writer Gerold Belger. March 2, 2015. Ans. ed. A.M. Kusainova] *Kostanay: Kostanai branch of FSBEI HPE "ChelSU"*. 182 p.
- Shutova E.V. (2000). *Dom i bezdoie zheloveka: terminalnui statys i formu butia v kul'tyre*. *Vestnik Volgogradskogo yuniversiteta. Seria: Filosofia. Sozialogia. Sozialnue tehnologii*. [Home and homelessness of a person: terminal status and forms of being in culture. Bulletin of the Volgograd State University. Series: Philosophy. Sociology. Social technology]. N. 1 (13). from. 85-89.
- Halizev V.E. (2000). *Teoria literatyrу*. [Theory of literature] M.: Higher School. 398 p.

B. Matay ,

Ph.D of Chinese Literature and Art of Hubei University,
Senior lecturer of Kazakh State Women's teacher training university,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: bulbul_1971@mail.ru

AN ANALYSIS OF THE AESTHETIC SENSE OF RED IMAGERY ART IN CHINESE POET HE JINGZHI'S POETRY

Abstract. He Jing zhi was a representative poet of China in the age of peace, expressed his feelings as well as the struggle and enthusiasm of the people, while expressing his political feelings and the fate of the Times. His poetic creation shows great political subject matter and the important political theme. His political lyrics have a strong artistic appeal, through the abstract political feelings and their own feelings into a concrete vivid image of the image of expression, the abstraction as the concrete, the "virtual" as "real", to give people emotional resonance, but also in the form of creating aesthetic and poetic realm. The traces of traditional Chinese poetry on nature, which has a long tradition in China, not only in poetry, but also in painting, which in the ancient Chinese cultural world is often merged with poetry, can be found also in her works.

According to the observations of the author, all levels of the genre organization of sonnet wreath are subject to transformation, but overcoming the formal canon is especially important. Changing the number of sonnets in the «red» enhances the sonnet status as one of the most popular genre of the current literary era.

Key words: Chinese poetry; peacetime; color image; political sentiment. vivid image

Б. Матай,

Хубэй университетінің қытай әдебиеті және өнер философиясының Ph.D докторы,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушысы,
Қазақстан, Алматы қ, e-mail: bulbul_1971@mail.ru

Қытай ақын Хэй Джинжидің поэзиясында қызыл түстің эстетикалық мағынасын талдау

Аңдатпа. Хэй Джинжи бейбітшілік кезеңінде Қытайдың беделді ақыны болды, өзінің саяси сезімдерін және «Таймс» тағдырын білдіре отырып, өз сезімдерін, сондай-ақ халықтың күрес пен ынтасын жігерліндірді. Оның поэтикалық туындысы үлкен саяси тақырыпты және маңызды саяси тақырыпты көрсетеді. Өмірлік негіздерді арқау ету машығы, шығармашылық бағытындағы модернистік айқын нышандар, жазудағы тіл қолданыс ерекшелігі, көркемдеу амалдарындағы оңтайлы, дағдылы тәсілдер нақтылы саралауларға тартылып отырып, өзіндік ойпайымдаулар жасалды. Оның саяси сөздері (қызыл түс) абстрактілі саяси сезімдер мен өз сезімдерін айқын көріністі бейнелейді, абстракцияны бетон ретінде, «виртуалды», «нақты» адамға эмоционалды етіп беру үшін күшті көркемдік көңіл-күйге ие. Резонанс, сонымен бірге эстетикалық және поэтикалық әлем құру түрінде көрсетеді. Әлемдік әдебиеттегі жаңа көзқарастар, тез ойлау, ой, ең жақсы идеялар мысалдары, жазуға байсалды көзқарас, жинақталған және аналитикалық модельдер туындыларын тудыратын жазушының таңқаларлық сезімдік түйсігі, жұмбақ образдарды түсінуге талпыныс жасалды. Жазушының шығармашылық туындысы алғаш рет қарастылып отыр.

Қытайда ежелден қалыптасқан дәстүрлі қытай поэзиясының іздері тек поэзияда ғана емес, сонымен қатар ежелгі қытай мәдени әлемінде жиі поэзиямен біріктіріліп тұратын сурет өнерінде де кездеседі. Автордың байқауларына сәйкес, сонет шоқтарын жанрлық ұйымдастырудың барлық деңгейлері қайта құруға жатады, бірақ ресми каноннан шығу өте маңызды. «Қызыл» санындағы сонеттердің өзгеруі қазіргі әдеби дәуірдің ең танымал жанрларының бірі ретінде сонет мәртебесін арттырады.

Түйін сөздер: қытай, поэзия, бейбітшілік, түсті бейнесі, саяси сезім, жарқын бейне.

Б. Матай,

Ph.D доктор китайской литературы и искусства университета Хубэй,
старший преподаватель Казахского государственного женского педагогического университета,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: bulbul_1971@mail.ru

**Анализ эстетического смысла искусства красного изображения
в поэзии китайского поэта Хэ Цзинчжи**

Аннотация. Хэ Цзинчжи, представитель древней китайской поэзии, был выразителем чувств, чаяний и энтузиазма людей, которые защищаются от насилия. Важные политические темы, волнующие поэта, он оформляет с помощью художественного слова, воздействуя таким образом на народ и вызывая в нем эмоциональный резонанс. Следы традиционной китайской поэзии о природе, которая имеет давние традиции в Китае не только в поэзии, но и в живописи, которая в древнем китайском культурном мире часто сливается с поэзией, можно найти и в ее произведениях. Поразительная чувственная интуиция писателя помогает созданию произведений на уровне новых взглядов в мировой литературе, это и сознание, мысль, лучшие примеры идей, серьезное отношение к письму, кумулятивные и аналитические модели. Автором была предпринята попытка понять таинственные образы, в этом ему помогли самооценка, теоретическое знание лингвистических особенностей письма, традиционные подходы к творчеству, художественный аспект письма, общепринятые подходы.

По наблюдениям автора, все уровни жанровой организации сонетного венка подвержены трансформации, но преодоление формального канона особенно важно. Изменение количества сонетов в «красном» повышает статус сонета как одного из самых популярных жанров современной литературной эпохи.

Ключевые слова: китайская поэзия, мирное время, изображение, политические настроения, яркое изображение.

Introduction

He Jingzhi was born in 1924, an age of war and artillery fire. He grew up in a poor home, greeted him by a crippled Jingzhi, a tattered cotton wool. His first cry evoked his mother's sigh: "Oh, my God! How can I feed oh-this poor little thing?" What he heard in his young ears was his father's stern scolding: "Look at you! That's what it looks like! Life is doomed: a lifetime will not have any promising!" (Li Yuan, 2012: 36-41)

Due to the family and the background of the times, coupled with the treatment of parents, so that the young He Jingzhi from a young age to live a life of dislocation."

With the help of friends and relatives, He Jingzhi entered a private primary school. During this period, two teachers gave He Jingzhi the help of learning and spiritual leadership. The two faculty members of Liang and Cui Baozhuan were enthusiastic about nurturing the students and reading them a lot of books. It was at this time that He Jingzhi read Lu Xun. (Lu Xun was born in 1881.9.25–1936.10.19, formerly known as Zhou Yishou, Shaoxing, Zhejiang. he was a great proletarian writer, thinker, revolutionary, and the master of the Chinese cultural revolution). Lu Xun undoubtedly had an important influence on He Jingzhi, and became an important reference for his literary creation and poetic creation.

At the same time, at that stage, the He Jingzhi

organization established the Latin New Writing society, which he served as president. Beijing Latina New Writing society has also given them encouragement and support, and the Southern farmers live in hardship situation, the Red Army Long March, Xi'an incident and other news to them. Through the understanding of these events and the study of literary and artistic works, He Jingzhi has sprouted emotion and enthusiasm for revolution and progress from an early age. The outbreak of the anti-Japanese War in 1937, under the influence and destruction of the war, school education has become extremely extravagant; He Jingzhi was forced to drop out. In the anti-Japanese war era, He Jingzhi experienced a number of beacon and artillery fire, but also saw many for the country's rise and fall, in order to defend the motherland and struggle for the Blood warrior. Through the narration of those who have experienced the anti-Japanese War and the He Jingzhi of their own experiences became more and more indignant about the war and Japan's invasion of China, and aspired to create for the country and the people.

In the 1938, He Jingzhi with schoolteachers and students came to the school in Zitong, Sichuan province. On the way to exile, the books and publications carried by the students became the spiritual food of the He Jingzhi so that He Jingzhi received the influence of progressive thought along the road and became an important part of his spiritual

world. During this period, He Jingzhi read “popular philosophy”, “Xinhua daily” and other progressive books. Through the nourishment of these books, He Jingzhi has a more detailed understanding of the situation of the Red Army’s Long March, Lu Xun Art Institute and so on. These ideas in He Jingzhi’s mind left a deep impression, so that He Jingzhi’s revolutionary consciousness further enhanced. It was at that time that He Jingzhi came up with the idea of pitching to Yan ‘ an. At the same time, He Jingzhi also expressed his views and feelings in the upsurge of rescue, expressing his contempt for the weak and incompetent of the Kuomintang and his yearning for the revolutionary cause. During this period, “Windy” published his poem “The Children of the North”, “The Great Gazette” published his lyric poem “Night, Is Deep”, “Xinmin Evening News” Supplement also published many of his poems.

He became more and more indignant about the war and Japan’s invasion of China, and aspired to create for the country and the people. 1945 He Jingzhi and Ding Yi co-authored the creation of China’s first national new opera “White Hairy Girl”, this play tells the story of happy son of the rebellious spirit of the heroine after being defiled by the Huang Shiren of revenge, happy son because of persecution eventually became an. Its theme is “The old society turned people into ghosts, and the new society turned ghosts into people.”

In July 1949, He Jingzhi was elected director of the national completion and Director of Association, before entering the central comedy Academy. However, during this period, due to disease, work environment and other reasons, He Jingzhi’s creation is relatively few. 1956, the creation of “Democratic nation-building March”, “March to Victory”, “Pinghan Road Small singing”, “towards Tiananmen Square” and other lyrics. In 1956, He Jingzhi returned to Yan ‘ an, which he came to Yan ‘ an again 10 years later. When the poet came to Yan ‘ an again, this holy place, which once nurtured his spirit, made him very excited. It’s like going back to your mother’s arms. After coming to Yan ‘ an, he created a passionate and emotional poem such as “Back to Yan ‘ an”:

Dust, MO, put my eyes in the block...

Hand grip loess I do not put, tightly affixed to the heart.

..... A few back dreams in Yan ‘ an,

Put your hands around the Baotashan... (He Jingzhi, 2006: 88)

This is a simple and affectionate poem; this poem makes the poet return to the poetic circle

once again, the influence to the later generations is profound. “Back to Yan ‘ an” is a comprehensive display of Zhi poetic style, representative: Fresh artistic conception, folk song flavor, like a crisp mountain spring, natural smooth. The poem exudes a true impression and real emotion of the party, of the revolutionary base area, of the new World of life (Gu Yu, 2013:6-2).

In the 1956, He Jingzhi wrote a lyric poem, “Sing Aloud,” expressing the eight true feelings and praises of the party, and it can be said that “singing” is an ode to the Republic, expressing its support and praise for the Republic. At the same time, the poem also conveys his thinking about life and destiny. Because from the salvation to the revolution, to the realization of the ideal, the poet felt the achievements and achievements of the revolution, felt the value and significance of the Communist Party’s struggle.

In a word, for He Jingzhi, poetry is his life, has become an inseparable part of his life and life, he expressed emotion, express feelings, his own destiny and the fate of the country, the combination of their own feelings and national feelings, their own political feelings and ideals and beliefs and the country’s changes and development of the combination. It can be said that poetry is the life of Zhi has been integrated into his spirit and body, has become the development of life and the inexhaustible driving force of growth. In the 50 ‘s, He Jingzhi, as a witness to the cause of a revolutionary and the party, expressed political emotion and expression of his love for the Motherland, praise for the peaceful years and loyalty and support for the cause of the party. So He Jingzhi is how to express the political emotion, how to carry out the creation of poetry? This requires a macroscopic overview of He Jingzhi’s works themselves, understanding the characteristics and connotations, to grasp He Jingzhi as the poet’s “soul” (He Jingzhi, 2006: 166)

Experiment

The era of He Jingzhi is a time of singing and cheering, the passion of the red revolution is very high, and people have a great degree of political passion and revolutionary enthusiasm. Under the leadership of the Chinese Communist Party, China, once oppressed by other countries, has finally gained independence, breaking the oppression of three mountains and becoming an independent nation-state. The Chinese people have finally stood up, redeemed the dignity of the nation and raised their spine; China has thus embarked on a new journey. The people turned over to be masters,

realized the happiness brought about by the times, and had a heartfelt love and love for the Communist Party of China, from the bottom of my heart to the Communist Party of China has a feeling of gratitude. In this atmosphere of the times, He Jingzhi sing loudly. Facing the development of the country and the spiritual style of the people, facing the social changes and the progress of the Times after the revolution, He Jingzhi heartily expressed his own feelings and inspired the people's ambition. He consciously fused himself with the development of the Times, with a strong political consciousness and red feelings, on the changes of the times and social changes, people's spiritual life and economic development and other themes to trace and dyed. Through these poems and contents, He Jingzhi actively carries out praise for the Chinese nation, young New China and socialism, and reveals his true feelings and simple understanding through the images of open themselves and vivid images. Red in Chinese tradition and contemporary is a positive and strong meaning of color, in the war era represents the enthusiasm of the revolution, in the era of peace represents the support of politics and fiery passion, expressing the infinite love and expectation of the country. Below we select some poems about red to analyze the red image and its connotation in He Jingzhi poetry. In "Guilin Landscape song", the poet wrote:

Room beads wait to knock on the sound...
Chicken Coop Mountain a singing screen open,
See through the Mountain mirror--
The smile of the motherland is so beautiful!
Guilin landscape into the mind,
This scene of the Warrior's heart-
It is poetry, its love?
It's all in the spring water of the Lijiang River!
..... Under the red flag:
Teenage heroes live everywhere--
Endless: Thousands of states "Duxiufeng"!
-Full of love, love chest, like the Lijiang River
spring water thick!
Oh! Sweat rain Splash color pen Painting: Guilin Landscape-full of the world! (He Jingzhi, 2006: 88)

The poem was made by the poet during a parade in Guilin, the first draft of 1959, and the final version in 1961. In poetry, poets have repeatedly used the image of red flag, which is very obvious in the artistic conception and picture of the whole poem. Red is the color of China's flag, red flag represents the Chinese people, representing the Chinese people's passion and faith. While describing the landscape of Guilin, poets use a series of images to depict the

beauty of Guilin's landscape. The poet compares a mountain with a mountain biking to a fairy in a cloud. Obviously, here the author borrowed the slim and misty realm of the heavens to set off the beauty of the mountain. In the writing of the Lijiang River water, with "tenderness like waves" to describe the gentle and clean water, which and the mountain's "immortal posture" complement each other. Then, the author combines the mountains and water of Guilin into one, creating a beautiful view of the water around the mountains.

While describing the landscape, the poet incorporates the image of "red flag", combining landscape and national emotion with social development, which is not only the song of landscape beauty, but also the song of the Motherland. From the beautiful mountains and rivers think of the people of the whole country to build a better future for the motherland, "Sweat rain Splash pen painting" painted not only Guilin landscape, but also the Motherland's beautiful future.(He Jingzhi, 1964: 15) He Jingzhi's other poem, "Back to Yan ' an" and "Guilin Landscape song", can be described as "double bi." "Back to Yan ' an" praise is the revolutionary shrine; "Guilin landscape" praise is the southern landscape. "Back to Yan ' an" in the He Jingzhi also repeatedly used the "Red Flag" "red" and other this red image expressed the revolutionary Holy Land of praise, pride and love. In this poem, the poet writes:

Thousands of voices call you-Mother Yan ' an is here!
Dufuchuan singing to Willow shop smile, red flag fluttering handle trick.
White sheep belly towel red belt, relatives welcomed Yanhe.
Full of words said not to come out, a head into the arms of their loved ones.
Dongshan's Millet The valley of Xishan,
The book on the shoulders of the red flag player.
Hands and children taught me, mother sent us across the Yellow River.
The Shepherd of the year now grew into a man.
Baisheng Raw window paper red window flowers, dolls scramble to pull hands.
A mouthful of rice wine tens of millions of words, the Yangtze River River up the waves.
Yang Jialing Red flag Ah floating high, revolution thousands of waves!
The footprints left under the Tashan, Chairman Mao boarded the Tiananmen Square!
The Red Guard, the Youth Regiment, the scarf, walking our heroes for a few generations...
The Socialist road stride away, the glorious yanked still to be in front! (He Jingzhi, 2006: 93)

Poetry has also repeatedly used the “Red Flag”, “Red Scarf”, “Red belt” and other images with red color, where red is not only a description of the physical image, but also the red represents the fiery, passion, revolution and other meanings of the elucidation. (Xu Ying, 2005:45)

The poet portrays and describes in depth the people, objects and landscapes of the revolutionary Holy Land of Yan’ An, shows the great changes in the country under the leadership of the Communist Party, expresses the great enthusiasm and self-confidence of socialism, and expresses the poet’s great confidence and pride in the future development. Among them permeates the political emotion of Zhi’s vision of the future of the country, is a rare political lyric poem. Through these two representative political lyrics, through the He Jingzhi of the theme and emotion conveyed in the combination of scenery and things and feelings, we can know that He Jingzhi follows the development and vicissitude of the times, and the eyes devoutly. The development of the masses and the country, and closely combine with the people’s feelings and the development of national politics, give a faithful compliment to the party and the people. It should be logical for poets to sing praises of the great events that took place in the years of peace that have significant political and historical significance.

However, the poet not only praises and praises the historical events, but also expresses the personal perception and understanding through the display and description of the red things, coupled with the emotional emotion, and through the tracing and portrayal of the historical events. He Jingzhi reveals the reasons why the Chinese revolution moved from victory to new victory and from peace to prosperity. It shows the spiritual state and cultural style of the people, thus realizing the value and philosophy of poetry, and has the dual meaning of lyric and reasoning.

In a poem of Dong Feng wanli, the poet writes:

Look, 5,000 years of
Hair Tens of thousands of miles of
Wrinkles, a night of easterly wind/full blow,
Who has such a huge amount of energy?

It is the thousands of people under the leadership of the party.

Party, to make us so
Become a giant!
Party, leading US
To create miracles like this!

It not only depicts the situation of the social era at that time, but also expounds the important factor

of the change of the Times, the leadership of the Communist Party of China, and fully shows the red passion and political complex.

In the poem “Singing Aloud”, the poet will also combine the praise of history with the elucidation of reason, celebrate and express the great achievements of socialist construction, and expound the foundation of the Young new China standing up today:

“You listen, you listen! – The cry of the port and strike,

It’s ringing in our blast furnace,

Look, you see!

– The blood of the Nanchang uprising is in our

In steelmaking furnaces

It’s rolling fluttering! Ah, in an agricultural cooperative.

On the wheat field,

is fluttering.

The autumn Harvest riot.

Immortal Red Flag!

In the infrastructure of

On the site,

Is shining.

Yan ‘ an cave..

Here, the “blood”, “steelmaking Furnace”, “Red Flag”, “light” and other red images, the party’s glorious battle and the achievements of socialist construction, carried out a confident connection and combination. This makes people see the fine tradition and red spirit of the Communist Party of China, in which the spirit of hard struggle and the courage to fight have an important motivating and encouraging role for the broad masses of the people. In fact, if it is only such a remarkable connection, then we have not yet been able to penetrate deep into the depths of The Jingzhi historical passion, and have not yet been able to understand the meaning of the He Jingzhi that his passion ignites. In writing this poem, He Jingzhi shows the relationship between history and reality and causality, and fundamentally expresses the connection and significance of it. The fruits and achievements of today’s socialist construction are inseparable from the hard work of the Communist Party of China in the past, and today’s fruits is fully absorbed by the nourishment of the past to grow into a towering tree, full of the historical efforts of the new-democratic revolution. At the same time, it also sublimates the meaning of history and reveals the truth that the people believe in: “Without the Communist Party, there can be no new China”. In a way, this is the poetic argument of revolution and political correctness, which expresses the poet’s philosophy and reflection.

Results and discussions

In a word, for He Jingzhi poetry is his life, has become an inseparable part of his life and life, he expressed emotion, express feelings, his own destiny and the fate of the country, the combination of their own feelings and national feelings, their own political feelings and ideals and beliefs and the country's changes and development of the combination. It can be said that poetry is the life of He Jingzhi, has been integrated into his spirit and body, he has become the development of life and the inexhaustible driving force of growth. In the 50's, He Jingzhi, as a witness to the cause of a revolutionary and the party, expressed political emotion and expression of his love for the Motherland, praise for the peaceful years and loyalty and support for the cause of the party. So He Jingzhi how to express the political emotion, how to carry out the creation of poetry? This requires a macroscopic overview of The Jingzhi's works themselves, understanding the characteristics and connotations, to grasp He Jingzhi as the poet's "soul."

Through the analysis of the red image of He Jingzhi, we can know that the red of The Jingzhi's gorgeous and full of political passion. Red symbolizes the strong temperament spirit and courage of the revolution and represents the strength and prosperity of the country. He Jingzhi, with its unique perspective, combines the history and reality of the individual emotion with the change of the Times, and makes a poetic demonstration of the

correctness of the national politics and revolution by the retrospective evaluation of the history and the re-elucidation of the significance. Red is the color of China's red flag, is a favorite color of the Chinese people, is not only a symbol of celebration, but also a symbol of revolution, which contains the meaning of politics. He Jingzhi's use of red is not only red itself, but also the red spirit, a revolutionary spirit and national feelings. He is full of feelings for the country and the people, with his own life in singing and extolling, through the changes of the times and people's lives to describe and elucidate, gave red with the red spirit and the inner "soul", fully demonstrated the characteristics of combat poets.

Conclusion

In a word, He Jingzhi was a political lyricist in the age of peace, has constantly inspired the people of that era with its unique style and form, shuttling and transforming in the history, modernity and future time and space, expressing them in the view of the results and causes, in the combination of the individual and the collective to express, In the combination of emotion and philosophy, reason and emotion play to the extreme. As a political lyricist, He Jingzhi's red, poetry is red, images are mostly red, truly shows the inner soul of the Chinese people, showing the good spirit of the Communist Party of China and Socialism and the inner courage of hard work, as well as the intrinsic nature of the development of the Times reference literature.

References

- Baitulsun. (2005) College of Linguistics magazine. China, 128, 256 p. (in English)
- Chen Shijie. (1986) On Colorology in Poetry. China: Economic Longitude and Latitude. 198 p.
- Paris Pa. (1986) Language, Thought, Cognition. Language, Science and Technology, Philosophy: China: Journal of the College of Sociology and Rights, 1986 (in English)
- Gu Yu. (2007) The literary pride on the banks of the Grand Canal Zhi:EB/OL]. <http://www.gctezw.com/Item.aspx?id=5308.2013-6-2>.
- He Jingzhi. (2006) He Jingzhi's poetry. China: People's literature press, 88 p. (in Chinese)
- He Jingzhi. (2006) He jingzhi poetry. China: People's literature press, 166 p. (in Chinese)
- He Jingzhi. (2006) He jingzhi poetry. China: People's literature press, 88 p. (in Chinese)
- He Jingzhi.(1964) Singing set. China: People's literature press 15p. (in Chinese)
- Li Yuan. (2012) The poet of the literary world on the canal. China: Junkan, 2012 (3), 36-41 p. (in Chinese)
- Liu Yunquan.(1984). Rhetoric Function of Color Words in Transfer Case. China: Contemporary Rhetoric, 84p. (in English)
- Lu Shengxuan. (1986) On the Functions of Color Words. China: Journal of Gannan Normal University, 86p. (in Chinese)
- Moskovskiy Bi A. (1994) Linguistic knowledge of the modern English color dictionary system.
- Sağrıdolda G. (2003) Poetikalıq frazeologizmderdin étnomädenimazmunı. Almaty: Ğılım, 248 p. (In Kazakh)
- Wooden Geyev Fu. (1966) Between Colors Kazakh Literature. Almaty: Journal, 66p.(in Chinese)
- Xu Ying. (2005). Poetry and the imagination of the nation state-on Zhi's lyrics. – China: Huazhong Normal University, 25p. (in Chinese)
- Ye Shuilin.(1982). A Preliminary Study of Color Words in Literary Works. Chains: Journal of Hangzhou Normal University (Social Science Edition). 125 p. (in Chinese)
- Zhi zhi. (2006) Zhi, zhi poetry. China: People's literature press, 93 p. (in Chinese)

Литература

- Ли Юань. Поэтиз литературного мира на канале Жункан. – Китай, 2012 (3). – 36-41с.
- Гу Ю. Литературная гордость на берегах Большого канала. Интернет ресурс[// EB / OL]http: //www.gctezw.com/Item.aspx? Id = 5308.2013-6-2.
- Хэ Цзинчжи. Хэ Цзинчжи поэзия.: Народная литература пресс. – Китай, 2006. – 166 с. (На китайском)
- Хэ Цзинчжи. Хэ Цзинчжи поэзия. Народная литература пресс. – Китай, 2006.– 88 с (На китайском)
- Хэ Цзин Чжи. Поющий набор. Народная литература пресс. – Китай, 1964. – 15 с. (На китайском)
- Жи жи.(Жи, жи поэзия. Народная литературная пресс. – Китай, 2006. – 93 с. (На китайском)
- Сюй Ин. Поэзия и воображение национального государства – на стихи Чжи. Хуажонгский педагогический университет. – Китай, 2005. – 25с.
- Уооден Геев Фу. Между цветами. Казахский литературный журнал. – Алматы, 1966. – 66 с.
- Шуйлин Е. Предварительное изучение цветных слов в литературных произведениях. Ханчжоуского педагогического университета (издание по общественным наукам) журнал. – Китай, 1982. – 168, 56, 38 с. (на английском языке)
- Лю Юньцюань. Риторическая функция цветных слов в раздаточной коробке Современная риторика. Пресса. – Китай, 1984. – 125 с. (на китайском).
- Сағидолда Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны. «Ғылым» – Алматы, 2003. – 248 с. (На казахском языке)
- Лу Шэнсюань. О функциях цветных слов // Журнал Ганнаньского педагогического университета. – Китай, 1986. – 86 с. (на китайском)
- Чэнь Шицзе. О колорологии в поэзии. Экономическая долгота и широта. – Китай, 1986. – 124 с. (на английском языке)
- Парис Па. Язык, мысль, познание // Язык, наука и техника, философия: логическая методология и семиотическая аналитическая философия. Колледжа социологии и прав журнал. – Китай, 1986. – 80-87с. (на английском языке)
- Московский Би А. Языковое познание современной английской системы цветового словаря. Байтулсунского колледжа лингвистики журнал. – Китай, 1994. – 128, 256 с. (на английском языке)

S. Matay ,

doctoral student of Huazhong Normal University, senior lecturer
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: sabiraa201709@gmail.com

THE CREATIVE CHARACTERISTICS OF HEJING'S POETRY

Abstract. In the history of Chinese literature or poetry in the 20th century, He Jingzhi can be said to be an outstanding poet. The political lyric poetry he created in the 1950s and 1960s gave him occupy an important position in Chinese new poetry and was hailed as a poet who "opened a generation of poetic style." His poems are always full of political enthusiasm, with his keen mind to capture the changes of the times and the development of ideas, with his unique development of poetry creation, those poems all show a high degree of political enthusiasm and national feelings. All reflect the poet's pride in the development and prosperity of the country. Human destiny analyzed based on He Jingzhi's works in the context of thematic, style, literary methods after gaining Independence. The object of the study were works, published after independence. The article highlights the combination of postmodernism and literature, which leads to the genre uniformity of the culture of harmony and determines the typological homogeneity of national-genetic or adopted genres. The research results determine the process of literary development and the structural specifics of modern Chinese literature. Despite of the fact that the article pays great attention to the study of the artistic nature of the work and it is important and valuable that the world authors' views are not only echoes in all Kazakhs, but general heritage of human values. The research revealed that the writers' prose based on strong realistic traditions demonstrates renewal capacities.

Key words: poetry, color image, yellow, aesthetics, political enthusiasm, national feelings.

С. Матай,

Хуажун университетінің PhD докторанты,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: sabiraa201709@gmail.com

Хэй Джинжидің поэзиясының шығармашылық сипаттамалары

Аңдатпа. XX ғасырдағы қытай әдебиетінің немесе поэзиясының тарихында Хэй Джинжи көрнекті ақын деп айтуға болады. 1950 және 1960 жылдары құрылған саяси лирикалық поэзия оны қытайлық жаңа поэзияда маңызды орынға ие етіп, «ақындық стильдің ұрпағын ашқан» ақын ретінде қуантты. Оның поэзиясы әрқашан саяси ынта-жігермен толы, ол өз уақытында өзгерістерді және ой дамуын қолдана отырып, өзінің бірегей даму сана-сезімін пайдаланып, поэзияны қалыптастыра отырып, барлық саяси талғампаздық пен ұлттық көңіл-күйді көрсетеді. Осының бәрі ақынның елдің өркендеуі мен гүлденуіне деген мақтанышы. Адам тағдыры Тәуелсіздік алғаннан кейінгі тақырыптар, стильдер, әдеби әдістер тұрғысынан Хэй Джинжи шығармаларының негізінде талданды. Зерттеу нысаны тәуелсіздік алғаннан кейін жарияланған еңбектер болады. Мақалада постмодернизм мен әдебиеттің үйлесімділігі мәдениеттің жанрлық біркелкілігіне әкеліп соқтыратын және ұлттық-генетикалық немесе қабылданған жанрлардың типологиялық біртектілігі анықталған. Зерттеу нәтижелері әдеби даму процесі мен қазіргі қытай әдебиетінің құрылымдық ерекшеліктерін анықтайды. Мақалада шығарманың көркемдік табиғатын зерделеуге көп көңіл бөлінетініне қарамастан, әлем авторларының көзқарастары барлық қазақтарда ғана емес, жалпы адамзаттық құндылықтардың мұрасы болып табылатындығы маңызды және құнды. Зерттеулер көрсеткендей, жазушылардың прозасы күшті реалистік дәстүрлерге негізделген жаңару қабілеттерін көрсетеді.

Түйін сөздер: Хэй Джинджи, поэзия, түс бейнесі, сары-түс, эстетика.

С. Матай,

PhD докторант Хуанжунского университета,
ст. преподаватель Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: sabiraa201709@gmail.com

Творческие характеристики поэзии Хэ Джинжи

Аннотация. В истории китайской литературы или поэзии 20-го века Хэ Джинжи – выдающийся поэт. Политическая лирическая поэзия, которую он создал в 1950-х и 1960-х годах, заставила его занять важное место в новой китайской поэзии и была провозглашена поэтом, который «открыл поколение поэтического стиля». Его поэзия всегда полна политического энтузиазма, используя свой проницательный ум, чтобы запечатлеть изменения времени и развитие мыслей, используя свое уникальное развивающее сознание для создания поэзии, и все они демонстрируют высокую степень политического энтузиазма и национального чувства. Все они отражают гордость поэта, его развитие и процветание. Человеческая судьба анализировалась на основе произведений М. Хе Цзинчи в контексте тематических, стилевых, литературных методов после обретения Независимости. Объектом исследования стали работы, опубликованные после обретения независимости. В статье освещается сочетание постмодернизма и литературы, что приводит к жанровому единообразию культуры гармонии и определяет типологическую однородность национально-генетических или принятых жанров. Результаты исследования определяют процесс развития литературы и структурные особенности современной китайской литературы. Несмотря на то, что в статье уделяется большое внимание изучению художественного характера произведения, важно и ценно, чтобы взгляды мировых авторов были не только отголоском всех казахов, но и общим наследием человеческих ценностей. Исследование показало, что проза писателей, основанная на сильных реалистических традициях, демонстрирует способность к обновлению.

Ключевые слова: Хэ Джинжи, поэзия, цветное изображение, желтый, эстетика.

Introduction

As a poet, He Jingzhi has a kind of feelings for the nation-state, and has a poet who is sensitive to the social times and proves the truth of the new society. With his unique style and enthusiasm, he sang for the new China with his own affection and talent, cheering up the children of China. It not only expresses the love for the country, but also expresses the praise for the hard work, bravery and unremitting struggle of the people. His creation had an important influence on the early poetic style of the Republic, and realized the perfect combination of poetry and politics, which can be said to be the poet Laureate of the Republic. He Jingzhi, as a witness and poet, expressed his unique form and style to express his praise for the new society in the form of poetic poetry, and proved the correctness and truth of socialism in such a way. In his poems, He Jingzhi also uses passionate verses to carry out the ideal and future lyrical and yearning, so as to constantly stimulate the people's hopes and enthusiasm, and thus constantly for the future goals and ideals and unremitting struggle.

Experiment

Formally, He Jingzhi carried out independent exploration, creative transformation of folk songs,

and created many forms of poetic form. From the perspective of the nation-state, the poetic form of the people and the State should belong to the important form of folk songs. Because folk songs are not only a kind of people's voice, but also represent the country to express. The advantage of this form is that it can express praises and compliments to the new China in a simple and effective way. In addition, Chinese classical poetry in the form of neat, harmonious symmetry and melody beauty, poetry reflects the Chinese style. At the same time, the poet uses the form of "staircase body" to apply his impassioned emotion and majestic characteristics to the political lyric poetry. Through such a way and transformation, innovation, for Chinese new poetry and Chinese traditional national culture, aesthetic psychology and paradigm to make their own contributions and efforts.

Results and discussions

The combination of poetry and national ideas. From the content point of view, He Jingzhi's poems closely combine the national idea, through the poet's vision and the feeling of seeing, depict the present situation of the development of the country and the nation, and describe the spiritual style and the humanities of the Times at that time. He Jingzhi's poetry is the unity of the combination of

politics and literature, the unity of the combination of individual and national destiny, and embodies the poet's collectivism and patriotism spirit.

With its unique style and thought to express the love of the broad masses of the people, expressed the love of "New China" and support. At the same time, it has also aroused the love and support of the masses for the country. Really, pay attention to the social function of poetry and its influence on the masses of the public, and realize the integration of poetry and the development of the destiny of the family (Ye Shulin, 1982: 168).

Combination of Romanticism and authoritarianism. The combination of romanticism and authoritarianism is evident in He Jingzhi's poetic creation. In the course of nearly 70 years of creation, He Jingzhi in the spirit of Romanticism into the revolutionary doctrine fully demonstrated the spiritual style of a fighter. In the process of creation, he takes the practice and condition of the nation as the basis, pays attention to the "bottom layer" in the world, integrates his own emotion with the concrete development of the objective world, fuses the thought with the development of the Times, (Moscovic Bi, 1994: 128) and combines the individuality publicity with the national development. In the creation of the whole poem, the poet takes "greater self" as the dominant direction of aesthetics, and takes the image of the new Communist man as the object of creation, which shows the spiritual style and the state of the times of the socialist newcomers. This revolutionary spirit, is based on the times and issued the call and fighting spirit, and the romantic spirit which is integrated into the past and the present future yearning. Also expressed the future of the beautiful yearning and desire, but also inspired the people for the life of the new era and constantly complete and improve their own transformation and social transformation (Ye, Shulin, 1982: 56).

It can be said, that He Jingzhi's poetry is a political lyric song, which is full of the poet's revolutionary passion. This passion includes three aspects, first: political aspects express a kind of support and feelings for national politics: second, historical aspects, through the reflection and comment on historical events to elucidate the point of view: third, the ideal level, through the integration of history and politics, through the elucidation of the times and to express the imagination and prophecy of the future.

Whether it is politics, history or ideal, the passion shown by poets in it is consistent with the values pursued by mainstream ideology, which makes He Jingzhi's poetic creation directly imprinted on the

mainstream ideology in the prophecy of politics, history and the future, which is the aesthetic of the specific historical period, A manifestation and promotion of value and ideological tendency (Chen Shijie, 1986: 124).

As far as his poetic style is concerned, it has the characteristics of rustic and pure, just and beautiful, solid and magnificent, thick and bright. This style makes He Jingzhi in the history of Chinese poetry left a brilliant pen, become the representative of Chinese political lyrics. His emotion is like a burning flame, with a strong temperament and warm enthusiasm, like a bundle of blooming flowers, with fiery vitality and continuous development potential and spirit, giving people a kind of joy and inspiration; his pride is like a mountain waterfall, giving people a kind of shock and impact, always let people feel the ambition and political feelings, give people emotional inspiration, give people ideals and beliefs, give people a constant upward positive spirit. (He, Jingzhi, 2006: 156). He Jingzhi poetry gives people a kind of aesthetic experience of content beauty, spiritual beauty and formal beauty blending, which not only gives people emotional edification and moved, but also gives people the inspiration and reflection of intelligence. It contains the affectionate, not only He Jingzhi personal feelings, but also the He Jingzhi of the family feelings and fate of concern, is the people's life of the beautiful yearning and praise of the beauty of the Times.

Full of affectionate, passionate and sincere, straightforward. From He Jingzhi 's point of view, he is both a poet and a revolutionary warrior with a fighting spirit, whether he is in the army or in the peaceful years, whether he is in their military attire, or he is dressed in cloth, he is like a warrior, a poet fighting for the revolution. His poetry is not only the expression of the feelings of a poet, but also the responsibility of a Chinese warrior's mission and responsibilities. For He Jingzhi, poetry is his life, his spiritual life, is an important way for him to realize his personal value. His poems are full of warrior-style feelings, courage and pride; all reflect the tenacity and strong temperament of the warrior. Although in his poems there are some chanting landscapes and Feng Yue poems, but those poems are not simply leisure, but in the chanting of the landscape revealed the poet's ambition and progressive spirit, showing the sincerity and directness as a warrior (Liu Yunguan, 1984: 125).

As far as his poetic style is concerned, it has the characteristics of rustic and pure, just and beautiful, solid and magnificent, thick and bright. This style makes He Jingzhi in the history of Chinese poetry

left a brilliant pen, become the representative of Chinese political lyrics. His emotion is like a burning flame, with a strong temperament and warm enthusiasm, like a bundle of blooming flowers, with fiery vitality and continuous development potential and spirit, giving people a kind of joy and inspiration; his pride is like a mountain waterfall, giving people a kind of shock and impact, always let people feel the ambition and political feelings, Give people emotional inspiration, give people ideals and beliefs, give people a constant upward positive spirit. He Jingzhi poetry gives people a kind of aesthetic experience of content beauty, spiritual beauty and formal beauty blending, which not only gives people emotional edification and moved, but also gives people the inspiration and reflection of intelligence. It contains the affectionate, not only He Jingzhi personal feelings, but also the He Jingzhi of the family feelings and fate of concern, is the people's life of the beautiful yearning and praise of the beauty of the Times.

Yellow as a color image has an important connotation in He Jingzhi's poetry. (He Jingzhi: 2006: 198)

Yellow in China has its special connotation, from ancient times to the present "yellow" are inseparable from the Chinese people. The skin color of the Chinese is "yellow", they are all "descendants of the people." The birthplace of Chinese culture is the Loess Plateau, the Yellow River is known as the "Mother River" of the Chinese nation. Thus, yellow plays an important role in the traditional culture of the Chinese nation. The worship of yellow by the Chinese nation is linked to the worship of the Sun and the worship of the land. The explanation of "yellow" to "Huang" is: "Yellow-the color of the ground is also." "The so-called" Zodiac "is the ancient imagination of the sun around the orbit of the operation (Chen Shijie, 1986: 98).

It can be seen that the word "yellow" is also closely related to the sun (Ye Shulin, 1982:38). Yellow in China has a noble symbol, is a rich, status of the symbol. Historically, the emperor used yellow as the "royal" color of his clothing, except that the royal family was able to use yellow, no one else could use yellow-related clothing, and if someone wore yellow clothing, they were considered to be suspected of rebellion. This shows that the status of yellow is high, belongs to the color of the emperor (Chen Nanan, 2008: 115) Yellow symbolizes the central regime, has the meaning of the land, shows the ancient Chinese worship of the land, but also originated from China's five elements of the theory.

"Zhou Li Book Examinations" said: "Miscellaneous five colors, the east is the green, the south is the red, the west is white, the north is said to be black, the sky is the Xuan, and the ground is the yellow." "From this you can know that yellow is the central color of Chinese traditional colors, with a central, central meaning"(Zhou Li, 2010: 77).Yellow in the traditional culture of the Chinese nation, has great significance and connotation, is a symbol of supreme power, now yellow is still in the hearts of the Chinese people has an important significance.

Yellow in ancient times not only represents the status of power and dignity, but also has the meaning of material abundance. Because in ancient China with gold as a valuable currency to trade, gold has become a symbol of wealth and family solid, thus showing a symbol of the rich and status of the family. It can be seen that "gold" is of great value and has the connotation of power and status. For example, the Chinese people will be very difficult and their precious time called "Golden Prime", "Night together a moment worth thousands of gold", in the description of young women with "Huanghuaduo", in the youth of the people called the "golden Age." According to this, we can know the significance of yellow to the Chinese nation, convey a kind of identity to the nation, and express a kind of traditional thought of ancestor's return.

In the 50's, (Chen Nanan, 2008: 114) although China's economy was in its infancy, the people went from being oppressed to national independence and really stood up. From the revolution to peace, from development to a new victory, the Chinese nation really felt the happiness of the Masters. Through such a revolution and construction, the Chinese nation has continuously obtained a series of achievements, the people feel the prosperity of the country, the Chairman Mao and the Communist Party of China have heartfelt loyalty and love, for the great power of the Chinese nation has produced self-confidence, praise and support. Through revolution and construction, the people are becoming more and more aware of the importance of working together and building a nation together, feeling the important power of collectivism for national development, and expressing their praise for the support of the leadership of the Communist Party of China and the spirit of the people. He Jingzhi made full use of the important significance of yellow for the Chinese nation, using the national meaning of yellow refers to the emotional lyrics and elucidation.

Through the analysis of some poems, we can see the national complex of He Jingzhi. In the poem "Sanmenxia-Dresser", the author writes:

Three Gorges Gate, open door,
"The water of the Yellow River comes to the sky!" "

Divine Risk, the ghost door is narrow
The gate is on the shore of the Hundred.
Yellow water split the door thousand thunder,
The wind miles away from the East China Sea.
Makeup come on, take it!

The Yellow River goes eastward and does not come back.

Where does the dresser take office?
Dark clouds cover the mirror, yellow water
Jingjin chai.

But that: the generation of. Used shed tears to go,

Makeup come on, makeup!
The Yellow river daughter hair white.
Pull off "white hair 3,000 feet",
Worry about killing the Yellow River for thousands of disasters!

Sanmen, launches:
Ask me when my youth will come?!
Raise the red flag, heaven and earth Open,
Socialism--Let's do it!

Show me the Yellow River miles map,
First tie the Yellow River waist belt--
The water of the Yellow River ' hands ' come! "

The Milky Way stars fall into the world,
Clear water Breeze take the East China Sea.
Take the East China Sea, go and come again, get back the Yellow River perpetual debt!

Yellow River daughter face change, the lake shines luster-

Yellow River Daughter makeup come on!
Makeup come on, makeup!
Wanli Splendid let you cut!

Unlimited youth to the future! (He Jingzhi, 2006: 156)

The Yellow River is not only a river, the Yellow River is a symbol of the Chinese nation, is a symbol of the strength of the people. He Jingzhi showed us the magnificent scene of the Yellow River Majestic, through the figurative, exaggerated image vividly shows the beauty and grandeur of the Yellow River. The Yellow River represents the exuberant vitality of the Chinese nation, the magnificent and surging Yellow River, showing the spirit with Chinese characteristics (Liu Yunquan, 125).

Chunguang let you pick
Wanli Splendid let you carry (He Jingzhi, 1982:30)

The Yellow River is a metaphor for the Chinese nation and contemporary China, showing the exuberant vitality of the Chinese nation and a steady stream of vision and development, and elucidating China's strong confidence in the future of development and the morale that inspires the people's construction. He Jingzhi fully depicts the phenomenon of the essence of the Yellow River, and makes an image and profound expression of its connotation of the cultural spirit. In the song of Lei Feng, the poet writes:

Oh! Look at US striding forward!
Look at us, day and night!
Afraid of what,
The wind and the waves!
Afraid of what,
Difficulties!

The north wind deceives me and freezes me the Yellow river overnight? (He Jingzhi, 1982: 22)

We have, revolutionary ambition: Hao Hao the Yangtze River, thousands of million Pentium!

-We have Optimus Prime: our party!
We have Mao Zedong Thought,

Refining into the sky Stone: million-Lei Feng (He Jingzhi, 2006: 198)!

The poet also used the image of "Yellow River" to express and reason emotion, open themselves, pointed out the importance of the Communist Party of China, Mao Zedong Thought and Lei Feng to the development of contemporary China, and they became Optimus Prime and Tian Shi. No matter what hardships are encountered--the Yellow River is frozen, the landslide tsunami, under the leadership of Mao Zedong Thought and the Communist Party of China, China will always have revolutionary fighting spirit and pride, with the confidence to overcome hardship and gain victory. "Yellow River", "Yellow", is not only the Yellow River itself, but also as the spirit of the Yellow River inherited by the Chinese descendants, a long history, constantly running, never stop the spirit (Lu Shengxuan, 1986: 255).

At the same time, it expresses the praise and praise for the Chinese nation, the Communist Party of China, the leading figures such as Mao Zedong and the spirit of Lei Feng and Lei Feng. Expressed for the Chinese nation has exuberant vitality and indomitable self-confidence and praise. Of course, as a song of praise for Lei Feng, it is bound to highlight more vividly the high generalization and evaluation of Lei Feng and his spirit, and affirm the correctness, political and exemplary role of Lei Feng and his spirit (Moscow Bi, 1994: 256).

Look at us, day and night!

In addition, He Jingzhi has repeatedly used the “Yellow River”, “loess” and other related images with “yellowish” color. For example, in the poem “The Yellow River”, it reads:

Head Top Tianhe

Qianli Yellow River Wave surge

Miles of wind and clouds over the ear (He Jingzhi album, 1982: 30)

Write out the Yellow River of the majestic. In “Over the Yellow River” wrote:

Wind Roll Yellow River wave

Yelling. The stern picks the bow.

Bow, pick the stern.

Shao Gong broke the water and pushed the boat (He Jingzhi, 1982: 22)

Write out the people who bravely crossed the river on the thrilling Yellow River. In “Back to Yan ‘an,” he wrote:

Handgrip loess I do not put, tightly affixed to the heart.

A few Hui dream back to Yan ‘an, hands cuddle Baotashan.

Thousands of voices call you-Mother Yan ‘an IS here!

Write out the Yellow River of the majestic. In “Over the Yellow River” wrote:

White sheep belly towel red to take, relatives to welcome Yanhe.

Full of words cannot come, a flutter in the arms of their loved ones (He Jingzhi, 2006: 88)

Expressed the love of Yan ‘an. The special significance of yellow for China is very distinct in He Jingzhi ‘s poems. It is the application of the Yellow River and loess to poetry, which makes the emotion and meaning conveyed by poetry unique to the characteristics of Chinese localization. This is also undoubtedly in line with He Jingzhi ‘s creative spirit, in the continuous inheritance of Chinese tradition and reflection in the history of innovation, in the content of the performance of the changes in the times and historical changes, so as to show the causal relationship, philosophical reflection and reconstruction. (Paris Pa, 1986: 87) He Jingzhi’s poems had important political significance at that time, and the use of “yellow” was more of a national complex, showing the unique development path of Chinese people as descendants and yellow people, the reform and revolutionary spirit, the achievements of the development revolution and the passion of consolidating socialism and moving towards a new era of happiness, Enthusiasm and vitality. Yellow as a Chinese traditional culture with a noble temperament of the tone,

eye-catching and low-key, and also added a yellow five-star in the national flag, no doubt yellow is an important symbol of the Chinese nation. The Yellow River, loess and yellow all give the feelings of the nation and the family in He Jingzhi’s poems, all of which express (Chen Nanan, 2008: 125) He Jingzhi’s ‘s pride and enthusiasm for the Chinese nation. In addition to He Jingzhi’s ‘unique form of creation and creative style, so that He Jingzhi’s poetry in the History of Chinese literature left a brilliant sum.

To sum up, yellow as a color image in the He Jingzhi’s poetry has an important connotation. He Jingzhi combined with the development of the Times and their own experience, the personal emotion and the development of the Chinese nation, the individual expression and the national spirit, the combination of tradition and modernity, the inheritance and innovation of poetry creation, including spirit and form, All express the passion for contemporary Chinese political Development, revolutionary achievements and people’s high upward spiritual state, which fully embodies the characteristics of political lyric poetry and becomes a thick one in the history of poems.

Conclusion

In a word, first of all, He Jingzhi’s’s poetry is always full of political enthusiasm, with his keen mind to capture the changes of the Times and the development of ideas, with his unique sense of development of poetry creation, those poems all show a high degree of political enthusiasm and national feelings, all reflect the poet’s pride and pride in the development and prosperity of the country. Secondly, He Jingzhi’s poems show the combination of tradition and modernity, the combination of individual and national destiny, and the distinctive characteristics of the combination of the development of the Times and personal emotion. It embodies He Jingzhi’s revolutionary enthusiasm and national feelings as a poet and warrior in poetry creation. Through HeJingzhi’s poems, we can feel the charm of political lyric and feel the great change of national development and the strength of the people and the new society. Into the He Jingzhi’s, went into the era of peace, in the breath of the Times feel the Chinese political development and the people’s life changes, he is such a poetic writing warrior, and constantly inspire the Chinese children of that era, encourage young people to continue to struggle.

References

- Basova M.V. (2015) Setevayaliteratura: problemaesteticheskoykontseptualizatsii, voprosyteorii i praktiki [Network literature: the problem of aesthetic conceptualization]. Moskva, 23-27 p. (in Russian) Chinese folk magazine. Theory of modern literature. <http://culture.people.com.cn/n/2015/1026/c1013-27737734.html>
- Chen Nanan. (2008) On the cultural connotation of Chinese color words. BeiJing. China. Out-of-school Education press 114-125 p. (In Chinese)
- Chen Shijie. (1986) On Colorology in Poetry. Shang Hai. China. Economic Longitude and Latitude, 124 p. (In English)
- He Jingzhi. (2006). He Jingzhi poetry. Bei Jing. China. People's literature press, 156 p. (In Chinese)
- He Jingzhi. (2006). He Jingzhi poetry. Bei Jing. China. People's literature press, 198 p. (In Chinese)
- He Jingzhi. (1982) He Jingzhi album. Bei Jing. China. Jiangsu People's Press, 30 p. (In Chinese)
- He Jingzhi. (1982) He Jingzhi album. Bei Jing. China. Jiangsu People's Press, 22 p. (In Chinese)
- He Jingzhi. (2006). He Jingzhi poetry. Bei Jing. China. People's literature press, 88 p. (In Chinese)
- Journal of Hangzhou Normal University (Social Science Edition).168-56-38 p. (in English)
- Liu Yunquan. (1984) Rhetoric Function of Color Words in Transfer Case Contemporary
- Lu Shengxuan. (1986) On the Functions of Color Words. Gangkon. China. Journal ofGannan Normal University, 98 p. (In Chinese)
- Logic Methodology and Semiotic Analytical Philosophy. Bei Jing. China. Journal of the College of Sociology and Rights, 80-87 p. (In English).
- Moscovic Bi A. (1994) Language Cognition of Modern English Colour Vocabulary System.: Journal of Baitulsun College of Linguistics, 128-256 p. (in English)
- Moscovic Bi A. (1994) Language Cognition of Modern English Colour Vocabulary System.
- Moscovic Bi A. (1994) Language Cognition of Modern English Colour Vocabulary System.
- Paris Pa. (1986) Language, Thought, Cognition Language, Science and Technology, Philosophy.
- Kuchina S.A. (2015) Elektronayaliteratura: zhanrovyye, semanticheskiye i strukturnyyeosobennosti [Electronic literature: genre, semantic and structural feature]. Moskva, 119-123 p. (In Russian)
- Rhetoric. ShangHai. China.Press, 125p. (in Chinese)
- Saǵıdolda G. (2003) Poétikalıq frazeologız mderdiń etnomädeni mazmumı. Almatı, «Ǵılım» 248p (In Kazakh)
- Wooden Geyev Fu. (1966) Between Colors. Almaty. Kazakh Literature Journal, 66 p.
- Ye Shuilin. (1982) A Preliminary Study of Color Words in Literary Works. HangZhou. China:
- Yijun (2017). Pisatel' pozadikhitkitayskogoteleshou, obvinayemogo v plagiats 200 rabot [Novelist Behind Bei Jing .China]
- Zhang Ning. (2009) Zoloto i musor: dvapolyusakritikisovremennoykitayskoyliteratury [Gold and trash: two poles of criticism of modern Chinese literature] IzdaniyeYanchen, Bei Jing. China 16 p. (in Chinese)
- Zhou Li. (2010) Book examinations. Bei Jing China. Press (BC1046-771), 77 p. (In Chinese)
- Zhu Liyuan. (2005) Teoryasovremennoivostochnoiliteratury [The Theory of Modern Western Literature]. Shanghai. East. China. Ped. University, 2005. (In Chinese)

Литература

- Басова М.В. Сетевая литература: проблема эстетической концептуализации, вопросы теории и практики. – Москва, 2015. – С. 23–27.
- Джу Лиюань. Теория современной западной литературы. – Университет Шанхая, 2005. – 451 с.
- Шуйлин Е. Предварительное изучение цветных слов в литературных произведениях. Китайский народный журнал. Теория современной литературы. <http://culture.people.com.cn/n/2015/1026/c1013-27737734>.
- Парис Па. Язык, мысль, познание // Язык, наука и техника, философия: логическая методология и семиотическая аналитическая философия. Колледжа социологии и прав журнал. – Пекин. Китай, 1986. – С. 80-87. (на английском языке)
- Лу Шэнсюань. О функциях цветных слов. Журнал Ганнаньского педагогического университета. – Ганнань, Китай, 1986. – 98 с. (на китайском)
- Лю Юньцюань. Риторическая функция цветных слов в раздаточной коробке // Современная риторика. Пресса. – Шанхай, Китай, 1984. – 125 с. (на китайском).
- Московский Би А. Языковое познание современной английской системы цветового словаря. Байтулсунского колледжа лингвистики журнал. – Пекин. Китай, 1994. – С. 128, 256. (на английском языке)
- Сағидолда Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны. – Алматы: Ғылым, 2003. – 248 с. (На казахском языке)
- Уооден Геев Фу. Между цветами. Казахский литературный журнал. – Алматы, 1966. – 66 с.
- Ханчжоуского педагогического университета (издание по общественным наукам) журнал. – Ухань, Китай, 1982. – С.168, 56, 38. (на английском языке)

- Хэ Цзинчжи. Хэ Цзинчжи поэзия: Народная литература пресс. – Пекин, Китай, 2006. – 156 с. (На китайском)
- Хэ Цзинчжи. Хэ Цзинчжи поэзия. Народная литература пресс. – Пекин, Китай, 2006. – 198 с. (На китайском)
- Хэ Цзинчжи. Хэ Цзинчжи альбом. Цзянсу Народный пресс. – Пекин, Китай, 1982. – 30 с. (На китайском)
- Хэ Цзинчжи. Хэ Цзинчжи альбом. Цзянсу Народный пресс. – Пекин, Китай, 1982. – 22 с. (На китайском)
- Хэ Цзинчжи. Хэ Цзинчжи поэзия: Народная литература пресс. – Пекин, Китай, 2006. – 88 с. (На китайском)
- Чжан Нин. Золото и мусор: два полюса критики современной китайской литературы. – Издание Янчен, – Пекин, Китай, 2009. – 16 с.
- Чжоу Ли. Книжные экзамены. Издательства: Пресса (BC1046-771). – Пекин, Китай, 2010. – 77 с. (На китайском)
- Чэнь Наньань. О культурной коннотации китайских цветных слов: Издательство Внешкольная образовательная пресса. – Пекин, Китай, 2008. – 114,125 с. (На китайском)
- Чэнь Шицзе. О колорологии в поэзии. Экономическая долгота и широта. – Пекин, Китай, 1986. – 124 с. (На английском)

¹М.Қ. Нұрмаханова , ²Л.Ж. Мұсалы ,

¹Алматы энергетика және байланыс университетінің доценті, ф. ғ. к.,

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nurmaxanova.marzhan@mail.ru, mj_laila@mail.ru

XX ҒАСЫРДЫҢ 50-60 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІ (белгілі сыншы Қалжан Нұрмахановтың жазбалары бойынша)

Аңдатпа. Мақала белгілі сыншы Қ. Нұрмахановтың жазбаларына сүйене отырып Қазақстанның балалар әдебиетінің XX ғасырдың 50–60 жылдардағы шығармаларын талдауға арналған. Жас ақындар мен жазушылардың шығармаларын талдай келе, сыншы жас жазушы кадрлармен жұмыс жасаудағы сабақтастыққа, олардың идеялық және шығармашылық өсуіне баса назар аударады, өйткені оларды қазақ әдебиетінің келешек қоры ретінде таниды. Сыншы туған әдебиетінің жаңа талантты шығармашылық күштермен үнемі толығып отыруын қолдайды, онсыз әдебиет ойдағыдай дами алмайды. Қ. Нұрмаханов сол кезең үшін маңызы бар жаңашылдық мәселесін көтеріп, жастарды белгілі бір дәрежеде дәстүрлерден арылуға және жаңа белестерге жетуге шақырды. Ол жас авторларды типтендіру, жинақтау әдістерін үйренуге шақырады, сонымен қатар қазақ поэзиясы мен прозасының ең жақсы үлгілерінен үйренуге кеңес береді. Қазақстандағы балалар әдебиетінің белгілі бір жетістіктерін атап өткен Қ. Нұрмаханов оның бірқатар кемшіліктерін қынжыла отырып көрсетеді.

Мақалада сыншыны өткен ғасырдың 50–60 жылдарындағы әдеби үдерістің жетекші тұлғаларының бірі ретінде сипаттайтын шығармашылық жұмысының кең ауқымы көрсетілген. Оның сыни туындылары тез арада шешілуін күтіп тұрған көкейкесті мәселелерге негізделген.

Түйін сөздер: балалар әдебиеті, философиялық-эстетикалық концепция, әдебиеттің жас буыны, әдеби құбылыс, шығармашылық өсу, сабақтастық, даралық.

¹M.K. Nurmahanova, ²L.Zh. Mussaly,

¹Candidate of Philological Sciences, A/Professor of Almaty University of Energy and Communications,

²Candidate of Philological Sciences, A/Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurmaxanova.marzhan@mail.ru, mj_laila@mail.ru

Children's literature of kazakhstan 50-60gg. XX century (based on the materials of the famous critic Kalzhan Nurmakhanov)

Abstract. The article is devoted to the analysis of works of children's literature of Kazakhstan 50-60gg. the twentieth century by the famous critic K. Nurmakhanov. Analyzing the work of young poets and writers, the critic emphasizes the continuity in working with young writers, their ideological and creative growth, since they are a reserve of Kazakh literature. The critic takes care of the continuous replenishment of his native literature with fresh talented creative forces, without which, as you know, literature cannot develop successfully. K. Nurmakhanov raises the question of innovation, which is significant for that era, urging young people to overcome traditions to a certain extent and to reach new frontiers.

He encourages young authors to learn typing, generalizations, and also advises learning from the best examples of Kazakh poetry and prose. Noting certain successes achieved by children's literature in Kazakhstan, K. Nurmakhanov bitterly notes a number of its shortcomings. The article demonstrates the scope of the critic's creative work, which characterizes him as one of the leading figures in the Kazakh literary process of the 50-60s of the last century. His critical works are imbued with pathos of urgent problems awaiting their immediate solution.

Key words: children's literature, philosophical-aesthetic concept, literary growth, literary phenomenon, creative growth, continuity, individuality.

¹М.К. Нурмаханова, ²Л.Ж. Мусалы,

¹к. ф. н. доцент Алматинского университета энергетики и связи,
²к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nurmahanova.marzhan@mail.ru, mj_laila@mail.ru

**Детская литература Казахстана 50-60 гг. XX века
(по материалам известного критика Калжана Нурмаханова)**

Аннотация. Статья посвящена анализу произведений детской литературы Казахстана 50-60 гг. XX века известным критиком К. Нурмахановым. Исследуя творчество молодых поэтов и писателей, критик подчеркивает преемственность в работе с молодыми писательскими кадрами, их идейный и творческий рост, так как они являются резервом казахской литературы. К. Нурмаханов заботится о непрерывном пополнении родной литературы свежими талантливыми творческими силами, без чего, как известно, литература не может успешно развиваться. Поднимает критик и знаковый для той эпохи вопрос о новаторстве, призывая именно молодежь к преодолению в какой-то мере традиций, к выходу на новые рубежи. Он призывает молодых авторов научиться типизации, обобщениям, а также советует учиться на лучших образцах казахской поэзии и прозы. Отмечая определенные успехи, достигнутые детской литературой в Казахстане, Калжан Нурмаханов с горечью отмечает и о ряде ее недостатков.

В статье демонстрируются масштабы творческой работы критика, которые характеризуют его как одну из ведущих фигур казахского литературного процесса 50-60-х годов прошлого столетия. Его критические труды проникнуты пафосом актуальных проблем, ждущих своего незамедлительного решения.

Ключевые слова: детская литература, философско-эстетическая концепция, литературная поросль, литературное явление, творческий рост, преемственность, индивидуальность.

Кіріспе

Қазіргі заманғы сыншылар мен әдебиеттанушылар қандай да бір жекелеген мәселелерді бір бағытта қарастыруға маманданған. Әдеби құбылыстың ерекшелігін тауып-тану үшін оны кең өнертанушылық контексте алып қарастырған жөн. Классикалық және заманауи сынның ерекшелігі өңделген және жүйеленген ақпараттың көптігімен ғана емес, ең алдымен, эксклюзивті философиялық-эстетикалық концепцияның болуымен анықталады. Классикалық және заманауи сынның кәсіби сапасы өнердің сан алуан құбылыстарын кең әрі терең қамтуынан, біздің рухани өміріміздің жалпы үдерісіне терең бойлауынан көрінеді. Қазіргі заманның көркемдік әлемінің күрделілігі дәуірдің рухани және әлеуметтік өмірінің түрлі мәселелеріне ерекше мұқият қарауды талап етіп отыр. Сын адамның рухани өмірінің елеулі кезеңдері туралы өз пайымдауын жасап, жас оқырмандардың ішкі әлемінің қалыптасуына белсендірек араласуы тиіс.

Әдеби сында бағалау, талдау және жалпылау әдістерінің арақатысын сақтау мәселесінің әдістемелік маңызы зор. Қандай да бір құбылысты бағалау – сынның басты қыры, онсыз ол өзінің негізгі педагогикалық қызметін орындай алмайды. Көп жандар мұны сынның мақсаты ретінде ғана көреді. Алайда, сыншы белгілі бір

шығарманы бағалаумен қатар, тұтас қоғамның өмірі мен эстетикалық тәжірибесін байытуға міндетті, сын замандастарының рухани әлемін кеңейтіп, тереңдетуі керек. Ол қазіргі өмір мен ағымдағы көркемдік үдерістің динамикалық және түзетуші тұжырымдамаларын жасауды мақсат етеді.

Талдау

Сондықтан да «әдебиеттің жас буыны»–жас жазушылармен жас оқырмандар мәселесі Қалжан Нұрмахановтың ерекше қызығушылығын тудырды. Сыншы «Қазақ балалар әдебиеті туралы ескертпелер» атты жарияланбаған мақаласында: «Кеңес жазушыларының бірінші съезінде кеңес әдебиетінің жалпы мәселелерімен қатар «кішкентайларға арналған үлкен әдебиет» құру туралы мәселе көтерілді. Өкінішке орай, Қазақстанда «кішкентайларға арналған үлкендер әдебиеті» өте баяу дамуда» – деп өз тұсындағы тағы бір әдеби мәселені көтереді. Балаларға арналған Қазақстан жазушыларының шығармалары некен саяқ. Балалар әдебиетінің ерекшелігі балалар кітабында не айтылғанында емес, бұл кітапта адам өміріндегі маңызды нәрселер туралы қалай айтылғандығында болады. «ересектерге арналған заттар балалар үшін тура сондай зат, тек баяндалған нәрсе олардың түсінігіне сай болуы керек, бұл ба-

лалар әдебиетінің ерекшелігінің маңызды себептерінің бірі» (Нұрмаханов, 1962: 3) деп жазған В.Г. Белинскиймен келісуіміз керек. Мұқан Иманжановтың «Алғашқы айлар» хикаясы туралы жарияланбаған мақаласында (пікір) Қ.Нұрмаханов балалар әдебиеті туралы әңгімесін әрі қарай жалғастыра отырып, балаларға арналған шығармалардың тақырыбы әр алуан және кең екендігіне қарамастан, біздің заманымыздың өзекті және маңызды тақырыптары Қазақстанда баяу әрі шектеулі түрде қалып, дамымай отырғанын атап өтті. Балалар әдебиетінде төңкеріске дейінгі Қазақстандағы балалар өмірі және екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы қазақ балаларының өмірі қарастырылмаған.

Балалар әдебиетінде ғылыми-техникалық тақырып дамымаған. Ғылыми-фантастика жанры – қазақ балалар әдебиетінің ең бір артта қалған бөлімі. «Жасөспірім оқырмандар республика жазушыларына үлкен талап қойып отыр. Балалар өздерінің туған республикаларының қаншалықты бай екенін, бауырлас халықтардың оқушылары қалай өмір сүріп, оқитындарын білгісі келеді. Кішкентай оқырмандарды туған өлкесінің өткені, бүгінгі мен болашағы қызықтырады. Республиканың жетекші жазушылары біздің оқушыларымыздың өмірі мен оқуы туралы ештеңе жазбайды, олардың «кітап жазамыз» деп балаларға бірнеше рет берген уәделері орындалмай келеді» (Нұрмаханов, 1962: 7). Қазақстандағы балалар әдебиетінің жағдайы нашарлығына қынжыла отырып, Қ. Нұрмаханов дегенмен де республикада танымал балаларға арналған көптеген кітаптардың авторы, жас жазушы Мұқан Иманжановтың «Алғашқы айлар» әңгімесін мысал етіп келтіреді. «Алғашқы айлар» романында М. Иманжанов ауыл жастарының білім алуы туралы, ауыл мұғалімдерінің педагогикалық қызметі, адал еңбектері туралы әңгімелейді. М. Иманжанов мектеп оқушыларына политехникалық білім беру мәселесін көтереді. Шынайы ұлт патриоты Қ. Нұрмаханов үшін мұндай тақырып ерекше маңызды, оның тәрбиелік және әлеуметтік мәні жоғары болып көрінеді. Мақала қазақ әдебиетінің бүкілодақтық аренаға шығуы туралы Нұрмахановтың үнемі айтатын өміршең тұжырымымен аяқталады. «Мұқан Иманжановтың «Алғашқы айлар» повесі – соғыстан кейінгі қазақ балалар әдебиетінің елеулі табысы. Оны балалар ғана емес, ересектер де үлкен қызығушылықпен оқиды. Әрине, бұл шығарма бүкілодақтық оқырманның меншігіне айналуы керек» (Нұрмаханов, 1963: 3). Қазақстандағы

балалар әдебиетінің қол жеткізген белгілі бір жетістіктерін айта келе, сыншы өзі айтпай қала алмайтын бұл саланың кемшіліктері туралы да күйіне жазады, өйткені авторлардың жасөспірім оқырман алдында үлкен жауапкершілігі бар. «Балаларға кітап жазу – үлкен жауапкершілікті іс. Маңызды, танымдық және тәрбиелік оқу материалдарын балалар үшін қызықты, қол жетімді түрде, үйлесімді, айқын және дұрыс стильде жеткізе білу – балалар әдебиетіне қойылатын басты талап. Жақсы балалар кітабын жасау үшін жазушы шығармашылық күш-жігерін ширықтырып, жинақтауы керек.»

Егер жаман өлең немесе түссіз әңгіме жақсы балалар кітабында кенеттен пайда болса, кітап өз мәнін жоғалтады, бала оқуды тоқтата алады» (Нұрмаханов, 1963: 5). Сыншының пікірінше, дәл осындай жас оқырмандардың ойы мен жүрегіне ештеңе айтпайтын өлеңдер республиканың жетекші ақындары А. Тәжібаевтың, А.Тоқмағамбетовтің, Т. Жароковтың, Д. Әбілевтің және басқалардың кітаптарында жарияланып кеткен. «1949 жылы – деп қынжыла жазады Қ. Нұрмаханов, – Қазақ оқу-педагогикалық баспасы А. Тәжібаевтың «Жүрегімнің түбінен» атты өлеңдер жинағын шығарды, бұл кітап ескіріп те үлгерді. Бұл өлеңдердің негізгі аудиториясы – ересектер сияқты десек қателеспейміз. Бұл жасөспірім оқырмандар үшін танымдық мәні бар балалар үшін жазылған өлеңдер емес, «кішкентайлар туралы үлкендерге арналған» мәтіндер.» (Нұрмаханов, 1963: 6). Тіпті республиканың жетекші ақындарының өзі балаларға арналған әдебиеттің ерекшелігі неде екенін елестете алмайды.

Қ. Нұрмаханов қазақ балалар әдебиетіндегі барлық кемшіліктердің түп – тамырын осыдан көреді. Мәселен, Қ. Мұқышевтің осы өлеңмен аттас жинағындағы «Жақанның арманы» атты поэмасына пікір айта отырып, Қ. Нұрмаханов «... өлеңнің авторы ғылыми фантастика жанрының қызықты туындысын жазуды мақсат етсе керек. Ақынның осы жанрдың ерекшелігін білмеуі оны толығымен шығармашылық сәтсіздікке әкелді. Өлеңнің мазмұны төмендегідей: түсінде бала Жақан таңғажайып ұшақты ойлап табады. Оның жалғыз досы қораз осы машинада тұрып, қозғалтқышты іске қосты. Достар Американың Солтүстік полюске барып, Марс планетасына жетті. Марстықтар баланы сый-құрметпен күтіп алады, оның ажырамас досы қораз ұшақты күзетеді. Содан кейін қораз «Марстықтар оны сойып жейді» деп қорқып, айқайлап, Жақанды оятып жіберді. Осындай күлкілі «шатпақтардан»

ақын мынадай «маңызды» тұжырым жасайды: «Мүмкін, ертең Жақандарконструктор болып, жаңа ғаламшарлар ашады». Шығарманың идеялық-көркемдік тұрғыдан жетілмегендігі көрінеді. Адамды алға жылжытпайтын, оған ешқандай пайда келтірмейтін мұндай бос қиял кімге керек? Ол нені тәрбиелейді?» (Нұрмаханов, 1963: 7). Қ. Нұрмаханов талдаған осы шығармалардың барлығында, көріп отырғанымыздай, ұжымнан ажырап қалған адамдар, жалғыз-батырлар әрекет етеді. Ал жасөспірімдерге арналған шығармалар, ең алдымен, балада ұжымшылдық сезімін тәрбиелеуі керек емес пе. Жас оқырмандарға достық пен серіктестік туралы шынайы әрі әсерлі айтатын үлкен туындылар керек. Бірақ қазақ балалар әдебиетіндегі мұндай шығармалар некен-саяқ, бұл біз үшін кешірілмейтін нәрсе. Қ. Нұрмаханов жазушылар арасында достық пен серіктестік тақырыбын бұрмалап, балалардың бір-бірімен қарым-қатынасын қисық айнадан көрсететіндер бар екенін күйіне отырып жазады.

Қазақ балалар әдебиетінде балаларға Қазақстан туралы, оның халқы және өндірістік орталықтары туралы баяндайтын шығармалар жоқ. Осының бәрі туралы Қ. Нұрмаханов балалар әдебиетіндегі мақалаларында айтады. Қазір біз айтып жүргендей, «бүкілодақтық жаһандану» туралы идеяны қолдай отырып, Қ. Нұрмаханов тым көнерген «материал мен дәстүрлерге қарсы тұру» қажеттігін, олардың қазіргі тарихи контекстке сәйкес келмейтіндігін айтады. Әрі қарай сыншы: «...Жас қаламгер М.Әлімбаевтың балаларға арнаған поэзиясы қарапайымдылығы мен идеялық байлығымен жас оқырмандарды қуантады. Әлімбаев балалармен қамқор тәрбиеші ретінде сөйлеседі, ата-бабалары сыйлаған жарқын болашақты бағалай білуге және қорғауға үйретеді. Өлеңдерде сонымен қатар қазақ шахтерларының балаларының өмірі туралы айтылады. Оларда дерексіз – шартты салыстырулар, ескірген фольклорлық үлгілер жоқ, мұндай әдістер көбінесе кейбір аға буын қазақ ақындарының балаларына арналған шығармаларда кездеседі. М. Әлімбаевтың өлеңдеріндегі бір-бірімен табиғи түрде жақсы үйлесетін лирикалық ширақтық мен жасқа тән құштарлық оқырман үшін қымбат» (Нұрмаханов, 1962: 8).

Қазақ балалар әдебиетінің ең жақсы шығармаларының қатарына Қ. Нұрмаханов С. Мұқановтың «Өмір мектебі» романын кіргізді, бұл туындының (қысқартылған орыс тіліндегі аудармасы) 1947 жылы Детгиздің Бүкілодақтық

сайысында бірінші сыйлықпен марапатталуы, бүкілодақтық оқырманның жылы қабылдауы сыншы үшін өте маңызды. Қ. Нұрмаханов жұмысының көптігіне қарамастан, жас әдебиеттің өсуіне көп көңіл бөлді. «Талапшылдық күшейсе» атты жас ақындардың шығармашылығын талдаған мақаласында Қ. Нұрмаханов жас жазушы кадрлармен жұмыс жүргізудегі сабақтастық туралы, олардың идеялық және шығармашылық өсуі туралы атап айтады, өйткені оларды «қазақ әдебиетінің жақын болашағы, резерві» деп таниды. Сыншы туған әдебиетінің жаңа талантты шығармашылық күштермен үнемі толығып отыруына алаңдап отырады, онсыз әдебиет ойдағыдай дами алмайды. Атап айтқанда, сыншы «... соғыстан кейінгі кезеңде қазақ жазушыларының қатарын жас дарынды ақындардың үлкен тобы толықтырды. Х. Ерғалиевтің қазақ колхозшыларының еңбектегі ерлігіне арналған «Кең жолда» және «Біздің ауылдан шыққан қыз» атты поэмалары қазақ оқырмандары арасында кең танымал болғандығына» ерекше шабыттанады.

Х. Ерғалиевтің артықшылығы оның таңдаған тақырыптарының өзектілігі мен оның ақындық тәсілдерінің жаңашылдығында ғана емес, сонымен қатар оның ең жақсы өлеңдерінде айтылатын біздің уақыт пен халқымыз жөніндегі қызу да шынайы ақиқатында болып отыр. Х. Ерғалиев өзін қысқа өлеңнің ғана емес, сонымен бірге үлкен поэтикалық өлеңнің де шебері ретінде көрсетті. Ол төрт үлкен поэма жазды, олардың ішіндегі ең жақсысы өз уақытында оқырмандардың оң бағасын алған «Әке мінажаты (сыры)» атты лирикалық поэмасы. «Әке мінажаты» өлеңіне бастан аяқ Ұлы Отан соғысы тақырыбындағы лирикалық мотивтер тән» (Нұрмаханов, 1962: 12). Поэманың тілін талдай отырып, Қ. Нұрмаханов «оның тілі өте эмоционалды, автордың өз туындысында баяндалған мәселегөзіндік көзқарасын неғұрлым толығырақ көрсету мақсатына бағынады. Тілінің эмоционалдылығы, субъективті – авторлық бояуы көбінесе ақынның оқырман алдында өз атынан сөйлейтіндігімен байланысты. Автор поэманы интонациялық-синтаксистік бейнелермен қанықтыра түседі, бұл бейнелербаяндауды әсерлі етіп, баяндаушының басынан өткерген сезімдерін ерекше түйсінуге оқырманды жетелейді. Оның лирикалық кейіпкері – өмір мен құштарлыққа толы, жарқын әрі бай тұлға, ал оқырман бұл кейіпкердің адамгершілік қасиетіне, кісілік болмысына сенеді» (Нұрмаханов, 1962: 13).

Талқылау нәтижелері

Ерекше эстетикалық түйсігі бар сыншы Қ. Нұрмаханов шығармашылық жастардың дарындылығын бірден таниды және лайықты мақтау сөздерін аяп қалмай, әкелік қамқорлықпен қорғап, қолдайды. Беделді сыншылардың осындай демеуіжаңадан бұр жарып келе жатқан жас талантқа шабыт сыйлап, ол үшін көркем сөз әлеміне кең жол ашады. Қ. Нұрмаханов кеңестік формацияныңреалист сыншысыретінде, ең алдымен, жас қаламгерлер шығармаларының тақырыптарының өзектілігін, жас авторлар өлеңдеріндегі шындықты дұрыс бейнелеу, жалпылау және жинақтай алу қабілеттерін баса көрсетеді.

Алөз заманының көрнекті мәдени қайраткері ретінде ол алдыңғы қатарлы тенденцияларды, тұлғалық, даралық, айрықша қабілеттер бағаланатын келешек, еркін дәуірдің белгілерін баса көрсетіп отырады. «Кейбір жаңа жазып жүрген ақындардың ерекше шығармашылық келбеті бар деп айтуға болады», – деп жазды сыншы. (Нұрмаханов, 1961: 78). Әдеттегідей, Қ. Нұрмаханов – сыншы қатал да талапшыл. Болашақта тәрбиелеуге, қайта қалыптастыруға болатын жастар туралы сөз болғанда да, ол өз көзқарасынан айнымайды: «... көркемдік тұрғыдан кемшіліктер көзге түседі, бұлар көбіне жас ақындардың шығармаларының идеялық мазмұнын көмескілеуге әкеледі. Жас ақындар өз шығармашылығында халық тілінің байлығы мен икемділігінжақсы пайдалана алмайды. Жас ақындарға, олардың ең алдымен, өз халқы үшін еңбектенуі керектігін ескерткен жөн. Демек олардың өлеңі пішіні жағынан қарапайым, мазмұны жағынан терең болуы тиіс. Ақын өз оқырманымен өзі жаңадан ойлап тапқан тілде «ақиқатты» айтып отырған «абыз» секілді емес, нағыз шынайы досы ретінде тілдесуі керек» (Нұрмаханов, 1961: 78). Қ. Нұрмахановтың пікірінше, «Қазіргі жастардың лирикалық жырлары жүріп тұрған, бірақ тілсіз сағатты еске түсіреді. Өйткені олардың көбінде уақытты, дәуір талабын сезіну деген жоқ. Өрісі – университет ауласы, саялы парк, арманы – гүл құшақтап, айлы аспанның жұлдызын санау, өрістері тар-ау тар. Арманы – қысқа да қанатсыз» (Нұрмаханов, 1963:5).

Қ. Нұрмаханов ешқашан ұлттық төлтума қасиетті сақтау жөнінде ешқашан ұмытпайды және әдебиеттің жас буынын осыған жетелейді.

Қорытынды

Сан алуан, тіпті қайшылықты көркемдік көзқарастарға толыәдеби материалдардың ағынына тап болғаноқырман олардың ең бастысын және сәттісін танып, таңдай білуі керек. «Абай жолы», «Қан мен тер» және басқа ұлы шығармаларды дұрыс бағалау үшін көп жылдарға созылды. Қазақ классиктерінің бұл шығармалары жөнінде терең де объективті түсінік қалыптасуы үшін, олардың әдебиеттегі, сол заманның рухани өміріндегі құрметті орнын анықтау үшін сыншылар мен оқырмандардың бірлескен күш-жігері қажет болды, XX ғасырдың 50-60-жылдарындағы сынның негізгі міндеті шығармаларының жоғары көркемдігі, шынайылығы үшін күрес болды. Әдеби сыншы құбылыстардың мәнін жақсы ұғынып, өмірді тануы және зерттеуі керек. Бұл үшін сыни ойлар тарихынан керемет мысалдар да жеткілікті. Өткеннің көрнекті сыншыларықандай да бір шығарма жазылған нақты тарихи жағдайды жан-жақты зерттеу, онда сипатталған құбылыстарға терең бойлау арқылыөздерінің дұрыс пікірлері мен бағасын білдіріп отырды. Талантты қолдауда сыншының ролі зор екені даусыз. Талант – сирек кездесетін күрделі және жұмбақ құбылыс, оны қолдау әрі аялау керек, оны түсінуге әдеби сын көмектесуі керек. Талантты жазылған мәтінді талдау ортанқол мәтінмен жұмыс істеуден әлдеқайда қиын. Жақсы жазатын әдебиетшінің қызметін бағыттай отырып, сыншы автордың аңдаусыз айтылған шала пікірден, әділетсіз сөздерден, жағымсыз жағдайлардан көңілі жараланғыш екендігін, қорғансыз екендігін есте сақтауы керек. Бірақ автордың әлеуметтік тұрғыдан танымал тұлға екенін, оның өзін тәрбиелеген қоғамның, ұлттық мәдениеттің алдындағы жоғары жауапкершілігін де ұмытпағаны абзал. Сондықтан да Қалжан. Нұрмахановқа кейде қатал да ымырасыз болуға тура келді. Дегенмен де бұл өз қаламдастарының жеңісіне қуанып, сәтсіздігіне күйінген, олардың әр қадамын жанына жақын тұтқан аса сезімтал, қамқор сыншы еді.

Әдебиеттер

- Нурмаханов К. Заметки о казахской детской литературе. (Из неопубликованного, 1962).
Нурмаханов К. Отзыв на повесть М. Иманжанова «Первые месяцы». (Из неопубликованного, 1963).
Нурмаханов К. (Из неопубликованного, 1963).
Нурмаханов К. Заботливо и требовательно растить литературную молодежь // Литературные заметки // Сб. критических и литературных статей. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1961. – 170 с.
Дневник К. Нурмаханова. (Из неопубликованного, 1963).
Нұрмаханов Қ. Ұлы ақын ізімен // Дәстүрлі достық. – Алма-Ата: Жазушы, 1978. – 204 б.
Барт Р. Критика и истина // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: 1984. – 320 с.
Бочаров А.Г. Вопросы литературы и искусства в газете. – Москва: 1979. – 260 с.
Выготский Л.С. Психология искусства. – М., 1968. – 286 с.
Нұрмаханов Қ. Поэмалар туралы ойлар // Жұлдыз. – 1959. – № 1. – 114-122 б.
Нұрмаханов Қ. Сын дәлелді де дәл болсын // Қазақ әдебиеті, 1962. – 17 тамыз.
Нұрмаханов Қ. Аударма саласы жоғары болсын // Жұлдыз. – 1960. – № 7. – 155 б.
Нұрмаханов Қ. Әдебиет – эстетикалық категория // Қазақ әдебиеті. – 1960. – № 4 – 11 наурыз.
Нұрмаханов Қ. Дос лебізі. – Алматы: Жазушы, 1968. – 204 б.

References

- Bart R. (1984). *Historiaeveritate. Selected Works: rodapé. ArtePoetica liber.* [Selected works: Semiotics. Poetics]. Moscow, 320 p. (In Russian)
Bocharov A.G. (1979). *Quaestiones de litteris et arte, in diurna.* [Questions of literature and art in the newspaper. Moscow, 260 p. (In Russian)
Diary Nurmahanova K. (1963). *Nondum editorum.* [From Unpublished]. (In Kazakh)
Nurmahanov K. (1962). *Kazakh natorum litterae de inedita.* [Notes on Kazakh children's literature], de inedita. (In Kazakh)
Nurmahanov K. (1963). *Ad M. Imanzhanova fabula "prima menses"* [Feedback on the story of M. Imanzhanov "The First Months"], de inedita. (In Kazakh)
Nurmahanov K. (1963). *Nondum editorum.* [From Unpublished]. (In Kazakh)
Nurmahanov K. (1961). *Sat. literary discrimine in fit et vasa. Sollicite cura parare literary adolescentia grauis.* [Carefully and demandingly raise literary youth Literary notes Sat. critical and literary articles]. Alma-Ata: Kazgoslitzdat, 170 p. (In Russian)
Nurmahanov Қ. (1978). *July akyn izimen. Dəstyrlı dostyk.* [In the footsteps of the great poet Traditional friendship]. Alma-Ata: Zhazushy, 204 p. (In Kazakh)
Nurmahanov Қ. (1959). *Poemalar tyraly Oylar.* [Thoughts on poems] Zhuldyz, № 1. 114-122 p. (In Kazakh)
Nurmahanov Қ. (1962). *Сың дәлелді де Kazakh әдебиеті дәл болсын.* [Be critical and accurate] 18 augusta. (In Kazakh)
Nurmahanov Қ. (1960). *Audarma Salas zhoғary bolsyң.* [Let the translation industry be high]. Zhuldyz. 7 p. (In Kazakh)
Nurmahanov Қ. (1960). *Әдебиет – estetikalық genus.* [Literature is an aesthetic category] Kazakh әдебиеті, № 4 Aprilis, 11 nauryz. (In Kazakh)
Nurmahanov Қ. (1968). *Doslebizi.* [Friend's greeting]. Almaty: Zhazushy, 204 p. (In Kazakh)
Vygotsky L.S. (1968). *Psychology artis.* [Psychology of art.] M.: 286 p. (In Russian)

IRSTI 17.82.93 <https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph9>**S.N. Aliyeva** doctoral student, rector Azerbaijan University,
Azerbaijan, Baku, e-mail: g.saadat13@gmail.com

BRITISH CHILDREN'S LITERATURE AND ITS ROLE IN FORMATION OF CHILDREN'S PERSONALITY

Abstract. The article is dedicated to directions in development of British children's literary works and the determination of the role of children's literature in the upbringing and development of children as individuals. It is shown that children's care development in the world and the growing interest in children's books in the book market can be considered as one of the key indicators of the development of children's literature.

The author of the article emphasizes that the fables, regarded as one of the integral parts of British children's literature, are still popular in the literary genre from the time of Aesop to the present. One of the main criteria for maintaining the specific peculiarity of fable is its incorporating moral and educational elements. On the other hand, the fables have been remarkable, as a rule, by conveying human characters and life events to the attention of the reader through the language of animals and plants.

At various stages in the history of British children's literature, the publication of instructive books was the focus of the country's publishers. However, in the 18th century children's literature samples, as well as in many literary publications, the main goal was to enjoy the children and teach them the behavior and skills that their parents would like to see in their children. In general, the author of the study pays special attention to the identification of certain elements in British children's literature, which played a special role in shaping the personality of the child.

The article also states that in every century, the writers' words of the time have become a reflection of the social and political life, and have brighten up children's life and served their education.

The author of the article identifies the most important facts of literary and artistic descriptions, literary and critical works on children's literature related to the work of British writers. At all stages of its development, children's literature played an important role in the formation and upbringing of the personality of the child. Literature, created in the 19th century, in the Victorian period, is estimated by the researcher as one of the most important and most fruitful stages of British children's literature. One of the greatest writers of this period, Charles Dickens, made an invaluable contribution to the development of children's literature. The researcher identifies those areas of children's literature that have played a decisive role in the development of British children's literature. The author of the article shows this crucial role of children's literature, which influenced not only small readers in the Victorian era, but also readers around the world.

Key words: History of British children's literature, children's books, moral stories, educational elements, genre of "street Arab".

С.Н. Алиева,

докторант, Әзірбайжан Университетінің ректоры,
Әзірбайжан, Баку қ., e-mail: g.saadat13@gmail.com

Британдық балалар әдебиеті және оның бала тұлғасын қалыптастырудағы рөлі

Аңдатпа. Мақалада британдық балалар әдебиетінің даму бағыты және оның баланың тұлға болып қалыптасуындағы рөлі баяндалады. Балалар әдебиетінің дамуы кітап нарығында балаларға арналған кітаптардың көбеюі негіз болып отыр.

Мақала авторының айтуынша, ертегілер британдық балалар әдебиетінің айнымас бөлшегі, Эзоп дәуірінен қазірге дейін өте танымал жанр екендігін алға тартады. Ертегі жанрының ең негізгі ерекшелігі оның тәрбиелік және моралдық элементтерінің сақталуы болып отыр. Бір жағынан ертегілер арқылы оқырманға адам бойындағы мінез-құлықты және өмірлік жағдайларды жан-жануар мен өсімдік әлемімен жеткізіп отыруы өте әсерлі.

Британдық балалар әдебиетінің әр түрлі тарихи кезеңдерінде тәрбиелік мағынадағы кітаптарды басып шығару әрқашан маңызды болған. Алайда XVIII ғасырдағы балалар әдебиетінің үлгілерінде, сонымен бірге көптеген баспалардың басты мақсаты балаларға рухани ләззат сыйлап

қана қоймай, ата-анасы өз балаларының бойынан көргісі келген әрекеттер мен амалдарды үйрету саналған.

Мақала авторы британдық балалар әдебиетіндегі бала тұлғасын қалыптасыруға ықпал ететін элементтерді анықтауға аса назар аударады.

Және де мақалада жазушы сөзінің әр ғасырда сол кездің әлеуметтік, саяси өмірін бейнелеп, баланың өмірлік жолына, оның дамуына септігі тиетіндігін айқындайды.

Мақала авторы британдық жазушылардың балалар әдебиетіне байланысты әдеби сын жұмыстары, көркем әдеби сипаты фактілерінің маңыздысын анықтайды. Бала тұлғасының қалыптасуы мен тәрбиесінде балалар әдебиетінің әр кезеңі маңызды рөл атқарады. Соның бірі XIX ғасырда пайда болған Викториандық кезең Британдық балалар әдебиетінің ең гүлденген кезеңі саналады. Осы аталған кезеңнің көрнекті өкілі Чарльз Диккенс балалар әдебиетінің дамуына қайталанбас үлес қосқан. Зерттеуші британдық балалар әдебиетінің дамуына әсер еткен бағыттарды да айқындап көрсетеді. Мақала авторы балалар әдебиетінің маңыздылығын және оның кішкентай оқырмандарға ғана емес дүниежүзіндегі оқырмандарға әсерін баяндайды.

Түйін сөздер: британдық балалар әдебиетінің тарихы, балалар кітабы, моралдық әңгімелер, тәрбие элементтері, «көше арабы» жанры.

С.Н. Алиева,

докторант, ректор Университета Азербайджан,
Азербайджан, г. Баку, e-mail: g.saadat13@gmail.com

Британская детская литература и ее роль в формировании личности ребенка

Аннотация. Статья посвящена направлениям развития британских детских литературных произведений и определению её роли в воспитании и развитии детей как личности. Показано, что рост заботы о детях в мире и растущий интерес к детским книгам на книжном рынке можно рассматривать как один из ключевых показателей развития детской литературы.

Автор статьи подчеркивает, что басни, считающиеся одной из неотъемлемых частей британской детской литературы, по-прежнему популярны в литературном жанре со времен Эзопа до наших дней. Одним из основных критериев сохранения специфической особенности басни является включение в нее моральных и воспитательных элементов. С другой стороны, басни были замечательны, как правило, тем, что передавали читателю человеческие характеры и жизненные события на языке животных и растений.

На разных этапах истории британской детской литературы публикация поучительных книг была в центре внимания издателей страны. Однако в образцах детской литературы XVIII века, а также во многих литературных изданиях главная цель заключалась в том, чтобы дети получали удовольствие и одновременно обучались поведению и навыкам, которые их родители хотели бы видеть в своих детях. В целом, автор исследования уделяет особое внимание выявлению определенных элементов в британской детской литературе, которые сыграли особую роль в формировании личности ребенка.

В статье также отмечается, что в каждом веке слова писателей того времени становились отражением социальной и политической жизни, освещали жизненный путь детей и служили их образованию.

Автором статьи выявляются важнейшие факты литературно-художественного описания, литературно-критические работы по вопросам детской литературы, относящиеся к творчеству Британских писателей. На всех этапах своего развития детская литература играла важную роль в формировании и воспитании личности ребенка. Литература, созданная в XIX веке, в Викториа́нский период, оценивается исследователем как один из важнейших и плодотворнейших этапов Британской детской литературы. Один из величайших писателей указанного периода – Чарльз Диккенс – внес неоценимый вклад в развитие детской литературы. Исследователь определяет те направления детской литературы, которые сыграли определяющую роль в развитии британской детской литературы. Автор статьи показывает эту важнейшую роль детской литературы, которая повлияла не только на маленьких читателей в Викториа́нскую эпоху, но и на читателей всего мира.

Ключевые слова: история британской детской литературы, детские книги, нравственные рассказы, элементы воспитания, жанр «уличный араб».

Introduction

British children's literature is distinguished by its word, mysterious, magical monuments of art in the general view of world children's literature. Every mention of British children's literature and its history, developmental stages, is undoubtedly a matter of interest to a wide range of readers. Children's literature, pure world of children can educate everyone as a human being regardless of age, nationality, or race.

Old and new books are being published in modern British children's books market, and grandparents, parents, aunts and cousins who buy these books get a citizenship card for tomorrow in the light of this great blessing comforting hearts as water and air. Now, not only Joan Rowling of British children's literature, but also David Walliams (1971), Julia Donaldson (1948), Francesca Simon (1955), Antony Horowitz (1955) regularly enlighten a wide range of readers.

In his research work "Moral and instructive children's literature", Professor on British Literature M.O.Grenby tried to identify the main goals and purposes in front of children's literature by touring the hard way of children's life in British public life. He pointed out that these writers and poets have such criteria in their works: "The creators of children's books have always seen the inspiration their readers with fact, religion, social codes, way of thinking, or certain beliefs or ideas as a part of their work" (Grenby, 2008: 63).

Experiment

The publication of instructive literature at various stages in the history of British children's literature has always been in the spotlight of publishers. The pioneers of children's writers of the 1740s and 1750s showed a keen interest in the printing and distribution of short prose works that served to educate children by the end of the century, as well as to teach them ethical lessons. Among these publications. the book "The Christmas-Box" published by M.Cooper and M.Boreman, the works by Mary Collyer (she is known by a pseudonym of Mary Homebred in literature – S.A.) were distinguished by a special place.

"The Governess" is widespread in English schools, which is included in a series of stories of moral lessons by Sarah Fielding (1710-1768) published in 1749. The book resembles the structure of the famous "The Canterbury Tales" by Geoffrey Chaucer, the creator of English literature (c.1343-

1400). In the book of Sarah Fielding, each of the schoolgirls tells stories about their lives and then these girls tell stories of moral consequences for educating and training of all classmates.

We would like to say that the fables, which are an integral part of British children's literature, distinguish by popularity as a literary genre from the time of Aesop to the present. One of the main criteria for maintaining the specific character of the fables is that it incorporates moral and educational elements. On the other hand, the fables have been remarkable, as a rule, by bringing human characters and life events to the reader through the language of animals and plants. The first edition of the English translation of Aesop's fables by William Caxton (c.1422-1491) dates back to March 26, 1484. Over the centuries, the English editions of fables written in prose and poetry in Britain have been included in the list of works that all readers are fond of reading.

The fact that the collected fables "The Complete Fables by Aesop" of 1998 Penguin edition by Olivia and Robert Temple among the English edition of the recent Aesop fables belong to Aesop as a whole has caused some debate. One of the most recent publications is the 2002 edition of "Aesop's Fables", which was translated into English by Laura Gibbs with the Series of Oxford World Classics.

The popularity of Aesop's fables in children's literature is no doubt related with the interpretation of moral and ethical reprimands by the language of animals, plants, and inanimate objects in Aesop's fables. Approximately 300 Aesopian fables, dating from the IV-III centuries BC, have a great impact on the creation of new fable plots even nowadays British children's literature.

The recognition of Charles Kingsley (1819-1875), a prominent figure of the XIX century British children's literature as a public figure of his time, his activity as a professor of history at the University of Cambridge, and especially his contribution to children's literature, is still respectfully remembered. Although his book "The Water-Babies", published in 1863, was originally written for his son, Grenville, many copies of this work were read with interest by readers and regarded as a sample of the best children's literature. English writer Margaret Drabble (1939-) writes: "This story was a favorite by Queen Victoria and read it to her children. This work is still popular with children's readers, although it provides rich opportunities for psychoanalytic interpretation" (Drabble, 1994: 1047).

This work, which is an extraordinary product of Charles Kingsley's imagination and thought, draws

the reader into the magic of the underwater world. On a background of the adventures of flue cleaner little Tom, who is hired by the bully Mr. Grimes, the author describes the invisible aspects of the magical world of the fairy-tale world.

Peter Ackroyd, who places a prominent emphasis on children's life and literature in Queen Victoria during the XIX century, writes: "The main appointment or purpose of children's poems and puzzles is to develop the mental and emotional abilities of young children to get out of difficult situation. From this point of view, young London children have a tradition of vigilance and indecency" (Ackroyd, 2012: 539).

It is also worth noting that in every century the word garland of the writers of the time has become a reflection of the social and political life of the past, has shed light on the children's life way, served their education.

In the XIX century during the reign of Queen Victoria (1832-1900), the genre of "street Arab" began to be widely used in British prose. In general, "street Arab" is also used as a term to refer to the numerous children who live in the different cities of Britain, especially in London, and who stay in the streets at nights.

However, it is also worth noting that scholars writing about "street arab fiction" sometimes called it "waif stories". Kimberley Reynolds, Professor of Children Literature at the Faculty of English Literature, Language and Linguistics at the University of Newcastle in the UK presented the scientific judgments in the research work entitled "Froggy's Little Brother: Policy of Poverty" (Reynolds, 2011: 255-274) on the problem mentioned above.

In the work, the author told of the special role of the "street Arab" genre in the creativity of Mrs. Georgina Castle Smith (1845-1933) known by pseudonym Brenda. The author of numerous popular children's books, Brenda is known for her 23 works during her 59-year career.

She has become a favorite of readers as an extraordinary popular writer of children's works written in the "street Arab" genre, often in the 60s of her time. (She published her last book at the age of 87). The second novel "Froggy's Little Brother" (1875), which has a special place in the author's literary creativity, has been appreciated by both readers and critics of children's literature as highly-regarded children's literature.

The children's writer Brenda has created a new type of realist artistic images in Victorian-era literature to improve these poor children's living

and work circumstances, regardless of their race, gender, or nationality.

Kimberley Reynolds writes emphasizing that the children's wandering lives, artistic portrayal of hungry, needy bread days in the streets are described to the smallest detail in the author's book "Froggy's Little Brother" written in paphos and truth: "To read "Froggy's Little Brother" from a postcolonial perspective is important to pay attention to some of the subtleties of a novel about street children during the reign of Queen Victoria to understand that it is part of a wider discourse on Britain's poor children"(Reynolds, 2011: 258).

A number of historical books, as well as speeches by public figures of the "barbarian freedom" of the London children, who "counted the days of the pale, hungry, living in the dirt as London sparrows" have been the antithesis of the Victorian middle-class society.

Her husband Gas made numerous illustrations to the first edition of Brenda's new book for that time. These illustrations gained new color, shade to the realistic artistic portrait of Arabian or other children of the Queen Victoria era.

He tried to convey the drawings of the little ones to the reader, not in dirty clothes, but in the rags, and faces seen clearly on a light background from the window of the attic. In painting 12.3. the artist created Froggy's mother, dressed in rags, and impressions of her imagination of the future.

It is also worth noting that Charles Dickens, one of the most famous children's writers of the Queen Victoria, also skillfully described the plight and hard life of London's poor, lonely children. The writer himself had been a model and supporter for many writers created street Arab prose. The efforts of Kimberley Reynolds who compares some parallels with Charles Dickens's work on children's life to prove his influence on "Froggy" with literary and artistic facts seems convincing.

Result and Discussion

Although the differences of time between Charles Dickens's novel "Bleak House" written between 1851-1852 and Brenda's novel "Froggy" (It is true that Brenda's novel is referred to the winter of 1873 when "poor London has never had such a hard time yet" – S.A.) published in 1875, it is possible to say that both novels contained difficult life scenes of London's children.

However, there are those who say that children's life is relatively easy in Mrs. Brenda's works in comparison with the novels of the plight and hard life

of poor children written by Charles Dickens (1812-1870), who lived in Britain before the Queen's era.

Kimberley Reynolds rightly points out that if Charles Dickens began writing "Bleak House" in 1851, then Brenda published the novel "Froggy" after about a quarter of a century passed – in 1875. During this time, a lot of positive changes and reforms have been made in the regime of the waif homes, which have undoubtedly made a significant difference in the lives of children. But again, sending back of Froggy, Benny, and all of their neighbors, portrayed in Brenda's work to that waif homes, makes to fancy the lives of street children.

On the other hand, while talking of the writers of children's works, one should not forget this important point. If Charles Dickens was the author of a class of poor people born and raised in a small official church, suffering from thousands of pains for bread, from a very early age, as a son of the family imprisoned in the debtors' prison, Brenda was the child and writer of the British middle class. Unlike Charles Dickens, Brenda's writings on the "street Arab" genre are more strongly expressed in religious consolation. This is not without reason: "... many street Arabic stories were published by religious publishing houses" (Reynolds, 2011: 269). This was, above all, regarded as part of their missionary work in their homeland.

The directions in development of British children's literature during the reign of Queen Victoria may be determined mainly by the socio-political climate of the period and the creativity of the well-known literary figures of the period. First of all, it must be noted that some of the famous children's writers of the previous period, Dorothy Kilner (1755-1836) known by pseudonym of, MP and Mary Pelham, Irish Maria Edgeworth (1768-1849), Anna Lactitia Barbauld (1743-1825), continued tradition of writing moral stories throughout this period. The combination of fantasy and realism in British children's prose has found artistic expression in many writers, including "Holiday House" (1839) by Scottish children's writer Catherine Sinclair (1800-1864). Also, English poet and writer Mary Howitt (1799-1888), a follower of the moral school for children, translated (1845-1847) the fairy tales of Hans Christian Andersen (1805-1875) into English, a well-known Danish tale master of the XIX century Denmark, and it helped the creation of a new tie between the genre of fantasy and moral tales.

In this era of British children's literature, a wave of magic tales and fantasy has had a positive impact

on the creativity of a number of writers. Even tales and stories by English clergyman, historian and writer Charles Kingsley (1819-1875), English writer and photographer Lewis Carroll (1832-1898), Scottish journalist, writer and poet George Mac Donald (1824-1905) were written during this period under such a literary influence.

During this period, the genre of fiction became dominant in children's literature. Children images and life events have gained artistic embodiment in the works of realistic writers such as English writer Maria Molesworth (1839-1921), English writer and poet Dinah Maria Mulock Craik (1826-1887), English writer Mary DeMorgan (1850-1907), English children's writer Margaret Gatty (1809-1873), English-American children's playwright and writer Frances Hodgson Burnett (1849-1924), British writer Lucy Lane Clifford (1846-1929).

The children's magazine "Chums", published in London from 1892 to 1934, focused on the development of children's personality, with a special emphasis on the publication of literary and artistic writings on animal and sport along with children's works.

Conclusion

Although samples of children's literature directly intended for children come to the scene of literature in the XVIII century, samples of children's literature published in the form of books have the aim to entertain and teach children the behavior and habits that adults want to see. In the first half of the XVIII century, samples of British children's literature were more religious and educational. However, at the same time, some of the literary and artistic works were written in order to instill in them a sense of love for nature, a living world, and to cause the developing of a sense of sincerity and mutual respect for humanity.

M.Grenby, a professor at Newcastle University of, who noted that children's literature has become an independent part of the publishing industry in Britain at the end of the XVIII century writes that about 50 children's books were published each year in London, as well as regional centers, including Edinburgh, York and Newcastle. In fact, the rise of British children's literature from the second half of the eighteenth century to one of the mainstays of the book trade may be explained by the growing number of middle class, the impact of new educational theories, as well as changing societal attitudes, technical development in book publishing.

Ədəbiyyat

- Grenby M.O. Children's Literature. – Copyrighted Material. Published by Edinburgh University Press, 2008. – 232 p.
- Drabble Margaret. Children's Literature. – The Oxford Companion to English Literature. Fifth Edition. Printed in Great Britain: Oxford University Press, 1994. – 1155 p.
- Ackroyd Peter. London. The Concise Biography. – London: Vintage Books, 2012. – 661 p.
- Reynolds Kimberley. Froggy's Little Brother: Nineteenth – Century Evangelical Writing for Children and the Politics of Poverty. – The Oxford Handbook of Children's Literature. Edited by Julia L.Mickenberg and Lynne Vallone. Oxford: Oxford University Press, Inc., 2011. – p.255-274
- Xəlilli Şahin, Əliyeva Səadət. Britaniya uşaq ədəbiyyatı. / Dərs vəsaiti.– Bakı: Adiloğlu Çap Evi, 2018. – 462 s.
- Children's Literature. An Illustrated History. – Edited by Peter Hunt. Copyrighted Material. Oxford: Oxford University Press, 1995. – 378 p.
- Children's Literature: Approach and Territories. – Maybin Janet (Editor), Watson Nicola J. (Editor). Publisher: Palgrave Macmillan, 2009. – 432 p.
- Darton E.J. Harvey. Children's Books in England: Five Centuries of Social Life. – 3rd Edition. London: British Library; New Castle, DE: Oak Knoll Press, 1999. – 398 p.
- Hunt Peter. Children's Literature: The Development of Criticism. – London: Routledge, 1990. – 195 p.
- Hunt Peter. Criticism, Theory and Children's Literature. – Oxford; Blackwell, 1991. – 236 p.
- Hunt Peter. An Introduction to Children's Literature. – Printed in Great Britain: Oxford University Press, 1994. – 258 p.
- Lerer Seth. Children's Literature: A Readers History, from Aesop to Harry Potter. – Published in the USA: University of Chicago Press; Reprint Edition, 2009. – 400 p.
- Rosen Michael. Children's Literature. – The Oxford Companion to English Literature. Seventh Edition. Edited by Dinah Birch. Published in the United States: Oxford University Press Inc., 2009. – p.23-31
- The Norton Anthology of Children's Literature. – The Traditions in English. Zipes Jack, Paul Lissa, Vallone Lynne, Hunt Peter, Avery Gillian. New York, London: W.W. Norton Company, 2005. – 2512 p.
- www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/why-this-is-a-golden-age-for-childrens-literature-childrens-books-are-one-of-the-most-important-0340568...

References

- Ackroyd Peter. (2012). London. The Concise Biography. London: Vintage Books, 661 p.
- Children's Literature. (1995). An Illustrated History. Edited by Peter Hunt. Copyrighted Material. Oxford: Oxford University Press, 378 p.
- Children's Literature: Approach and Territories. (2009). Maybin Janet (Editor), Watson Nicola J. (Editor). Publisher: Palgrave Macmillan, 432 p.
- Darton E.J. Harvey. (1999). Children's Books in England: Five Centuries of Social Life. 3rd Edition. London: British Library; New Castle, DE: Oak Knoll Press, 398 p.
- Drabble Margaret. (1994). Children's Literature. The Oxford Companion to English Literature. Fifth Edition. Printed in Great Britain: Oxford University Press, 1155 p.
- Grenby M.O. (2008). Children's Literature. Copyrighted Material. Published by Edinburgh University Press, 232 p.
- Hunt Peter. (1994). An Introduction to Children's Literature. Printed in Great Britain: Oxford University Press, 258 p.
- Hunt Peter. (1990). Children's Literature: The Development of Criticism. London: Routledge, 195 p.
- Hunt Peter. (1991). Criticism, Theory and Children's Literature. Oxford; Blackwell, 236 p.
- Khalilli Shahin, Aliyeva Saadat. Britaniya ushag edebiyati. [British children's literature] Text book. Bakı: Adiloglu Print House, 2018, 462 p. (in Azerbaijani)
- Lerer Seth. (2009). Children's Literature: A Readers History, from Aesop to Harry Potter. Published in the USA: University of Chicago Press; Reprint Edition, 400 p.
- Reynolds Kimberley. (2011). Froggy's Little Brother: Nineteenth – Century Evangelical Writing for Children and the Politics of Poverty. The Oxford Handbook of Children's Literature. Edited by Julia L.Mickenberg and Lynne Vallone. Oxford: Oxford University Press, Inc., p. 255-274.
- Rosen Michael. (2009). Children's Literature. The Oxford Companion to English Literature. Seventh Edition. Edited by Dinah Birch. Published in the United States: Oxford University Press Inc., p. 23-31.
- The Norton Anthology of Children's Literature. (2005). The Traditions in English. Zipes Jack, Paul Lissa, Vallone Lynne, Hunt Peter, Avery Gillian. New York, London: W.W.Norton Company, 2512 p.
- www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/why-this-is-a-golden-age-for-childrens-literature-childrens-books-are-one-of-the-most-important-0340568...

МРНТИ 17.01.11 <https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph10>¹К.О. Таттимбетова , ²Ж. Әден ,¹Доктор PhD, ²магистрант I курса Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: kuralay555@mail.ru, iserv.iserv@mail.ru

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В ТВОРЧЕСТВЕ И.П. ЩЕГОЛИХИНА

Аннотация. В статье предпринимается попытка осветить проблему: могут ли произведения, созданные в один исторический период с опорой на предшествующий литературный опыт, сформировать свой стиль эпохи и особый тип образа автора. Авторы статьи считают, что в художественном тексте «переплетаются», соединяясь, знаки, восходящие к разным произведениям, сочетаются элементы других текстов-предшественников, в результате чего текст оказывается «мозаикой цитат», сохраняющей «чужие звуки», где новые строки появляются поверх уже существующих.

В статье авторы говорят, что творчество И. Щеголихина развивалось в контексте культурного взаимодействия на трансграничных территориях Казахстана и России, поэтому И.П. Щеголихина с полным правом можно назвать представителем евразийской культуры, казахстанца с особым мировосприятием, которое находит своё отражение в реализации художественного замысла его произведений. Также рассматриваются вопросы, связанные с тем, что каждое произведение писателя выстраивая своё интертекстуальное поле, создаёт собственную историю культуры. Авторы данной статьи, опираясь на теорию интертекстуальности и используя элементы интертекстуального анализа, интерпретирует индивидуальную картину мира, созданную творческим воображением художника сквозь призму функций межтекстовых связей в разных произведениях, выявляя тем самым особенности стиля определённой эпохи.

Ключевые слова: интертекстуальность, интерпретация, повествования, этностереотип, мультикультурная среда, художественный образ, культурный код.

¹K.O. Tattimbetova, ²Zh. Aden,¹Doctor PhD, ²graduate student
of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: tattimbetovak@gmail.com

Intertextuality in the works of I.P. Shchegolikhin

Abstract. The article attempts to highlight the problem: can works created in the same historical period, based on previous literary experience, form their own style of the era and a special type of image of the author. The authors of the article believe that in the literary text “intertwine”, connecting, signs that go back to different works, elements of other texts-predecessors are combined, as a result of which the text is a “mosaic of quotations “preserving” foreign sounds”, where new lines appear on top of existing ones.

In the article, the authors say that the work of I. Shchegolikhin developed in the context of cultural interaction in the cross-border territories of Kazakhstan and Russia, so I. p. Shchegolikhin can rightly be called a representative of Eurasian culture, a Kazakhstani with a special worldview, which is reflected in the implementation of the artistic intent of his works. The author also discusses the issues related to the fact that each work of the writer, building its intertextual field, creates its own history of culture. The authors of this article, relying on the theory of intertextuality and using the elements of intertextual analysis, interpret the individual picture of the world created by the creative imagination of the artist through the prism of the functions of intertextual connections in different works, thereby revealing the peculiarities of the style of a certain era.

Key words: intertextuality, interpretation, narrative, ethnic stereotypes, multicultural environment, artistic way, a cultural code.

¹К.О. Таттимбетова, ²Ж. Әден,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
¹PhD докторы, ²I курс магистранты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: tattimbetovak@gmail.com

И. Щеголихин шығармашылығындағы интертекстуалдылық

Аңдатпа. Мақалада бір тарихи кезеңде, жетекші әдеби тәжірибеге сүйене отырып дүниеге келген шығармалар кезеңнің өзіндік стилі мен ерекше автор образын және дәуір кезеңін қалыптастыра ала ма деген мәселелер қарастырылады. Мақала авторлары, көркем мәтінде басқа шығармаларға тиесілі таңбалар «шиеленісіп» бірігетінін, алдыңғы ізашарлардың мәтіндерінің элементтері үйлесіп, нәтижесінде мәтін, жаңа жолдары пайда болған, «бөгде дыбыстарды» сақтап қалған, «цитаталар мозайкасына» айналатынды деп есептейді.

Мақала авторлары, И. Щеголихиннің шығармашылығы Қазақстан мен Ресейдің трансшекаралық аймағындағы мәдени қарым-қатынас контекстінде дамығандығын айтады. Сондықтан, И. Щеголихин шығармаларындағы көркемдік идеяның жүзеге асуы арқылы көрінетін әлемді қабылдауда ерекше қасиеті бар қазақстандық азамат және еуразиялық мәдениеттің өкілі деп толыққанды айтуға болады. Сонымен қатар, жазушының әр шығармасы өзінің интертекстуалды аясын қалыптастыра отырып, өзінің жеке тарихи мәдениеті қарастырылып отыр. Аталған мақала авторлары интертекстуалдылық теориясына сүйене отырып және интертекстуалды сараптама элементтерін қолдану арқылы суретшінің шығармашылық қиялынан туындағын әлемнің жеке бейнесінің интерпретациясын жасап, сол арқылы кез келген кезең ерекшелігін анықтауға тырысқан.

Түйін сөздер: мәтінаралық, интерпретация, баяндау, этностереотип, мультимәдени ая, көркем бейне, мәдени код.

Введение

Русская литература Казахстана как часть общелитературного процесса мультикультурной среды республики и в то же время «самостоятельный феномен, оказывающий существенное воздействие на духовную атмосферу» страны исследуется в коллективной монографии казахстанских и российских литературоведов «Литературное трансграничье: русская словесность в России и Казахстане» (Uellok R., Uorren O., 1978: 170). Теоретическая значимость исследования заключается, по мнению авторов книги, в «уточнении дефиниций “этностереотип” и “евразийская ментальность”, ... их роли в формировании евразийской ментальности и единых аксиологических ценностей народов, проживающих в современном полиэтническом обществе» (UellokR., Uorren O., 1978: 170).

Считаем эти положения особо ценными, потому что творчество И. Щеголихина развивалось в контексте культурного взаимодействия на трансграничных территориях Казахстана и России, в условиях, когда языковой и литературный обмены играли ключевую роль в обогащении культур и литератур идеями евразийства.

Эксперимент

Преимущество русского писателя Казахстана проявляется и в том, что он может творить в русле концепции евразийства, что способствует более убедительному объяснению неизбывной тяги русских писателей и поэтов к теме Востока. Евразийская идея, по глубокому убеждению, М. Симашко, веками вызревала на огромных пространных пространствах самого большого земного материка, омываемого с четырёх сторон всеми четырьмя мировыми океанами. Именно здесь «зафиксированная историей и не свойственная тогдашней Европе веротерпимость на стыке Европы и Азии как раз является основанием того духовного, нравственного единения, которое представляет ныне идея евразийства» (Cherniyaevskaiya V.E., 2009: 4).

При общении в рамках евразийской культуры коммуниканты имеют, помимо кода своей национальной культуры, и общий культурный код, общие морально-этические нормы, ценности. Всякая культура, по Н.С. Трубецкому, «есть исторически непрерывно меняющийся продукт коллективного творчества прошлых и современных поколений данной социальной среды» (Abisheva S.D., 2002: 77).

И. Щеголихина с полным правом можно назвать представителем евразийской культуры, казахстанца с особенным мировосприятием, которое находит своё отражение в реализации художественного замысла его произведений. С большим художественным мастерством воссоздал И. Щеголихин в романе «Слишком доброе сердце» образ поэта и общественного деятеля М. Михайлова, «сына крупного губернского чиновника, внука крепостного Михайлушки, потомка легендарного Урака – героя казахских преданий. Михайлов близко к сердцу принимает беды и страдания русского и казахского народов» (Ginzburg L.Ya., 1979: 59). Действительно, портреты необходимы для показа внутренней сути человека через ключевую деталь внешности. Портретные характеристики персонажей исторического романа И. Щеголихина в своей основе имеют характерную деталь: Герцен обаятелен в разговоре; глубокий, смелый голос Шелгуновой; взгляд в сторону у Костомарова и т.д. Сравнением с детьми автор подчеркивает чистоту, незащищенность, ранимость главных героев романа. Автором художественно воссозданы образы исторических деятелей XIX века – поэта и общественного деятеля М. Михайлова, критика и публициста Н. Шелгунова, этнографа, востоковеда, историка, фольклориста Ч. Валиханова. Символичны слова признания в любви к своей Отчизне Валиханова: «Одна моя любовь вставлена в другую, другая в третью, вроде как ирбитские сундуки, маленький вложен в большой, а тот ещё в больший».

Ярким признаком стиля И.П. Щеголихина наряду с портретом выступают интертекстуальные элементы. Анализируя роман И. Щеголихина «Не жалею, не зову, не плачу...», З. Поляк пишет: «Всего в романе объемом 315 страниц нами обнаружено около 300 случаев «чужого слова». Принципы классификации цитат в романе зависят от избранного признака: можно сгруппировать цитаты по способу их введения в текст, по типу источника, по художественной функции» (Potebniya A.A., 1980: 172).

В отношении категории интертекстуальности мы придерживаемся теоретического положения И.В. Арнольд, предлагающей понимать интертекстуальность как включение в текст целых других текстов с иным субъектом речи, либо их фрагментов в виде цитат, реминисценций и аллюзий (Vinogradov V.V., 1980: 351). Весьма показательны в этом отношении названия повестей И. Щеголихина: «Бремя выбора» – время выбора, «Машина бремени» – «Машина времени»,

«Пятый угол» – искать пятый угол, Пентагон, «Шальная неделя» – шальные деньги, «Лишними не будут» – не лишним будет.

У читателя подобные заголовки вызывают определённые ассоциации с другими текстами: они производят желаемый эффект только на читателя, знающего и помнящего текст, к которому они отсылают, но к другим прецедентным текстам по концепции Ю.Н. Караулова (ТираV.I., 2006). В этой связи интертекстуальный анализ современной языковой личности русского писателя Казахстана представляется особенно привлекательным. В его текстах часто встречается включения казахизмов, по преимуществу разговорного характера, казахских топонимов и антропонимов, образы казахской действительности, пословицы и поговорки в переводе на русский язык, чувство юмора, близкое казахскому менталитету. Приведем в подтверждение примеры из повести И. Щеголихина «Хочу вечности», чтобы проиллюстрировать данное положение.

Результаты и обсуждение

Писатель особенно часто вводит в структуру своих повестей и романов строки русских поэтов С. Есенина, А. Пушкина, А. Блока, М. Лермонтова, казахского поэта-мыслителя Абая. С этими именами связаны культурные коды народов. Идентифицировать культуру и литературу позволяет культурный код народа, который академик НАН РК У. Калижанов определяет, как «закодированную информацию, выступающую ключом к пониманию данного типа культуры», вбирающую в себя культурные особенности, передающиеся от предков (Kaskabasov S.A., Mamgaev V.B., 2004: 3).

Интертекстуальность – свидетельство И.П. Щеголихина вступать в диалог с разными культурами. Характерным признаком поэтики И.П. Щеголихина выступает особая форма интертекстуальности – заголовки его произведений. Современная литературоведческая наука подразделяет все заглавия художественных произведений на следующие: 1) заглавия, представляющие основную тему или проблему произведения; 2) заглавия, задающие сюжетную перспективу произведения; 3) персонажные заглавия; 4) заглавия, обозначающие время и пространство (Prancova G.V., Romanicheva E.S., 2013: 97). Так, название романа И. Щеголихина «Другие зори» заимствовано писателем из стихотворения Н. Асеева «Русская сказка», поэтические строки которого взяты в качестве эпиграфа к роману. В

романе И. Щеголихин не только экспериментирует с формой и композицией, но и с названиями глав: Глава 1 – Семь дней в сентябре, глава 2 – Полнолуние; глава 3 – После выстрела; глава 4 – Без свидетелей; глава 5 – Говорит Рудный; глава 6 – Расплата. Подобные названия глав в последующем повторяются в романе «Должностные лица», в которых цитата легко может пройти незамеченной, например, «После выстрела». Все указанные выше заглавия глав романа «Другие зори» И. Щеголихина относятся к двум первым типам по классификации А.В. Ламзиной.

Мы солидарны с А.В. Ламзиной в ее рассуждениях о современной литературе, одним из главных достоинств которой считается потенциальная возможность множественности интерпретации заголовка, «заголовок не только ориентирует читателя на постижение авторской концепции, сколько приглашает его к творческому воссозданию “смысла” текста» (Prancova G.V., Romanicheva E.S., 2013: 104).

Так, название одной из последних книг И. Щеголихина «Холодный ключ забвенья» на первый взгляд представляется красивым поэтичным выражением, связанным с беспокойством писателя в связи уменьшением числа хорошего читателя: *плохих писателей становится больше, а хороших читателей – меньше*. «Сейчас у меня такое ощущение, что читателя нет, и я его совершенно не представляю. Он был и исчез. Вот почему одну из своих повестей я назвал «Холодный ключ забвенья» (Kuznesova T.Ya., 2009: 73).

В действительности это заглавие цитатное, в нём звучит голос А.С. Пушкина из короткого программного стихотворения «Три ключа», которое автор использовал в качестве эпиграфа к повести «Хочу вечности».

В степи мирской, печальной и безбрежной,
Таинственно пробились три ключа:
Ключ юности, ключ быстрый и мятежный,
Кипит, бежит, сверкая и журча.
Кастальский ключ волною вдохновенья
В степи мирской изгнанников поит.
Последний ключ – холодный ключ забвенья,
Он слаще всех жар сердца утолит»
(Andzhiparidze G., 1990: 60).

Три ключа: ключ юности, ключ зрелости и ключ мудрости – это метафора эволюции творческого пути и судьбы поэта, писателя, художника. Третий ключ у Пушкина назван последним, холодным – именно это значение И. Щеголихин вкладывает в название своего произведения.

В названии романа «Не жалею, не зову, не плачу...» – цитата из стихотворения С. Есенина. Эти строки, как евангельская нота, звучат постоянно и требуют читательского внимания.

«Я не знал в тот день, что пройдёт время, и десять, и двадцать, и тридцать лет пройдут, я стану старым и скажу внуку: то были лучшие годы в моей жизни, я не о чём не жалею. «Не жалею, не зову, не плачу, всё пройдёт, как с белых яблонь дым, увяданья золотом охваченный, я не буду больше молодым» (Lavlinskii S.P., 2003: 318).

В творческом наследии И. Щеголихина в названиях произведений отражены все четыре типа приведенной ранее классификации. Заглавия, представляющие основную тему или проблему произведения: «Снега метельные», «Машина бремени», «Дефицит», «Должностные лица», «Не жалею, не зову, не плачу...», «Не стану я искать побед», «Холодный ключ забвенья» и др. Персонажные заглавия: «Назаров». Заглавия, задающие сюжетную перспективу произведения: «В одном институте», «Абдоминальная форма», «Лишними не будут», «Бремя выбора», «Слишком доброе сердце», «Старая проза» и др. Заглавия, обозначающие время и пространство: «И снова утро», «Выхожу один я на дорогу», «Хочу вечности» и др.

Кроме заглавия, цитата выступает ярким показателем интертекста в прозе И.П. Щеголихина. Цитата может быть конструктивной или деконструктивной. Современные исследователи предлагают различать «конструктивную» и «деконструктивную» стратегии интертекстуальности. «Если автор просто помещает интертексту в несвойственный ей контекст, не выражая своего отношения к ней и не пытаясь с помощью цитаты донести до читателя какую-то собственную идею, отличную от идеи претекста, то можно говорить о деструктивной стратегии, которая близка к творческой неоригинальности...» (Eleukonova G.Ch., 2008: 15).

В творчестве И. Щеголихина мы видим примеры конструктивной интертекстуальной стратегии, когда автор сам стремится управлять смыслопорождением при помещении цитаты в новый контекст. В использовании цитат отражается авторская интенция И.П. Щеголихина.

Обращение И. Щеголихина к цитатам из произведений других авторов можно объяснить стремлением к особой риторике. Цитаты всякий раз порождают порывы вдохновения, они созвучны настроению казахстанского прозаика,

его чувствам, переживаниям. Они соответствуют его мировоззрению, пониманию смысла жизни.

Наряду с цитатой И.П. Щеголихин использует эпиграфы для «семиотического творчества». Так, эпиграфом к автобиографической повести И. Щеголихина «Хочу вечности» служит стихотворение А.С. Пушкина «Три ключа», строка из которого «Холодный ключ забвенья» стала названием его другой книги. Само же название повести представляет собой начало текста, приводимого в аннотации. Этот своего рода комментарий носит метатекстовый характер, поскольку в сам текст повести не входит, хотя значительно влияет на её осмысление.

Заключение

Таким образом, цитатный эпиграф, помещаемый между заглавием и текстом, фиксирует внимание читателя на теме и при этом направляет его на отдалённую глубинную информацию, таковыми являются эпиграфы к романам «Старая

проза», «Другие зори», «Должностные лица», то есть, цитата-эпиграф выполняет не только характерологическую, но и жанровую, и идейную функции.

Согласно теории интертекстуальности текст не автономен, его содержание и восприятие базируется на множестве межтекстовых и внетекстовых связей разного рода. Именно эти связи и составляют содержание категории интертекстуальности. Характер репрезентации интертекстуальности в литературно-художественном произведении различен, что порождает разную степень насыщенности его интертекстами разного рода: от явной репрезентации до скрытой.

Интертекст как «коммуникативная категория» и стратегия позволяет расширить знания о языке, функциях языка в целом. Любая языковая личность, формирующаяся в рамках определённого лингвокультурного пространства, неизбежно оказывается под воздействием интертекстов. Прочитанный отрывок из книги И. Щеголихина это убедительно подтверждает.

Литература

- Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. – М.: Прогресс, 1978. – 325 с.
 Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость. Интертекстуальность. Интердискурсивность. – М.: Либроком, 2009. – 248 с.
 Абишева С.Д. Поэтическая система «Мир природы»: Структура и семантика. – Алматы, 2002.
 Гинзбург Л.Я. О литературном герое. – Л., 1979.
 Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
 Виноградов В.В. О языке художественной прозы. Избранные труды. – М.: 1980. – 360 с.
 Тюпа В.И. Анализ художественного текста. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
 Каскабасов С.А., Мамраев Б.Б. Введение // Литература народов Казахстана. – Алматы: НИЦ Ғылым, 2004. – С. 3-17.
 Пранцова Г.В., Романичева Е.С. Современные стратегии чтения: учебное пособие. М.: ФОРУМ, 2013. – 368 с.
 Кузнецова Т.Я. Чтение – инструмент формирования культурной компетенции. – М.: МЦБС, 2009.
 Анджапаридзе Г. Как сделать детектив. – М.: Радуга, 1990. – 320 с.
 Лавлинский С.П. Технология литературного образования: Коммуникативно-деятельностный подход: учебное пособие. – М., 2003.
 Елеукунова Г.Ш. Казахский художественный рассказ: филологический анализ. – Алматы: ИД Жибекжолы, 2008. – 432 с.
 Щеголихин И.П. Дневник писателя // Простор. – 2009. – С. 16-93.
 Щеголихин И.П. Не жалею, не зову, не плачу.... – Алматы: РИИЦ, «Азия», 2006. – 320 с.

References

- Abisheva S.D. (2002) Poeticheskaiya Sistema “Mir prirodi”: Struktura I semantika [Poetic system “The world of nature”: Structure and semantics].Almaty. (In Russian)
 Andzhiparidze G. (1990) Kaksdelat’ detektiv [How to make detective]. M.: Raduga, 320 p. (In Russian)
 Cherniyaevskaiya V.E. (2009) Lingvisticatexta: Polikodovost’. Intertexstualnost’. Interdiskursivnost’ [Text linguistics: Polycode. Intertextuality. Interdiscursivity].M.: Librokom,248 p. (In Russian)
 Eleukenova G.Ch. (2008) Kazakhskihodozhestvennirasskaz: filologicheskii analiz [Kazakh art story: philological analysis]. Almaty: ID Zhibekzholy,432 p. (In Russian)
 GinzburgL.Ya. (1979) O literaturnomgeroe [About the literary hero]. L. (In Russian)
 Kaskabasov S.A., Mamraev B.B. (2004) Vvedenie. LiteraturanarodovKazakhstan [Introduction. Literature of the peoples of Kazakhstan]. Almaty: NIC Gilim,P. 3-17. (InRussian)

- Kuznecova T.Ya. (2009) Chtenie – instrument formirovaniyakulturnoikompetencii [Reading is a tool of cultural competence formation]. M.: MCBS. (In Russian)
- Lavlinskii S.P. (2003) Teknologiyaliteraturnogoobrazovaniya: Kommunikativno-deiyatel'nostnipodhod [Technology of literary education: Communicative and activity approach] uchebnoeposobie.M. (In Russian)
- Potebniya A.A. (1980) Teoreticheskaiyapoetica [Theoretical poetics]. M.: Vischayashkola, 344 p. (In Russian)
- Prancova G.V., Romanicheva E.S. (2013) Sovremenniestrategiiichteniya: uchebnoeposobie [Modern reading strategies: a study guide].M.: FORUM,368 p. (In Russian)
- Tiupa V.I. (2006) Analizhudozhestvennogotexta[Analysis of literary text]. M.: Akademiya, 336 p. (In Russian)
- Shegolihin I.P. (2009) Dnevnikpisateliya [Writer's diary]. Prostor, P. 16-93. (In Russian)
- Shegolihin I.P. (2006) Ne zhaleiu, ne zovu, ne plachu... [Do not regret, do not call, do not cry....]. Almaty: RIIC Aziya, 320 p. (In Russian)
- Uellok R., Uorren O. (1978) Teoriya literature [Theory of literature]. M.: Progress,325 p. (In Russian)
- Vinogradov V.V. (1980) O yazikehudozhestvennoiprozi [About the language of fiction] Izbrannietrudi. M., 360 p. (In Russian)

2-бөлім
ТІЛ БІЛІМІ

Section 2
LINGUISTICS

Раздел 2
ЯЗЫКОЗНАНИЕ

¹G.D. Aitzhanova , ²R.A. Turekhanova ,

¹Candidate of Philological science, A/Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
²Candidate of Pedagogical science, A/Professor of Satpayev Kazakh National Technical University,
 Kazakhstan, Almaty, e-mail: a.gulnara70@mail.ru, assi_t@list.ru

ANALYSIS OF LEXICAL ANTONYMS IN THE GERMAN RAILWAY LANGUAGE AND THEIR CLASSIFICATION

Abstract. The article discusses about the technical terminologies in modern language science and its effectiveness. The subject of the study of the given work is German and Russian railway terminology; antonyms included its lexis encoding concepts. Special attention is given to the antonym classifications. The object of the study is railway lexis encoding concepts of objects by term units antonymous by meaning. Furthermore, body of terms with opposite meaning in its verbal representation in the German and Russian languages and their classification in the indicated terminological systems. The relevance of the work is defined by the absence of a comprehensive study of the German and Russian railway antonymy in their comparative-typological perspective. Research language material shows that term entering into antonymous relations according to an essential differential feature.

In the course of study it was revealed that one and the same essence (meaning) includes terms for the opposite spatial localization of the same object or spatial localization of an action described. Also explores the cognitive mechanisms of lexical and grammatical features of antonyms in the term formation on the material of the railway terminology in the English and Russian languages.

Key words: semantic relationship, space localization of objects, location of objects, contradictory antonyms, contrary antonyms

¹Г.Д. Айтжанова, ²Р.А. Тореханова,
 әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ¹доценті, ф. ғ. к.,
 Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінің доценті ², п. ғ. к.,
 Қазақстан, Алматы қ., e-mail: a.gulnara70@mail.ru, assi_t@list.ru

Неміс теміржол тілінің лексикалық антонимдерін талдау мен оларды саралау

Аңдатпа. Техникалық терминология қазіргі тіл ғылымында анағұрлым қарқынды зерттелген. Берілген жұмыстың зерттеу нысаны – неміс және орыс теміржол терминологиясы, дәлірек айтсақ, лексикасы ең аз зерттелген антонимия. Ерекше көңіл антонимдік классификацияға бөлінген. Зерттеу объектісі – темір жол лексикасы мәтіннің антонимдік терминдік бірліктер арқылы объектілердің бірнеше санын кодтау. Зерттеудің субъективті бөлімі – бұл терминдік жүйелердегі германиялықтар мен орыс тілдеріндегі және олардың классификациясындағы вербальды ретрессиямен оррозиттік мағыналы терминдердің жиынтығын қарастырады. Жұмыстың өзектілігі олардың неміс пен орыс тілінде кездесетін темір жол антонимасын жан-жақты зерттеудің болмауымен анықтады. Бұрын зерттеу нысанына айналмаған категорияларының ғалымдар назарын аудара отырып, осы сала зерттейтін мәселелер аясын кеңейткенін көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу материалы зерттеген терминдер бір маңызды ерекшелігіне сәйкес терминдердің антонимді қатынастарға енетіндігін көрсетеді. Зерттеу материалы дифференциалды бір сипаттамаға сәйкес антонимдік қатынастарға түсетін терминдерді көрсетеді. Зерттеу барысында ол ашылды және сол бір эссенция (түсіну) лазерлизациялау терминдерін немесе антеннаның құрылған локализациясын анықтайды. Сонымен қатар, ол ағылшын және орыс тілдеріндегі темір жол терминологиясының материалы бойынша терминдегі лексика және грамматикалық антонимдердің когнитивті мезанизмдерін зерттейді. Сонымен, мақаланың нысаны болып теміржол аксиологиялық семантиканы көрсететін әртүрлі тілдік деңгейдің тілдік құралдары болып табылады. Осы мақаланың зерттеу пәні болып аксиологиялық семантиканы және олардың негізінде жататын когнитивтік құрылымдардың репрезенттерін табу болып табылады.

Түйін сөздер: семантикалық байланыс, объектілердің кеңістікті локализациясы, құрылым, қарама-қайшы антонимдер, қарама-қарсы антонимдер.

¹Г.Д. Айтжанова, ²Р.А. Тореханова,

¹к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,

²к. п. н., доцент Казахского национального технического университета им. К. И. Сатпаева,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: a.gulnara70@mail.ru, assi_t@list.ru

Анализ лексических антонимов в немецком железнодорожном языке и их классификация

Аннотация. Техническая терминология наиболее интенсивно изучается в современной языковой науке. Предметом исследования данной работы является немецкая и российская железнодорожная терминология, а именно антонимия, наименее изученная ее лексика. Особое внимание уделяется классификации антонимов. Целью исследования является лексика, кодирующая понятия объектов по терминологическим единицам, анонимным по смыслу. Предметом исследования является совокупность терминов с противоположным значением в его словесном представлении в немецком и русском языках и их пояснении в указанных терминологических системах. Актуальность работы определяется отсутствием всестороннего изучения германской и русской железной дороги в их сравнительно-тирологическом аспекте. В ходе исследования выяснилось, что один и тот же смысл (в том числе) включает в себя термины для противоположной общей локализации одного и того же объекта или определенной локализации описания.

Кроме того, изученные исследования показывают, что термины вступают в анонимные отношения в соответствии с одной существенной отличительной чертой. В ходе исследования выяснилось, что одна и та же сущность (смысл) включает в себя термины для противоположной общей локализации одного и того же объекта или стратегической локализации описанного понятия. Кроме того, он также исследует когнитивные механизмы лексических и гигантских особенностей антонимов в терминах формирования на материале терминологии железных дорог в английском и русском языках.

Ключевые слова: семантические связи, пространственная локализация объектов, качественный контраст, противоположное расположение объектов, номинативная конструкция, противоречивые антонимы, противоположные антонимы.

Introduction

The object of the study is railway lexis encoding concepts of objects by term units antonymous by meaning. The subject of the study is the body of terms with opposite meaning in its verbal representation in the German and Russian languages and their classification in the indicated terminological systems.

The relevance of the work is defined by the absence of a comprehensive study of the German and Russian railway antonymy in their comparative-typological perspective. The monograph by Chernyshova L.A. "Industry terminology in the light of anthropocentric paradigm" (Chernyshova, 2010:206) has direct connection with the topic of our research. However, it explores the cognitive mechanisms of lexical and grammatical features of antonyms in the term formation on the material of the railway terminology in the English and Russian languages.

However, before proceeding to the direct analysis of antonyms in the railway language, it is important to focus on the characteristic of the term concept in general. The science about terms (study of terms) is

considered to be a relatively young and at the same time, according to some linguists, rather well studied scientific area. Thus, for example, if in the 70s of the last century it was believed that "the science about language has no ...quite reasonable consistent theory of terms and term systems and therefore it cannot suggest developed, strict technique of lexicographic and other descriptions of terms for needs of practice" [Golovin, 1970: 17-26], then in the 80s it was possible to come across statements that "current complaints about a suspense of many general theoretic problems are already untenable" (Averbukh, 1985: 1-8).

Materials and methods

At the end of the 20th century the situation began changing due to the advent of cognitive approach to the analysis of terminological units. In the world linguistics "terminological explosion" is observed, i.e. mass emergence of "new terms, terminological fields and the whole terminological systems, and it makes significant changes to existing terminological systems" (Azimov, 1976: 3-11). Researchers state that "every science, every rather

developed branch of knowledge possesses its own developed language” but the languages “are so little studied” (Gerd, 2005: 15). At closer examination of various terminological systems it is revealed the necessity to revise a number of differential signs of the term which was considered to be stable, firm and beyond any doubt. In the traditional study of terms the lexis of the specialized language has a number of distinctive features, such as: accuracy, a single meaning, brevity, needs no context, stylistic neutrality, lack of synonymy. If a unit of specialized lexis does not correspond to the features listed above, it cannot be attributed to the category of terms.

A similar understanding of the term existed in the German linguistic space too. A representative of the Munich applied linguistics W. Wills, for example, analyzing the language of science and technology, writes that the professional language “is approaching the status of an ideal language which makes it possible to secure reliable understanding of scientific relations” (Wills, 1979: 5-6).

The statement has repeatedly been criticized. B.N. Golovin calls in question the legitimacy of requirements imposed to the term in a number of works. According to him “some of these requirements are not complied with in the life of science, while others are meaningless” and “nevertheless, a significant portion of really functioning terminology... continues to serve the relevant branches of knowledge” (Golovin, 1972: 16; Golovin, 1981: 8). In A.I. Moiseyev’s opinion, “signs commonly attributed to the terms and terminology in general: accuracy of the meaning, unambiguity, etc. – no more than their tendency or their desirable qualities, or, at last, requirements to well- and rationally-structured terminology” (Moiseyev, 1990: 89-96).

Our research also shows that not all the terms of the “railroad” sublanguage meet traditional demands imposed to it by the study of terms, therefore it is necessary to specify some disputable, from our point of view, statements concerning essential features of the linguistic phenomenon under consideration.

Accuracy is composed of two principles – unambiguity and single-form formulation, that is every term has to express only one concept not allowing possibilities of various interpretations. Accuracy also means the lack of not only absolute doublets, but also also partial synonyms. The studied language material at the paradigmatic level allows to claim that an array of specialized lexis belonging to the “railroad” sublanguage, along with the wide layer of monocematic terms, includes also polysemantic lexis, homonyms, synonyms, antonyms characterized by blurred boundaries

and, hence, requires a context, and characteristics attributed to them are rather desirable qualities since their realization in the functioning term systems is impossible.

The property of the human mind to think in contrasts, that is divide objects and phenomena of the surrounding reality into halves and create opposites from them, is reflected by the presence of antonymous terms in the technical sublanguage. (Antonymy originates from Greek “against” and “name, designation,” semantic opposition).

In linguistics it is believed that the problem of antonymy in the system of terminology does not cause heated debates, as this “lexical-semantic process (in contrast to the terminological polysemy and terminological synonymy) occurs similar to analogous common language process” (Odinokova, 2006: 23-25).

In the common language antonyms are words opposite in meaning and this relationship is not nominative but the result of splitting the neutral meaning into two opposites. In nouns with the direct meaning, antonymy is seen less often; it occurs, first of all, in nouns correlated with antonymous adjectives: light – darkness, heat – cold, good – evil, poverty – wealth, width – narrowness. The same is true with the verbs: to become poorer – to become rich, to love – to hate, to start – to stop, etc.

The analyzed language material shows that this type of semantic relations in the studies of scientific and technical terminology is not a subject to debate, so we cannot determine what place it occupies among other terminological systems. The “railroad” sublanguage reveals the presence of a significant body of terminological units, manifesting opposite meanings, interconnected among themselves with various relations. This may be classic antonyms (free runner (wagon), good runner (wagon) – bad runner (wagon), slow-running wagon = Gutläufer – Schlechtläufer; a powerful locomotive – a low-power locomotive = Großlokomotive – Kleinlokomotive, etc.), but more often the relationship among technical terms cannot be brought under the strict concept of ‘opposition’, that is lexical antonymy. Terms-antonyms, contrasting pairs of units, mutually assume each other since antonyms they designate characterize one and the same denotation from different points of view, thereby forming a single object and a single concept (Franziskus, 1998:283).

Antonymous pairs include two or three words in contrast to the structure of synonymous series which is normally open and has a large number of words. In the Russian language antonyms are the terms

– word-combinations, in the German language antonyms are mainly compound words.

Result and discussion

Research of the language material shows that terms are entering into antonymous relations according to one essential differential feature. In the course of study it was revealed that one and the same essence (meaning) includes terms for the opposite spatial localization of the same object or spatial localization of an action. In the nominative constructions of the given category, lexical material verbalizes also temporal characteristics of some reality fragments. Four types of opposites, singled out by us, reflect:

1) opposite location of objects in the railway space (front – back, top – bottom, inside – outside, straight – curve, initial – terminal) – departure track (initial) – arrival track (terminal) = Ausfahrgleis – Einfahrgleis; holding track – open track = Wartegleis – Fahrgleis; departure platform – arrival platform = Abfahrtsbahnsteig – Ankunftsbahnsteig; make-up yard – splitting-up yard = Zugbildungsstation – Auflösungsbahnhof; junction station – non-junction station = Knotenbahnhof – Nichtknotenbahnhof; head junction station – dead-end junction station = Anfangsknotenbahnhof – Endknotenbahnhof; curved track – straight track = Bogengleis – Geleise in der Geraden; frontal tipper – a wagon with overturning back body = Vorderkipper – Hinterkipper; substructure way – superstructure way (permanent way) = Unterbau – Oberbau; outer stretch of rails – inside stretch of rails = äußerer Schienenstrang – innerer Schienenstrang, etc.

2) Opposite direction of an action name (back – front, left – right, oppositely directed) – left-hand movement – right-hand movement = Linksbetrieb – Rechtsverkehr; reverse running – forward running = Rückgang – Vorwärtsgang; return of goods to consignor – acceptance of goods = Zurücknahme – Aufnahme; departure (train) – backing movement (shunting) = Abfertigung – Zurücksetzung; making-up of trains, forming of trains – splitting up of trains = Zugbildung – Zugauflösung, etc.

3) temporal features of a certain fragment of reality – slow, minimum – maximum, increase – decrease: slow-acting braking – quick-acting braking = Langsambremse – Schnellbremse; decrease of speed – increase of speed = Geschwindigkeitsabnahme – Geschwindigkeitserhöhung; minimum speed – movement at a medium speed – maximum speed = Kleinstgeschwindigkeit – Mittelschnellfahrt – Höchstgeschwindigkeit.

4) qualitative contrast of different parts of railway reality – power, size, and shape (large – small, running – holding): minimum slope (railway bed) – maximum slope = Mindestgefälle – Maximalgefälle; bad runner – good runner = Schlechtläufer – Gutläufer (characteristic of propulsion of goods wagon); poorly-pouring goods – well-pouring goods = Schlechtschüttende Güter – Gutschüttende Güter; a powerful locomotive – a low-power locomotive = Großlokomotive – Kleinlokomotive, running, movement – layover, idle time = Lauf – Stillstand, empty running, light running/ mileage – full running/ mileage = Leerfahrt – Vollfahrt, train carrying empty stock, train of empties – train carrying full stock = Leerzug – Vollzug, high-capacity container – low-capacity container – medium-capacity container = Großbehälter – Kleinbehälter – Mittelbehälter, carrying capacity, load limit, maximum load – minimum load = Höchstbelastung – Mindestbelastung, short rail track – continuous welded rail track = Kurzschiengleis – Langschiengleis, etc. We define this type of terms as classical antonyms.

As one can see from the examples, contradictory (complementary) antonyms are widely presented in the “railway” sublanguage. Along with this type contrary antonyms also occur. Recall that contrary antonyms are the extreme members of the series, between which there are average, intermediate members and contradictory or complementary opposites complement each other to gender, so that together they form a single concept and do not have the intermediate member. The generic concept has two aspects, so the denial of one of them provides the content of the other. Examples of contrary antonyms: the minimum speed (rolling-stock) – normal speed – maximum speed = Mindestgeschwindigkeit – Normalgeschwindigkeit – Höchstgeschwindigkeit; outside rolling bearing – intermediate rolling bearing – front rolling bearing = Außenlager – Zwischenlager Vorderlager; front axle – centre axle – rear axle = Vorderradsatz – Mittelradsatz – Hinterradsatz; front (head) car (wagon) – centre trailer (wagon) – intermediate trailer (wagon) – last (tail) wagon = Vorderwagen – Mittelwagen – Zwischenwagen-Endwagen; span (bridge) – centre span (bridge) – intermediate span (bridge) – last (terminal) span (bridge) = Öffnung – Mittelöffnung – Zwischenöffnung – Endöffnung; outside rail – inside rail – centre rail = Außenschiene – Innenschiene – Mittelschiene.

Proceeding from the above examples, antonyms of the “railroad” sublanguage are subdivided into four types: a) antonyms expressing qualitative

contrast; b) antonyms expressing the opposite spatial localization of objects; c) antonyms containing temporal properties of objects and d) antonyms expressing spatial opposite-direction of the name of an action.

The classification of terms advanced by us seems to be quite complete because according to our observations the concepts of one and the same essence they are referred to are not only opposed to each other, but also mutually suppose, complementing each other to generic so that together they form a single concept. The generic concept has two aspects, so the opposition of one to another provides the content of the other. Both real objects and abstract concepts can stand behind the terms-antonyms. Nominative constructions of this category of terms in the German language structurally belong to one and the same part of speech and are presented by compound words Adv. (Adverb) + S and Adj. + S, in Russian parts of speech mentioned above are word combinations.

Conclusion

The classification of terms advanced by us seems to be quite complete because according to our observations the concepts of one and the same essence they are referred to are not only opposed to each other, but also also mutually suppose, complementing each other to generic so that together they form a single concept. The generic concept has two aspects, so the opposition of one to another provides the content of the other. Both real objects and abstract concepts can stand behind the terms-antonyms. Nominative constructions of this category of terms in the German language structurally belong to one and the same part of speech and are presented by compound words Adv. (Adverb) + S and Adj. + S, in Russian parts of speech mentioned above are word combinations.

The classification of terms advanced by us seems to be quite complete because according to our observations the concepts of one and the same essence they are referred to are not only opposed to each other, but also also mutually suppose, complementing each other to generic so that together they form a single concept. The generic concept has two aspects, so the opposition of one to another provides the content of the other. Both real objects and abstract concepts can stand behind the terms-antonyms. Nominative constructions of this category of terms in the German language structurally belong to one and the same part of speech and are presented by compound words Adv. (Adverb) + S and Adj. + S, in Russian parts of speech mentioned above are word combinations. Our last contribution goes beyond language, demonstrating negation effects in the visual mode—from road signs to modern art. Giora, Heruti, Metuki and Fein show that visual ‘negation’ symbols, such as crossing through another symbol, operate in much the same way as morphological negation and have the same effects in the interpretation process (Giora, 2006: 17). That is to say, in visual negation, like linguistic negation, the negated element is not unconditionally discarded in comprehending the message, but retained and discourse governed. Thus we can see that the principles and processes involved in the interpretation of negated messages are general communicative principles and communicative/conceptual processes. These articles demonstrate both the richness of the lexical contrast phenomena and the opportunity for further investigations. We look forward to organizing future conference sessions and networked discussions on these matters. In the meantime, we invite those interested to visit the website for Complexica, the Comparative Lexical Relations research group (<http://www.f.waseda.jp/vicky/complexica/>), which serves as a clearinghouse for information on ongoing studies on all aspects of semantic lexical relations.

References

- Artemov V. A. (1956) *Eksperimentalnaya fonetika* [Experimental phonetics]. Moscow. 1956. 227 p. (In Russian).
- Averbukh K.YA. (1985) *Standartizatsiya terminologii: nekotoryye itogi i perspektivy (k 50-letiyu deyatel'nosti po standartizatsii terminologii)*. Moskva: Nauchno-tekhnicheskaya informatsiya. Ser.1, № 3. 1985. 1-8 p. (In Russian)
- Azimov A.N, Desheriyev YU.D., Nikol'skiy L.B., Stepanov G.V., Shveytser A.V. 9 (1976) *Sovremennoye obshchestvennoye razvitiye, nauchno-tekhnicheskaya revolyutsiya i yazyk*. Moskva: Nauka, 1976, № 2. 3-11p (In Russian)
- Babkin A.M. (1977) *Idiomatika (frazeologiya) v yazyke i slovare* [Idiomatics (phraseology) in language and the dictionary] *Modern Russian lexicography*. Leningrad. P. 4-19 (in Russian)
- Chernyshova L.A. (2010) *Otraslevaya terminologiya v svete antropotsentricheskoy paradigmy* Monograph. Moskva. MGOU, 2010. 206 p. (In Russian)
- Electronic dictionary of railway terms: <http://www.rzdl7.by.ru/terms/2.htm#nm26>.

- Franziskus Geeb. (1998) Semantische und enzyklopädische Informationen in Fachwörterbüchern: Eine Untersuchung zu fachinformativen Informationstypen mit besonderer Berücksichtigung wortgebundener Darstellungen. Inst. für Lexikographie und Computerlinguistik. – Handelshøjskolen: Dissertation. 1998. ISBN: 87-89695-34-8. 283 p. (In German)
- Fridman N.A. (1988). German-Russian railway dictionary. Moscow: Russian language, 1988. UIC (2005) Railway Dictionary English, Français, Deutsch. Paris: Internationaler Eisenbahnverband, 2005.
- Gerd A.S. Prikladnaya lingvistika. (2005) S-Peterburg: S. Peterburgskogo university, 2005. 268 p. (In Russian)
- Golovin B.N. (1970) O nekotorykh zadachakh i tematike issledovaniya nauchnoy t nauchno-tekhnicheskoy terminologii. Moskva: Gor'kovskogo university, 1970. 17-26p. (In Russian)
- Golovin B.N. (1972) O nekotorykh problemakh izucheniya termina. Moskva: Vestnik MGU
- Moiseyev A.I. (1990) O yazykovoy prirode termina. Slovoobrazovaniye. Stilistika. Tekst.- Kazan'. 1990, 89-96 p. (In Russian)
- Maslova V.A. (2004) Lingvokulturologiya Cultural linguistics. Moscow: Academiya, 208 p. (in Russian)
- Odinokova G.I. (2006) K voprosu o tipakh antonimicheskikh protivopolozhnostey v terminologii. SH Mezhdunarodnyye Boduenskiye chteniya. I.A. Boduen de Kurtene i sovremennyye problemy teoreticheskogo i prikladnogo yazykoznaneya. Kazan'. 2006. 217 p. (In Russian)
- Wills W. (1979) Fachsprache und Übersetzen Terminologie als angewandte Sprachwissenschaft. München. New-York; London; Paris, 1979. (In German)

Литература

- Чернышова Л.А. Отраслевая терминология в свете антропоцентрической парадигмы Монография. – Москва: МГОУ, 2010. – 206 с.
- Головин Б.Н. О некоторых задачах и тематике исследования научной т научно-технической терминологии. – Москва: Горьковский университет, 1970. – С. 17-26.
- Авербух К.Я. Стандартизация терминологии: некоторые итоги и перспективы (к 50-летию деятельности по стандартизации терминологии). – Москва: Научно-техническая информация. Сер.1. – № 3. – 1985. – С. 1-8.
- Азимов А.Н., Дешериев Ю.Д., Никольский Л.Б., Степанов Г.В., Швейцер А.В. Современное общественное развитие, научно-техническая революция и язык. – Москва: Наука, 1976. – № 2. – С. 3-11.
- Герд А.С. Прикладная лингвистика. -Петербургского университета, 2005. – 268 с.
- Wills W. Fachsprache und Übersetzen // Terminologie als angewandte Sprachwissenschaft. München – New-York; London; Paris, 1979.
- Головин Б.Н. О некоторых проблемах изучения термина. – Москва: Вестник МГУ. Сер. Филология, – 1972. – № 5. – 16 с.
- Головин Б.Н. Типы терминосистем и основания их различия. В кн.: Термин и слово. – Горький: Межвузовский сборник, 1981. – С. 8.
- Моисеев А.И. О языковой природе термина. Словообразование. Стилистика. Текст. –Казань, 1990. – С. 89-96.
- Одинокова Г.И. К вопросу о типах антонимических противоположностей в терминологии. Ш Международные Бодуэновские чтения. И.А.Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания. – Казань, 2006. –217.
- Артемов В.А. Экспериментальная фонетика. – М., 1956. – 227 с.
- Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. Пособие для студ.высш. учеб.заведений. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 208 с.
- Бабкин А.М. Идиоматика (фразеология) в языке и словаре // Современная русская лексикография: 1977 / Отв. ред. А.М. Бабкин. – Л., 1979. – С. 4-19.
- Franziskus Geeb. Dissertation: Semantische und enzyklopädische Informationen in Fachwörterbüchern: Eine Untersuchung zu fachinformativen Informationstypen mit besonderer Berücksichtigung wortgebundener Darstellungen. Inst. für Lexikographie und Computerlinguistik. – Handelshøjskolen: 1998. ISBN: 87-89695-34-8. – 283 с.
- Электронный словарь железнодорожных терминов: <http://www.rzdl7.by.ru/terms/2.htm#nm26>: Фрийдмана Н.А. Немецко-русский железнодорожный словарь. – Москва: Русский язык, 1988.
- UIC Railway Dictionary English – Français – Deutsch. – Paris: Internationaler Eisenbahnverband, 2005.

Е. Ауғали ,

ф.ғ.д., Орталық Минзу университетінің профессоры,
Қытай, Бейджин қ., e-mail: e.awghaliy@163.com

ОРХОН ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТІЛІНДЕГІ ДАУЫСТЫЛАР *Ä/İ* ЖӘНЕ *E* («Тониқұқ», «Күлтегін» ескерткіш мәтіндері негізінде)

Аңдатпа. Бар, олар дауыстылардың сингармонизмі бойынша екі группа құрап, дауысты дыбыстардың жабық жүйесін қалыптастырады. Орхон ескерткіштерінде *e* таңбасы жоқ, жазуды оқу практикасында, кейбір мамандар қысаң дауысты дыбыс *e*-нің бар болу мүмкіндігін ортаға қойса да, теориялық пайымдаулар дүлдәмәл, тәжірибеге негізделіп көзқарас білдіруге құштар. Мақаламызда *ä* мен *i*-нің орфографиялық ерекшеліктеріне негізделіп, Орхон ескерткіштерінің тілінде дауысты дыбыс *e* бар екендігін ортаға қояды.

Дауысты *i*-нің басты сипаты тіл алды дауысты дыбыс, *p* таңбасы сөзде дауысты дыбыс үндестігіне сәйкес жіңішке дауысты дыбыс *i*-ге тән болып, таңба мен дыбыс қатысы айқындалады.

Орфографиялық ережеге сәйкес сөз басында келетін *ä* жазуда көрсетілмейді, керісінше сөз басындағы *i*-ні жазбауға болмайды. Бұл ереже ескерткіш мәтіндерінде кемелді жүйе нормасында сақталған.

Морфологиялық түрленуге түспеген сөздің бірінші буынындағы дауыссыздардан кейінгі *a(ä)* екі ескерткіш мәтнінде де кездеседі, орфографиялық ережеге сәйкес *a(ä)* жазылмайды.

Мақалада «Тоныкөк», «Күлтегін» ескерткіштерінің мәтініне текстологиялық талдаулар жасалған. Екі ескерткіштегі дауысты және дауыссыз дыбыстарды оқумен байланысты фонетикалық талдаулар жүргізілген. Ескерткіштердегі әріп пен дыбыстың сәйкестіктері қарастырылып, қазіргі тіл дыбыстарымен салыстырылып талданған.

Түйін сөздер: орхон ескерткіштері, дауысты дыбыс *e*, орфографиялық ерекшелік.

E. Awgaly,

Professor at Minzu University of China,
China, Beijing, e-mail: e.awghaliy@163.com

The vowel *a, i* and *e* in Orkhon Inscriptions (Basen on the Tonyukun and Kül Tigin Inscriptions)

Abstract. In the sense of a traditional perspective, there are 8 vowel phonemes in the Orkhon inscriptions, which can be divided into two groups with respect to the features of vowel harmony and it constructs a close system of the vowels. There is no a special character for the close vowel /e/ in Orkhon inscriptions. In the transcription process, although some scholars offer a suggestion that the existence of the close vowel /e/ is possible, it has been refused by the theoretical narrative which always follows the empirical methodology as their basis. The present paper argues that the close vowel /e/ exist in Orkhon inscriptions according to the spelling features of the vowels /ä/ and /i/.

The main characteristic of vowel *i* is the pre-lingual vowel sound, the *p* sign corresponding to the syngormanism of the vowels in words is characteristic of the soft vowel sound *i*. The relation of sign and sound is determined.

ä, which occurs at the beginning of words, respectively to the spelling rule, is not indicated in the letter, and on the other hand, it is impossible not to write the sound *i* at the beginning of words. This rule in the texts of the monuments has been preserved as a perfect systemic norm.

a (ä), occurring after the consonants of the first syllable of a morphological invariable word, is found in the texts of two monuments, *a (ä)* is not written accordingly to the spelling rule.

The article provides a textual analysis of the texts of the monuments "Tonyukun" and "Kultegin". A phonetic analysis was made in connection with the reading of vowels and consonants in two monuments. The correspondences of the sign and sound of the monuments are examined, and a comparative analysis is made of synchronous phonetics.

Key words: orkhon inscriptions, vowel sound /e/, spelling characteristics.

Е. Аугали,

д. ф. н. профессор Центрального Минзу университета,
Китай, г. Бейджиң, e-mail: e.awghaliy@163.com

Гласные *ä/i* и *e* в памятниках Орхон
(на основе памятников «Тоникук» и «Кюльтегин»)

Аннотация. Странники традиционного взгляда утверждают, что в языке памятников Орхон существуют 8 гласных фонем. Их можно разделить на две группы в соответствии с сингармонизмом гласных. Эти группы формируют закрытую систему гласных звуков. В памятниках Орхон не существует знака *e*. В практике интерпретации письменности некоторые специалисты утверждали возможность существования узкого гласного звука *e*, однако эти суждения основаны на неопределенности. На основе орфографических особенностей звуков *ä* и *i* в данной статье мы выдвигаем идею о том, что в памятниках Орхон все же существует гласный звук *e*.

Главная характеристика гласного *i* – вперед е язычный гласный звук, знак *p* соответственно сингармонизму гласных в словах характерен на мягкий гласный звук *i*. Определяется отношение знака и звука.

ä, встречающийся в начале слов, соответственно орфографическому правилу, в письме не указывается, а наоборот, нельзя не писать звук *i* в начале слов. Эти правила в текстах памятников сохранились как совершенная системная норма.

a(ä), встречающийся после согласных первого слога морфологического неизменяемого слова, встречается в текстах двух памятников, *a(ä)* не пишется соответственно орфографическому правилу.

В статье сделан текстологический анализ на тексты памятников «Тоникөк» и «Күлтегин». Сделан фонетический разбор в связи с чтением гласных и согласных звуков в двух памятниках. Рассмотрено соответствие знака и звука памятников, а также сделан сравнительный анализ синхронной фонетикой.

Ключевые слова: памятники Орхон, гласный звук *e*, орфографическая особенность.

Кіріспе

Орхонкөне түркі ескерткіштерінің тілінде қысаң, езулік, тіл алды дауысты *e* бар-жоғы туралы мәселе көне түркі тілін танушылар арасында көптен бері өз шешімін таппай келе жатқан күрмеулі тақырыптың бірі. *e* дыбысы жоқ, өмір сүрмеген деушілер *e*-ның шартты таңбасы жоқ, бар болса түркі тілдерінің дауысты дыбыс жүйесіне қайшы деп қарайды (Енисей ескерткіштерінде бар болса да) (Серебренников, 1986:8). Қазіргі түркі тілдерінен қарағанда, қыпшақ, оғыз, алтай-якут және қарлұқ пен бұлғар тілдерінде *e* дауысты дыбысы бар, тек біраз тілдерде дыбыстық сапасында айырмашылық, дауыстылар жүйесінде тұрақсыздық сипатын көрсетеді. Тарихта түркілер әр кезеңде қолданған Арамей жүйесіндегі жазудың дауысты таңбалары жетерсіз болған, тіпті кейінгі Шағатай дәуіріне дейін түркі арабша жазуда да *e*-нің арнаулы таңбасы жоқ еді, бірақ Арамей жүйесіндегі жазуда бір таңбамен екі фонеманы көрсететін ереже және бар, сол себепті Орхон жазуында *e* таңбасы болмағандықтан, тілінде *e* дыбысы да жоқ деген пікірге илануқиын. Бұлған қарама-қарсы өз қалауымен жүргендер де бар, яки барлық *ä* көрсететін таңбаны *e*-ге айналдырып

оқи беру (Айдаров, 1971: 42). Бұл әрине, көне түркі ескерткіштерін шешіп оқудан бұрынғы көне түркі ескерткіштерін зерттеуге немқұрайлы қарау. Міне Осындай себептерден Орхон ескерткіштерінің мәтіні мен таңба ережелеріне әліде зерттеу, байыпты талдау жүргізу қажеті туылады.

Талдау

Мақалада келтірілген латын әріптері түркі тілдерін таңбалайтын халқаралық қолданбалы алфавиті, кейбір әріптердің кириллмен сәйкестігі: *ä-ä, i-ы, ö-ө, ü-ү, ɣ-ɣ, ç-ч, š-ш, ɲ-ң*; Қысқартылған шартты белгілер: Т.-Тоникук, жол саны; КТ.-Күлтегин, мәтін жазылған бет бағыты, жол саныны; Ш.-шығыс, О.-оңтүстік, С.-солтүстік, Б.-батыс беттері.

1. *Ескерткіште сөз басында келетін дауысты дыбыс p/a (i/ä)ның орфографиялық ережелері*

Дәстүрлі көзқараста, көне түркі тілінде 8 дауысты дыбыс фонемасы бар, олар сөздерде дауысты дыбыстардың үндестік заңына сәйкес бір-біріне қарама-қарсы екі топқа жіктеледі, атап айтқанда тіл арты дауыстылар (жуан) *a, i, o, u* сөздерде бірыңғай да, тіл алды дауыстылар

(жіңішке) *ä, i, ö, ü* сөздерде бірыңғай қайталаңады (Radloff W., 1894: 1), (Thomsen V., 1896. Ankara, 2002:10). Орфографиялық ереже бойынша, сөздердің басындағы немесе бірінші буынындағы дауыссыздан кейінгі дауысты *a(a/ä)* таңбасы әдетте жазылмайды, ал сөздердің соңында жазылады. Дауысты *i(i/i)* таңба сөздердің басында немесе бірінші буынында көбінесе жазылады (Tekin T., 1968: 21-35).

Дауысты дыбыстарды жазғанда *a/ä* дыбыстары *i/i* сияқты көне түркітілінің дауысты дыбыстарының орын үндестігі бойынша, дыбыстау орындарының алды-артына қарай қарма-қарсы орналасады, яғни, тіл арты дауыстылары *i* мен *a* тек тіл арты дауыстыларынан құралған сөздерде ғана кездеседі де, тіл алды дауыстылары *i* мен *ä* тек тіл алды дауыстыларынан құралған сөздерде ғана кездеседі.

2. Сөз басында келетін дауысты дыбыс *ä* мен *i*-ның орфографиясы

Дауысты *ä*-ның негізгі сипаты тіл алды дауысты дыбыс, сондықтан, *a* таңбасы дауысты дыбыс үндестік заңына сәйкес тіл алды дауысты дыбыс *ä*-німензейді.

2.1 Тіл алды дауысты сөздердің басындағы *a(ä)*-ның орфографиясы

Морфологиялық түрленуге түспеген тіл алды дауыстылардан құралған сөздердегі *a(ä)* сөз басында жазылмайды. Мысалы:

uC *čü* – *äčü* (КТ.Ш.1,13,19)→ата, баба

ugd *dgü* – *ädgü* (КТ.О.6, 6, 7; КТ.Ш.23, 24) → игі, жақсы

itugd *dgüti* – *ädgüti* (КТ.О.2;Т.34) → жақсылай

zd *dz* – *ädiz* (КТ.С.5,6)→ру аты

rg *gr* – *ägrī*- (КТ.С.6,7)→иір-, үйір-

irg *grī* – *ägri* (*täbä*) (Т.48)→нар(түйе)

GТ *K k tγ* – *äk taγ* (Т.44) →тау аты

aK *kä* – *äkä* (КТ.С. 9) →әпеке,апа

gl *lg* – *älig* (КТ.Ш.32,38) →қол

gl *lg* – *älig* (КТ.Ш.38;Т.42) →елдік

Kgm *mgk* – *ämğäk* (КТ.Ш.19) →жапа

y *η* – *äh* (КТ.Ш.32;КТ.С.4) →ең

r *r* – *är* (КТ.Ш.11, 12, 13, 31, 34, 36, 39, 40, С.2, 5, 6, 7, 8; Т. 23.25, 42) →адам, ер

r *r* – *är*-(КТ. 88 пер; Т. 64 пер) →е-(ді), бол-

nr *rn* – *ärän* (КТ.С.9) →адамдар

Wr *rnč* – *ärinč* (КТ.Ш.3, 3, 3, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 11, 24, 26; Т. 2, 3, 38) →мүмкін, сияқты

IKr *rkl* – *ärkli* (КТ.С.1;Т.8,13,13) →ерікті

tr *rt* – *ärt*- (Т.44, 44, 45) →өт-

str *rtš* – *ärtiš* (КТ. Ш. 37; Т.35, 37) →ертіс (өзен)

rutr *rtür* – *ärtür*- (КТ.Д.40) →өткіз-

Klis *šilk* /Kls *šlk* – *äšilik* (КТ.Ш.7.24) →келіншектік,ханымдық

ms *šm* – *äšim* (Т.9) →адам аты

b *b* – *äb* (Т.30,КТ.С.1,8;Ш.34,37) →үй, орда

rb *br* – *äbir*- (Т.26,28)→иір (Radloff W., 1893: XVII-XX; 1896:ХСVIII-ХСIX; 1899: СIX-СХVI; Alyılmaz С., 2005: 30-56,196-233. Aydın E. Orhon, 2012: 39-67, 106-124,151-191. Қазақ тілінің сөздігі, 1999).

2.2 Тіл алды дауысты сөздердің басындағы *p(i)*нің орфографиясы

Дауысты *i*-ның басты сипаты тіл алды дауысты дыбыс, *p* таңбасы сөзде дауысты дыбыс үндестігіне сәйкес жіңішке дауысты дыбыс *i*-ге тән болып, таңба мен дыбыс қатысы айқындалады.

Морфологиялық түрленуге түспеген тіл алды дауыстылардан құралған сөздерде сөз басындағы *p(i)*-нің орфографиясы. Мысалы:

arcarlii²*črä* / *ičrä* – *ičrä* (КТ.Ш.26;Т.34)→іште,

ордада

iKrCii²*črki* – *ičräki* (КТ.О.2,12) → іштегі,

ордадағы

idi *id idi* / *di* – *idi* (КТ.О4, Ш.3; Т.11, 11, 21, 47, 60) → мүлде

dgi *igd* – *igid* (КТ.О.10)→жалған

urgli *ilgrü* – *ilgärü* (КТ.О.2, 3, Ш.2, 8, 12, 17, 21, 28) →ілгері, алдыда

l *li il* / *l* – *il* (*il*-КТ.О.4,8,10,Ш.4,25;Т.55,56,56;1-КТ.Ш.4)→ел, мемлекет

gli *ilg*-*ilig* (КТ.Б.3)→елбасы, ел билеуші

Kli *ilk*-*ilk* (КТ.Б.4;Т.23)→алдымен, ілгерде

iKl *iKli lki* / *ilki*-*ilki* (КТ.Ш.1;Т.23)→алдымен, әуелі

srtil *iltrs* – *ilteris* (КТ.Ш.11; Т.7, 48, 54, 59, 61)

→адам аты

lzi *inl* – *inä*l (КТ.Б.4; Т.23)→адам аты

Kgziingäk (Т.15) →сыыр

nKri *irkn* – *irkin* (КТ.Ш.34, 34)→шен аты

itgd *i*sgti – *i*sgiti (КТ.О.5)→дақыл, астық

ijsi *isyi* – *isiyi* (КТ.Б.12)→шен аты

imtsi *ištmi* – *ištämi* (КТ.Ш.1)→адам аты

lgzi *izgl* – *izgil* (КТ.Б.3,4)→ру аты

imtsi *ištmi* – *ištämi* (КТ.Ш.1)→адам аты

lgzi *izgl* – *izgil* (КТ.Б.3,4)→ру аты

2.3 Сөз басында келетін дауысты дыбыс *ä/i*-нің алмасуы және *e*

Орфографиялық ережеге сәйкес сөз басында келетін *ä*, жазуда көрсетілмейді, керісінше сөз басындағы *i*-ні жазбауға болмайды. Бұл ереже ескерткіш мәтіндерінде кемелді жүйе нормасында сақталған. Дегенмен сөз басында келетін дауысты дыбыс (*ä*)мен *p(i)* кейбір ұқсас сөздерде бірінің орнына бірі ауысатын құбылыс кездеседі. Мысалы:

l (ä)l (КТ.Ш.4,22,22,23,КТ.Г.13) – li il(КТ.34 per,Т.5 per)→ел, мемлекет
 aglBl (ä)lbigä (КТ.Ш.11) – aglibli ilbigä (БК.Ш.10)→адам аты
 tl (ä)lt- (Т.32.КТ.Ш.23,23) – tli ilt-(БК.Ш.19) → ерт-
 trsl (ä)lsirat-(КТ.Ш.15) – trsli ilsirat-(КТ.Ш.18) → елсірет-
 rbtI (ä) ltäbär (КТ.С. 3, КТ.К-D) – rbtli iltäbär (БК.Ш.10)→шен аты
 gll(ä)llig (КТ.Ш.29) – glli illig (КТ.Ш.9, 15, 18) → адам аты
 rutr (ä)rtür- (КТ.С-Ш) – rutri irtür-(КТ.Ш.40) → еткіз-
 t (ä)t-(КТ.Ш.10) – ti it-(КТ.Ш.16,17,18 О.3,4,3,4,10,12,18,13,19,20,2)→ет-
 id(ä)di(Т.21) – idi irkin(КТ.О.4,Ш.3;Т.11,21.4 7,60)→мүлде
 iK (ä)ki(Т.18) – ugKiik-ägü(КТ.С.3) →еки
 Және де мысал алынғандар (Ercilasun A., 2017: 647-735.Tekin T., 2016: 217-292.User H.Ş., 2010: 517-538).
 Жоғарыда аталған сөздер біз мысалға алған екі ескерткіш мәтнінде өзара алмасып, қолданылып жатады, сондай-ақ бір мәтінде екі түрлі жазыла береді. Бұндай алмасу немесе қайталау ішінара сөздерде бір сынары басым екендігін көрсетеді, мысалы, srtli *ilteriř*, ti *it*-сияқты сөздерде *i* дауыстымен жазуға бейім. Сандық характерден қарағанда, бұл екі дауысты дыбыстың алмасуын «жаңсақтық» деп түсіндіруге келмейтін сияқты.
 3. Сөз басындағы бірінші буындағы дауыссыздардан кейінгі дауысты дыбыс а/р(ä/ i)
 3.1 Сөз басындағы бірінші буындағы дауыссыздардан кейінгі дауысты ä-нің орфографиясы
 Морфологиялық түрленуге түспеген сөздің бірінші буынындағы дауыссыздардан кейінгі а(ä) екі ескерткіш мәтнінде де кездеседі, орфографиялық ережеге сәйкес а(ä) жазылмайды. Мысалы:
 zdb bdz – bädiz (КТ.О.12,С.13.Б-Ш.)→безеу, өрнек
 qdb bdk – bädük(О.6)→үлкен
 gb bg – bäg (КТ.Ш.3,6,7,7,19,20,30;Ш.1,1,10, 11,11;Т.36,42,43; С.11)→бек, би
 nb bn – bän (Т.1, 5, 7, 11, 15, 17, 30, 32, 37, 37, 47, 50, 55, 58, 58, 59, 59; Т.10; Т.21)→мен
 ugyb bñgü – bängü (КТ.О.8, 11, 11, 12, 13) → мәңгі
 Klyb bñlg – bänlig (Т.44)→мәңгілік
 rKCrб brčkr – bärčiker (КТ.С.12) →Парсылық
 urb brü – bärü(Т.46) →арт, кейін
 СК kč – käch- (КТ.О.4.Ш.37,39;Т.25) →(суды) кеш-

zsgCK kčgsz – kächigsiz (Т.35) →кешірусіз
 glmdK kdmlg – kädimlig (КТ.О.33) →кежімді, киімді
 IK kl – käl- (КТ.С.11, 11, 7, 12, 12, 12, 13, 13; КТ.О.4, 23, 23, 28, 31, 37; Т.8, 15, 16, 17, 29, 33, 34, 40, 43, 46, 43, 32, 22, 22, 32, 14)→кел-
 yK klñ – kälñ (КТ.С.9) →келін
 uOK utn K kntü / kntü-käntü (КТ.О.23,С.4) →өз
 srKyK kñrs – känäräs (Тes.К4) sryK kñrs-känäräs (КТ.О.39) →Соғда жерінің жер аты
 NBRT uyKkñü trbn – kñü tärbän (БК.Ш.17-18)/NmRT uyK kñü trmn – kñü tärmän (КТ.Д21) →Соғдаларға жақын бір жердің аты
 LUB KgrK krgk bol- – kargäk bol- (КТ.Ш.4, 30, С.10)→қаза бол-
 nm mn – män (КТ.О.11,11,Ш.27) →мен
 annä – nä (КТ.Ш.9; Т.14, 32, 39, 57)→не
 Kn nk-näk (säñün) (КТ.С.12) →адам аты
 aKn nkä – näkä (Т.39,39) →неге
 yn nñ – näñ (КТ.О.8, 11, 11, Ш.26; Т.20, 21, 29, 56) →еш, ештеңе
 zms smz – sämiz(Т.5,6) →семіз
 ns sn – sän(Т.10) →сен
 nuys sñün – säñün (КТ.С.12, 12, 13, D.32; Т.9) →әскери қол басы
 gt: tg-täg (КТ.Ш.5,5,12,12,31;С.10,10; Т.8,12) →дай/-дей, сияқты
 gt: tg-täg- (Т.11,11,11,35,39,39,18,47; КТ.Ш. 32,32,33,33,34,36,36,40,40; С.23,4,5,6,8,5) →ти-, жет-
 igt: tgi-tägi (КТ.О. 3, 3, 4, 4, 4, 6, 12; D. 2, 2, 8, 8, 17, 17, 17, 21, 39; Т.45) →дейін
 argttgrä – tägrä (Т.8)→төңірек
 rugttgür – tägür- (Т.47,18)→жеткіз-
 nlttlñ – tälin- (КТ.Ш.22)→тілін-
 rmttmr – tämir (qarñu) (КТ.О.4. Ш. 2, 8, 17, 39; Т.45, 46)→темір (қақпа)
 iryt: tñri-täñri (КТ.О.1,9; Ш.1, 11, 12, 15, 22, 25, 25, 25, 29, 10; КТ.С. 3, 4, 10; Т.2, 3, 6, 16, 38, 40)→төңір,төңірі; құтты; қымбатты
 rt: tr – t(ä)r (Т.52) →тер
 abt: tbä – tävä (Т.48)→түйе
 glbt: tblg – tävlig (КТ.Ш.6) →айлакер, алдаушы
 zt: tz – täz- (Т.38,43;КТ.Ш.34,37) →қаш-
 Kizt: tzik – täzik (Т.45) →Тәжік
 lj: yl – yäl- (Т.26,27) →жел-
 amlj: ylmä – yälmä (Т.34,52) →шабарман
 amj: ymä – yämä (КТ.О. 10; D. 3, 3, 3, 5, 19; С. 9; Т. 16, 22, 22, 22, 22, 27, 27, 44, 50, 50, 52, 55, 55, 56, 56, 60, 60, 60) →және
 nj: yn – yän (Т.11,11) →жан, маң
 tj: yt – yät- (Т.25) →жет-

(Мысал жоғардағы еңбектерден)

3.2 Сөз басындағы бірінші буындағы дауыссыздардан кейінгі дауысты дыбысі-нің орфографиясы

Морфологиялық түрленуге түспеген сөздердің бірінші буынындағы дауыссыздардан кейінгі *i(i)* екі ескерткіш мәтінде де кездеседі, бірақ таңбалануында өзгешеліктер бар. Бір сөзде бірінші буындағы дауыссыздан кейін келгені (*i*) ұқсамаған ескерткіш мәтіндерінде немесе бір мәтінде екі түрлі жазылу әдісі үнемі кездеседі, яғни бірінші буындағы дауыссыздардан кейінгі таңбасы не жазылады, не ықшамдалады. *i* жазылмайтын сөздерді оқығанда, ғалымдарда өзгеше оқылымдар пайда болады, кейбіреулер *i* деп оқыса, ал енді біреулер орфографиялық ережелерге сәйкес *ä* немесе *e* деп оқиды. Мысалы:

niCib bičin – bičin(КТ.С-Ш.)→мешін
rib bir- – bir- (КТ.Ш.1,1,8,8,8,9,10,12,12,20, 20,21,25,30;КТ.О.5,7,7;Т.6,2,15,38,52)→бер-
urgrib birgärü – birgärü (КТ.О.2,3.Ш.28)
→оңтүстікке
ajrib biryä – biryä (КТ.О.1,6,Ш.14;Т.7,14,17)
→оңтүстікке
Yib biš – biš (КТ.Ш.18,31,С.4;Т.49) →бес
Wsib bisnč – bis(i)nč (КТ.С.7) →бесінші
uriK kirü – kirü (КТ.Ш.2) →кері, батыс
rittir- – tir-(КТ.О.10.D.12)→гер-
YKrit tirkiš – tirkiš (КТ.О.8) →керуен
(Мысал жоғардағы еңбектерден)

3.3Сөз басында бірінші буындағы дауыссыздардан кейінгі дауысты дыбыс *ä/i*-нің ауысуы және *e*

Орфографиялық ережеге сәйкес сөз басында бірінші буындағы дауыссыздардан кейінгі дауысты дыбыса (*ä*) жазылмайды, алр (*i*) жазылады. Алайда, ескерткіш мәтінде бір сөздіңекі түрлі жазылу құбылысы кездеседі, яғни, сөз басында бірінші буындағы дауыссыздардан кейін дауысты дыбыс *i* кейде таңбаланаса, кейде таңбаланбайды, таңбаланбаған дауысты дыбыс ережеге сай *ä* болып оқылады.

Егер сөз басындағы дауысты дыбыс *ä* мен *i*-нің алмасуы кездейсоқ құбылыс дейтін болсақ, онда сөз басында бірінші буындағы дауыссыздардан кейінгі алмасуды және де кездейсоқтық немесе жаңсақ жазылған деп қарауға келмейді. Төмендегі сөздер екі ескерткіште немесе бір мәтінде жиі ауысып жатады:

жазылады жазылмайды мәнісі
Yib biš(КТ.Б.4) – biš Yb bš(Т.48) – bāš /beš bec
rijyir (КТ.Ш.10,19,20) – yirgjur (Т.38) – yār /yerger

itijyiti (КТ.Ш.11,Б.1,Ш-Б.) – yitiitjyāti (КТ.Ш-Б;Т.48,51) – yāti/yeti жеті

njiQ tiyn (КТ.Ш.11,19,20,25,26;Т.34) – tiynnj Q tyn (Т.6,17,23,39,40) – täyin/teyin де-п

imrigij: yigirmi (КТ.О-Ш) – yägirmi/ yegirmiirigj: ygrmi (КТ.Ш.11,15,18,28,31;КТ.С-Ш,Т.49) жиырма

BUS rij: yir sub (Т.38) – yār sub/yer subBUS rj: yr sub (КТ.Ш.10,19,20) – yār sub/yer sub жер-су

Witij: yitinč (КТ.К.5,КТ.С-Ш) – yitinč Witj: ytinč (О.12) – y(ä)tinč жетінші

gij: yig (КТ.О.4) – yiggj: yg (Т.23,37) – yäg/yerigi

rib: bir- (КТ. D. 8) br:br- (КТ. D. 12) – bār-ber-ijyi- (Т. 8) – yi- j y- (Т. 8) – yä-же-

it ti- (Т. 5) – ti- t: t- (КТ. D. 8) – tä-де- (Мысал жоғардағы еңбектерден)

Нәтиже

«Күлтегін ескерткішінде» бірінші буындағы дауыссыздардан кейін *i* келетін тіл алды дауысты сөздерден 38 сөзбар, бұл сөздердің 13-інде *i(i)* таңбасы жазылмаған; «Тониқұқ ескерткішінде» бірінші буындағы дауыссыздардан кейін *i* келетін сөздерден шамамен 40 сөз бар, олардың ішінде 25 сөзде *i(i)* таңбасы жазылмаған. *i* таңбасымен таңбаланбаған тіл алды дауыстыларынан құралған сөздерді *ä* деп оқу орфографиялық ережеге сәйкескеледі, бірақ кейбір мамандар оларды *i* деп оқиды, соңғы кездері *e* деп оқитындар да бар. Статистика тұрғысынан қарағанда, *i(i)*-мен басталған морфологиялық өзгеріске түспеген сөздер екі ескерткіш тілінде 10 жерде кездеседі, әрі шамамен 30 рет қайталанатын, мұнда орфографиялық ережеге сай келмейтін сөздер жоқ. Дегенмен, бірінші буындағы дауыссыздан кейін тіл алды дауысты *i(i)*-ні жазғанда, ереже бойынша, тіл алды дауысты *i(i)* таңбалануы тиіс болған кезде, екі ескерткіш тілінде жиыны 78 сөздің ішінде шамамен 38 сөз ережеге сәйкес таңбаланбаған. Мұның ішінде олардың кейбірі ұқсас бір сөзде *i(i)* деп таңбаланған не таңбаланбаған екі түрлі жазылу үлгісі кездеседі.

Қорытынды

Жоғарыда аталмыш екі ескерткіштің мәтінде онға жуық паралел сөздердің басындағы дауысты *a(ä)* мен *i(i)* алмасып отырған, ал сөз басында бірінші буындағы дауыссыздардан кейін дауысты *i(i)* жазылуға тиісті жерде кейде жазылмай қалған, ондай жазылмай қалғандар 78 сөздің 38-і болып 48.7% пайызға барады. Бұндай

құбылыстың пайда болуын автор кездейсоқтық емес, оның артында басқа бір дауысты дыбыс, яғни тіл алды дауысты *e* дыбысы жасырынған деп қарайды. Өйткені, онымен жақын тіл алды дауысты дыбыс *ä*-мен айырмашылдық сипаттары (дифференциальный признак) көрнекті емес не *i*-нің жергілікті (диалектік) сәйкестік сипаты және дауысты жүйесінің алдыңғы-артқы қарама-қарсы бөлгіштік сипаттары арасындағы теңгерімсіздік немесе генезистік жазу жүйесінде дауысты *e* және оны таңбалайтын таңба жоқтығынан (қазақ тілімен жазылған Шағатай жазуында дауысты дыбыс *e*-нің жазылмауы

сияқты), сол себепті жазуда сәйкесті таңба болмауынан келіп шыққан. Автор орхон ескерткіштерінде сөз басында немесе бірінші буындағы дауыссыздардан кейін, кемінде ұқсас сөздерде *a(ä)* мен *p(i)* өзара алмасуындағы не ұқсас сөзде дауысты ікейде таңбаланып, кейде таңбаланбаса да, оны түгел *e* деп оқу керек екенін жақтайды. Қысқасы Орхон ескерткіштері тілінде шынымен тіл алды дауысты дыбыс ебар деп қарайды.

KXP Мем. Қоғамдық Ғылым. Қарж. проекті (No. 17 АҰҰ020).

Әдебиеттер

- Серебренников Б., Гаджиева Н. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. -- Москва, 1986. -- С. 8.
 Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века. -- Алма-Ата, 1971. -- С. 42.
 Radloff W. Die alttürkischen inschriften der Mongolei. -- St. Petersburg: Imper Akademii Nauk, 1894. -- 1 p.
 Thomsen V. Incriptions de l'Orkhon déchiffrées, helsingfors. 1896. Vedat Köken. Orhon yazıtları araştırmaları. -- Ankara, 2002. -- 10p.
 Tekin T. A grammar of Orkhon turkic. -- Bloomngton, 1968. -- P. 21-35.
 Radloff W. Atlas der altertümer der Mongolei -- Arbeiten der orchon-expedition. -- St. Petersburg, 1893. -- XVII- XXp., 1896. -- XCVIII-XCIXp., 1899. -- CIX-CXVIp.
 Alyılmaz C. Orhun yazıtlarının bugünkü durumu. -- Ankara, 2005. -- Б. 30-56, б. 196-233.
 Aydın E. Orhon yazıtları. -- Kony, 2012. -- Б. 39-67, б. 106-124, б. 151-191.
 Қазақ тілінің сөздігі. -- Алматы, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 1999.
 Ercilasun A. Türk kağanlığı ve türk bengü taşları. -- Dergan, 2017. -- Б. 647-735.
 Tekin T. Orhon Türkçesi Grameri. -- Ankara, 2016. -- Б. 217-292.
 User H. Ş. Köktürk ve Ötüken Uygur kağanlığı yazıtları-Söz varlığı incelemesi. Kömen yayınları. -- Konya, 2010. -- Б. 517-538.

References

- Aljylmaz C. (2005). Orhun jazıtlarınyn bugiunkiudurumu. [Present state of Orkhon inscriptions]. Ankara, 30-56b., 196-233b. (In Türkiye)
 Ajdarov Gh. (1971). Jazykorhonskih pamjatnikov drevnetiurkskojpismennosti VIIIveka. [A Study on the Old Turkic inscriptions and linguistic features]. Alma-Ata, 1971. S. 42.
 Ajdyn E. (2012). Orhon yazıtlary. [Orkhon inscriptions]. Konja, 39-67 b., 106-124 b., 151-191 b. (In Türkiye)
 Bajtursyn A. atyndaghy tilbilimi instituty. (1999). Qazaqtilining soedigi. [Kazakh language dictionary]. Almaty. (In Kazakh)
 Erzhylyasun A. (2017). Tiurk kaghanlyghy ve tiurk bengiu tashlary. [Turk Kaghanate and inscriptions]. Dergan, 647-735b. (In Türkiye)
 Radloff W. (1894). Die alttürkischen inschriften der Mongolei. [Old Turkic Inscriptions in Mongolia]. St. Petersburg, 1 p. (In Russian)
 Radloff W. (1893, 1996, 1899). Atlas drevnostej mongolii. Arbeiten der orchon-expedition. [Antiquities catalogue in Mongolia: Orkhon surveys]. St. Petersburg, 1893. XVII- XXp., 1896. XCVIII-XCIX p., 1899. CIX-CXVI p. (In Russian)
 Serebrennikov B., Gazhijeva N. (1986). Sravnitelno-istoricheskaja grammatika tiurkskih jazykov. [A Historical comarative Grammar of Turkic Languages]. Moskva, 8 s. (In Russian)
 Tekin T. (1968). A grammar of Orkhon turkic. Bloomngton, 21-35 p. (In America)
 Tekin T. (2016). Orhon tiurkchesi grameri. [A grammar of Orkhon turkic. Bloomngton]. Ankara, 217-292b. (In Türkiye)
 Thomsen V. (1896). Incriptions de L'Orkhon Déchiffrées. [Decipherment Old Turkic Inscriptions]. Helsingfors, Vedat Kuoken. (2002). Orhon Yazıtları Araştırmaları. Ankara, 10 p. (In Türkiye)
 User H. (2010). Kuoktiurk ve Uotiuken uygur kaghanlyghy jazıtlary. Suoz varlyghy incelemesi. [Old Turkic and Uyghur Kaghanate inscriptions. Vocabulary analysis]. Kuomen jaynlary. Konja, 517-538 b. (In Türkiye)

З.Р. Ахмедова ,

преподаватель Академии государственного управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
Азербайджан, г. Баку, e-mail: zemfirahmad@hotmail.com

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЭВФЕМИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Актуальность статьи заключается в том, что исследование эвфемизмов с функциональной точки зрения считается одной из важнейших проблем лингвистики. Исследование раскрывает стилистические возможности, функциональные особенности и способы использования фразеологических эвфемизмов в различных сферах общественной деятельности человеческой жизни, таких как новости, политика и бизнес, и создает основу для глубокого понимания выразительных ресурсов английского языка. Кроме того, ведется комплексный семантический и стилистический анализ отрывков, взятых из новостей по вопросу кризиса Греции, и современное состояние Европейского Союза.

Учитывая многофункциональность новостных текстов (политических, экономических и др.), загруженных из официальных сайтов BBC, VOA, CNN на английском языке, мы установили цель нашего исследования. Таким образом, целью исследования статьи является изучение функциональных аспектов фразеологических эвфемизмов. Цель исследования включает в себя следующие задачи: исследовать теоретические принципы и различные эвфемизмы и диспемизмы, существующие в современном обществе; определить основные аспекты, особенно функциональные аспекты эвфемизмов в различных социальных сферах человеческой деятельности, включая новости, политику и бизнес. Новизна исследования заключается в том, что в английском языке функциональные аспекты эвфемизмов, в первую очередь, изучаются в лингвистике текста. Объектом исследования статьи являются новостные материалы от bbcnews.com, где эвфемизмы используются в аутентичных текстах на английском языке. Предметом статьи является исследование фразеологических эвфемизмов, используемых в различных социальных сферах человеческой деятельности, таких как новости, политика и бизнес. Методы статьи включают семантический и контекстный анализ, а также функциональный анализ проблемы. Материалы, использованные в исследовании, включают в себя аутентичные материалы, загруженные с официальных сайтов BBC, VOA, CNN на английском языке, теоретические книги и пособия местных и иностранных ученых. Сюда также входят современные словари английских эвфемизмов.

Ключевые слова: функциональный аспект, эвфемизм, английский язык, фразеологические эвфемизмы, функциональный анализ.

Z.R. Ahmadova

Lecturer at the Academy of Public Administration under the President of Azerbaijan,
Azerbaijan, Baku, e-mail: zemfirahmad@hotmail.com

Functional Aspects of Euphemisms in Modern English

Abstract. The relevance of the article lies in the fact that the study of euphemisms from a functional point of view is considered one of the most important problems of linguistics. The study reveals the stylistic possibilities, functional features and ways of using phraseological euphemisms in various spheres of social activity of human life, such as news, politics and business, and creates the basis for a deep understanding of the expressive resources of the English language. In addition, a comprehensive semantic and stylistic analysis of passages taken from the news on the crisis of Greece and the current state of the European Union. Given the versatility of news texts (political, economic, etc.) downloaded from the official websites of the BBC, VOA, CNN in English, we set the goal of our study.

The purpose of the article is to study the functional aspects of phraseological euphemisms. The purpose of the study includes the following tasks: to explore the theoretical principles and various euphemisms and dysphemisms that exist in modern society; identify the main aspects, especially the functional aspects of euphemisms in various social spheres of human activity, including news, politics and business. The novelty of the study is that in English, the functional aspects of euphemisms are primarily

studied in the linguistics of the text. The subject of this research is news material from bbcnews.com, where euphemisms are used in authentic English texts. The subject of this article is the study of phraseological euphemisms used in various social spheres of human activity, such as news, politics and business. Article methods include semantic and contextual analysis, as well as functional analysis of the problem. The materials used in the study include authentic materials downloaded from the official websites of the BBC, VOA, CNN in English, theoretical books and manuals of local and foreign scientists. It also includes modern dictionaries of English euphemisms.

Key words: functional aspect, euphemism, the English language, phraseological euphemisms, functional analysis.

З.Р. Ахмедова,

Президент жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының оқытушысы,
Әзірбайжан, Баку қ., e-mail: zemfirahmad@hotmail.com

Қазіргі ағылшын тілі эвфемизмдерінің функционалды аспектілері

Аңдатпа. Мақалатіл білімінің өзекті мәселелесі болып отырған эвфемизмдердің функционалды жағынан зерттеуге бағытталған. Зерттеу барысында ағылшын тілі эвфемизмдерінің, соның ішінде жаңалықтар, саясат пен бизнеске қатыстыларының стилистикалық мүмкіндіктері және оларды қолданудың тәсілдері анықталды. Осы арқылы ағылшын тілі ресурсының тереңділігі аңғарылады. Сонымен қатар Грециядағы кризис және Еуро одақтың қазіргі жағдайына қатысты жаңалықтардан үзінділерге стилистикалық анализ бен кешенді семантикалық талдау жасалды.

Жаңалық мәтіндерінің көп функционалдылығын ескере отырып, мәселен, BBC, VOA, CNN-нің ресми сайттарынан алынған мәтіндер (саяси, экономикалық және т.б.) зерттеу жұмысының мақсатын аша түсті. Яғни, зерттеу жұмысының басты мақсаты фразеологиялық эвфемизмдерінің функционалды аспектілерін қарастыру болып отыр. Зерттеу жұмысының мақсаты мынандай міндеттерден тұрады: қазіргі қоғамда бар эвфемизмдер мен диспемизмдердің теориялық принциптерін зерттеу; негізгі аспектілерді анықтау, соның ішінде адам өмірінің түрлі әлеуметтік салаларындағы эвфемизмдердің функционалды аспектілерін анықтау. Зерттеудің жаңашылдығына ағылшын тіліндегі эвфемизмдердің функционалды аспектілерін қарастыру тіл білімінде алғаш рет қозғалуы жатады. Мақаланың зерттеу объектісі болып жаңалық материалдары бар bbcnews.com болып табылады. Онда ағылшын тіліндегі эвфемизмдерді аутентикалық формасынан зерттеуге мүмкіндік бар. Мақаланың зерттеу пәні адам өмірінің барлық әлеуметтік жағын қамтитын салаларында қолданылатын эвфемизмдерге талдау жасалады. Олар семантикалық және мәнмәтіндік анализ бен функционалды зерттеу бағытында қарастырылады. Зерттеу кезінде BBC, VOA, CNN ағылшын тіліндегі ресми сайттардан алынған материалдар, шетел ғалымдарының теориялық еңбектері мен оқулықтары қолданылады. Және де қазіргі ағылшын тілінің эвфемизм сөздігі де пайдаланылған.

Түйін сөздер: функционалды аспект, эвфемизм, ағылшын тілі, фразеологиялық эвфемизм, функционалды талдау.

Введение

Выразительные средства языка, выразительные и стилистические приемы, тропы, речевые фигуры широко используются в лингвистике. В разных стилях иногда эти термины считаются синонимами. Согласно классификации И.Р. Гальперина, выразительные и стилистические средства языка подразделяются на три большие группы: «фонетические, лексические и грамматические (синтаксические)» [Гальперин, 1981: 28]. К фонетическим стилистическим средствам относятся аллитерация, ассонанс, повтор (ритм), интонация и так далее. Также лексическими стилистическими средствами являются эпитеты, метафоры, сравнения, ирония, эвфемизмы и др. Наконец, грамматические (синтаксические)

стилистические устройства включают порядок слов в предложении, необычные структуры предложений, эллиптические предложения. Однако наше внимание сосредоточено на изучении эвфемизмов, особенно их использования и применения в речи различных общественных слоев человеческой деятельности.

«Эвфемизм (от греч. εὐφήμη «благоречие», др.-греч. εὖ «хорошо» + φήμη «речь, молва») – нейтральное по смыслу и эмоциональной «нагрузке» слово или описательное выражение, обычно используемое в текстах и публичных высказываниях для замены других, считающихся неприличными или неуместными, слов и выражений» [<https://ru.wikipedia.org/wiki/Эвфемизм>]. С развитием современной культуры в языке появилось много эвфемизмов. Например,

вместо слова «ложь» можно использовать «не верно» и так далее. Даже вместо слова «смерть» или «умереть» используется несколько эквивалентов: умереть, пнуть в ведро, потерять свою жизнь и так далее.

В лингвистической литературе существует множество определений понятия «эвфемизм». Изученные определения для лучшего понимания значения эвфемизмов были проанализированы и разделены на три большие группы. Типы эвфемистических функций, приведенные в рассмотренных определениях, могут служить критериями.

Первая группа включает определения эвфемизмов, смягчающих значение невежливых и неприятных слов: так, например, О.С.Ахманова и ряд других лингвистов считают, что эвфемизм – это троп, состоящий в непрямом, прикрытом, вежливом, смягчающим обозначении какого-либо предмета или явления [Ахманова, 1966: 521]. По Вебстеру, «эвфемизмы – это замена невежливого слова или фразы вежливым» [<http://www.bbc.com/news/blogs-trending-33313807>]. К. Капу пишет: «Эвфемизм это фраза, который заменяет неприятное, унижительное или угрожающее слово или фразу на слово с производным или смягчающим значением» [Кари, 1960: 5]. И.Р. Гальперин дает следующее определение: «эвфемизм – это слово или фраза, используемый для замены невежливого или грубого слова или фразы подходящим словом или фразой» [Galperin, 1981: 73]. А. Спирс определяет эвфемизм следующим образом: «эвфемизм – это замена грубой фразы более мягкой или подходящей» [Spears, 2001: 11].

Вторая группа определений включает в себя важность социальных мотивов, помимо основных функций: Э.Партрик определяет это следующим образом: «эвфемизм – это фраза, используемая для смягчения неприятного впечатления слушателя или невежливого результата для говорящего, если последний хочет сделать хорошее впечатление» [Partridge, 1964: 96]; По мнению А.М. Кацева, «эвфемизмы есть способствующие эффекту смягчения косвенные заменители наименований страшного, постыдного или одиозного, вызываемые к жизни моральными или религиозными мотивами» [Кацева, 1988: 5]; К.Аллан и К.Берик определили эвфемизм следующим образом: «Эвфемизм – это фраза, используемая в качестве возможной альтернативы, преследующей цель избежать неуважения к лицу, аудитории или третьей стороны» [Allan, Burrigde & Mazal Holo-

caust Collection, 1991: 42]; Л. Крисин пишет: «эвфемистическая замена призвана избежать коммуникативного конфликта или неудачи и коммуникативного дискомфорта третьей стороны» [Крысин, 1996: 391]; В трактовке Е.Е. Тюриной «эвфемизмы – это мягкие и дозволенные, мелиоративно-иносказательные, а иногда и просто более приемлемые по тем или иным причинам слова или выражения, употребляемые вместо слов или выражений, представляющихся говорящему запрещенными, неприличными, грубыми, нетактичными, неприемлемыми с точки зрения принятых в обществе норм морали, тематически стигматичного или социально некорректного antecedента» [Тюрина, 1998: 17].

Третья группа определений включает в себя сокрытие реальности как одну из основных функций: С.Лоуренс определяет эвфемизм следующим образом: «эвфемизм – это форма слова, выражающая (по некоторым причинам) смягчение или сокрытие или более вежливую идею» [Lawtence, 1973: 81]; Дж. Ньюман и К.Сильвер определяют его следующим образом: «эвфемизм – это фраза, заменяемая сокрытием реальности, а не унижающим или приятным термином вместо унижительного, неправильного термина» [Neaman, Silver, 1985: 15].

Подводя итог вышесказанному, мы приходим к выводу, что эвфемизм имеет три функции: 1. смягчение неприятного или грубого слова для говорящего. Таким образом, говорящий оценивает тему речи, и неправильная фраза воспринимается им как грубость, суровость или невежливость. 2. смягчение грубого или неприятного имени для собеседника. Он возникает на основе контекста или условий речи. 3. сокрытие реальности.

Эксперимент

Эвфемизмы широко используются на всех языках. Эвфемизмы заменяют не только невежливые и грубые слова, но и неприятную ситуацию во время разговора. Таким образом, рассмотрим термин «политкорректный», широко используемый во всех средствах массовой информации. На самом деле, эта фраза не считается эвфемизмом, но то, что стоит за ее значением, считается эвфемизмом.

В средствах массовой информации вместо многих грубых и невежливых слов и фраз используются эвфемистические слова и фразы, которые составляют неотъемлемую часть словарного запаса новостей: разрушить жизнь

– отнять жизнь; неконтролируемые рыночные цены – освобождение цен и т. д. В английских СМИ часто встречается похожая ситуация: голод – недоедание (эвфемизм); война – конфликт (эвфемизм); кризис – депрессия (эвфемизм).

Кроме того, эвфемизм считается частью готового словарного запаса или языковой системы, которая всегда выполнялась носителями языка для прагматизма и упоминалась в словарях. В современную эпоху считается, что неправильно рассматривать эвфемизм как определенную лексическую группу. Эвфемия не является особенностью речи, поэтому трудно говорить об эвфемизме или дисфемизме как об особой лексике. А.Д. Швейцер более чем честен, говоря, что «это особый метод или стратегия слов, которые являются частью более широкой коммуникативной стратегии» [Швейцер, 1983: 47].

Изучение прагматических свойств показало, что использование эвфемизмов основано на следующих прагматических принципах: принцип вежливости, принцип табу, принцип решающего влияния и секретность определенных действий с точки зрения прагматической структуры. К.Аллан и К.Берик отмечают: «Понимание и смягчение потенциально оскорбительных действий может привести к использованию тонких эвфемизмов, а необходимость нанесения вреда речи одним из авторов сообщения подразумевает использование дисфемии» [Allan, BurrIDGE & Mazal Holocaust Collection, 1991: 250].

Результаты и обсуждение

Анализ общей смысловой природы дисфемизмов в газетах доказывает, что они считаются негативными. Рассмотрим новости ББС об увольнении президента Евросоюза по погашению греческого долга: “Greece debt talks: EU chief feels ‘betrayed’” [http://en.wikipedia.org/wiki/Doublespeak]. В тексте новости есть несколько типов нейтральных дисфемизмов. Однако, что касается мировой экономики и политики, мы должны отметить, что выражения, используемые обеими сторонами, являются резкими, напряженными и почти грубыми. Например, в новостной ленте мы находим выражение: «Глава ЕС считает себя «преданным»» [http://en.wikipedia.org/wiki/Doublespeak] – это противоречие, что президент Европейского союза Жан-Клод Юнкер называет этот акт правительства Греции «ложью» “и чувствует себя” обманутым.

«Дискурс», «политический дискурс», «политкорректный» и «манипуляция в политическом дискурсе» считаются одними из наиболее актуальных проблем лингвистики. За последние 30 лет определение «дискурс» изменилось незначительно. Согласно современному подходу, дискурс представляет собой сложное коммуникативное явление, текст и речь, состоящие из экстралингвистических и когнитивных элементов в действии (познание мира, мышления, структуры и адресных целей), он отличается от текста, поскольку дискурс дает нам новые знания.

Значение «манипуляции» является широким и узким. В общих чертах, она затрагивает сознание, поведение человека или социальные группы, характеризующиеся различной степенью смысла и существованием совместного манипулятора. Термин «манипуляция» имеет более узкое значение, то есть разумное и целенаправленное дискурсивное воздействие на потенциальный объект (человека) для достижения изменений в ценности, поведении и убеждениях, которые благоприятны для манипулятора: Дэвид Кэмерон говорит, что саммит ЕС является «вехой» для реформ. «Значительная веха» (“significant milestone”) Дэвида Кэмерона [http://www.bbc.com/news/uk-politics-33259566] о планах пересмотра «метафорически отражает важность встречи на высшем уровне ЕС и пути решения всех проблем. Этот вид скрытого эвфемистического выражения показывает, что Британия играет важную роль в жизни Европы и знает, как решить все проблемы.

Тем не менее, председатель Дональд Туск заявил, что «фундаментальные ценности ЕС не подлежат обсуждению» (“EU’s fundamental values were non-negotiable”) [http://www.bbc.com/news/uk-politics-33259566], подчеркивая, что Европа способна решать свои проблемы без Британии. Кроме того, из-за ограниченного времени для обсуждения планов Англии европейские чиновники были обеспокоены ситуацией в Греции, потому что Греции на следующей неделе придется выплатить долг в 1 миллиард евро или грозит дефолт. С экономической точки зрения дефолт означает, что у вас нет возможности оплатить долги. Использование такой терминологии предназначено для сокрытия существа ситуации для обычных людей или аудитории или для непостижимой цели. Однако, несмотря на все переговоры, Алексис Сипрас и международные кредиторы не достигли соглашения.

Манипулятивный эффект эвфемизмов заключается в двух механизмах: механизм ассоциации изменяет эмоциональный аспект новостей, изолируя адресата от запретного значения, но «буферный» механизм связывает оспариваемое слово и сознание.

Неотъемлемыми элементами языкового общения являются: идеология, пропаганда, манипуляция, стереотип, манипулирование мышлением, а также информационные и психологические взаимодействия, которые тесно связаны друг с другом, дополняя друг друга. Объективная реальность учитывается для потенциального получателя с другой точки зрения и не имеет возможности точно оценить информацию, полученную от средств массовой информации, поскольку она принимает информацию такой, какая она есть. Это также вызывает вышеупомянутые элементы языкового общения.

Кроме того, явление эвфемизации наблюдается в различных сферах общественной жизни людей и общества. Следует подчеркнуть, что в современных условиях более распространены способы и средства эвфемизмов, затрагивающие социально значимые темы, сферы человеческой деятельности, ее отношение к другим людям, обществу, власти.

Использование эвфемизмов в медицине является традиционным (в древние времена любое упоминание о болезнях и смертях было запрещено). Кроме того, в медицинской практике это явление часто обсуждается в медицинской

практике, что недопустимо в обществе, или человеческая природа и физиология человека характеризуются неприятными ощущениями (сравните: рост по-английски вместо «обновлений, опухолей») вместо «рак»).

В речи офицеров разведки и военнослужащих часто можно встретить крипталы, но важно не путать их с эвфемизмами, потому что у них разные функции и цели. Например, в английском языке больной пациент используется, чтобы раскрыть истинное значение слова и выглядеть как профессиональный криптограф. Таким образом, важно отличать это явление от подобных явлений, изучая эвфемизмы, используемые в профессиональном общении. Появление и использование ортофилов часто зависит от конкретной области знаний, целей и задач в профессиональной области.

Заключение

Следовательно, феномен эвфемизма является обязательным универсальным компонентом общения в современном языке и культуре и служит одним из основных средств бесконфликтного и успешного общения. В современном человеческом сознании наличие религиозных, моральных и этических установок (в некоторых случаях) является психологической реальностью и приводит к появлению нового, эвфемистического словаря, который улучшает предшествующий, то есть эвфемизм.

Литература

- Гальперин И.Р. *Стилистика английского языка*. – М.: Высшая школа, 1981. – 334 с.
- Ахманова О.С. *Словарь лингвистических терминов* / под редакцией В.Н.Ярцевой. – М.: Сов.энцикл., 1966. с.521
<http://www.bbc.com/news/blogs-trending-33313807>
- Kapu C.E. *American-Spanish euphemisms*. – Berkely, Los Angeles: University of California, 1960. – 249 p.
- Galperin I. R. *Stylistics*. – Moscow: Higher School, 1981. – 335 p.
- Spears A.R. *Slang and Euphemism*. – 3rd revised ed. USA: Mass Market Paperback, 2001. – 350 p.
- Partridge E. *Usage and abuse*. – New York: Penguin Books, 1964. – 379 p.
- Кацев А.М. *Языковое табу и эвфемия: учеб. пособие к спецкурсу*. – Ленинград, 1988. – 80 с.
- Allan K., Burridge, K., & Mazal Holocaust Collection. *Euphemism & dysphemism: Language used as shield and weapon*. – New York: Oxford University Press, 1991. – 350 p.
- Крысин Л.П. *Эвфемизмы в современной русской речи / Русский язык конца XX столетия (1985-1995)*. – М.: 1996. – С. 384-408.
- Тюрина Е.Е. *Семантический статус эвфемизмов и их место в системе номинативных средств языка (на материале современного английского языка): дис. ... канд. филол. наук*. – Н. Новгород, 1998. – 134 с.
- Lawrence J. *Unmentionables and other euphemisms*. – London: Gentry Books, 1973. – 84 p.
- Neaman J.S., Silver C.G. *A Thesaurus of Euphemisms*. – L.: McGraw-Hill, 1985. – 320 p.
- Швейцер А.Д. *Социальная дифференциация английского языка в США*. – М.: Наука, 1983. – 250 с.
<http://en.wikipedia.org/wiki/Doublepeak>
<http://www.bbc.com/news/uk-politics-33259566>

<http://soz6.com/nedir/10394/evfemizm>

Linguistics_dictionary.academic.ru Словарь лингвистических терминов Т.В.Жеребило. <http://www.dic.academic.ru>

References

Allan K., Burrige, K., & Mazal Holocaust Collection. (1991). Euphemism & dysphemism: Language used as shield and weapon. New York: Oxford University Press, 350 p.

Axmanova O.S. (1966). Slovar' lingvisticheskix terminov [Dictionary of linguistic terms]. Pod redaktsiej V.N.Yartsevoj. M.: Sov.entsikl. p.521. (In Russian)

Gal'perin I.R. (1981). Stilistika angliyskogo yazyka [English Stylistics]. M.: Vyshaya shkola, 334 p. (In Russian)

Galperin I.R. (1981). Stylistics. Moscow: Higher School, 335 p.

Kapu C.E. (1960). American-Spanish euphemisms. Berkely, Los Angeles: University of California, 249 p.

Katsev A.M. (1988). Yazykovoe tabu i evfemiya. [Language Taboo and Euphemism]. Uchebnoe posobie k spetskursu. Leningrad, 80 p. (In Russian)

Krysin L.P. (1996). Evfemizmy v sovremennoy russkoy rechi. [Euphemisms in modern Russian speech]. Russkiy yazyk kontsa 20-yj stoletiya (1985-1995). M., p. 384-408. (In Russian)

Lawrence J. (1973). Unmentionables and other euphemisms. London: Gentry Books, 84 p.

Neaman J.S., Silver C.G. (1985). A Thesaurus of Euphemisms. L.: McGraw-Hill, 320 p.

Partridge E. (1964). Usage and abuse. New York: Penguin Books, 379 p.

Shvejtser A.D. (1983). Sotsialnaya differentsiatsiya angliyskogo yazyka v SSHA [Social Differentiation of English in the USA]. M.: Nauka, 250 p. (In Russian)

Spears A.R. (2001). Slang and Euphemism. 3rd revised ed. USA: Mass Market Paperback, 350 p.

Tyurina E.E. (1998). Semanticheskiy status evfemizmov i ix mesto v sisteme nominativnyx sredstv yazyka (na materiale sovremennogo angliyskogo yazyka). [The semantic status of euphemisms and their place in the system of nominative means of language (on the material of modern English): Ph.D. N.Novgorod, 134 p. (In Russian)

<http://soz6.com/nedir/10394/evfemizm>

<http://www.bbc.com/news/blogs-trending-33313807>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Doublespeak>

<http://www.bbc.com/news/uk-politics-33259566>

Linguistics_dictionary.academic.ru Словарь лингвистических терминов [Dictionary of linguistic terms] T.V.Jerebilo. <http://www.dic.academic.ru>

МРНТИ 16.21.33 <https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph14>¹Ф.З. Мамедова , ²Э.З. Дулаева , ³Б.К. Базылова ,

¹к. ф. н. профессор Университета иностранных языков и деловой карьеры,
²к. ф. н. ст. преподаватель Казахского национального университета им. аль-Фараби,
³к. ф. н. доцент Казахского национального женского педагогического университета,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: baglan_5_3@mail.ru

РОЛЬ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация. Статья посвящена проблеме взаимодействия языка и культуры. При изучении проблем межкультурной коммуникации важное значение имеют вопросы, связанные с особенностями культуры и речевого этикета этих народов. Знание особенностей национальных этикетных традиций способствует лучшему взаимопониманию при межнациональном общении. Речевой этикет становится одним из самых значимых компонентов обучения языку, а также наиболее важным фактором межкультурной коммуникации. В результате расширения межкультурных контактов участниками коммуникации становятся представители разных лингвокультурных общностей. Успешность и эффективность взаимодействия предопределяются не только владением языком, но и знанием национально-культурной специфики речевого и неречевого поведения, знанием социально-культурных норм, доминантных особенностей коммуникации, национальных систем вежливости.

Многие сложности межкультурной коммуникации возникают именно в интернациональном общении и вызваны неумением собеседников взаимодействовать, т.е. демонстрировать свое отношение друг к другу в соответствии с нормами данного общества и конкретными ожиданиями партнера. Национально-культурные особенности поведения коммуникантов в данном типе общения связаны с тем, что в разных культурах существует свое понимание вежливости и этических норм. Этикет представляет собой категорию коммуникативного сознания, является отражением национального менталитета и регулирует коммуникативное поведение людей.

Ключевые слова: языковая картина мира, межкультурная коммуникация, речевой этикет, этнолингвистика, этнокультурология.

¹F.Z. Mamedova, ²E.Z. Dulayeva, ³B.K. Bazylova,¹Candidate of Philological Sciences, Professor of University of Foreign Languages and Business Career,²Candidate of Philological Sciences, senior lecturer of al-Farabi Kazakh national university,³Candidate of Philological Sciences, A/Professor of Kazakh national women's pedagogical university,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: baglan_5_3@mail.ru

The role of speech etiquette in intercultural communication

Abstract. The article is devoted to the problem of interaction of language and culture. When studying the problems of intercultural communication, issues related to the peculiarities of culture and speech etiquette of these peoples are of great importance. Knowledge of the peculiarities of national etiquette traditions contributes to better mutual understanding in international communication. Speech etiquette becomes one of the most important components of language learning, as well as the most important factor of intercultural communication. As a result of the expansion of intercultural contacts, representatives of different linguistic and cultural communities become participants of communication. The success and effectiveness of interaction are predetermined not only by language proficiency, but also by knowledge of national and cultural specifics of speech and non-speech behavior, knowledge of socio-cultural norms, dominant features of communication, national systems of politeness.

Many difficulties of intercultural communication arise in international communication and are caused by inability of interlocutors to interact, i.e. to show the relation to each other according to norms of this society and concrete expectations of the partner. National and cultural peculiarities of communicants' behavior in this type of communication are connected with the fact that different cultures have their own understanding of politeness and ethical norms. Etiquette is a category of communicative consciousness, is a reflection of the national mentality and regulates the communicative behavior of people.

Key words: language picture of the world, intercultural communication, speech etiquette, ethnolinguistics, ethnoculturology.

¹Ф.З. Мамедова, ²Э.З. Дулаева, ³Б.К. Базылова,

¹Шетел тілдері және іскерлік карьера университетінің профессоры, ф. ғ. к.,

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға қызметкері, ф. ғ. к.,

³Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: baglan_5_3@mail.ru

Мәдениетаралық қарым-қатынастағы сөйлеу этикетінің рөлі

Аңдатпа. Мақала тіл мен мәдениеттің өзара іс-қимыл мәселесіне арналған. Мәдениетаралық коммуникация мәселелерін зерттеуде осы халықтардың мәдениеті мен сөйлеу этикетінің ерекшеліктерімен байланысты мәселелер маңызды. Ұлттық этикеттік дәстүрлердің ерекшеліктерін білу ұлттаралық қарым-қатынас кезінде жақсы өзара түсіністікке ықпал етеді. Сөйлеу этикеті тілді оқытудың ең маңызды компоненттерінің бірі, сондай-ақ мәдениетаралық коммуникацияның ең маңызды факторы болып табылады. Мәдениетаралық байланыстарды кеңейту нәтижесінде коммуникацияға әртүрлі лингвомәдени қауымдастықтардың өкілдері қатысады. Өзара іс-қимылдың табыстылығы мен тиімділігі тілді меңгерумен ғана емес, сондай-ақ тілдік және тілдік емес мінез-құлықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін білумен, әлеуметтік-мәдени нормаларды, коммуникацияның доминантты ерекшеліктерін, сыпайылықтың ұлттық жүйелерін білумен алдын ала анықталады.

Мәдениетаралық коммуникацияның көптеген қиындықтары дәл интернационалдық қарым-қатынаста туындайды және сұхбаттасушылардың өзара іс-қимыл жасау, яғни осы қоғамның нормаларына және Серіктестің нақты болжамдарына сәйкес бір-біріне өз көзқарасын көрсету білмейтіндігінен туындаған. Коммуниканттардың қарым-қатынасының осы түріндегі мінез-құлқының ұлттық-мәдени ерекшеліктері әртүрлі мәдениетте әдептілікпен әдептілік нормаларын түсінетіндігімен байланысты. Этикет коммуникативтік сананың санаты болып табылады, ұлттық менталитеттің көрінісі болып табылады және адамдардың коммуникативтік мінез-құлқын реттейді.

Түйін сөздер: әлемнің тілдік бейнесі, мәдениетаралық коммуникация, сөйлеу этикеті, этнолингвистика, этнокультурология.

Введение

Язык рассматривается как компонент культуры, ее составная часть. Каждый человек является одновременно и носителем языка, и носителем культуры, а культура и ее основные понятия выражаются в языке. Язык отражает культурно-национальную ментальность его носителей.

В современном мире при изучении проблем межкультурной коммуникации важное значение имеют вопросы, связанные с особенностями культуры данных народов и спецификой их речевого этикета. Это связано с тем, что знание особенностей национальных этикетных традиций способствует лучшему взаимопониманию при межнациональном общении. Речевой этикет становится одним из самых значимых компонентов обучения языку, а также наиболее важным фактором межкультурной коммуникации.

Экспериментальная часть

Современный этап развития языкознания характеризуется повышенным интересом к проблеме языка и культуры. Наука о языке становится наукой о человеке, о структуре его ментальности, о способах его взаимодействия с

окружающим миром и с другими людьми. Как писал В. фон Гумбольдт, «...изучение языка открывает для нас, помимо собственного его использования, еще и аналогию между человеком и миром вообще и каждой нацией, самовыражающейся в языке» (Гумбольдт, 2000: 80).

Вопросы, связанные с соотношением культуры и языка особенно актуальны в последнее время, когда стало очевидным, что без знания культуры невозможны успешные коммуникации. Ученые, как В. фон Гумбольдт, А.А. Потенция, И.А. Бодуэн де Куртенэ, Л.С. Выготский, Г.П. Мельников, Н.Д. Арутюнова, Е.М. Верещагин, А.А. Залевская, В.Г. Костомаров, Ю.Н. Караулов, В.И. Карасик, М.М. Копыленко, В.В. Красных, А.А. Леонтьев, И.Ю. Марковина, Ю.Е. Прохоров, Ю.С. Степанов, Ю.А. Сорокин, И.А. Стернин, Е.Ф. Тарасов, Н.В. Уфимцева, А.Т. Кайдар, З.К. Ахметжанова, Р.Г. Сыздыкова, Н. Уалиев, З. Сабитова и др., считают, что культура отражается в сознании человека и определяет особенности его коммуникативного поведения.

Сопоставительное изучение языков, проводимое в направлении «язык → этнос → культура», а также «культура → этнос → язык», позволяет выявить языковые, речевые, коммуникативные

различия, особенности национального сознания, а также определить ориентиры для поиска и обоснования причин существующих различий.

Проблему взаимосвязи языка и культуры начали изучать еще в начале XIX века немецкие ученые братья Гримм, идеи которых проникли в Россию и получили развитие в трудах А.А. Потебни и других. Наиболее глубокими в данном направлении стали исследования В. фон Гумбольдта, назвавшего язык «народным духом», самым бытием народа. Явления культуры, отражаясь в языке, закрепляются в нем, формируя таким образом некий «культурный код», расшифровать который по силам только представителю данной культуры (Гумбольдт, 1985: 450).

В. фон Гумбольдт полагал, что связь языка и культуры является двусторонней: с одной стороны, народ, носитель культуры, формирует свой язык, а с другой стороны, «своеобразие языка влияет на сущность нации», поэтому «тщательное изучение языка должно включать в себя все, что история и философия связывают с внутренним миром человека». В. фон Гумбольдт был одним из первых, кто предложил «рассматривать язык не как средство общения, а как цель в самом себе, как орудие мыслей и чувств народа» (Гумбольдт, 2000: 337).

Исследователь писал о теснейшей связи языков и культурно-исторических особенностей эпох и народов, при этом язык, по его мнению, лишь «поневоле» сохраняет эти особенности. Интересно также его мнение о том, что языки воздействуют не только на все последующие поколения людей, говорящих на них, но и друг на друга. Такое влияние может быть либо непосредственным, имеющим место в процессе межкультурной коммуникации, либо опосредованным, здесь в качестве примера приводятся мертвые языки, влияющие на современные через памятники или через науку, изучающую их строй.

По мнению ученого: «Любая культура влияет на язык, национальные признаки любой культуры ярко выражены в языке... Духовное своеобразие и строение языка народа пребывают в столь тесном слиянии друг с другом, что коль скоро существует одно, то из этого обязательно должно вытекать другое... Язык есть как бы внешнее проявление духа народа: язык народа есть его дух, и дух народа есть его язык, и трудно представить себе что-либо более тождественное» (Гумбольдт, 2000: 137).

Концепция В. фон Гумбольдта получила свое дальнейшее развитие в работе А.А. Потебни «Мысль и язык», в трудах Е.М. Верещагина,

В.Г. Костомарова, Н.Д. Арутюновой, А.А. Леонтьева, А. Вержбицкой и др.

В Казахстане проблема взаимосвязи языка и культуры была рассмотрена в трудах А. Кайдарова «Қазақтілінің өзекті мәселелері», Е. Жанпейсова «Этнокультурная лексика казахского языка», М.М. Копыленко «Основы этнолингвистики», З.К. Сабитовой «Прошлое в настоящем. Русско-тюркские культурные и языковые контакты».

Национально-культурные стандарты общения стереотипны, оценочны, чрезвычайно устойчивы, многие из них действуют почти без изменения в течение сотен лет, сохраняя на себе отпечаток культуры. Будучи отражением системных отношений реальной действительности, стандарты вежливого общения, обслуживающие ту или иную сферу взаимодействия людей, образуют ритуал коммуникативного общения.

В последние десятилетия во всем мире пробудился повышенный интерес к этикету. Новые перспективы его изучения открылись благодаря применению лингвистических и семиотических процедур описания и анализа коммуникации и поведения человека в обществе. Рост интереса к вопросам этикета в немалой степени объясняется и новым осмыслением самих феноменов общения и поведения. Их исключительная роль в функционировании всех систем культуры привлекла внимание специалистов по теории коммуникации, лингвистике, семиотике, этнографии и др.

Этикет является важной частью общечеловеческой культуры, нравственности, морали, выработанной на протяжении многих веков народами, впитавшей в себя представления о добре, справедливости, человечности – в области моральной культуры, и о красоте, порядке, благоустройстве – в области культуры материальной. Однако в процессе становления и развития каждый национальный этикет вырабатывает специфические, присущие только ему черты и традиции. Общественные привычки, обычаи, отраженные в этикете, имеют исторический характер. Они меняются со временем, и вместе с ними меняются этикетные нормы и правила. Этикет теснейшим образом связан с социальной структурой общества и отражает малейшие изменения, происходящие в ней. Он несет в себе информацию об иерархическом устройстве социума.

Исследователи не раз отмечали, что изучение своеобразия этикета, его функций в культуре позволяет пролить свет и на общие закономерности

сти культурной жизни и тенденций их трансформации, поэтому не случайно то особое место, которое занимает этикет в системе культурных ценностей. Национальный речевой этикет – сложный комплекс форм, зависимый от целого ряда обстоятельств и исключающий одни формы и разрешающий другие в различных обстоятельствах. Национальный речевой этикет – выработанная столетиями норма, имеющая самое прямое отношение к культуре нации, поскольку именно через нормы этикета и соблюдение (или несоблюдение) их человек оставляет о себе впечатление «культурного» человека, т.е. человека, освоившего или не воспринявшего культурные ценности народа, к которому он принадлежит.

На основе определения и анализа сущностных и специфических черт этикета несложно убедиться в том, что он является не исторически преходящим или локальным культурным явлением, а неотъемлемым элементом любой системы культурных ценностей и необходимым условием ее функционирования как системы таких ценностей.

Оценка этикета в историческом развитии общества была неоднородной. Так, в словаре В.И. Даля этикет определяется негативно, как «фр. чин, порядок, светский облик внешних обрядов и приличия; принятая, условная, *ломливая* вежливость; церемониал; внешняя *обрядливость*» (Даль, 1995: 456). Обычно под этикетом понимается «совокупность правил поведения, касающихся внешнего проявления отношения к людям (обхождение с окружающими, формы обращений и приветствий, поведение в общественных местах, манеры и одежда)». Это определение, однако, не учитывает различий между бытовыми, этикетными и ритуальными ситуациями, т.к. «поведение в общественных местах», «обхождение с окружающими» могут иметь как выражено бытовой, сугубо утилитарный характер, так и ритуальный, предопределенный мифологическим, а не этикетным сценарием.

В «Словаре по этике» данному понятию дают следующее определение: «этикет (на французском – *etiquette* – ярлык, этикетка) – совокупность правил для общения людей согласно правилам определенного общества (общение с окружающей средой, обратить внимание слушателя, уметь держать себя в общественных местах, манера и одежда и др.)» (Словарь, 1975: 392).

Довольно оригинальное толкование термина «этикет» предложил Лесли Алвин Уайт – выдающийся представитель американской культур-

ной антропологии, видный теоретик культуры, которого по праву называют «крестным отцом» культурологии. Он один из первых ввел в научный обиход термин «культурология», обосновал эту науку как самостоятельную отрасль в обширном комплексе гуманитарного знания, определил ее предмет и методы научного исследования. Согласно Уайту, если понятием «этика» мы обозначаем совокупность норм, регулирующих отношения между людьми, то этикет» призван обозначать способы регулирования отношений между группами (классами) людей: мужчинами и женщинами, начальниками и подчиненными, монархом и подданными (Уайт, 1997: 225).

Присоединяясь к мнению Лесли Уайта, лишь добавим, что знание этих норм и умелое владение ими, как правило, оказывают решающую роль в условиях межкультурной коммуникации. Не случайно многие исследователи отмечали, что при межкультурных контактах стороны легко воспринимают допускаемые ошибки чисто языкового свойства (например, несоблюдение рода, падежа, склонения, ошибки в произносительных нормах и проч., но зачастую весьма болезненно воспринимают несоблюдение или неправильное выполнение этикетных норм.

Этикет – двуединый феномен. Одной своей стороной он укоренен в моральных нормах и ценностях и органически связан с ними, другой – проявляется в эмпирически наблюдаемых формах поведения. Между «грамматикой» этикета и ее реализацией в качестве совокупности этикетных текстов существуют те переменные (пол, возраст, социальное положение и т. п.), с учетом которых происходит преобразование исходных принципов в конкретный текст. Действие механизма такого преобразования основано на владении техникой общения, представленной в виде знаний, умений, навыков.

Нормативный аспект речевого этикета особо выделяет в своем исследовании В.И. Карасик: «Речевой этикет как норма представляет собой преломление культурных ценностей общества в правилах хорошего тона». Кроме того, В.И. Карасик акцентирует внимание на поведенческом аспекте речевого этикета, отмечая, что «как поведение речевого этикета представляет собой систему способов поддержания общения между людьми» (Карасик, Слышкин, 2001: 89). О речевом этикете как о регулирующих правилах речевого поведения пишет Н.И. Формановская: «Речевой этикет – это социально заданные и национально-специфичные регулирующие правила речевого поведения в ситуациях уста-

новления, поддержания и размыкания контакта коммуникантов в соответствии с их статусно-ролевыми и личностными отношениями в официальной и неофициальной обстановке общения» (Формановская, 1998: 240). Данное определение представляется одним из наиболее удачных, т.к. оно указывает на такие отличительные черты речевого этикета, как социальная обусловленность, национальная специфика, связь с особыми коммуникативными ситуациями, зависимость использования этикетных средств от характера взаимоотношения коммуникантов.

Основной функцией этикетной коммуникации с точки зрения прагматики будет определение относительного положения каждого члена общества, притом произведенное таким образом, что оно «верно отражает разбиение в человеческом коллективе и удовлетворяет обе стороны, вступающие в общение». В этом определении отражены существенные черты этикета, однако и оно не может нас вполне удовлетворить, так как речь идет об общении в целом, а не об этикете как его специфической форме. Очевидно, что понятие общения гораздо шире этикета. Этикет всегда реализуется в общении, но не всякое общение является этикетом (Байбурин, Топорков, 1990: 6).

При характеристике речевого этикета различных народов, социальных или возрастных групп необходимо учитывать следующие факторы:

1. отношение к темпу речи, молчанию, паузам;
2. речевые формулы;
3. стандартные темы и способы поддержания беседы;
4. запретные темы;
5. отношение к запретной лексике, использование эвфемизмов;
6. общепринятые метафоры;
7. сословная дифференциация;
8. половая дифференциация;
9. возрастная дифференциация (Решетов, 1988).

Все указанные выше признаки функционирования речевого этикета оснащены целым рядом стандартных речевых штампов и клише, использование которых является непременным условием этикетно-адекватного речевого взаимодействия.

Правила этикета – это определенный порядок поведения, выработанный в процессе развития человеческих отношений, вобравший в себя национальные обычаи и традиции. Этикет включает в себя принятые в данной среде прави-

ла приличия, манеры, обращение, приветствия, соответствующий церемониал. В него входят те требования культуры поведения, которые приобретают характер строго регламентированного церемониала и в соблюдении которых имеет особое значение определенная форма поведения. Этикет, в конечном счете, выражает содержание тех или иных принципов нравственности, а в классовом обществе он является еще и необходимым регулятором человеческих отношений. Этикет, как и культура поведения в целом, историчен и классово обусловлен. Он представляет собой не застывшее явление, а изменяющиеся в зависимости от социальных условий правила и нормы. Этикет – установленный обществом порядок поведения, сложившийся в обществе с момента его формирования.

По словам Э. Сепира, «каждая культурная система и каждый единичный акт общественного поведения явно или скрыто подразумевает коммуникацию» (Сепир, 1993: 211).

В результате расширения межкультурных контактов участниками коммуникации все чаще становятся представители разных лингвокультурных общностей. Различия в вербальном и невербальном общении людей, принадлежащих к разным культурам, могут привести к неверному истолкованию чувств, отношений, намерений партнеров по общению. Успешность и эффективность взаимодействия определяются не только владением языком, но и знанием национально-культурной специфики речевого и неречевого поведения, знанием социально-культурных норм, доминантных особенностей коммуникации, национальных систем вежливости.

Многие сложности межкультурной коммуникации возникают именно в интернациональном общении и вызваны неумением собеседников взаимодействовать, т.е. демонстрировать свое отношение друг к другу в соответствии с нормами данного общества и конкретными ожиданиями партнера. Национально-культурные особенности поведения коммуникантов в данном типе общения связаны с тем, что в разных культурах существует свое понимание вежливости и этических норм. Этикет представляет собой категорию коммуникативного сознания и является отражением национального менталитета. Он является тем системообразующим стержнем, который регулирует коммуникативное поведение людей.

Все тонкости и вся глубина проблем межъязыковой и межкультурной коммуникации стано-

вятся особенно наглядными, а иногда и просто осознаваемыми при сопоставлении иностранного языка с родным, а чужой культуры – со своей родной, привычной. Вот почему предмет «Мир изучаемого языка» рекомендуется, если есть возможность, вести как бы в двух ракурсах, параллельно: носителем языка и культуры изучаемого языка и носителем родного языка и родной культуры. Это позволяет получить более полное и многогранное знание культуры изучаемого языка, поскольку их мир будет представлен через призму родной для учащихся культуры и через столкновение двух культур, что позволяет яснее осознать различия этих культур и избежать культурного шока при реальном общении с представителями другой культуры (Тер-Минасова, 2000: 23).

Вильгельм фон Гумбольдт писал: «Через многообразие языков для нас открывается богатство мира и многообразие того, что мы познаем в нем; и человеческое бытие становится для нас шире, поскольку языки в отчетливых и действенных чертах дают нам различные способы мышления и восприятия» (Гумбольдт, 1985: 450). Эти слова ученого приобретают особый смысл в современную эпоху, когда мир вдруг стал открытым и близким и в то же время внес в нашу жизнь множество новых загадок и тайн, связанных знакомством с иными, ранее неведомыми народами и их культурами».

Знание национальных особенностей дает ключ к пониманию многих нюансов коммуникативного поведения народа и является неотъемлемым компонентом межкультурной коммуникативной компетенции. Игнорирование их затрудняет общение и порождает многочисленные стереотипы. Так, согласно сложившемуся стереотипу, «англичане в глазах русских являются вежливыми, галантными, учтивыми, даже чопорными, но при этом сдержанными, малообщительными, холодными, невозмутимыми, равнодушными ко всему. Русские же воспринимаются представителями многих других культур (в том числе английской) как люди излишне эмоциональные, агрессивные, любопытные, навязчивые, бесцеремонные, пессимистичные, невежливые» (Ларина, 2003: 315).

Результаты обсуждения

В последние годы социальные, политические и экономические потрясения мирового масштаба привели к небывалой миграции народов, их переселению, расселению, столкновению, сме-

шению, что, разумеется, приводит к конфликту культур.

В то же время научно-технический прогресс и усилия разумной и миролюбивой части человечества открывают все новые возможности, виды и формы общения, главным условием эффективности которых является взаимопонимание, диалог культур, терпимость и уважение к культуре партнеров по коммуникации.

Все это вместе взятое – и тревожное, и обнадеживающее – и привело к особенно пристальному вниманию к вопросам межкультурного общения. Впрочем, проблемы эти вечные, они волновали человечество с незапамятных времен.

Главный ответ на вопрос о решении актуальной задачи обучения языкам как средству коммуникации между представителями разных народов и культур заключается в том, что языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках.

К компонентам культуры, несущим национально-специфическую окраску, можно отнести:

а) традиции (или устойчивые элементы культуры), а также обычаи (определяемые как традиции в соционормативной сфере культуры) и обряды (выполняющие функцию неосознанного приобщения к господствующей культуре в данной системе нормативных требований);

б) бытовую культуру, тесно связанную с традициями, вследствие чего ее нередко называют традиционно-бытовой культурой;

в) повседневное поведение (привычки представителей некоторой культуры, нормы общения, принятые в некотором социуме, а также связанные с ним мимический и пантомимический (кинестический) коды, используемые носителями некоторой лингвокультурной общности;

г) «национальные картины мира», отражающие специфику восприятия окружающего мира, национальные особенности мышления представителей той или иной культуры;

д) художественную культуру, отражающую культурные традиции того или иного этноса (Ларина, 2003: 25).

Например, турки и арабы традиционно воспринимаются и оцениваются в системе межкультурной коммуникации как представители исламского культурно-этического комплекса, согласно которому, якобы, существует тенденциозное разграничение в особенностях этикета по отношению к мусульманам и не мусульманам. Данный стереотип основывается на аяте из Корана, согласно которому традиционное

мусульманское приветствие «*Салямалейкум*» не рекомендуется адресовать представителям другой религии.

Вместе с тем следует признать правомерность идеи о том, что нет народов более вежливых или менее вежливых. Каждый народ вежлив по-своему. Русские так же, как поляки, немцы и греки, являются не менее вежливыми, чем англичане или японцы, с точки зрения своих национальных норм поведения, определяемых особенностями социально-культурных отношений, культурными ценностями, национальным сознанием.

Заключение

Для того чтобы быть адекватно воспринимаемым в межкультурном общении, недостаточно иметь языковые знания, то есть просто знать этикетные формулы, существующие в языке общения. Очень часто они непередаваемы, несмотря даже на кажущуюся эквивалентность. Необходимо знать, в каком коммуникативном контексте они могут быть использованы, каково их прагматическое значение, какие коммуникативные действия нужно совершать в той или иной ситуации общения: сказать

«спасибо» или дать оценку, сделать акцент на своих желаниях или поинтересоваться желаниями партнера, утверждать или задавать вопрос, оказывать коммуникативное воздействие или соблюдать принцип коммуникативной неприкосновенности.

Для этого наиболее перспективным представляется, по мнению ученых, знание стратегии вежливости, типичной для изучаемой культуры, и умение ее использовать в речевом общении. Регулярное применение той или иной стратегии приводит к выработке определенных коммуникативных доминант и в итоге – к формированию национального стиля вербальной коммуникации.

Знание особенностей национальных этикетных традиций способствует лучшему взаимопониманию при межнациональном общении, что делает речевой этикет одним из самых значимых компонентов обучения иностранному языку. Различия национальных этикетных традиций связаны прежде всего с наличием национально-специфических этикетных фраз и выражений, входящих в этикетную структуру дискурса, а также с различными нормами и правилами использования одних и тех же этикетных средств в разных языках.

Литература

- Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
 Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 450 с.
 Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современное написание. – М.: Астрель-Аст, 1995.
 Словарь по этике / Под ред. И.С. Кона. – М.: Политиздат, 1975. – 392 с.
 Уайт Л.А. Наука о культуре // Антология исследований культуры. – СПб., 1997.
 Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А. Стерина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
 Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. – М., 1998.
 Байбурин А.К., Топорков А.А. У истоков этикета. – М., 1990. – 124 с.
 Решетов А.М. Народы Передней Азии и их этикет // Этикет у народов Передней Азии. – М.: Наука, 1988. – С.3-12.
 Сепир Э. Коммуникация // Избранные труды по языкознанию и культурологии. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие. – М.: Слово, 2000. – 264 с.
 Ларина Т.В. Категория вежливости в аспекте межкультурной коммуникации (на материале английской и русской коммуникативных культур): дисс... докт. филол. наук: 10.00.01. – М., 2003. – 495 с.
 Сабитова З.К. Прошлое в настоящем. Русско-тюркские культурные и языковые контакты. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 320 с.
 Резван Е.А. Этнические представления и этикет в Коране // Этикет у народов передней Азии. – М.: Наука, 1988. – С. 38-60.
 Ернарзорова З. Сөйлеу тілі синтаксисінің прагматикалық аспектісі. – Алматы: ҚМЗАРБО, 2001. – 193 б.

References

- Baiburin A.K., Toporkov A.L. (1990) U istokove`tiketa [The origins of etiquette]. Moscow. P. 124. (In Russian)
 Dal V.I. (1995) Tolkovy`jslovar` russkogoyazy`ka. Sovremennoenapisanie [Explanatory dictionary of the Russian language. Modern writing]. Moscow: Astrel-AST. (In Russian)

- Ernazarova Z. (2001) Sojleutilisintaksisininpragmatikaly`kaspektisi [Pragmatic aspect of speech language syntax] KMZARBO, 193 p. (In Kazakh)
- Slovar` poe`tike [Dictionary of ethics]. Moscow: Politizdat, 392 p. (In Russian)
- Formanovskaya N.I. (1998) Kommunikativno-pragmaticheskiespekty` ediniczobshheniya [Communicative and pragmatic aspects of communication units]. Moscow. (In Russian)
- Humboldt V. (2000) Izbranny` etruduy` poyazy` koznaniyu [Selected Works on Linguistics]. Moscow: Progress, 400 p. (In Russian)
- Humboldt V. (1985) Yazy` kifilosofiyakul` tury` [The Language and philosophy of culture]. Moscow: Progress, 450 p. (In Russian)
- Karasik V.I., Slyshkin G.G. (2001) Lingvokul`turny` jkonceptkakediniczaissledovaniya [Linguocultural concept as a unit of research] Methodical problems of cognitive linguistics: collection of proceedings. Voronezh: Voronezh state University, p. 75-80. (In Russian)
- Larina T.V. (2003) Kategoriyavezhlivosti v aspektemezkhkul`turnojkommunikacii (namaterialeanglijskojirusskojkommunikativny`xkul`tur) [Category of politeness in the aspect of intercultural communication (based on the material of English and Russian communicative cultures)]: Diss doctor. Philol. sciences': 10.00.01. Moscow, p. 495. (In Russian)
- Rezvan E.A. (1988) E`tnicheskie predstavleniya e`tiket v Korane [Ethnic representations and etiquette in the Quran] People of Western Asia and their etiquette. Moscow: Nauka, 1988. p. 38-60. (In Russian)
- Reshetov A.M. Narody` Perednej Aziii ix e`tiket [People of Western Asia and their etiquette]. Moscow: Nauka, p. 3-12. (In Russian)
- Sabitova Z.K. (2007) Proshloe v nastoyashhem. Russko-tyurkskie kul`turny` eiyazy`kovy` ekontakty` [The past is in the present. Russian-Turkic cultural and language contacts] Almaty`: Kazakh University, p. 320 (In Russian)
- Sepir E. (1993) Kommunikaciya [Communication] Moscow: Progress, p. 656. (In Russian)
- Ter-Minasova S.G. (2000) Yazy` kimezhkul`turnayakommunikaciya [Language and Intercultural Communication] Textbook. Moscow: SLOVO (In Russian)
- White L.A. (1997) Nauka o kul`ture` [The Science of Culture] Anthology of research culture. St. Petersburg. (In Russian)

¹Г.Ж. Байшукурова , ²А.Б. Иргебаева ,

¹к. ф. н. ст. преподаватель Казахского национального педагогического университета им. Абая,

²к. ф. н. ст. преподаватель Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак»,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: baishukurova@mail.ru, kaldanov70@mail.ru

ДИСКУРСИВНЫЕ АССОЦИАТЫ (на материале произведений Л.Н. Толстого)

Аннотация. Исследование посвящено анализу дискурсивных ассоциатов в произведениях Л.Н.Толстого. Рассмотрение речевых ассоциаций является важным элементом дискурсивного анализа. Вербально-образные ассоциации формируют картину мира писателя. Исследование показало, что в дискурсе писателя присутствуют традиционные и индивидуально-авторские ассоциаты. Восприятие любви как света в дискурсе Л.Н. Толстого передает духовную насыщенность, полноту человеческого существования. Главные герои в произведениях Л.Н. Толстого обожествляют любимую женщину, для них она становится «солнцем». Ассоциат «солнце» служит средством выражения эмоционально-психологического состояния персонажей. Ассоциативное уподобление светилу возникает под влиянием интерпретации любви как огня и света, а слово «солнце» в контексте романов Л.Н. Толстого приобретает символическое значение. Традиционная соотнесенность глаз со стихией огня и света выражает полноту физических и духовных сил человека, жизненную энергию. Ассоциат «свет» передает диалектику бытия – единство и борьбу света и тьмы, любви и ненависти. Дискурс писателя включает в себя ассоциативно-образные уподобления глаз небесным телам и явлениям, растениям и животным, соотнесенность с конкретными предметами, вещами, признаки которых приписываются глазам. Проведенный анализ доказывает, что ассоциативно-образная основа текста отражает особенности языковой личности автора и его художественной картины мира.

Ключевые слова: текст, дискурс, ассоциация, ассоциаты, языковая картина мира, дискурсивный анализ, сема, образ.

¹G.Zh. Baishukurova, ²A.B. Irgebayeva

¹Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of Abay Kazakh National Pedagogical University,

²Candidate of Philological Sciences of Egyptian University of Islamic Culture «Nur-Mubarak»,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: baishukurova@mail.ru, kaldanov70@mail.ru

The discursive associates (based on Lev Tolstoy writings material)

Abstract. The studying discusses the discursive associates analysis in the writings of Lev Tolstoy. The consideration of speech associations is an important element of discursive analysis. Verbal-shaped associations form the picture of the writer's world. The studying showed that there were traditional and individually-author's associates in the writer's discourse. The perception of love as light in the discourse of L.N. Tolstoy conveys spiritual richness, the fullness of human existence. The main characters in the works of Tolstoy deify the beloved woman, for them she becomes the "sun". The «sun» associate served as a means of expressing the emotional and psychological state of the characters. The associative likening of the luminary arises under the influence of the love interpretation as fire and light, and the word «sun» in Lev Tolstoy novels context acquires a symbolic meaning. The eyes traditional relatedness with the elements of fire and light expresses the fullness of the physical and spiritual forces of a man, life energy. The «light» associate conveys the being dialectic – the unity and struggle of light and darkness, love and enmity. The writer's discourse includes associative-picturesque eyes likening to celestial bodies and phenomena, plants and animals, relatedness with specific objects, things whose signs are attributed to the eyes. The analysis proves that the associative-picturesque text basis reflects the features of the author linguistic personality and his artistic picture of the world.

Key words: text, discourse, association, associates, linguistic picture of the world, discursive analysis, sema, image.

¹Г.Ж. Байшукурова, ²А.Б. Иргебаева

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы, ф. ф. к.,

²«Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің аға оқытушысы, ф. ф. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: baishukurova@mail.ru, kaldanov70@mail.ru

Дискурсивті ассоциаттар (Лев Толстой шығармаларының материалы негізінде)

Аңдатпа. Зерттеу А.Н. Толстойдың шығармаларындағы дискурсивті ассоциаттарды талдауға арналған. Тілдегі ассоциацияларды қарастыру дискурсты талдауда маңызды орын алады. Вербалды-бейнелік ассоциациялар жазушыға тән әлем бейнесін құрайды. Зерттеу нәтижесінде жазушы дискурсында дәстүрлі және жеке авторлық ассоциаттар орын алғаны анықталды. А.Н. Толстойдискурсында махаббаты жарық ретінде түсініп қабылдау адам тіршілігінің рухани байлығы мен толықтығын суреттейді. А.Н. Толстой шығармаларындағы бас кейіпкерлер сүйгенін тәңірмен теңейді, ол «күн» болып көрінеді. «Күн» ассоциаты кейіпкерлердің эмоционалды-психологиялық күйін көрсету құралы болып қызмет етеді. Махаббат сезімін жарық деп түсіну нәтижесінде аспан шырағына ассоциативті ұқсату туындайды, ал А.Н. Толстой дискурсында «күн» сөзінде символдық мән пайда болады. Көздерді от пен жарық құбылысымен байланыстыру дәстүрі адамның денелік және рухани болмысының күштілігін, өмірлік жігерін білдіреді. «Жарық» ассоциаты тіршілік диалектикасын, жарық пен қараңғының, махаббат пен өшпенділіктің бірлігі мен күресін көрсетеді. Жазушы дискурсында көздерді аспандағы шырақтар мен құбылыстарға, өсімдіктер мен жануарларға ассоциативті-бейнелік ұқсату, көздерді сипаттайтын нақты заттармен салыстыру орын алады. Жүргізілген талдау автордың жеке тілі мен оның ғаламдық көркем бейнесінің ерекшелігін мәтіннің ассоциативті-бейнелік негізі айқындайтынын дәлелдеді.

Түйін сөздер: текст, дискурс, ассоциация, ассоциаттар, ғаламның тілдік бейнесі, дискурсивті талдау, сема, бейне.

Введение

Соотношение понятий «текст» и «дискурс» остается достаточно проблематичным ввиду многообразия их трактовки. Тем не менее, можно считать общепринятым представление о дискурсе как о явлении динамическом, возникающем в процессе коммуникации, в противовес тексту как явлению фиксированному, статическому. Текст – преимущественно абстрактная, формальная конструкция, в то время как дискурс представляет собой различные виды актуализации этой конструкции. При этом текст рассматривается как единица дискурса, в то же время дискурс может быть реализован через относительно законченный в смысловом отношении фрагмент текста.

Дискурсивный анализ предполагает выход за рамки текста в широкий контекст культуры, учет дискурса и когнитивной деятельности автора на основе анализа текста. Важным элементом дискурсивного анализа является анализ речевых ассоциаций. Языки и языковая картина мира реализуются в речи и в дискурсе как совокупности всех текстов, порождаемых и воспринимаемых личностью или обществом. Именно в дискурсе воспроизводится вся сложная система индивидуальных смыслов, ассоциаций, коннотаций, отражающих уровень и направленность позна-

вательной и ценностной активности на уровне отдельной личности и народа. Картина мира формируется вербально-образными ассоциациями. На вербально-ассоциативном уровне доступная наблюдению образность воспринимается как семантическое освоение и концентрация в языке опыта познания и движения мысли.

Совокупность речевых реакций на словостимул представляют собой ассоциаты, характеризующие дискурс языковой личности. Дискурсивный ассоциат понимается как «смысловой коррелят к слову-стимулу – элементу лексической структуры текста, соотносимый в сознании воспринимающего текст субъекта с реалиями текстового мира, сознания, а также с другими словами» (Bolutnova, 2008: 9). Ассоциативно-вербальная основа текста отражает языковую личность автора и особенности его художественной картины мира.

Эксперимент

В романах Льва Николаевича Толстого «Война и мир», «Анна Каренина» и «Воскресение» нашли отражение духовные искания писателя. Творчество Л.Н. Толстого пронизано любовью к людям и жизни, его этический и общественный идеал – это единение людей между собой и миром. По утверждению Л.Н. Толстого, «не-

объяснимость страданий земного существования убедительнее всего доказывает человеку то, что жизнь его не есть жизнь личности, начавшаяся рождением и кончающаяся смертью» (Tolstoy, 1979: 510). Смысл человеческой жизни для писателя составляет любовь. Любовь становится главным мерилем жизненных ценностей для героев его произведений.

Л.Н. Толстой часто использует контрастные ассоциативные образы *огонь, свет – тьма, мрак*. Чувство любви в его художественной картине мира проявляется в ассоциативном соотношении со светом. Так, в романе «Война и мир» князь Андрей характеризует свое чувство к Наташе Ростовой такими словами:

– *Весь мир разделен для меня на две половины: одна – она и там все счастье, надежда, свет; другая половина – все, где ее нет, там все уныние и темнота... Я не могу не любить света, я не виноват в этом...* (Tolstoy, 1992: V5, 230).

Оппозиция «свет – темнота» в проявлении любви полярно структурирует мир в сознании героя: присутствие любимой женщины (*она – и там все счастье, надежда, свет*) и ее отсутствие (*все, где ее нет, там все ныние и темнота*). Сходные ассоциации всостоянии влюбленности обнаруживаются у Степана Аркадьича (Стивы) Облонского в романе «Анна Каренина»:

Он так знал чувство Левина: знал, что для него *все девушки в мире разделяются на два сорта*: один сорт – это *все девушки в мире*, кроме нее, и эти имеют все человеческие слабости, и девушки очень обыкновенные, другой сорт – *она одна*, не имеющая никаких слабостей и превыше всего человеческого (Tolstoy, 1976: 37).

Ироничное отношение Облонского к возвышенному чувству друга (любовь разделяет на две половины не мир, а всех девушек в мире) выражается в том, что в основе противопоставления «сортов девушек» лежат «человеческие слабости», которых не должно быть у возлюбленной. Несмотря на внешнее сходство рассуждений князя Андрея и Стивы Облонского, они представляют принципиально различные позиции в оценке любви: у князя Андрея любовь – духовная ценность, у Стивы – земное (плотское) чувство.

Возвышенное отношение к женщине и любви, поэтическое обожествление возлюбленной характерно для Пьера Безухова в романе «Война и мир»:

...Как те люди, которые казались Пьеру понимающими *настоящий смысл жизни, то есть его чувство*, так и те несчастные, которые, очевидно, не понимали этого, – все люди в этот период времени представлялись ему *в таком ярком свете сиявшего в нем чувства*, что без малейшего усилия он сразу, встречаясь с каким бы то ни было человеком, видел в нем все, что было *хорошего и достойного любви* (Tolstoy, 1979: V.7, 243).

Любовь к женщине помогает Пьеру понимать и любить всех людей независимо от разъединяющих их различий: и *понимающих настоящий смысл жизни, и несчастных, которые не понимали этого*, то есть *всех людей, каково бы то ни было человека*. Семантический центр – *чувство* – актуализируется лексическим и семантическим повтором: сема «свет» – общая в структуре слов *яркий, свет, сиявший*.

Герои Толстого обожествляют любимую женщину, для них она становится «солнцем». Восприятие любви как света в дискурсе Л.Н. Толстого передает духовную насыщенность, полноту человеческого существования. По наблюдениям Ю.Д. Апресяна, «отношение к идее света – важный аспект концептуализации эмоций» (Apresyan, 1995: 352).

В дискурсе писателя различные эмоции и состояния человека наиболее ярко передаются выражением глаз, манерой смотреть. Взгляд человека играет важнейшую роль в сложных взаимоотношениях людей. В целом, положительные эмоции воспринимаются как светлые, а отрицательные – как темные: например, *глаза светятся/сияют от любви/от радости; ее лицо озарилось от радости; но глаза потемнели от гнева; он почернел от горя*. В русском языке существует большая группа глаголов, в которых идея света сочетается с идеей блеска: *гореть, сверкать, блестеть, вспыхивать* и т.п. Такие глаголы вполне нейтральны к противопоставлению светлых и темных эмоций: *ее глаза вспыхнули от радости/от гнева; ее глаза горели любовью/ненавистью*.

Ассоциат «солнце» служит средством выражения эмоционально-психологического состояния персонажей, в частности Наташи Ростовской. Любовь для нее – это солнце, свет, а без любимого человека жизнь для нее теряет смысл.

<p><i>Унылый скучающий</i> взгляд, не попадая на ответы и разговоры о детской, было все, что он (Денисов) видел и слышал от прежней волшебницы (Tolstoy, 1979: V.7, 283).</p>	<p>Денисов с трубкой, вышедший в залу из кабинета, тут в первый раз узнал Наташу. <i>Яркий, блестящий, радостный свет</i> лился потоками из ее преобразившегося лица (Tolstoy, 1979: V.7, 284).</p>	<p>И вдруг она вспомнила все те муки, которые она перечувствовала в последние дни: <i>сияющая радость скрылась</i>, и поток упреков и злых слов излился на Пьера... (Tolstoy, 1979: V.7, 285).</p>	<p>Буря уже давно вылилась, и <i>яркое радостное солнце сияло</i> на лице Наташи, умиленно смотревшей на мужа и сына (Tolstoy, 1979: V.7, 285).</p>
---	---	--	---

Анализ приведенных ассоциативных рядов выявляет изменение чувств, состояний, мыслей, то есть диалектику души. Противопоставление временных планов прошлого (*прежняя волшебница*) и настоящего (*унылый, скучающий взгляд*) дано сквозь призму восприятия Денисова, который смотрел на Наташу «как на непохожий портрет когда-то любимого человека». С приездом мужа Наташа снова преобразается. Смена настроения (*яркий, блестящий, радостный свет – сияющая радость скрылась – яркое радостное солнце сияло*) соотнесена с ассоциативно-образным сопоставлением «радость» – «солнце». Интенсивность эмоциональных переживаний героини передается повтором семы «свет» в значении слов *яркое, блестящий, солнце, сиять*.

Лексические единицы в дискурсе вступают в синонимические отношения. Употребление разных речевых единиц для обозначения одного и того же предмета, героя, явления, ситуации, действия в контексте данного автора приводит к образованию контекстуальной синонимии. Развернутое метафорическое уподобление «радость» – «солнце» приводит к образованию стилистической синонимии: *яркий, блестящий, радостный свет – сияющая радость скрылась – яркое радостное солнце сияло*. Основу образного ряда создает уподобление эмоций природным явлениям, в частности, погоде:

И действительно, как только он произнес эти слова, вдруг, *как солнце зашло за тучи*, лицо ее утратило всю свою ласковость, и Левин узнал знакомую игру ее лица, означавшую усилие мысли: на гладком лбу ее вспухла морщинка (Tolstoy, 1976: 30).

Внутренняя динамика передана в данном примере посредством сравнения выражения лица Кити с солнцем, уходящим за тучи. Наречие «вдруг» со значением мгновенности и неожиданности, а также сочетание «игра лица» передают колебания в настроении героини.

Ассоциативный ряд (солнце – тучи) наблюдается в описании динамики внутреннего состояния Нехлюдова и в романе «Воскресение»:

– Сейчас! – отозвался знакомый приятный голос из коридора. И сердце Нехлюдова радостно екнуло «Тут!». *И точно солнце выглянуло из-за туч*. Нехлюдов весело пошел с Тихоном в свою прежнюю комнату переодеваться (Tolstoy, 1987: 53).

Психологическое состояние персонажа обозначено в данном контексте словами качественной оценки *радостно, весело* и сравнением *точно солнце выглянуло из-за туч*. Динамика чувств передана с помощью глагольных форм с суффиксом однократности -ну- (*екнуло, выглянуло*). Анафорический повтор союза *и* усиливает параллелизм природного явления и эмоционального состояния.

Образ юной Катюши в восприятии Нехлюдова также ассоциируется с солнцем:

Как только Катюша входила в комнату или даже издали Нехлюдов видел ее белый фартук, так *все для него как бы освещалось солнцем*, все становилось интереснее, веселее, значительнее; жизнь становилась радостней. То же испытывала и она (Tolstoy, 1987: 47).

Сравнение любимой с солнцем выражает чистоту возвышенной первой любви. Повтор определительного местоимения «все» и предикативы с качественной оценкой *становилось интереснее, веселее, значительнее; становилась радостней* выражают эмоционально-психологическое состояние Нехлюдова и раскрывают огромную преобразующую силу любви.

Для влюбленного Левина Кити Щербацкая тоже становится солнцем:

Все освещалось ею. Она была *улыбка, озарявшая* все вокруг... Он сошел вниз, избегая подолгу смотреть на нее, *как на солнце*, но он видел ее, *как солнце*, и не глядя... Он почувствовал, что *солнце* приближалось к нему (Tolstoy, 1976: 28-29).

Взгляд Долохова в романе «Война и мир» автор определяет как «стеклянный». Этот взгляд обращен к пленным французам.

Французы, взволнованные всем произошедшим, громко говорили между собой; но когда

они проходили мимо Долохова, который слегка хлестал себе по сапогам нагайкой и *глядел на них своим холодным, стеклянным, ничего доброго не обещающим взглядом*, говор их замолкал (Tolstoy, 1979:V.6, 171).

Пояснение *ничего доброго не обещающий* дает толкование значения определений *холодный, стеклянный взгляд*. Выражение глаз Долохова было правильно понято не только рассказчиком, но и французами, поэтому и *говор их замолкал*.

В романе «Анна Каренина» второстепенный персонаж – светская львица Лиза Меркалова – уподобляется бриллианту:

...в ней был *блеск настоящей воды бриллианта* среди стекол. Этот *блеск светился* ее прелестных, действительно неизъяснимых *глаз* (Tolstoy, 1976: 262).

«Чистой (настоящей) воды бриллиант – устойчивое сравнение для обозначения красоты драгоценного камня. Выразительность образа достигается противопоставлением сияния бриллианта блеску стекол в значениях «настоящий блеск» – «фальшивый блеск», «яркий, интенсивный» – «тусклый, слабый». Характеристика глаз героини выражает неподдельную искренность, очарование, страстность и неординарность ее личности. В семантической структуре слов *блеск, бриллиант, стекло, светиться* представлен целый пучок сходных сем, который подчеркивает и усиливает экспрессивно-стилистическую значимость этого ассоциативно-образного ряда.

Сравнение глаз с полудрагоценным камнем обнаруживается и в характеристике взгляда Василия Денисова в романе «Война и мир»:

...пел он страстным голосом, *блестя* на испуганную и счастливую Наташу *своими агатовыми черными глазами* (Tolstoy, 1979:V.5, 62).

Во внешнем облике Сперанского князь Андрей отмечает две характерные детали: *зеркальный взгляд* и *белая, нежная рука*.

Все было так, все было хорошо, но одно смущало князя Андрея: это был *холодный, зеркальный, не пропускающий к себе в душу взгляд* Сперанского и его *белая, нежная рука*... эта почему-то раздражала князя Андрея (Tolstoy, 1979:V.5, 176-177).

Качественная характеристика – *зеркальный взгляд* – имеет в основе значение «отталкивать, отражать, не пропускать внутрь», другие члены определительного ряда *холодный, зеркальный, не пропускающий к себе в душу* – вносят необходимые пояснения к смыслу опорного характеризующего слова *зеркальный*. Значение ассоциата

зеркальный взгляд основано на переносном значении «блестящий, отражающий» и обозначает «отражающий, непроницаемый взгляд». Это контекстуальное значение мотивировано определениями *холодный, не пропускающий к себе в душу*. Характеристика взгляда переносится на сами глаза – *зеркальные глаза*.

Князь Андрей смотрел близко в эти *зеркальные, не пропускающие к себе глаза* и ему стало смешно, как он мог ждать чего-нибудь от Сперанского и от своей деятельности, связанной с ним... (Tolstoy, 1979:V.5, 218).

Сходная оценка взгляда Долохова и Сперанского – *холодный* – обозначает, в первом случае, жестокость и ненависть, а во втором случае, – бесчувственность и сухость.

В портретно-психологическом описании персонажей Толстой нередко обращается к образам животного мира, традиционно обозначающим определенные черты характера, передающим особенности поведения человека. Соотнесенность «глаза – фауна» наблюдается в структуре образа Сони, в изображении которой писатель использует зооморфное сравнение с котенком.

Соня приподнялась, и *котенок* оживился, *глазки заблестали*, и он готов был, казалось, вот-вот *взмахнуть хвостом, вспрыгнуть на мягкие лапки и опять заиграть с клубком*, как ему и было прилично (Tolstoy, 1979:V.4, 86).

Сравнение Сони с котенком обуславливает использование определенной лексики: *котенок, глазки, хвост, мягкие лапки*; атрибут образа котенка – *клубок*. Уменьшительно-ласкательные суффиксы *-ен-, -очек-, -к*, рисуют образ милого маленького животного, с которым ассоциируются беззаботность, шаловливость и домашний уют. Выражение «глазки заблестали» в данном контексте имеет значение «глаза начали светиться, сверкать» как следствие оживленного состояния. Динамизм поведения персонажа отражается в системе глагольных форм: *приподнялась – оживился – заблестали – готов был взмахнуть, вспрыгнуть, заиграть*.

Дискурс включает в себя ассоциативно-образные уподобления глаз небесным телам и явлениям. Так, в облике Облонского в романе «Анна Каренина» обнаруживается ассоциативная соотнесенность глаз со звездами.

– ...И знаешь, Костя, я тебе правду скажу, – продолжал он, облокотившись на стол и положив на руку свое красивое румяное лицо, из которого *светились, как звезды, масляные, добрые и сонные глаза*... (Tolstoy, 1976: 151).

Определения, относящиеся к словам «лицо» и «глаза», передают физическое здоровье (телесное начало), что несколько снижает поэтичность сравнения глаз со звездами. Повтор сем «свет» и «блеск» в структуре слов *светиться, масляный, звезды* усиливает выразительность глаз персонажа, причем определения *масляные, сонные глаза* приводят к тому, что глагол *светился* утрачивает свое основное значение (скорее «тускнели»).

Когда он (охотник) увидел графа, *в глазах его сверкнула молния* (Tolstoy, 1979: V.5, 261).

Метафорическое выражение *сверкнула молния* употреблено здесь в значении «выразить злость, негодование». Такая бурная эмоциональная реакция охотника вызвана тем, что граф Ростов упустил волка.

В дискурсе Л.Н. Толстого используется устойчивое сравнение глаз со смородиной. Образной основой такого ассоциативного уподобления является сходство формы, цвета, размера и красоты ягод с глазами. Например, в повести «Хаджи-Мурат» подобное сравнение дано в описании мальчика:

Мальчик, вышедший навстречу ему, удивленно уставился *черными, как спелая смородина, глазами* (Tolstoy, 1977: 35); ...такие же *черные, смородинные глаза*, как у отца и брата, весело *блестели* в молодом, старавшимся быть строгим лице (Tolstoy, 1977: 41).

На основе сопоставления глаз со спелой смородиной создается окказиональный эпитет *смородинный*. Ассоциат «смородина – глаза» встречается в романе «Анна Каренина»:

(Ани) бессмысленно глядела на мать *двумя смородинами – черными глазами* (Tolstoy, 1976: 221).

Сравнение глаз со смородиной становится устойчивым в характеристике Катюши Масловой.

Катюша, *сияя улыбкой и черными, как мокрая смородина глазами*, летела ему навстречу (Tolstoy, 1987: 47); Так же, как и прежде, он не мог без волнения видеть теперь белый фартук Катюши, не мог без радости слышать ее походку, ее голос, ее смех, не мог без умиления смотреть в ее черные, как мокрая смородина, глаза, особенно когда она улыбалась, не мог, главное, без смущения видеть, как она краснела при встрече с ним (Tolstoy, 1987: 54-55).

Единое и гармоничное сочетание улыбки и взгляда выражает счастье, радость и молодость героини. Легкость и стремительность юной Катюши передано значением глагола «лететь».

В портретном описании Катюши создается своеобразный ряд контекстуальных синонимов: *черные глянцевито-блестящие глаза – глянцевитые черные глаза – черные, как мокрая смородина, глаза*, передающих особую красоту, блеск и выразительность глаз героини.

Развитие предметного значения осуществляется в атрибутивном сочетании *глянцевито-блестящие глаза* в портретном описании Катюши Масловой в романе «Воскресение».

Черная, гладкая, блестящая головка, белое платье с складками, девственно охватывающее ее стройный стан и невысшую грудь, и этот румянец, и эти нежные, чуть-чуть от бессонной ночи косящие *глянцевитые глаза*, и на всем ее существе две главные черты: чистота девственности любви... (Tolstoy, 1987: 59).

Словарное значение прилагательного «глянцевитый» основано на лексическом значении производящей лексемы «глянец»: «блеск начищенной, вылощенной, отполированной или покрытой лаком поверхности» с оттенком переносного значения «блеск волос, глаз, кожи на лице». Образ Катюши в ночь светло-Христового воскресения рисуется Нехлюдовым с точки зрения гармонии тела и духа, совершенства внешней и внутренней красоты. Одухотворенность облика героини подчеркнута содержанием определений к деталям внешности: «белое платье, девственно охватывающее ее стройный стан и невысокую грудь». Дублетная форма частицы «чуть-чуть» обозначает незаметную косину глаз героини, которая в дальнейшем усиливается, отражая негативные психо-эмоциональные состояния (план тени): *глаза, из которых один косил немного; чуть-чуть косящие глаза; косой взгляд; косые глаза; страшно скосившиеся глаза*. При этом косина глаз возрастает по мере нравственного падения и в этом плане актуализируется проявление дьявольского, бесовского в «косых глазах» героини.

Эпитеты *белый* и *девственный* выражают чистоту и невинность юной Катюши, а стройный стан и невысокая грудь резко контрастируют с такими подчеркнута телесными деталями внешности Катерины в самом начале повествования:

Как только она вошла, глаза всех мужчин, бывших в зале, обратились на нее и долго не отрывались от ее белого *с черными глянцевито-блестящими глазами* лица и выступавшей под халатом высокой груди (Tolstoy, 1987: 29).

Деталь *глянцевито-блестящие глаза* выступает в роли чисто внешней черты, передающей женскую привлекательность Масловой. Физиче-

ская притягательность героини изображена контрастом *белого с черными глянцеви́то-блестящими глазами лица*.

Словосочетание «мутные глаза» в прямом значении («тусклые, затуманенные глаза») обозначает постоянный или временный признак при характеристике человека. Так, *мутные глаза* Каренина – характерная деталь внешнего облика. В характеристике образа Каренина эта примета внешности представлена в восприятии Анны как вызывающая негативные чувства, а в восприятии Дарьи Александровны – сочувствие и жалость:

<p>«Нет, это мне показалось, – подумала она (Анна), вспоминая выражение его лица, когда он запутался на слове <i>пелестрадал</i>, нет, разве может человек с этими <i>мутными глазами</i>, с этим самодовольным спокойствием чувствовать что-нибудь?» (Tolstoy, 1976: 317).</p>	<p>Лицо его покраснело пятнами, и <i>мутные глаза</i> глядели прямо на нее. Дарья Александровна теперь всюю душой уже жалела его (Tolstoy, 1976: 342).</p>
---	--

Ассоциат *мутные глаза* передает неприязнь Анны к мужу. В субъективном восприятии Дарьи Александровны, наоборот, происходит переход от антипатии к жалости, вызванной растерянностью и нравственными страданиями Каренина.

Дискурсивный ассоциат *мутные глаза* выражает и такое состояние человека, как болезнь, алкогольное опьянение. Сравните описание смуты среди простых людей в опустевшей Москве во время французского нашествия:

На лавках у столов в небольшой грязной комна́ет сидело человек десять фабричных. Все они, пьяные, потные, с *мутными глазами*, напруживаясь и широко разевая рты, пели какую-то песню... Один из них, высокий белокурый малый в чистой синей чуйке, стоял над ними. Лицо его с тонким прямым носом было бы красиво, ежели бы не тонкие, поджатые, беспрестаннодвигающиеся губы и *мутные и нахмуренные, неподвижные глаза*... (Tolstoy, 1979: V.6, 348-349).

Вся сцена обрисована негативно: обстановка, внешний вид и позы людей. Характерная черта персонажей – *мутные глаза*. В портретном описании заводилы – «высокого малого» – *тонкие, поджатые, беспрестаннодвигающиеся губы* придают его взгляду (*мутные и нахмуренные, неподвижные глаза*) оттенок значения «выражающие неприязнь и озлобленность».

В романе «Война и мир» ассоциат *мутные глаза* используется для противопоставления двух полководцев: Наполеона и Багратиона.

Желтый, опухлый, тяжелый, с *мутными глазами*, красным носом и охриплым голосом, он сидел на складном стуле, невольно прислушиваясь к звукам пальбы и не поднимая глаз (Tolstoy, 1979: V.6, 268).

Автор акцентирует внимание именно на физическом состоянии Наполеона, которое обрисовано через ряд однородных обособленных определений, обозначающих симптомы простуды. *Мутные глаза* в значении «потускневшие, затуманенные болезненным состоянием глаза» представляет внешний план описания, который соответствует внутреннему плану: пошатнувшейся вере в свой непобедимый гений прославленного полководца.

Ассоциативный ряд *мутные глаза, тусклые глаза, ястребиные глаза* служит средством передачи внутренней динамики – смены эмоционально-психологического состояния Багратиона во время сражения.

<p>Выражение «Началось! Вот оно!» было даже и на крепком карем лице князя Багратиона с <i>полузакрытыми, мутными, как будто невыспавшимися глазами</i> (Tolstoy, 1979: V.4, 226); Князь Багратион обернулся к свитскому офицеру и <i>тусклыми глазами</i> посмотрел несколько презрительно на него (Tolstoy, 1979: V.4, 229).</p>	<p>Князя Андрея поразила в эту минуту перемена, происшедшая в лице князя Багратиона... Не было <i>ни не невыспавшихся, тусклых глаз</i>, ни притворно глубокомысленного вида: <i>круглые, твердые, ястребиные глаза</i> восторженном смотрели вперед... (Tolstoy, 1979: V.4, 231).</p>
---	--

В данном дискурсе *мутные глаза, тусклые глаза* антонимичны лексеме *ястребиные глаза*, употребленной в значении «зоркие, всевидящие глаза». Определения «круглые, твердые, ястребиные» конкретизируют зооморфное ассоциативное уподобление персонажа ястребу (ассоциаты глаза – фауна).

В характеристике других персонажей *тусклые глаза* передают состояние закоренелости, духовной ущербности, бесстрастности.

Княжна так же *тускло и неподвижно смотрела* на него (Tolstoy, 1979: V.4, 92-93); Рожок газа прямо освещал бескровное, осунувшееся лицо под черною шляпой и белый галстук, блестящий из-за бобра пальто, *неподвижные,*

тусклые глаза Каренина устремились на лицо Вронского (Tolstoy, 1976: 351).

Значение «безжизненности» в семантике определения *тусклые глаза* усиливается значением речевых единиц *неподвижные* (глаза), *бескровное, осунувшееся* (лицо). Цветовой контраст «черный – белый» делает более заметным блеск галстука на фоне невыразительности лица и глаз.

Результаты и обсуждение

Слова лексико-семантической группы с общей семой «свет» (*освещать, озарять*) обозначают исключительность и неповторимость для Левина любимой женщины. Сравнение Кити с солнцем основано на значении «проявление исключительности, совершенства, превосходства» и конкретизировано уподоблением-превращением *солнце приближалось к нему*.

Произведения Л.Н. Толстого органично вписываются в контекстуальную среду своего времени. В романах писателя широко представлена традиционная поэтическая система, преломленная в его индивидуальном сознании. В контексте писателя присутствуют дискурсивные ассоциаты, созданные предшествующей поэтической практикой. К таким речевым единицам можно отнести ассоциаты *стеклянные глаза, агатовые глаза, зеркальные глаза, глаза, как звезды*. В основе указанных ассоциаций лежит соотносительность с конкретными предметами, вещами, признаки которых приписываются глазам. В художественном сознании каждого писателя эта образная система преломляется по-своему, расширяется и обогащается индивидуально-авторскими открытиями. Традиционная соотносительность глаз со стихией огня и света выражает полноту физических и духовных сил человека,

энергию, бодрость. Для художественного дискурса Л.Н. Толстого значимо не только наличие огня и света в глазах человека, но и их отсутствие. При этом отсутствие огня и света может быть временным (динамика настроения, психоэмоционального состояния) и постоянным явлением (статичность характера). Духовная смерть при жизни обнаруживается в неполноте жизненных сил, нравственной ущербности, выражающихся, прежде всего, в отсутствии огня и света в глазах человека.

Заключение

В дискурсе Л.Н. Толстого представлен богатый ассоциативно-образный ряд со значением света: *свет, блеск, солнце, звезда, бриллиант, стекло; блестеть, светится, сиять, озарять, освещаться; яркий, блестящий, сияющий, светлый, зеркальный, стеклянный, глянцевиный*. Данные ассоциаты наиболее значимы для портретной и психологической характеристики героев произведений писателя. В рассмотренных примерах ассоциативная соотносительность чувств и состояний персонажей со светом придает эмоциональной лексике положительное значение, а отсутствие света – отрицательное значение. Ассоциативное уподобление светилу возникает под влиянием интерпретации любви как света, а слово «солнце» в романах Л.Н. Толстого приобретает символическое значение. Ассоциат *свет* передает диалектику бытия – единство и борьбу света и тьмы, любви и ненависти. Традиционно-поэтические и индивидуально-авторские образные ассоциации в художественном дискурсе Л.Н. Толстого наполняются глубоким философским и тонким психологическим содержанием.

Литература

- Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика текста: Словарь-тезаурус. – Томск: Изд-во ТГПУ, 2008. – 384 с.
 Толстой Л.Н. О жизни// Избранные философские произведения. – М.: Просвещение, 1992. – С.421 – 523.
 Толстой Л.Н. Война и мир// Собрание сочинений: В 22-х томах. – Т. 4–7. – М.: Художественная литература, 1979.
 Толстой Л.Н. Анна Каренина. – М.: Художественная литература, 1976.
 Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания// Избранные труды. – Т.2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – С. 348 –388.
 Толстой Л.Н. Воскресение. – Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1987.
 Толстой Л.Н. Хаджи-Мурат. – М.: Современник, 1977.
 Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
 Залевская А.А. Межкультурный аспект проблемы ассоциаций // Словарь ассоциативных норм русского языка / под редакцией А.А. Леонтьева. – М., 1977. – С.46 – 52.
 Караулов Ю.Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть. – М.: Ин-т. рус.яз. им. В.В. Виноградова, РАН, 1999. – 180 с.

Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

Леонтьев А.А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах // Словарь ассоциативных норм русского языка / под редакцией А.А.Леонтьева. – М.: Изд-во Московского университета, 1977. – С. 5–16.

Попова Е.С. Текст и дискурс: дифференциация понятий // Молодой ученый, 2014. – №6. – С. 641–643.

Щур Г.С. О типах лексических ассоциаций в языке // Семантическая структура слова: Психолингвистические исследования. – М.: Наука, 1971. – С. 140–151.

Шапочкин Д.В. Политический дискурс: когнитивный аспект. – Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета, 2012. – 260с.

References

Apresyan Yu.D. (1995). Obrazchelovekapodannymjazyka: popytkasistemnogoopisanija [The image of a person according to the language: an attempt to describe the system]. M: School “Languages of Russian Culture”, Pp. 348–388. (In Russian)

Bolotnova N.S. (2008).Communicativnayastilisticateksta: Slovar-tezaurus[Communicative style of the text: Dictionary-thesaurus]. Tomsk: Izdatelstvo TGPU, 384 p. (In Russian)

Tolstoy L.N. (1992). O zhizni[About life. M.: Prosvesheniye, Pp.421–523. (In Russian)

Tolstoy L.N.(1979). Voyna I mir[War and Peace].M.: Khudozhestvennyaliteratura.(In Russian)

Tolstoy L.N.(1976). Anna Karenina[Anna Karenina]. M.: Fiction. (In Russian)

Tolstoy L.N. (1987). Voskreseniye[Resurrection], Saratov: Volga Book Publishing House. (In Russian)

Tolstoy L.N. (1977). Haji Murat [Haji Murad]. M.: Sovremennik. (In Russian)

Arutynova N.D. (1990) Diskurs [Linguistic encyclopedic dictionary]. M.: SovetskayaEntsiklopedi, Pp. 136–137. (In Russian)

Zalevskaya A.A. (1977).Mezhkulturnyyaspektproblemyassotsiatsiy[Intercultural aspect of the problem of associations]. M., Pp. 46 – 52. (In Russian)

KaraulovYu.N.(1999). Aktivnayagrammatikaiassotsiativno-verbalnaya set [Active grammar and associative-verbal network]. M., 180 p. (In Russian)

Karasik V.I. (2002).Yazykovoykrug: lichnost, kontsepty,diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Peremena, 477 p.(In Russian)

Leontyev A.A. (1977).Obshchiyavedeniyaobassotsiatsiyakhiasotsiativnykhnormakh [For General information about associations and Association rules].M.: Izd-voMoskovskogouniversiteta, Pp. 5 –16.(In Russian)

Popova E.S. (2014).Tekstidiskurs: differentsiatsiyaponyatij [Text and discourse: differentiation of concepts], Pp. 641–643.(In Russian)

Shchur G.S. (1971).O tipakhleksicheskikhassotsiatsiy v yazyke [About the types of lexical associations in the language]. M.: Nauka, Pp. 140–151. (In Russian)

Shapochkin D.V. (2012).Politicheskyydiskurs: kognitivnyyaspekt [Political discourse: the cognitive aspect]. Tyumen, 260 p. (In Russian)

¹Zh.T. Balmagambetova , ²T.V. Stenichkina ,

¹Doctor of Philological Sciences, Professor,

²Master student of Ye.A. Buketov Karaganda State University,
Kazakhstan, Karaganda, e-mail: janna1965@rambler.ru, kargu1@list.ru

LINGUOCULTURAL COMPONENT OF THE KAZAKH-SPEAKING INCLUSIONS

Abstract. In the Kazakh community, the individual is part of several ethno-cultural collectives and can be the native speaker of several languages, cultures and worldviews. Understanding during intercultural communication is greatly facilitated by common cultural conceptualizations shared by interlocutors. Cultural and linguistic contacts lead to the emergence of phenomena in each of the linguocultures under the influence of another linguoculture. Foreign language inclusions are one of the means of transmitting standards and stereotypes of national culture, which makes it possible to speak of a linguocultural component as an integral part of their semantics. The material for the analysis was the words and expressions of the Kazakh language used in the Russian-language press and news Internet resources of Kazakhstan. The study showed that there was some linguocultural assimilation. In Russian linguoculture there appear inclusions bearing Kazakh cultural values. Semantic grouping of inclusions shows partial coincidence of word-realities and foreign-language inclusions. Inclusions from the Kazakh language are actively used to transmit the most important semantic, connotative values, cause an associative series, which is not always understood by the reader-monolingualist. Thus, due to the saturation of the Russian language with inclusions from the Kazakh language, the importance of linguistic monitoring of such a phenomenon in the conditions of contact position of two linguocultures increases.

Key words: Russian language in Kazakhstan, language contacts, culture of language, foreign language inclusions, Kazakh-speaking inclusions.

¹Ж.Т. Балмагамбетова, ²Т.В. Стеничкина,

Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің
¹профессоры, ф. ф. д., ²магистранты, Қазақстан, Қарағанды қ.,
e-mail: janna1965@rambler.ru, kargu1@list.ru

Қазақ тілінен енген бөгде сөздердің лингвомәдени компоненті

Аңдатпа. Қазақстан қоғамдастығында жеке тұлға бірден бірнеше этномәдени топтардың құрамына енеді және ол бірнеше тілдің, мәдениет пен әлем көрінісінің тасымалдаушысы болуы мүмкін. Мәдениетаралық қарым-қатынас кезіндегі түсіністік әңгімелесушілер бөлісетін ортақ мәдени тұжырымдамалармен едәуір дәрежеде жеңілденеді. Мәдени-тілдік байланыстар әр лингвомәдениетте басқа лингвомәдениеттің әсерінен орын алатын құбылыстардың пайда болуына әкеліп соғады. Өзге тілден енген бөгде сөздер ұлттық мәдениет эталондары мен стереотиптерінің берілу құралы болып табылады, лингвомәдениетті құраушы семантиканың ажырамас бір бөлігі екендігін айтуға болады. Орыстілді баспасөзде және Қазақстанның жаңалық жүргізетін интернет-ресурстарындағы қолданылатын қазақ тіліндегі сөздер мен сөйлемдер материалды талдауға себеп болды. Зерттеу кейбір лингвомәдениетті үндестіктің байқалатынын көрсетті. Орыс лингвомәдениетінде қазақ халқының мәдени құндылығына ие бөгде сөздер пайда болуда. Бөгде сөздердің семантикалық тобы шынайы сөздер мен өзге тілді бөгде сөздердің жартылай сәйкестігін көрсетеді. Маңызды семантикалық, коннотативті мағыналарды түсіну кезінде біртүрлі оқырманға түсінуге үнемі қиындық тудыратын және ассоциативтік қатарды болдыратын қазақ тілінен енген бөгде сөздер белсенді қолданылып жүр. Сонымен, орыс тіліне қазақ тілінен енген бөгде сөздердің сіңуіне байланысты екі лингвомәдениеттің қатар орналасқан байланысы жағдайындағы құбылысты лингвистикалық бақылаудың маңыздылығы ұлғаяды.

Түйін сөздер: Қазақстандағы орыс тілі, тілдік байланыстар, лингвомәдениет, шеттілді бірлік, қазақтілді бірлік.

¹Ж.Т. Балмагамбетова, ²Т.В. Стеничкина,

¹д. ф. н. профессор, ²магистрант

Карагандинского государственного университета им. академика Е.А. Букетова,
Казахстан, г. Караганда, e-mail: janna1965@rambler.ru, kargu1@list.ru

Лингвокультурный компонент казахоязычных вкраплений

Аннотация. В казахстанском сообществе личность входит в состав сразу нескольких этнокультурных коллективов и может быть носителем сразу нескольких языков, культур и картин мира. Понимание во время межкультурного общения в значительной степени облегчается общими культурными концептуализациями, разделяемыми собеседниками. Культурно-языковые контакты приводят к тому, что в каждой из лингвокультур возникают явления, сложившиеся под воздействием другой лингвокультуры. Иноязычные вкрапления являются одним из средств передачи эталонов и стереотипов национальной культуры, что позволяет говорить о лингвокультурном компоненте как неотъемлемой части их семантики. Материалом для анализа послужили слова и выражения казахского языка, используемые в русскоязычной прессе и новостных интернет-ресурсах Казахстана. Исследование показало, что наблюдается некоторая лингвокультурная ассимиляция. В русской лингвокультуре появляются вкрапления, несущие в себе казахские культурные ценности. Семантическая группировка вкраплений демонстрирует частичное совпадение слов-реалий и иноязычных вкраплений. Вкрапления из казахского языка активно используются для передачи важнейших семантических, коннотативных значений, вызывают ассоциативный ряд, который не всегда понятен читателю-монолингву. Так, в связи с насыщением русского языка вкраплениями из казахского языка возрастает важность лингвистического мониторинга такого явления в условиях контактного соположения двух лингвокультур.

Ключевые слова: русский язык в Казахстане, языковые контакты, лингвокультура, иноязычное вкрапление, казахоязычное вкрапление.

Introduction

Studying the functioning of modern Russian language in different regions and identifying the peculiarities of this functioning seems to be a relevant and natural approach in the conditions of modern language science. The increased interest in the manifestations and consequences of linguistic contacts in the post-Soviet republics has its own reasons, not only political, social, but also especially linguistic. The change of scientific paradigm coincided with the change of language policy, researchers turned to analysis of reasons, conditions, ways of penetration of foreign-language words, tried to highlight the main stages of language mastery. E.M. Vereshchagin stressed that «the study of language contacts in countries where foreign languages exist is of great importance, i.e. language contacts take place there with greater intensity» (Vereshchagin, 1966: 122-133).

Intensive interaction between Kazakh and Russian languages is due to a fundamental change in the status and functional state of the Kazakh language and fundamental changes in the character of Kazakh-Russian bilingualism. L.V. Scherba 's work "On the Question of Bilingualism" refers to the study of a foreign language "in the masses," the serious and thorough study of the second language "by

citizens of national republics, and this call is more relevant than ever (Scherba, 1974: 318).

This situation is not unique. Nowadays, many states are multi-ethnic and multi-linguistic, moreover, according to linguists, there is no absolutely monolingual country (Crystal, 2003: 27). A number of States (Europe, Canada, New Zealand) have adopted official bilingualism. It becomes obvious that in the circumstances, a person, a collective, a community enter into a complex relationship of inter-influence and interaction of cultures and languages. And this intercrossing takes place both at the individual level and in the whole society.

In the Kazakh community, the individual is part of several ethno-cultural collectives, usually ethnic and national. As Nikolaeva O.V. emphasizes, in a such case a person can be the informant of several languages, cultures, world views (Nikolaeva, 2011: 5). It becomes obvious that under the present circumstances the intercrossing and interaction of languages, cultures, mentalities becomes inevitable, which we see in the language and consciousness of both the individual and the whole society in the process of contact of ethnocultural groups.

Experiment

Long-term interaction of languages arising from different historical, social conditions, even different

typologically, will necessarily be reflected in lexical interpenetration. Like any natural language, Russian on the territory of Kazakhstan undergoes a number of changes that determine its difference from the Russian version.

«Kazakh words – units of other spiritual and cultural elements – are included in the Russian language, reflecting foreign peculiarities of perception of the world, values, phenomena and artifacts. Nevertheless, they are mastered in Russian with more or less organicity, bringing to communication new nominations relevant for residents of a common territory and a single communicative space» (Suleimenova, 2010: 93).

Enrichment of the lexical layer of the Russian language takes place at the expense of the Kazakh language, which allows to expand expressive capabilities and adaptability of language speakers to modern realities. According to Suleimenova E.D., intensification of interaction between Kazakh and Russian languages, due to a radical change in the status and functional state of the Kazakh language, can cause a change in the conceptual and mental picture of the world of Kazakhstanis (Suleimenova, 2011: 81-82).

It should be clarified that, being outside the Russian language, foreign language inclusions-lexemes are the used vocabulary of another 's language in the Russian environment. Unlike mastered borrowed vocabulary, they are not facts of language, are not part of its dictionary composition. It is difficult to talk about the place of foreign languages in the lexical system of the receiving language, rather they are subject to minimal adaptation, optimizing the resources of the receiving language.

We use the term “inclusion” in the meaning of an authentic Kazakh word, which serves for the nomination of a national-specific Kazakh reality in texts in Russian as a means of inter-ethnic communication on the territory of Kazakhstan.

According to researchers, foreign language inclusions can go to varvarism/exoticism and gradually master the language, turning into borrowing. But it should be remembered that foreign language sneaks do not always have the ability to relay, usually their use is occasional, although they can occur in both oral and written form. Selection of lexical units used by a speaker as inclusions is not accidental. Often, sneaks are a means of transmitting benchmarks and stereotypes of national culture, which makes it possible to speak about the linguoculturological component as an integral part of their semantics.

Thus, the researcher of foreign-language inclusions Y.T. Listrova-Pravda makes an internal dis-

inction taking into account the degree of connection of foreign-language inclusions with the national-cultural specificity of the content of the message in texts depicting the speech situation, requiring the contact persons to use a foreign language or foreign-language inclusions. Thus, the author divides the inclusions into: 1) directly related; 2) indirectly related; 3) associated; 4) isn't connected in any way. In standard speech situations, contacts use only a foreign language, a variable speech situation makes it possible to use both one language and another as a means of communication bilingual or to include foreign-language inclusions in speech (Listrova-Pravda, 1986: 27-29).

In this vein, the concept of “xenonym” proposed by V.V. Kabakchi in the work “Foundations of English-speaking intercultural communication,” which the author treats as a language unit of specific vocabulary, denoting cultural concepts of another language, which have no correspondence in another, combining in one concept “realia” and “lacuna” (Kabakchi, 1998: 43), is interesting for our study. Considering the types of xenonyms, the researcher points out that the acceptance of the incorporation of foreign-language speech into the text is quite common in the language of intercultural communication. Often such foreign-language inclusions are explained in the language of communication, or they are sufficiently clear from the text (Kabakchi, 1998: 205).

Separately, the scientist pays attention to “Occasional xenonyms” – units have not included in the usage of language yet, but used in the texts of the language of intercultural communication (Kabakchi, 1997: 38). In this sense, “occasional xenonym” is comparable to “foreign-language inclusions,” although “xenonym,” according to the researcher, reflects elements of foreign, external culture. V.V. Kabakchi also uses the concept of “transplantation” – mechanical transfer of an inocultural unit (Kabakchi, 1998: 18). Thus, inclusions in some cases can be considered the result of the transplantation process.

Thus, the national-cultural specificity of the text consists of many components, including participation in the speech act of bilinguals, images not only of realities, but also of stereotypes, standards of foreign culture, present in the form of inclusions.

According to Farzad Sharifian, a researcher of cultural linguistics, understanding during intercultural communication is greatly facilitated by cultural conceptualizations shared by interlocutors. Cultural conceptualizations provide the basis for designing, interpreting, and harmonizing of cross-cultural meanings. These conceptualizations may be related

to their native culture and language, or they may be others that people have had access to as a result of living in a certain cultural environment, or even new ones that they have developed from interacting with people from other cultures (Sharifian, 2017: 34-35).

This conclusion was reached by the authors of "The Dictionary of Eurasian Linguoculture of Kazakhstan". According to Sabitova Z.K., active intercultural communication in multinational Kazakhstan has led to the fact that Kazakh people have a good understanding of the peculiarities of the national culture and mentality of the people living in the Eurasian community. Not only the commonality of the territory, but also the general historical fate of the people of Kazakhstan led to a special, Eurasian, mentality reflected in Russian at the lexical level (Sabitova, 2011:20-21). Cultural motivations of word use, cultural meanings in the semantics of language units will become clear as a result of linguoculturological analysis.

Cultural and significant phenomena reflecting the national specificity of the Kazakh language, functioning in the form of foreign-language inclusions, can be differentiated according to the semantic principle. Such groupings of foreign-language vocabulary are traditional with possible modifications, they are found in our material. These are the symbols:

1) person on any sign (social, related, ethnic, professional and so on): *toqal, kelin, ene, naǵyz qazaq, qasapshy, aǵashka, myrza, tóre;*

2) household items and constructions: *quraq kórpe, besik, kamcha, ojaý, shymyldyk, kerege;*

3) food products, food and drinks: *irimshuk, kara jilik, Naýryz-koje, jent, shelppek, baramysh;*

4) the realities of the plant and animal world: *adyraspan, etti merinos;*

5) religious and cult and ceremonial concepts: *oraza, bata, besik toi, shejire, soǵym basy;*

6) objects and concepts of traditional national culture: *uat, kókbóri, kórimdik, sal;*

7) state and political nomenclature and symbolics: *Úkimet úi, Aqorda, Halyq Qaharmany, Rýhani jangýrý, Bauterek;*

8) words of speech etiquette and affective words: *abai, oıbai, rahmet, sálem, analayn.*

On the basis of examples we will try to present the composition of inclusions from the Kazakh language, which not only records in the native language certain cultural attitudes, standards of the cultural community, but also tries to get involved in the circle of Russian culture.

Of course, the words that denote material cultural property are the easiest to penetrate into Rus-

sian: the presence of denotata requires a nomination. Such words as *dastarhan, kumys, Nauryz*, being un-equivalent, are not translated, but at the same time do not require efforts for understanding of any Kazakh person. We should not forget about the national, state policy and symbolics of Kazakhstan. *Elbasy, Bauterek, Aqorda, Úkimet úi* we acquire at once in crude form as Kazakh lexemes, and each citizen can explain their semantic and cultural value. For example: *Photos of Elbasy from official events in Japan appeared* (Kazakh truth, 24.10.2019); *The traditional festival "Qazaq dastarhany" with the participation of ethnocultural associations of Shymkent took place in Nauryz Square, having gathered lovers of national Kazakh cuisine* (Kazakh truth, 11.10.2019).

In the press it is often possible to find chunks of language and expressions related to Kazakh rituals and rites, holidays. The influence of Kazakh culture is felt in the special formation of the world view, philosophy of life of Kazakh people. Popularization and involvement of the whole society in ritual culture provides an opportunity to experience important moments in human life in a new way.

Here at this show one of the most interesting – tusau kesu, which literally means "cutting manacles." The custom is very symbolic: for the child opens a new life, the road (Kazakh truth, 26.03.2018); *For example, besik toj. The child is put in a cradle, next to – seven different objects and observed to which of them he will pull, trying so to predetermine his future, character, profession* (Caravan, 06.10.2018).

They actively function in modern media lexemes of kinship. Distinguished by more differentiation than in Russian, words such as *ene, zhenge, ata, apa, kelin, balam* as a whole did not change semantic volume, but when used in Russian text introduce special connotations.

For example: *"I wear a handkerchief and bow ene": Russian kelin learned Kazakh language for the sake of mother-in-law in Kyzylorda* (Nur.kz, 02.12.2019); *Besides, Kazakh woman is sure that being a kelin is not hard work* (Caravan, 14.01.2019).

Using the words *ene* (mother-in-law) and *kelin* (daughter-in-law), the author emphasizes the traditional way of the family of South Kazakhstan, where the life of family members is strictly organized and the daughter-in-law carries out the orders of the mother-in-law by listening to her advice. Difficult sometimes relations between mother-in-law and daughter-in-law are known to us in many cultures, so behind these words are whole images, cultural symbols, explaining the high frequency of word usage. The image of "southern *kelin*" as modest, work-

ing, small-word, somewhere even disenfranchised is not all perceived as due, considering the daughter-in-law as a victim of traditions. The dissension of expectations, in turn, creates an intrigue of material, which ensures the interest of readers.

Over time, many Kazakh words that denote people on social or related grounds have lost their original meaning, acquiring a new meaning and new connotation in publishing, for example: *myrza*, *aga*, *tokal*, *barymta/barymtachi*, *aksakal*, *batyr*, *kalym* etc.

In the language of modern information resources it is possible to note an increase in the use of many words considered obsolete, but now they are filled with new content. Thus, the work of Abilhasimova B.B. states that in pre-revolutionary newspapers the word *myrza* was used in the meaning of “influential person,” updating seeds “Mr.,” holding an aristocratic position” (Abilhasimova, 2003: 89). It is obvious that after the revolution this word turned into a category of historicisms, and already in the 1990s we see the return of the word *myrza* to active use as an “official appeal to citizens,” which replaced the Soviet *zholdas* (comrade). But it should be noted that in modern media, *myrza* lexem is also used with a certain stylistic purpose as a reception of irony: *Only 4.4 million tenge, reducing the income of our myrza to zero. If you take a comrade with an average salary of 150,000 tenge per month and a dream in the form of a “hyundai accent...”* (Kazakh truth, 23.02.2018)

Analysis of language material shows peculiarities of culture of even one ethnic group in different regions. The length of the territory, the neighborhood with different people leads to differences in traditions, culture and education.

For example, in the western regions the ancient holiday of *Kórisý ait* or *Amal* has survived, which literally means “witness” or “meeting.” Five days before *Nauryz* it is common to go to visit each other, to congratulate each other on the prosperous arrival of spring days. Accordingly, it is common to congratulate not only on *Nauryz*, as in other regions, but also on the holiday of *Kórisý*: *I wish you, dear countrymen, a peaceful sky, good health and well-being, with pleasure to meet each Kórisý, each Nauryz* (Kazakh truth, 19.03.2019). *In Atyrau on Sultan Beibarys Square there was a grandiose theatrical performance – international festival “Kórisý Fest”* (Kazakh truth, 19.03.2019)

Here is another example: *baramysh* – oil-fried cakes with filling from by-products, traditional food in North Kazakhstan and in some regions of Russia where representatives of ethnos live. If in Petropav-

lovsk *baramysh* is prepared in each Kazakh family for national holidays and weekdays, such cakes are in the menu of restaurants and cafes of the regional center, in other regions of Kazakhstan they are not mentioned. We noted 6 word uses in the newspaper “Kazakh truth”: *Decided not to limit itself to cakes, offers semi-finished products – small cakes with meat (baramysh), mants, and also a variety of salads, snack rolls, pies and, of course, boursak* (Kazakh truth, 22.04.2019); *Three nights did not sleep, baked boursaks and baramysh* (Kazakh truth, 22.04.2019); – *Making baramysh I was taught by my mother* (Kazakh truth, 04.12.2018).

Result and discussion

Inclusion remain a significant source of information about tradition, life, terrain, and the key to understanding the cultural situation. Because of their high degree of information, they become intermediaries in the dissemination of cultural information in a concentrated form. Many researchers paid attention to the cultural component and the national colour of the inclusion. Y.A. Zhluktenko speaks about some «emphasis of culture,» which persists while maintaining strong ties with the previous reality (Zhlutenko Yu.A., 1974: 54). In other words, when broadcasting a different culture in the text, this “culture accent” will also necessarily be present. In particular, such “accent” can be described as being present in the receiving language by alien “culturems” (the term of Z.G. Proshina), words whose meaning carries some cultural meaning (Z.G. Proshina, 2010: 311). It can be noted that inclusion, even if there is a correspondence in the vocabulary of the Russian language, still carries its connotations, which are characteristic for its understanding by representatives of Kazakhstan culture. Which explains when a Russian-speaking speaker deliberately decides for the Kazakh lexical item.

When using inclusions, indeed, there is a process of nomination, but not all inclusions used in the nominal function call household objects, cultural realities, names of another, alien culture. It is possible to observe partial coincidence of realities and foreign-language inclusions. From here it can be deduced that it is the foreign language insertions-realities that act as cultural-orienting units.

Turning also to another aspect of such inclusions. The use of inclusions involves a national specific color, but in addition also causes an associative series associated with the inclusion used.

With the help of inclusion, associations hidden from the monolingual and monocultural reader

are involved. It is often the case that such associations are understood only by the bilingual reader, in which case, along with the national-associative load of inclusions, perform the role of a kind of limiter.

Inference

Cultural and linguistic contacts lead to the emergence of phenomena in each of the linguocultures under the influence of another linguoculture. Mastering foreign linguoculture requires appropriate verbal implementation by means of language. We believe that intensive contacts taking place in Kazakhstan are positive for the society as a whole. Inclusions from the Kazakh language even at the ini-

tial stage of entry are actively used for transmission of the most important semantic, connotative values.

Accordingly, the emergence of a large number of such foreign Russian language vocabulary is due, on the one hand, to the desire to preserve the authenticity of its own linguoculture even in texts in the language of inter-ethnic communication, and, on the other hand, to the natural use in speech of those words or expressions that are used in search of the best and as the most appropriate. Thus, due to the saturation of the Russian language with inclusions from the Kazakh language, the importance of linguistic monitoring of such a phenomenon in the conditions of contact position of two linguocultures increases.

Литература

- Верещагин Е.М. К проблеме разносистемной принадлежности лексем при билингвизме: автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1966. – 16 с.
- Щерба Л.В. К вопросу о двуязычии // Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – С. 313–318.
- Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.
- Николаева О.В. Теория взаимодействия концептуальных картин мира: языковая актуализация (на материале новозеландского варианта английского языка и языка маори): автореферат дис. ... доктора филологических наук. – Москва, 2011. – 38 с.
- Сулейменова Э.Д. К осмыслению вероятности варианта русского языка в Казахстане // Instrumentarium of Linguistics: Sociolinguistic Approaches to Non-Standard Russi. – 2010. – №40. – С. 252–266.
- Сулейменова Э.Д. Языковые процессы и политика: монография. – Алматы: Казак университети, 2011. – 117 с.
- Кабакчи В.В. Основы англоязычной межкультурной коммуникации. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 232 с.
- Kabakchi V.V. Russianisms in Modern English. Loans and Calques // Journal of English Linguistics. – Vol.25/No.1. – March, 1997. – Pp. 8–49.
- Листрова-Правда Ю. Т. Отбор и употребление иноязычных вкраплений в русской литературной речи XIX века. – Воронеж, 1986. – С. 24–29.
- Sharifian F. Cultural Linguistics: Cultural conceptualisations and language. – John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2017. – Pp. 33–60.
- Сабитова З.К. Русский язык и евразийская культура в Казахстане // Русский язык в современном мире: традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного и в переводе. – 2013. – № 1. – С. 793–800.
- Сабитова З.К. Лингвокультурологические аспекты изучения взаимоотношения языка и культуры // Вестник КазНУ. Серия филологическая – 2011. – №2(132). – С. 20–25.
- Словарь евразийской лингвокультуры Казахстана / З. К. Сабитова (и др.); Каз. нац. ун-т им. аль-Фараби. – Алматы: Казак ун-ті, 2011. – 187 с.
- Абилхасимова Б.Б. Казахизмы в русскоязычных газетах Казахстана (II половина XIX века): исследование и словарь. – Алматы: Арыс, 2006. – 113 с.
- Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. – Киев: Вища школа, 1974. – 177с.
- Прошина З.Г. Вариантность английского языка и межкультурная коммуникация // Личность. Культура. Общество: Международный журнал социальных и гуманитарных наук. – М.: 2010. – №№ 55–56. – Том XII. Вып. 2. – С. 242–252.

References

- Abilhasimova B.B. (2006) Kazahizmy v russkoyazychnyh gazetah Kazahstana (2 polovina 19 veka): issledovanie i slovar [Kazakhism in Russian-speaking newspapers of Kazakhstan (2 half of the 19 century): research and dictionary]. Almaty: Arys. 113 p. (In Russian)
- Crystal D. (2003) English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press. 212 p.
- Kabakchi V.V. Osnovy angloiazychnoi mezhkulturnoi kommunikatsii [Foundations of English-speaking intercultural communication]. SPb.: A.I. Hercen RSPU. 232 p. (In Russian)
- Kabakchi V.V. (1997) Russianisms in Modern English. Loans and Calques. Journal of English Linguistics. Vol.25/No.1. March. Pp.8–49.

- Listrova-Pravda Yu.T. (1986) Otkor i upotreblenie inoyazychnyh vkraplenij v russkoj literaturnoj rechi 19 veka [Selection and use of foreign-language inclusions in Russian literary speech of the 19th century]. Voronezh. Pp. 24–29. (In Russian)
- Nikolayeva O.V. (2011) Teoriya vzaimodejstviya konceptualnyh kartin mira: yazykovaya aktualizaciya (na materiale novozelandskogo varianta anglijskogo yazyka i yazyka maori): avtoreferat dis. ... doktora filologicheskikh nauk [Theory of Interaction of Conceptual World View: Language Updating (on the material of the New Zealand version of English and Maori language): Abstract dis.... Doctor of Philological Sciences]. Moscow. 38 p. (In Russian)
- Proshina Z.G. (2010) Variantnost anglijskogo yazyka i mezhkulturnaya kommunikaciya [Variant English and Intercultural Communication]. Personality. Culture. Society: International Journal of Social and Human Sciences. Moscow. No 55-56. B. 12. Ser. 2. Pp. 242–252. (In Russian)
- Sabitova Z.K. (etc.) (2011) Slovar evrazijskoj lingvokultury Kazahstana [Dictionary of Eurasian Linguoculture of Kazakhstan]. Kaz. national. university named after Al-Farabi. Almaty: Kazakh university. 187 p. (In Russian)
- Sabitova Z.K. (2011) Lingvokulturologicheskie aspekty izucheniya vzaimootnosheniya yazyka i kultury [Linguoculturological Aspects of Language and Culture Relations Study]. KazNU Gazette. Philological series 2011. No 2 (132). Pp. 20–25. (In Russian)
- Sabitova Z.K. (2013) Russkij yazyk i evrazijskaya kultura v Kazahstane [Russian language and Eurasian culture in Kazakhstan]. Russian language in the modern world: traditions and innovations in teaching Russian as a foreign language and in translation. No 1. Pp. 793–800. (In Russian)
- Scherba L.V. (1974) K voprosu o dvuyazychnii [To the question of bilingualism]. Language system and speech activity. Leningrad: Pub. house of LSU, 1974. Pp. 313–318.
- Sharifian F. (2017) Cultural Linguistics: Cultural conceptualisations and language. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2017. Pp. 33–60.
- Suleimenova E.D. (2010) K osmysleniyu veroyatnosti varianta russkogo yazyka v Kazahstane [To understand the probability of a version of the Russian language in Kazakhstan]. Instrumentarium of Linguistics: Sociolinguistic Approaches to Non-Standard Russi 2010. No 40. Pp. 252 – 266. (In Russian)
- Suleimenova E.D. (2011) Yazykovye processy i politika: monografiya [Language processes and politics: monograph.]. Almaty: Kazakhstan University, 2011. 117 p. (In Russian)
- Vereshagin E.M. (1966) K probleme raznosistemnoj prinadlezhnosti leksem pri bilingvizme: avtoref. dis. kand. filol. nauk [To the problem of multiple system membership of lexem in bilingualism: abstract Cand. of Phil. Sciences]. M., 1966. 16 p.
- Zhlutenko Yu.A. (1974) Lingvisticheskie aspekty dvuyazychiya [Linguistic aspects of bilingualism]. Kiev: Vishcha shkola, 1974. 177 p. (In Russian)

К.К. Еңсебаева ,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университетінің доценті, ф. ф. к.,
Қазақстан, Өскемен қ, e-mail: kulash_EK9@mail.ru

ТАРИХИ РОМАН МӘТІНІНДЕГІ ПАРЦЕЛЛЯЦИЯ – ҰТЫМДЫ ТӘСІЛ

Аңдатпа. Мақалада тарихи роман мәтінінің синтаксистік құрлымының кейбір ерекшеліктері назарға алынады. Жазушы мәнерін танытатын маңызды сала стилистика мен синтаксис екені басшылыққа алынады. Тарихи романдар мәтінінде актив қолданылған синтаксистік-стильдік тәсілдің бірі – парцелляция құбылысы. Парцелляция дегеніміз – фразаны, ойды, сөйлемді бөлшектеп, соған қатысты бір сөзді, не мәтінді жеке өз алдына аулақтатып орналастыру. Жазылған мәтіннің дұрыс, адекватты түсіндірілуі қабылдаушының жоғары интеллектуалдық және эмоционалдық белсенділігіне, қабілетіне байланысты болады. Сондықтан қазіргі заманғы прагматикалық аспектідегі лингвистикалық зерттеулерде реципиенттің эмоционалдық күйін прагматикалық параметрлер қатарына жатқызуға толық негіз бар. Ғаламның бір бейнесін көрсете отырып, адамның рухани әлемі оның сөйлеу әдебінен көрінеді, тарихи романдар мәтінін талдауда коммуникативтік прагматикалық әдісті қолдануды қажет етеді. Әбіш Кекілбаев пен М. Мағауиннің шығармасы мәтінінде парцелляция арқылы белгілі бір ситуацияға екпін түсіру мақсатын көздейді. Мысалы: Ораз-Мұхамед өзінің сол жағында, әдетінше сәл қалыңқы келе жатқан Ай-Шешекке қарады. Сұлбасы ғана қарауытады. Үнсіз. Қимылсыз. Астындағы аты ғана қатарласқысы келіп, тізгінін соза тартатындай. Көк шымды солқылдата басысында ілгері емінген сабырсыздық бар. Ал арттағы, әдепкіден гөрі жақынырақ жерде келе жатқан жасауылдардың аттары зордың күшімен, әрең ілесетіндей.

Түйін сөздер: тарихи роман мәтіні, парцелляция, фраза, ой, сөйлем, адресат, стильдік мақсат, реципиент, прагматикалық параметрлер.

K.K. Ensebaeva,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University,
Kazakhstan, Oskemen, e-mail: kulash_EK9@mail.ru

Parceling in the text of a historical novel – rational method

Abstract. This article covers the questions of unique features of syntactic structures of the text of a historical novel. One thing that identifies the style of a writer is the syntactic structures he or she uses. One of the syntactic-stylistic methods that are used in the texts of historical novels is parceling. Parceling is the separation of phrases (sentences, phrases) using a word or a text that is closely connected to it. Correct and adequate interpretation of a written text depends on a high level of intellectual and emotional activity of a receiver. That is why the emotional condition of a recipient is a part of pragmatic parameters when it comes to linguistic researches in the modern pragmatic aspect of it. Showing one of Universe's images, the mental world of a person is shown through his or her speech that needs a communicative-pragmatic approach in the process of analysis of historical novels. In M. Magauyin's work, there is a stress that is put on a certain situation with the help of parceling. For instance, Oraz-Mukhamed looked at calmly walking Ai-Sheshek, on his left. Only her shadow is visible. Soundless. Motionless. Only her horse is trying to catch up with her. The headshaking makes the impatience visible. The squad was slowly walking behind.

Key words: text of a historical novel, parceling, phrase, thought, sentence, receiver, stylistic aim, recipient, pragmatic parameters.

К.К. Еңсебаева,

к. ф. н. доцент Восточно-Казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова,
Казахстан, г. Усть-Каменогорск, e-mail: kulash_EK9@mail.ru

Парцелляция в тексте исторического романа – рациональный способ

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые особенности синтаксической структуры текста исторического романа. Следует отметить, что важнейшей сферой, представляющей стиль писателя, является синтаксис. Один из синтаксико-стилевых способов, в которых в тексте исторических романов используется актив, является явление парцелляции. Парцелляция – это самостоятельное разделение фразы, мысли, предложения, относящегося к нему либо тексту. Парцелляция – это разделение фраз (предложений, фразы) путем помещения одного слова или текста, тесно связанных с ним. Правильная, адекватная интерпретация письменного текста зависит от высокой интеллектуальной и эмоциональной активности получателя. Поэтому в лингвистических исследованиях в современном прагматическом аспекте есть полная основа для отнесения эмоционального состояния реципиента к прагматическим параметрам. Отображая один из образов вселенной, духовный мир человека проявляется в его речи, требующей использования коммуникативно-прагматического подхода в анализе исторических романов. В тексте произведения А.Кекильбаева и М. Мағауина предполагает акцентирование в конкретной ситуации способом парцелляции. Например, Ораз-Мухамед по привычке посмотрел на спокойно идущую Ай-Шешек слева от себя. Заметна лишь её тень. Бесшумный. Без действий. Лишь её лошадь стремится догнать. От покачивания головы замечается нетерпение. А позади идущий отряд следовал не спеша.

Ключевые слова: текст исторического романа, парцелляция, фраза, мысль, предложение, адресат, стилистическая цель, реципиент, прагматические параметры.

Кіріспе

Тарихи романдар мәтіні белгілі бір дайындықтан өткен, арнайы жиналып, сұрыпталған деректер негізінде түзілген тұтас бір ойды қозғауға арналған туынды екендігі аян. Бұл жазушының шығармашылық қызметінің жемісі, енді бірнеше сатыдан өтіп өңделген материалдың түпкі тұтынушыға, яғни оқырманға жеткізілуі мәтіннің бастапқыда өзіне жүктелген прагматикалық міндетті орындай алуы мәселесі бой көтереді. Бұл тікелей адресат жүзеге асыратын мәтінді интерпретациялау процесін бірнеше ғылым саласы тұрғысынан алып қарастыруға болатындығын білдіреді. Мұнда көркем шығарма мәтінінің синтаксистік құрылымының кейбір ерекшеліктері көзге түседі.

Әбіш Кекілбаев «Үркер» романында, М. Мағауин «Аласапыран» романында оның тақырыбын, мәтінде әңгіме еткен тарихи кезеңді, кейіпкерлерін, шығарманың сюжеттік негізін, айтпақ ойын, көздеген мұратын, оның шешімін айтпаған күннің өзінде, бұл мәтіннің тілі суреткердің даралық мәнері жағынан көзге жағымды көрінеді. Мақалада осы екі жазушының тарихи романдары мәтінінде кездесетін ұтымды тәсілге назар аударғанды жөн көрдік.

Жазушы Ә. Кекілбаев бұдан екі жарым ғасыр бұрын өткен тарихымызды, «қазақ халқы тағдырының алды үмітсіздеу, белгісіз бір кезе-

ңінде» Кіші жүз ханы Әбілқайырдың Ресей патшалығына бодан болуға әрекет жасаған кезеңіне назар аудартады. Сол міндетті тарих ғылымы мен қатар көркем әдебиет те мойнына алыпты. Бұл жүкті оның аса ауырлығына қарамай жазушы Ә. Кекілбаев арқалапты. Енді жазушының өзі жиі қолданған, өзіндік мәнерін танытатын және жоғарыда көрсетілген құбылыстардан өзгеше тұстарына назар аударалық. Ол тұстар стильдік амалдарға қатысты болып келеді.

Эксперимент

Синтаксис – жазушы мәнерін танытатын маңызды сала. Тарихи романдар мәтінінде актив қолданылған синтаксистік-стильдік тәсілдің бірі – парцелляция құбылысы. Парцелляция дегеніміз – фразаны, ойды, сөйлемді бөлшектеп, соған қатысты бір сөзді, не мәтінді жеке өз алдына аулақтатып орналастыру (Тураева З.Я., 1979: 118). Мысалы: Мына отырған білікті бектерге ешқашан жауласпаған, дауласпаған, бірақ шет көшіп, қиыр жайлаған жалайырдан тайталасып, төбелесіп бірге өскен найман жақын болып тұр. Жоқ. Мәселе онда емес. Иә. Оның мәні басқа. Жеке адамдарды алайық. Осылардың өзін. Бұлардың қасиеті... Дұрыс емес. Әркім өз орнында. Бірақ беделі неден? Томанды өз келесінен асқан көсем, жұрттан асқан шешен

дейік. Қалғандары неге жоғарлы-төмен отыр? Орындарын ауыстырса ... болмайды екен. Бек – білігімен емес, билігімен – қарауындағы бұқараның білегімен күшті. Міне, балта бегі төмен отыр. Жасының кішілігінен, ерлігінің кемдігінен емес, руының аздығынан.

Берілген үзіктегі *жоқ* және *ия* деген сөздерді жеке шығару арқылы оқырман назарын аударады. Ағайының арасындағы өзгеше қасиеттеріне мән бере қарау сияқты ұлттық мақсат көздейді. Бек пен бұқараның кейбір сипатын орындарына отыруының өзіндік мәнін танытады. Қайталама құбылысына ілінетін жалпы синтаксистік, морфологиялық единицалар да әр алуан (Ван Дейк Т.А., 1989: 207).

Көшпен жарыса жылжып келе жатқан қойшылардың ошағы. *Сирек. Аралары алыс.* Ал көктегі жұлдыздар жыпырлай көбейіп кеткен. Жымыңдай жамырап тұр. Айрықша жарық, үлкен жұлдыздарда көгілжім нұр бар. Ай-Шешек-бегімнің аты жоқ саусағындағы гауһар жүзік сияқты. Мүмкін, гауһардан да асыл тас болуы деп ойлады Ораз-Мұхамед. Жай ғана асыл емес, сәулелі асыл тас. Тәңірінің шырағы да тәңірі текті.

Берілген мысалдағы *сирек* пен *аралары алыс* сөздерінің дараланып берілуінде ерекшелік бар. Қойшылар ошағының сәулесінің алшақтығын сирек орналасуынан екенін көрсетеді. Көктегі жұлдыз бен ошақтағы сәулелің, гауһар тастың сәулелі асыл тастығын, тәңір шырағының өзгеше сипатын әр қырынан көрсету мақсатын көздейді.

Талқылау және нәтиже

Жазушы көркем мәтінде парцелляция арқылы белгілі бір ситуацияға екпін түсіру мақсатын көздейді (Лотман Ю., 1970: 47). Мысалы: Ораз-Мұхамед өзінің сол жағында, әдетінше сәл қалыңқы келе жатқан Ай-Шешекке қарады. Сұлбасы ғана қарауытады. *Үнсіз. Қимылсыз.* Астындағы аты ғана қатарласқысы келіп, тізгінін соза тартатындай. Көк шымды солқылдата басысында ілгері емінген сабырсыздық бар. Ал арттағы, әдепкіден гөрі жақынырақ жерде келе жатқан жасауылдардың аттары зордың күшімен, әрең ілесетіндей. Дүңкілдей жапырлаған тұяқ даусында, пысқырған дыбыстарында әлденедей самарқаулық бойкүйездік бар. Кейбіреулер, тіпті артқы ауылды қимағандай, немесе, үйір іздегендей оқыранып қояды.

Бұл үзіктегі *үнсіз* және *қимылсыз* сөздерінің оқшауланып берілуінде үлкен мән бар. Ай-Шешек-бегімнің үнсіздігін әрі қимылсыз екен-

дігін беру арқылы автор белгілі бір стильдік мақсат көздейді. Бір сөйлем ішінде ғана емес, қатар келген әр сөйлем сайын белгілі бір сөздерді, сөйлем мүшесін, оқшау сөздерді не тіпті бір сөйлемді қайталап отыру арқылы да сол жерде айтылмақ ойдың мағыналық негізіне назар аудартады (Лайонз Дж, 1978: 351). Мысалы: Азар ағайыннан игілікті хабар келгенде, қалған алаштан алалық күтпеген. *Рас.Алалық көрмеді.* Бірақ өзін жаға тұтқан, сөзін жарғы таныған жұрт та аз сияқты. Қадір-құрмет, рәсімді сыйлау ғана бар, Қалбалақтай құлаған ешкім жоқ.

Берілген *рас* пен *алалық көрмеді* сөздерінің көтерер жүгі ауыр. Азар ағайын мен жалпы алаштың ара жігін растаумен алалық көрсетуде мақсатты ойды танытады.

Көркем мәтінде аса күрделі, көп құрамды, ұзақ сөйлемдер жиірек кездесетіндігі ерекше көзге түседі (Нойберт А., 1985: 78). Өзі батыр, өзі ақылды. Жоқ, тым қатал. Бірақ қаталдық та керек-ау. Жаңағы Томан би ғой, Шах-Мұхамедпен олай сөйлесе алмас еді. Байқап көрсін! Шағым. Жоқ, одан гөрі *Есім* лайық. *Мейірбан. Кең.* Әзір Шағым сияқты атағы шықпағанмен, ерліктен де кенде емес. Ал Тұрсын ше? Әй, осы бәрінен Тұрсын жақсы-ау... Байсалды, парасатты, *Іскер.* Көрді ғой кеше. Қонысы бәрінен алыс еді, темірші, көміршісі елдің алдымен жетті. Рас, әлі ұрысқа кіріп, батырлығы сыналған жоқ. Бірақ атасы... *Атасы басқа!* Әйтсе де бөтен емес-ау. *Шөбере.*

Мұндағы *мейірбан* мен *кең* сөздері есімнің ерлігінен үміт күттірер сипатта. Ал осы үзіктегі *іскер* мен *атасы басқа* сөздерінің Тұрсынның байсалды, парасатты, іскерлігін бір ғана атасы басқалығы шайып кететіндігінен хабар береді. Әйтсе де оның *шөберелігі* ес жиып, етек жабуға ыңғай танытады.

Көркем дүниеде мақсатты сәтті бір сөзбен не тіркеспен даралап беруде, ол сөздің тұтас сөйлемнің жүгін арқалап тұрғанын көреміз (Бахтин М., 1975: 84). Мысалы: Күндіз үнемі Әз-ханымның қасында болады. Айбарлы әже сүйікті келінін оқытып, тоқытып жатыр. Ел билеуге, жұрт ұстауға. Ер күтуге, шымылдық сырына. Содан соң... Ділшатпен... өзімен күндес басқа әйелдермен қалай қатынас жасау керек... сол сияқты, өз басынан өткен даналықтарды ұғындырады. Ертеке – Ділшаттың өзін оқытады. Кейін Ай-Шешек пен Ділшат *оқыта бастайды* өз қыздары мен келіндерін. *Дұрыс.* Бәрі дұрыс *Ата* жорасы. Бас қатырар ештеңе жоқ. Қайта, қызық болуға тиіс. Одан да... Одан да басқа нәрсені ойлау керек.

Үзіктегі *дұрыс* бәрі *дұрыс ата жорасы* сөздеріне жазушы стильдік мақсат үстейді. Айбарлы әже Әз-ханым сүйікті келініне өмір тәжірибесінен өнеге көрсетіп, даналыққа баулиды. Автор Әз – ханымдай дана ананың әрекетіне деген сүйіспеншілігін бір-ақ ауыз сөзбен түйіндейді. *Дұрыс деп* ой түйе отырып, автор өмір өткеліндегі маңызды да мәнді нәрсеге оқырманды бағытайды. Мұнда стильдік сұраныс пен тілдік көріністің сәйкес түседі. Бұл – жазушы шеберлігін танытатын белгілердің бірі болып табылады (Хэллидей М., 1966: 31).

Осы ретте келесі мысалға қарасақ, Соның кесірінен ата-бабасынан тірек болып келе жатқан айбарлы руға – өз руына арқа сүйеу қиындады. Бектер бет-бетімен кетті. Сенімсіздік күшейді, күмән көбейді. Міне, төрт-бес атаның ғұмыры өтті, шар тараптағы дария мен көл қазақтың шалқар теңізіне құйылып жатыр, ал бұл – теріс ағып, кері тартпақ... Алайда, сабырмен артын тосқан. *Анығына жетпек*. Анығына жетіп барып жаманды қорқытар, жақсығаой салар, лайықты жазаға тартпақ. *Ай-Шешек*... Қадырғалидың келе жатқанын естісімен қасына алды. Бірақ тыңдамайды. Әкесін өлтіріп, қызын қатын қылған жалғыз бұл емес!

Үзіктегі *анығына жетпек* сөздері арқылы Ораз-Мұхамедті сабырға шақырады. Мұратқа жетудің жолы – сабырда. Ендеше сабырмен соның күтуде. Соны оңынан келсе анығына жетуге болады. Ай-Шешек – Бегімнің жолы бөлек. Ораз-Мұхамед соны түсінеген тәрізді. Шегінерге жол жоқ. Ұзақ сөйлемдердің оқырманды жалықтырмайтынына, ол тұстарды да бір демде оқып шығатындығына күмән жоқ. Бұған мазмұн мен түрдің үйлесімі, гармониясы себепкер (Beaugrande R.-A. 1981: 97).

Ораз-Мұхамед көріп отыр, кеш жолына жақындай бергенде ұлыс бегі аттан қарғып түсті де, тізгінді соңындағыларға тастай бере, белінен келген шалғында баяу жүзіп, қарсы жүрді. Осы сәтте сықырлай емініп барып, көк күйме де тоқтады. Сұлтан отырған орда ғана емес. *Бүкіл көш*. Ең әуелі, әрине, алдағы Әз-ханымның күймесі. Содан соң, сұлтан бастаған қалған жұрт. «Әйел араласқан іс қашан да осылай қағынады! – деп ойлады оқыс ызаланған Ораз-Мұхамед, Ісім құрдымға кетсін десең, тізгінді әйелге тапсыр. Қарашыға хан тоқтап сәлем берді деген осы!»

Мысалдағы *бүкіл көш* тіркесінде Ораз-Мұхамед бастаған орда мен көш легінің әрекеті көрінеді. Алдағы Әз-ханымның күймесі мен көштің толықтай тоқтауында үлкен мән бар. Тізгіннің әйел қолына көшуі қарашыға хан сәлем

берумен жалғасын табады. Айтпақ ойды әсерлі, бейнелі етіп білдіру үшін шешендік керек, шешен болу керек, ал сөз шешен болып шығуы үшін әсерлілік, образдық керек (Антуан Г., 1962: 447).

Автор парцелляция құбылысы арқылы айтылмаған сөйлемнің ішіндегі негізгі идеяны көрсетеді (Бахтин М. 1975: 53). Мысалы: Басынан бағы тайған, қолынан жұрты кеткен Көшіммен бауырласқанда не ұтпақсың? Кеше ғана әулетінді тұғырынан түсіріп, бүкіл қазаққа хукім жүргізгісі келген содырлы Шибанның ұрпағы емес пе еді. *Жеңілді. Жер болды. Бірақ көрге тықпадық*. Түбі бір – түптес дедің. Сенің көмегіңмен Сібір жұртын алды. *Қуандың. Қыз бердің*. Дос таптың деп едің, жау тауыпсың. Орныға сала ордалы жұртыңмен отасу орнына, ортаңа от тастамақ болды. Ата жауың Абдолламен тіл табысты. Ту сыртында отырып, желкенді қиюдан басқаны ойлаған жоқ. Ниеті бұзық мұсылманды қарындас көрген – кәпір болар. Жаттан жеңілді деп жауды аяған – мүсәпір болар. Тірі жүрсе тәңірі асырар, өлсе иманы жолдас, Көшімнің кесімді күні біткен, адам басы – Алланың добы, жазмыштан озмыш жоқ. Өз орданың тіреуі берік болуын ойла деді.

Мысалдағы *Жеңілді. Жер болды. Бірақ көрге тықпадық* сөздері бойында ыза, кек, намыс сияқты жүйкені қозғар күй байқалады. Бақ пен сордың арасы бір-ақ тұтам екенін осы сөздер арқылы түсінуге болады. Одан әрі *қуандың, қыз бердің* сөздерімен жалғаса береді. Өз ордасы мен өз жұртың ойламағанның көрер күні қандай болары сөз болады. Өзіңді өзің сыйласаң, жат жанынан түңілер деп ата-баба текке айтпағанын байқаймыз..

Сейтепкен жауласқанда не ұтпақсың? Бабасы – бабаңа қол ұшын берген, аталары – аталарыңа қызмет қылған. Ту тіккен Тұрасынан қуылды. Барар жер, басар тау таппай, қазақ байдың аяғына келіп жығылды. *Теннедік*. Тік көтеріп қайта тұрғыздық. Сенің көмегіңнен ата-қонысын алды. Тәубасынан жаңылып, тәңірісін ұмытса – зауалын тапты. Енді қайда барады? Жыланның үш кессе – кесірткелік халі бар деген. От өшсе – орнында күлі қалар деген. Ол да қауқарсыз әулет емес-ті.

Мысалдағы *Теннедік*. Әдетте тебу сөзі жан-жанурға қатысты қолданылады. Мұнда алдыңа келсе, атаңның құнын кеш деген мән бар. Туыс ағайын табуға байланысты түйткіл *теннедіктің* арқасында шешімін тапқан сынай танытады.

Тең азамат – анда болмақ, текті ауылдар құда болмақ. Андалық – *ақыл ісі*, құдалық – *құдай ісі*.

Бұл – кеңшілікке, кеңесті күнге лайықты сөз екен. Ал аумалы – төкпелі заманда, аласапыран кезеңде бәрі басқаша. Жақсы көрмесең де қатар тұрып қылыш сілтесесің, жаның сүймесе де қыз алысып күйрық бауыр асасасың. Сейтектің бой жеткен қарындасы бар, деген Қадырғали. *Меңді-Жамал – бегім*. Десе дегендей. Бетінде қара меңі... уылжыған балғын өңі... Ораз-Мұхамед шоршып түсті. «Мен – байталы бар ауылға нокталап апара беретін бақа айғыр емеспін», – деген. Қадырғали үгіттей бастады. Жастық шақтың қызығы – ойын-күлкіде. Ата салтын атап кеткен ешкім жоқ. *Асауды ауыздықтайтын – бұғалық, алысты ағайындастыратын – құдалық*. Өзің үшін емес, *өзегі бір жұрт үшін*. Ораз-Мұхамед иіліп барып қайта серпілді. Болмайды. Аталас ағайынды от басына тартамыз деп жүргенде бірге туған бауырды жұрттан бездіріп алса қайтпек. Абалық сұлтан дәл осы жолғы тәлкекке көнбейді. Бұл сөзге Қадырғали да тоқтаған. Тоқтап барып қайта бастаған. Әрине, қыз алу – құрмет. Бірақ қыз беру қорлық емес. *Меңді-Жамал – бегім* – бетінде қара меңі бар, уылжыған балғын жан. Алысты ағайындастырған да сол. Аумалы төкпелі заманның басты заңдылығынан асуға болмады, аса да алмайды. Ата салтынан аттау – үлкен күнә.

Берілген үзіктердегі Андалық – *ақыл ісі, құдалық – құдай ісі. Меңді-Жамал – бегім. Асауды ауыздықтайтын – бұғалық, алысты ағайындастыратын – құдалық* сияқты парцелляциялар алдыңғы сөйлемдер ішіндегі бір ойды даралап көрсетіп оған экспрессиялық үн үстеп тұрады.

Денесінде жаудан түскен жарақат жоқ аламан аз. Ал құс салған таңбасы бар саятшы – сирек. Сирек болғандықтан да қадірлі. Жау жарақаты – ерлік белгісі болса, саят таңбасы – епсіздіктің емес, қыранның ерекше мінезінің, құсшының көпті көргендігінің белгісі іспеттес. Кәнігі саяхатшы, әккі құсбегілердің өзінің арасында бетті тыртық, қолы кеміс, тіпті, көзі кеткен кісілер ұшырасады. *Мақтаныш ізі*. Қызықты әңгіме арқауы. «Баяғыда, пәлен деген қыран құсым пәлен жағдайда...» Бірақ мұндай жарақат іздері қарапайым құсшылардың денесінен ғана табылса керек-ті. Ал Ораз-Мұхамедпен бастас қауым ішінде кімде бар мұндай жарақат! Сондықтан да ерекше.

Жоқ! Ораз-Мұхамед кесіп айтты, Абалақ сұлтан әлін білсін. Аса айтқан артық сөзін кешу – оспадар ойына өріс жоқ!.. Әйтсе де донайбатпен ғана шектелген, өзіне қызмет көрсетуге әзірлік танытқан сұлтанға іші жылып қалып еді. Ал, *Ділишат-сұлтаным...* Осы

өткен наурыздың алдында ғана, әлденеше жылға парапар төрт ай бұрын ауыл сыртында, көк мұзды жарып шыққан сары ала қамыс арасында кездескені есіңс түскен. Қыздың өзін қаншалықты қызумен құшақтағанын енді ғана байыптап отыр. Өзі де... жақсы, өте жақсы көріп еді-ау. Ал қазір... соншама үзілістен соң тұман пердесі жаңа ысырылғандай. Бар түр-тұлғасы, сыр-сымбатымен көз алдына келе қалды, Бірақ жақын тартқан жоқ. *Суық. Алыс. Рас, риза болды*. Ақыл-парасатына, мінезіне қаныққандай. Айқас десе қаны қызатын, төбесінен торғай асырып көрмеген Абалақ сұлтанды басып, сабасына түсіріп, иіп, бері бұру араздық жолынан татулық жолына көшіру – оңай емес, әрі қатпары мол игі іс. Сонда да сүйе алмайды. *Жоқ!* Бірақ амал не, басқа әйелдердің бәрінен (Ай-Шешек деп атап айтуға дәті бармады, мейлі, қай атасы екеумен тоқтапты!) сол Ділишаттың еңсесі биік болмақ, тізгінді сұлтанмен бірге ұстамақ, бәлкім, кейін тіпті... Әйтсе де, Ділишаттың Өз-ханым әженің өзі арқылы айтқан сәлемі: «Білемін, менен бақыт тайған; етегімді жыртып, есігінде өлу үшін ғана барамын. Басқа айтарым жоқ сұлтанға», – деген сөзді ұмыта алмайақ қойған. Бұл – өзі таныған Ділишаттың аузынан шығар кеп емес-ті.

Берілген үзіктердегі *Мақтаныш ізі. Жоқ! Ділишат-сұлтаным Суық. Алыс. Рас, риза болды Жоқ* сияқты сөздер оқшаулана отырып оқырман назарын өзіне аудартады. Әр сөзге жеке-жеке тоқталып оның астарынан қажетті ойды түйесіз. Алаш ұранды қазақ ұлын тегіс билеген хан болар сәті қаншама қызғылықты көрінгенімен, Ораз-Мұхамед өзінің кейінгі кезде қалыптасқан әдетінше, таяудағы екі-үш жылдан арғы уақыт туралы ойламауға тырысты.

Ендігі кезекте Әбіш Кекілбаевтің «Үркер» романы мәтініне келсек, «Қазақтың қазақ екенін білгің келсе, халық екенін білгің келсе, мамыр өте Мәртөбеге кел дейтін сөз де содан қалғанды» деп баяндаған автор әрі қарай бір бетке жуық Тоғыз абзақты «*Мамыр өте Мәртөбеге келсең*» деп бастайды. Осының алдындағы «*Сайрамдағы жиын тұсында*» дегенді де әрқайсысы екі-үш сөйлемнен тұратын үш абзақтың басына шығарып, осы қайталама арқылы Сайрамдағы жиынның қазақ қауымы үшін моральдық мәні қандай болғанын баса көрсетеді.

Парцелляцияланған, сөйлемнен бөліп шығарылған, «оңаша отау етіп қондырылған» сөздер де қайталама әдісінің объектісі болып кетеді (Сыздық Р., 1997: 56). Мысалы, мына жерде *сықыр-сықыр* сөзі парцелляцияланып берілген: Қимылдаса болды – аяғындағы құрым

етігі (сықыр-сықыр) сарнап қоя береді. *Сықыр-сықыр, сықыр-сықыр*. Қойбағардың құлағына сол бір жексұрын үн майдай жаға ма... қойқаң-қойқаң етіп, байыз тауып отыра алмағаны. *Сықыр-сықыр...* Қойбағар ырғала басып сыртқа шықты. *Сықыр-сықыр...* Қойбағар хан ордан ұзап барады. *Сықыр-сықыр...* Мұнда автор қайталама сөзге екі-үш жүкті бірақ артқан: ол сөйлем ішінен бөлініп жеке шығуымен (парцелляциялануымен) ой қазығын терең қадай түседі, ал ой қазығы жалпы етіктің сықырын білдіру емес, Әбілқайырдың орыс патшасына жіберген өтінішін қабылдамай, саба қарын, сары ала иық шон-жарлардың (орыс билеушілерінің) мұның есек дәмесін мазақ еткен сық-сық күлкісі болып естілген беймаза көңіл күйін көрсетеді.

Шығарма тілін көріктеуде қайталама құбылысы – өте ұтымды, әсерлі тәсіл. Ол – стильдік категория болып табылады. Қайталама дегеніміз бір сөздің (не тіркестің, сөйлемнің) бір сөйлемде, не абзац, шумақ сияқты микротексте қайталанып келу амал-тәсілі. Қайталаманы жазушы көркем мәтінде әр алуан стильдік мақсат көздеп жұмсайды.

Қайталама элементтер «Үркердің» мәтінінде молынан кездеседі, жеке, сөздерді, жеке сөйлемдерді ғана емес, шылауларды да, жалғауларды да бірыңғай мүше сайын қайталап келтіру – жазушының жиі қолданған стильдік амалдарының бірі. Әдетте бірыңғай мүшелерді санамалап келіп, тиісті септік жалғауын ең соңғысына жалғау – жалпы синтаксистік норма, ал әрқайсысы сайын жалғап айту – қайталаманың ерекше түрі; Мысалы, *Ұрыс даласында ұланына, тайшысына, зайсанына, ноянына, сардарына* қауіп төнген кезде қол ұшын бермеген адам ғана өлім жазасына кесіледі

Мұндағы бірыңғай мүше болып тұрған топтардың атауының әрқайсысын қосымшамен беруі – автордың олардың бәріне де жеке-жеке ой екпінін түсіргісі келгенін көрсетеді. Көркем мәтіндегі қайталаманың типтерін іздестірген зерттеуші болса, Ә. Кекілбаевтың «Үркерінен» оның не бір түрлерін таба алады: қайталама элементтердің орны, морфологиялық тұлғасы, синтаксистік қызметі жағынан топтап қарастырса, бұл құбылыстың стильдік орны айқындала түсері сөзсіз (Сыздық Р., 1997: 82).

Жазушы қаламына тән келесі дара ерекшелік *синтаксистік* құрылым аясынан табылады. Авторлық баяндауда аса күрделі, көп мүшелі ұзақ сөйлемдер едәуір жиі кездеседі және олар көбінесе кейіпкердің ойымен, таным-түсінігімен, көзқарасымен берілген мәтін құрайды. Мыса-

лы, араннан аман шығып, тамағын тойғызатын топқа кездесіп, мәз болып отырған күйін автор өзі баяндағанмен, жарты беттік бір сөйлем Итжестің ойымен беріледі. Ой тұтас болу үшін сөйлем шығыс септіктегі сөзбен аяқталатын бірыңғай синтаксистік оралымдармен берілген. Мұндай «салмақты» сөйлемдер романның өн бойынан кездеседі, өйткені бұл шығарма жеке оқиғаларды автор атынан баяндаудан гөрі, сол оқиғаларды кейіпкерлердің ойымен, еске алуымен, болжауымен беретіндіктен, романның синтаксистік бітімін осыған сәйкестендіру әрекеті көзге түседі.

Қорытынды

Жазылған мәтіннің дұрыс, адекватты түсіндірілуі қабылдаушының жоғары интеллектуалдық және эмоционалдық белсенділігіне, қабілетіне байланысты болады. Сондықтан қазіргі заманғы прагматикалық аспектідегі лингвистикалық зерттеулерде реципиенттің эмоционалдық күйін *прагматикалық параметрлер* қатарына жатқызуға толық негіз бар (Лукин В.А., 1999: 65). Ғаламның бір бейнесін көрсете отырып, адамның рухани әлемі оның сөйлеу әдебінен көрінеді, тарихи романдар мәтінін талдауда коммуникативтік прагматикалық әдісті қолдануды қажет етеді. Берілген мысалда *мақтаныш ізі* – үшеу. Олар білек ішінде үш бұрыштана, үш нокат түрінде біткен. Сол іздің бойында озған дәурен, өткен күн тіпті бүкіл өміріндегі ең бақытты сәттің болуы да мүмкін. Қалай дегенмен жоғарыда берілген парцелляциялық құбылыс түрлі әрекет пен жайкүй, ситуациядан хабар береді. (Сыздық Р., 1997: 82).

Ізінше орыстың тәуібі келіп еді. *Саңылаусыз екен. Тіл білмейді*. Ораз-Мұхамед сөйлесуге тырыспады да. Бас өзімдікі ғой деп, ырқына көне берген. Тәуіп сұлтанның таптақыр төбесіне әлденендей май жағып, уқалап, көп әуреледі. Содан соң ақ дәкемен тартып байлап тастаған. Онымен шектелмеді Қайратты, жұмсақ қолдарымен Ораз-Мұхамедті етпеттете жығып, арқасына әлденендей май жақты. Әуелде доңыздың майы ма деп тітіркеніп еді. Бірақ оның исі сүйкімсіз болса керек еді. *Сұйық*. Жылқы майына ұқсас. Қаз майы болып шықты. Сонда ғана есіне еміс-еміс бірдеңелер түсті. Мана, ойанғанда түсім шығар деп еді. Күзға, тұнғытқа құлаған. Түнекте денесін аяз қарып калтырап тонған. *Өлген*. Басына біреулер келген. Дәл осындай жұмсақ қол... Тәуіпке тесіле қарады. *Таныс сияқты*. Бұрын

қайда көрді? Тілсіз тәуіп шаруасын тамамдаған-соң басын изеп жымыды. Ораз-Мұхамед те бас изеген. Тәуіп екі саусағын көрсетіп, көзін жұмды. Енді тапжылмай екі күн ұйықтау керек? *Жоқ.* Сен екі түн ұйықтадың... екі түн өліпжаттың... Сен екі түн ес-түссіз жаттың! Әрине, жарақаттан мес, дерттен. *Суық өткен..*

Мысалдағы *Саңылаусыз екен. Тіл білмейді. Сұйық. Өлген. Таныс сияқты. Суық өткен* сияқты парцелляцияланған сөздер (сөйлемнен бөліп шығарылған) Ораз-Мұхамедтің ат-матымен суық Ертісті кешкені, үсті-басы малмандай болып, дірілдеп тонғаны сұлтанның есіне түсті. Ышқына шырқ айналған. Азат күні мен қазіргі халін салғастырып қарағанда іші-бауыры шат-шәлекей-араласып, өкпе-жүрегі езіліп кеткендей көрінді. Теріс қараған беті тіл қатпай қатып қалған. Кешіне нәр сызбаған. Талмаусырап, талықсып жатқан екі тәуліктен соңғы үшінші түнді көз ілмей, кірпік қақпай өткізіп еді. Бірақ соққының ауыры – алда екендігінен хабар береді.

Берілген мысалдардағы алғашқы сөйлемдер абзац бойындағы ең негізгі ақпараттық бөлімді білдіретін кілт фразаларды құрайды. Демек бір абзацтың бойындағы ең негізгі ақпарат деп танылған сөйлем кілт фраза болып табылады. Ал кейінгі сөйлемдер абзацтың ойды таратып жеткізуші бөліміне негізделіп, айтылған ақпараттың мәнін-түсіндіруге, толықтыруға, дамытуға бағытталады. Бұндай модель бойынша құрылған абзац коммуникатор мен реципиент үшін өте қолайлы, себебі адресат мәтінді оқу барысында ең алдымен негізгі деп танылған ақпаратты құрайтын бірінші сөйлемді оқи отырып, ойдың әрі қарай даму желісін оп-оңай таба алады. Мәтінді зерттеушілер абзац құрылымына баса назар аударуы тиіс (Бенвенист Э., 1974: 67). Абзацтың өзіндік құрылымы тұтастай алғанда бүкіл мәтіннің композициялық түпкі ойын жеткізуші элементтердің бірі болып табылады. Алайда абзац құрылымын зерттеу тек автордың прагматикалық мақсатын, түпкі ниетін ғана емес, көркем мәтінінің белгілі бір алгоритмін құрауға қатысты қандай да дидактикалық мақсатты да айқындауды көздейді (Шалабаев Б., 1994: 78).

Жалпы көркем мәтінге тән ең жиі және кеңінен қолданылатын мынадай жүйені көрсетуге болады: Мәтіннің тақырыптық бөлігі; Мәтіннің кіріспе бөлігі; Негізгі ақпаратты дәйектеуші бөлік; Жинақтаушы – мәре бөлік; Түйін. Әр бөліктің арқалайтын мағыналық – мәндік жүгі болады. Көркем мәтінде осы бес бөліктің бәрі бірдей болуы шарт емес. Мәтіннің бұлайша мағыналық-құрылымдық бөлшектерге бөлінуі лингвостилистикада адресаттың мәтінді интерпретациялауы мәселесі айрықша маңызға ие болады (Тер-Минасова С.Г., 2018: 211). Ешбір реципиент мәтінді оқып отырғанда оны саналы түрде бөлшектеп жатпайды, басқаша айтқанда, оқырман кез келген мәтінге көз жүгіртіп шығады. Ал көркем мәтінде айтылған ойдың дұрыс түсінілуі белгілі бір дәрежеде сана астарында жүзеге асырылатын процесс деп таныған жөн (Купина Н.А., 1980: 32).

Жазбаша мәтіннің бір ерекшелігі-адресантқа оның аудиториясының мақсаты анық көрінбеуі де мүмкін. Егер адресант пен адресаттың мақсаты, интенциялары сәйкес келіп жатса, онда сөйлесім актісінің тиімділігі мен оның жүзеге асуы ойдағыдай болғаны. Сонымен, мәтін лингвистикасында тіл бірліктерінің функционалдық аспектісін мәтін иесінің (субъектінің) реципиенттерге ықпал ету ниетінен туындаған мақсатын, жағдаяттың әсерінен болып жататын сөйлесім актісінің жүзеге асуын түсінеміз.

Көркем мәтіннің формасы мен функциясы тілді қарым-қатынас құралы ретінде танытады. Сондықтан да қазіргі кезде мәтін лингвистикасында мәтіннің зерттеу нысаны анықталып, толыққанды мәртебесін алды деуге болады. Мәтінге деген қызығушылық оны әртүрлі аспектіде қарастыруға мүмкіндік жасап отыр. Бір сөйлем ішінде ғана емес, қатар келген әр сөйлем сайын белгілі бір сөздерді, сөйлем мүшесін, оқшау сөздерді не тіпті бір сөйлемді қайталап отыру арқылы да сол жерде айтылмақ ойдың мағыналық негізін қалайды. Сөйтіп, тарихи романдар мәтінінде кездесетін парцелляция – стилдік-синтаксистік тәсілдің белгілері болып табылады. Ол – тарихи роман авторлары таңдаған ұтымды тәсілдерінің бірі.

Әдебиеттер

- Тураева З.Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное. – Москва, 1979. – 219 б.
 Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Пер. с англ. / Сост. В. В. Петрова под ред. В. И. Герасимова. – Москва.: Прогресс, 1989 – 312 с.
 Лотман Ю. Структура художественного текста. – М., 1998. – 285 б.
 Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. – Москва.: Прогресс, 1978. – 543 с.

- Нойберт, А. Текст и перевод. Лейпциг, 1985. – 165 б.
- Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва, 1975. – 504 б.
- Хэллидей, Майкл. Сопоставление языков / Майкл Хэллидей. – Лондон, 1966. – С. 28 – 39.
- Beaugrande R.-A. Dressler W. Введение в лингвистику текста. Лондон. Нью-Йорк. 1981. – 320 б.
- Антуан Г. Разговорный язык и его литературные транспозиции в современном французском. Акты международных конгрессов романской лингвистики и филологии. Т.2. – Страсбург, 1962. – С. 440-461.
- Сыздық Р. Сөз құдіреті. Алматы: Санат, 1997- 223 б (Еңсебаева К.К. «Алтай – түркі әлемінің алтын бесігі» материалдарының жинағы (1/3)).
- Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа. – Москва, 1999. – 192 б.
- Бенвенист, Э. Общая лингвистика: пер. с фр. – Москва: Прогресс, 1974.
- Шалабаев Б. Көркем проза тілі. – Алматы: Білім, 1994. – 128 б.
- Рухани жаңғыру: Жаңа гуманитарлық білім, Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық. Светлана Григорьевна Тер-Минасова (М.В. Ломоносов атындағы ММУ-дін профессоры) «Тіл және мәдениетаралық коммуникация». – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 320 б. (Москва, 2008)
- Купина Н. А. Лингвистический анализ художественного текста. – Москва, 1980. 78 б.

References

- Antoine G. (1962.). La langue parleeeses transpositions litterairesdans le franaiscontemporain. Actes du X-e Congres International de linguistique et philology romanes. T.2. Strasbourg. 1962. Pp. 440-461.(Transl. from Frans.)
- Bakhtin M. (1975). Voprosyliteraryiestetiki [Questions of literature and aesthetics] Moscow. 1975. 504 p. (In Russian)
- Beaugrande R.A. de, Dressler W. (1981). Introduction to text linguistics. L: N.Y. 1981. Pp 320 (Transl. from Frans.).
- Benvenist E. (1974). General linguistics. Moscow. Progress 1974. (Transl. from Fr.)
- Halliday Michael (1966). Language comparison. London. 1966 Pp. 28-39. (Transl. from Engl.).
- Kupina N.A. (1980). Lingvisticheskyyi analiz hudozhestvennogo texta [Linguistic analysis of literary text] Moscow. 1980. 78 p (In Russian).
- Lotman Y. (1998). Structura hudozhestvennogo teksta. [The structure of the artistic text] Moscow. 1998. 285 p. (In Russian)
- Lukin V.A. (1999). Hudozhestvennyi tekst: Osnovy lingvisticheskoyteoryii element analiza [Literary text: Fundamentals of linguistic theory and the elements of the analysis] Moscow. 1999. 192 p. (In Russian)
- Lyons J. (1978). Introduction to theoretical linguistics. Moscow. Progress. 1978. 543 p. (Transl. from Engl.)
- Neubert A. (1985). Text and Translation, Leipzig, 1985. 165p. (Transl. from Frans.).
- Shalabaev B.(1994). Korkem proza tili. [the Language of literary prose] Almaty: Bilim. 1994. 128 p.(In Kazakh)
- Syzdyk R.(1997). Soz kudireti.[Living word] Almaty: Sanat. 1997. 223p (Ensebaeva K.K. «Altaiy – turki aleminin altyn besigi» materialdarynyn jinagy) (In Kazakh)
- Ter-Minasova, Svetlana Grigoryevna (2018) (MGU. M.V. Lomonosov-Professor of religion) Ruhani zhangyru:Jana гуманитарлық bilim, kazak tilindegi 100 jana okulyk [a New liberal education, 100 new textbooks in the Kazakh language].”Til jane madenieta-ralyk kommunikciya” [Language and intercultural communication] Almaty: National translation Bureau, 2018. 320 p. (Moscow, 2008) (In Kazakh).
- Turayeva Z.Y. (1979). Kategoriya vremeni. Vremya grammaticheskoye i vremya hudozhestvennoye [Category of time. Time grammatical and art time] Moscow. 1979. 219 p. (In Russian)
- Van Dijk T.A. (1989). Language. Knowledge.Communication: lane with English. comp. PetrovV.V under the editorship of V.I. Gerasimov. Moscow: Progress. 1989. 312 p.(Transl. from Engl.).

¹Y.D. Kurmanbek , ²Zh.K. Ibrayeva ,

¹ Graduate student, ² Doctor of Science, A/Professor
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: kurmanbek.erkezhan@gmail.com, zhanar.kulmat@gmail.com

LANGUAGE PREFERENCES AS A RESULT OF LANGUAGE SOCIALIZATION

Abstract. This article is devoted to the research of language preferences of Kazakhstan youth in the education sphere. Language preference has recently become the object of linguistic analysis as a language phenomenon. In sociolinguistics it is important to appeal to the analysis of language choice and the prestige of a language that affects a person's language preference. We are witnesses of various changes in the field of education, which are an influencing factor on the language preferences of young people. Today objective statistical data on language preferences of students of Kazakhstan youth can provide an analysis of the results of comprehensive testing of applicants for admission to universities of the Republic of Kazakhstan, as well as the Unified National Testing for graduates of secondary schools. However, in order to determine the specific language situation in the country these data are insufficient, thus a detailed study is planned. In this regard, research and analysis of data on the choice of language of instruction and language preferences of students have great scientific and practical importance, which will contribute to understanding the real language situation among Kazakhstan students. The results of the study will provide information about the language preferences in education, thereby reflecting the real picture of the language functioning among the Kazakhstan youth and consequently help forward a purposeful adjustment of language policy in the field of education.

Key words: language preference, choice of a language, language policy, socialization of language.

¹Е.Д. Курманбек, ²Ж.К. Ибраева,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

¹магистранты, ²профессордың м.а., ф. ф. д.,

Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: kurmanbek.erkezhan@gmail.com, zhanar.kulmat@gmail.com

Тілдің әлеуметтенуі нәтижесіндегі тілдік қалау мәселелері

Аңдатпа. Мақалада қазақстандық жастардың білім саласындағы тілдік қалауы қарастырылады. Тілдік қалау ұғым ретінде жақында ғана лингвистикалық талдаудың объектісі ретінде қарастырыла бастады. Әлеуметтік тіл білімі бағытында адамның тілдік қалауын анықтау үшін, алдымен, тілдік таңдау және тілдің беделі сияқты феномендерге жүгіну қажет. Қазіргі таңда білім саласында түрлі өзгерістердің орын алып жатқанына куәгерміз, ал олар өз кезегінде жастардың тілдік қалауына әсерін тигізеді. Бүгінгі таңда қазақстандық студенттердің тілдік қалауы туралы объективті статистикалық мәліметтерді Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарына түсуге үміткерлердің кешенді тестілеуінің нәтижелерінен, сондай-ақ орта мектеп түлектеріне арналған Ұлттық бірыңғай тестілеудің нәтижелерінен табуға болады. Алайда, мемлекеттегі нақты тілдік жағдайды анықтау үшін бұл деректер жеткіліксіз. Осыған байланысты оқыту тілін таңдау және студенттердің тілдік талғамдарын анықтау туралы мәліметтерді зерттеу және талдаудың ғылыми-практикалық маңызы зор, бұл қазақстандық студенттердің арасындағы нақты тілдік жағдаятты түсінуге ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері білім берудегі жастардың тілдік қалауы туралы ақпарат береді, осылайша қазақстандық жастар арасындағы тілдердің қызметінің нақты жағдайын көрсетеді, сол арқылы білім жүйесіндегі тілдік саясатты дұрыс бағыттауға септігін тигізеді.

Түйін сөздер: тілдік қалау, тілдік таңдау, тіл саясаты, тілдің әлеуметтенуі.

¹Е.Д. Курманбек, ²Ж.К. Ибраева,

¹ магистрант, ² д. ф. н. и. о. профессора
Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: kurmanbek.erkezhan@gmail.com, zhanar.kulmat@gmail.com

Языковые предпочтения как результат языковой социализации

Аннотация. В данной статье рассматриваются языковые предпочтения казахстанской молодежи в сфере образования. В последние годы проблема языковых предпочтений как объект лингвистического анализа вызывает интерес ученых в области социолингвистики, психолингвистики, теории языковых контактов. При изучении данного языкового явления важно обращение к проблеме выбора языка и престижа языка, которые оказывают влияние на языковые предпочтения человека. Сегодня мы наблюдаем реформирование сферы отечественного образования, что, в свою очередь, ярко отражает языковые предпочтения казахстанской молодежи. Результаты комплексного тестирования абитуриентов при поступлении в вузы Республики Казахстан, а также Единого национального тестирования выпускников общеобразовательных школ позволяют говорить о закономерном выборе языка молодежи. В связи с этим исследование и анализ данных о выборе языка обучения и языковых предпочтений студентов имеют большое научное и практическое значение, что будет способствовать пониманию реальной языковой ситуации среди казахстанских студентов. Результаты исследования предоставят корреляцию данных о выборе языка обучения с учетом установок всех участников процесса образования.

Ключевые слова: языковое предпочтение, выбор языка, языковая политика, социализация языка.

Introduction

The purpose of the study is to find out the motivation of choice of languages, preferences and consider this problem in expectations of Kazakhstan senior students and undergraduates. The choice of languages is not accidental. Kazakhstan's language policy is focused on multilingualism today, where the state Kazakh language, Russian and English are priorities; and if in the first years of sovereignty most of the research was devoted the description of the functioning of the Kazakh and Russian languages, then in the last five years the main focus of research is focused on studying the coexistence of Kazakh, Russian and English languages in such important areas of language as education and science.

Language is a direct mechanism for regulating the activities of people in various fields, therefore, the study of the speech behavior of modern youth and understanding the language preferences of the individual play a significant role in the study of the language socialization processes of a modern young person's personality.

Language preferences as an object of linguistic analysis are considered by Kazakhstan scientists from the perspective of the problems of sociolinguistics and psycholinguistics (E.D. Suleymenova, Zh.S. Smagulova, N.Zh. Shaymerdenova, O.B. Altynbekova, Zh.K. Ibrayeva, A.N. Alisharieva and others), pedagogy and others.

We consider the process of language preferences as a result of language socialization of an individual. Language socialization embodies both a theoretical approach and a method for studying human development in a cultural context. Ochs and Shieffelin described language socialization as a paradigm that studies socialization through the use of language on the one hand, and socialization to use language on the other hand (Tracy, 2015: 931). There are two types of socialization: primary socialization (in the family) and secondary socialization (throughout life) (Suleymenova, 2008: 41). Language socialization as an integral part of socialization acts as a backbone process associated with the acquisition of linguistic and communicative competences. The works of E. Sapir which already have become prominent about language as the most powerful factor of socialization where the scientist first advanced and justified the function of language as a "symbol of social solidarity", when, according to the scientist, ordinary speech acts as a kind of potential symbol of social solidarity of all speakers of this language (Sapir, 1993: 247). Improving the research of Edward Sapir, V.P. Timofeyev defines language socialization as individual development in a broad system of social and linguistic relations through their assimilation, that is, the process of formation of linguistic identity (Timofeyev, 1971:105). American linguists-anthropologists Schieffelin and Ochs distinguish between

language socialization and the process of language acquisition in their work “Language Socialization”, where the ultimate goal is to understand what constitutes language competence at different stages of development. Researchers studied the processes that underlie and the strategies that organize understanding of the language and reproduction over time of development, the study of linguistic socialization aims at understanding the process of becoming people as competent members of social groups and determining the role of language in this process. According to scientists, there are two points of view on the study of language in the context of socialization, namely, language as a means of socialization and language as a tool of socialization (Ochs, Schieffelin, 1986: 163-191).

Experiment

This article presents the results of the first stage of the study – an analysis of the language preferences of Kazakhstan youth in the field of education as a result of language socialization. The experiment was conducted at several faculties of Al-Farabi Kazakh National University: the Faculty of Philology and world languages, as well as at the Faculty of Mechanics and Mathematics, the Faculty of Information Technology. The choice of respondents from above-mentioned faculties is not accidental. As it is known, there are humanities and techies, depending on their mentality. For this reason, it is important for us to know what students from different faculties with different fields of study think. After all, all students are united by education and the language in which they receive it in higher educational institutions. The informants of the experiment were the undergraduate students of 4th courses. The choice of undergraduate graduates is explained by the fact that undergraduate students consciously approach the issue of choice in any area of their life. This also concerns the further choice of the language of instruction or in professional activities in the future.

Based on the statement about the integration of the socialization process and the process of acquiring knowledge of Schieffelin and E. Ochs, we examined the language preferences of graduate students of KazNU. Since the linguistic educational space of modern Kazakhstan focuses on two languages – Kazakh and Russian, then the choice of languages of graduates is distributed between these languages.

It should be emphasized that it is impossible to carry out research without using data from language planning. One of the directions of language policy in the Republic was status planning, which meant the

need for the formation of the Kazakh communicative-linguistic space, which inevitably began to overlap with the existing Russian communicative-linguistic space. One of the most important zones of intersection is the sphere of education. Currently, the Ministry of Education and Science is actively introducing training programs aimed at multilingual education. Concepts for improvement of multilingual education have been developed at universities; centers for the development of multilingual education have been created and operate; active preparation of normative documents defining the principles of organizing the process of multilingual education is underway; and an academic base is being formed for the effective study of Kazakh, Russian and English languages.

Kazakhstan is a multinational state, and today the republic is going through a difficult, contradictory period of its cultural and linguistic development as evidenced by the linguistic situation, the characteristic of which is given in the Language Policy Concept of the Republic of Kazakhstan. It should be noted that in almost all documents in the field of language policy, the main idea is the need to master several languages. In 2007, a cultural project “The Trinity of Languages” was adopted in Kazakhstan at the state level – Kazakh, Russian and English. Until today, multilingual education has been successfully implemented in specialized schools of the Daryn, Nazarbayev Intellectual Schools (NIS), in innovative educational lyceums and others. In March 2019, a historic event took place in the life of the country when the first president Nursultan Nazarbayev resigned from his post as head of state. The Senate Speaker Kassym-Zhomart Tokayev was appointed as the Acting President. Naturally, in connection with the change of head of state, big changes began in the country, which reflected on the current language policy in the Republic of Kazakhstan. The new installation for educational institutions from a speech by President Kasym-Zhomart Tokayev was pronounced twice: “First, Kazakh and Russian, then English”.

One of the important factors for choosing a particular language is the motivation for learning it. Motivation is the actual problem of modern education. This problem is especially significant during the period of study at university when students are actively developing professional competencies. The development of students’ internal motivation for learning a foreign language is the most significant in educational practice, since it is from it that the educational result and the formation of future specialists, focused on the constant process of cognition and self-development are sufficiently dependent (Isimbayeva, 2005: 165).

Some scientists divide motivation into external and internal, while others, mainly western ones, classify integrative and instrumental motivation. The basis for determining the type of motivation was the classic model proposed in the works of R. Gardner and W. Lambert.

For analysis, informants of the 1st group were selected: philology students with Russian and Kazakh languages of instruction of the specialty "Two foreign languages". Students are distinguished by high linguistic competence in the first language, and average communicative competence in the second language. The third language of this group of respondents is German or French (depending on the language group).

The second group of respondents was made up of representatives of the specialties of information systems and security, ecology, and technical physics.

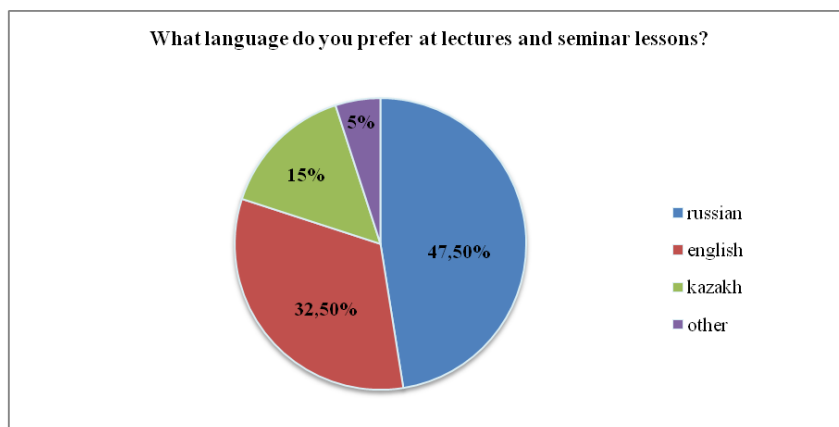
The total number of informants was 80 people. The study was conducted in two stages. At the first stage, students were asked to answer questions from an online questionnaire consisting of 21 questions. The online questioning was conducted in the website <https://www.surveymonkey.com/ru/>. The initial 9 questions were of a passport nature, where respondents completed information on age, gender, place of residence, nationality, education, mother tongue and the language in which they studied at school and university. The remaining questions were aimed to identify the language preferences of students during their studies at the university and in their further professional life. In total, 80 people took part in the survey, 41 of which were male students (52.5%) and 39 were female students (47.5%). All respondents were 21-22 years old at the time of data collection. If we divide the respondents according to the regions of our country, the most attended were the students from Almaty and Almaty region – 35 students (Talgat district, Kaskelen, Taldykorgan city), as well as 20 students from the West Kazakhstan region, 15 students from the East Kazakhstan region, and 10 students from Nur-Sultan city. 95% of respondents indicated that their native language is Kazakh and 2.5% indicated Russian as their native language. The next question was "how many languages do you speak?" according to results of which respondents can be divided into the following groups of languages: Kazakh-Russian bilinguals (16), trilingual students (31), those who speak only Russian (3), Russian-English bilinguals (6). In addition, there were students who speak four languages at once, among which the most studied were Turkish (10), French (6), German (5), Japanese (2), Spanish (1), Italian (1), Uzbek (1). 95% of respondents indicated that

they have got higher education, and the remaining 5% has secondary special education. When it comes to the language of instruction at school and university, the data is very different from each other. For example, if 77.5% of respondents studied in Kazakh at school, then 65% of those surveyed study at university in the Kazakh department; those who studied in Russian at school 7.5% and at university this rate goes up to 17.5%; 12.5% of respondents studied in English language at school and their rate rose to 37.5% at university. Also, the number of students with a different language of instruction at the university was 5% (Turkish, Japanese and French). The respondents' answers were as follows to the question "What language did you start to speak in childhood?": 65% in Kazakh, 10% in Russian, 22.5% in Kazakh-Russian. Therefore, there was a question "in what language do you communicate in the family and with your relatives?" the answers of which were similar to the previous question: in Kazakh (47), in Russian (4), in Kazakh and Russian in parallel (25). It can be concluded that those respondents who began to speak Kazakh and Russian in parallel from their childhood, mix these languages in the family to this day. And those, who speak only Kazakh or Russian since their childhood, today use only one of these languages in communication with their relatives.

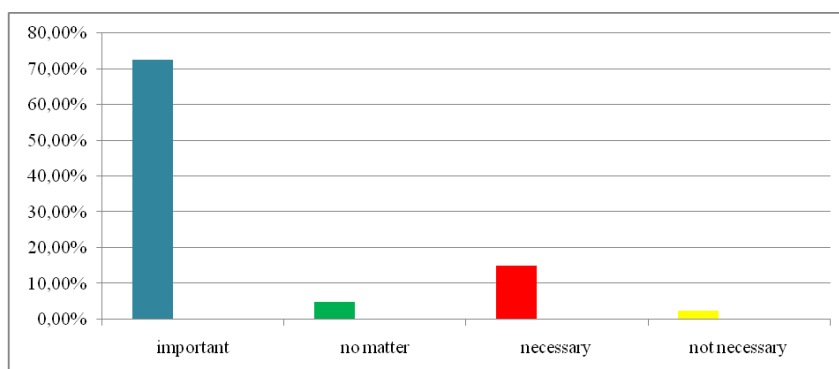
What is more, there were questions for revealing the linguistic preferences of students in the field of education, in particular, at the university during lectures and seminars, and in the search for educational materials in preparation for classes.

As we can see in Figure 1, respondents chose Russian 47.5% as a preferred language during lectures and seminars. And in second place there is English 32.5%, and then Kazakh language 15%. Students explained this by the fact that there are a lot of materials, information and more links in search engines on the Internet in Russian and English languages. As the respondents indicated, in Kazakh language they are looking for questions regarding the Kazakh culture or the Kazakh language.

To the question "what language do you want to use in your profession in the future?" respondents mostly indicated English (23), Russian (14), and Kazakh (12). Most of the respondents answered this question in the form of pairs of languages: Kazakh-Russian (15), Kazakh-English (14), Japanese-English (1), Turkish-English (4), and French-English (3). From the above information, we see that respondents prefer to use languages in pairs rather than just one language in their profession in the future.

Picture 1 – Languages that students prefer during lectures and seminars, %

Picture 2–The importance of knowledge of English and other foreign languages in the educational process, %

In Picture 2 we see that the respondents clearly emphasize the importance of knowledge of English and other foreign languages and the indicator reaches 72.5%. This indicator is very pleasing to us, since we see our youth perfectly understand the importance of knowledge of foreign languages, including English, and are actively seeking to learn new languages for themselves.

Based on the results of the preliminary online questionnaire, the following conclusions can be drawn: our respondents prefer not one specific language in the field of education (at the university, during lectures and seminars), but a couple of several languages (Kazakh-Russian-English, Kazakh-English, Russian-English, English-Turkish and so on). This is a positive result of multilingual education policy in our country. However the fact that students prefer Russian and English in preparation for classes and exams slightly reduces the status of the Kazakh language. The reason for this choice is explained as there is a huge amount of materials in Russian

and English in search engines, which are the first assistants of students.

The drawbacks of the questionnaire, as many researchers point out, is the reproduction of not language practice, but the opinion, the so-called self-report of the respondent about his own speech behavior. Therefore, we used other active methods of analysis in the process of work. Such types of questionnaires as a group questionnaire were used, which was carried out directly in one room (in the audience of the faculty at the place of study) and consisted of simultaneously filling out questionnaires by a group of students, this made it possible to ensure a full return of questionnaires. The duration of filling out the questionnaire did not exceed 30 minutes. The number of questions in the questionnaire is 8. The questionnaire contained questions of open and closed type. The subject matter of the questionnaire was questions about facts, knowledge, and prestige of languages.

At the second stage there was used interview method, during which the questions and answers

of the first stage of the experiment were clarified. The interview method was used to supplement the obtained data.

At the same time with conducting questionnaires and interviews, the observation method was used. As Belikov V.I. and Krysin L.P. note in their studies, observation plays a very important role and is one of the main ways of obtaining material in the human sciences (Krysin, Belikov, 2001: 278). The researchers used the type of included observation, since one of the authors himself is a member of the analyzed language collective.

Results and discussion

The results of the preliminary stage of the experiment led to the following conclusions: the basis for determining the type of motivation was the classic model proposed in the works of R. Gardner, W. Lambert (Gardner, Lambert, 1972: 75). As the analysis showed, graduates of the bachelor's programs of Kazakh departments choose Russian language as the next stage of study (master's degree, getting a second higher education, etc.) for the following purposes: communicate with fellows; talk with Russian-speaking relatives; learn more about Russian; communicate with people who speak this language; watch movies; read books; and be able to quickly find and process information. Based on respondents' answers, it can be concluded that the choice of the Russian language was a leading integrative motivation. The reasons for choosing English, the most frequent answers were as the following: to get a well-paid job; go abroad; travel; work in a foreign company; meet and communicate with foreigners. According to R. Gardner and W. Lambert, this type of motivation has an instrumental character which involves mastering the language for practical purposes.

Some of the students (9 people) of the first group are late subordinate Kazakh-Russian bilinguals, who turned out to be more motivated by the Russian language. All of them are 4th year students of the specialty "Foreign Language: Two Foreign Languages", most of them use the Kazakh language in the family, and at the university, in the classroom, with friends, what is more, they actively use Russian and English (specialty language) along with the Kazakh language.

Informants noted that at school age they did not need the Russian language so much as they do now, while they study a lot of scientific literature and translate texts into Kazakh. 5 informants of the first group of bilinguals would like to continue their studies at the master's degree or in another specialty in the Russian department, while 6 prefer English, the remaining 6 respondents found it difficult to answer.

If we turn to the analysis of the answers of the second group of students, then 7 respondents would like to know the Kazakh language better for the following reasons: it is the language of their homeland; this is their native language, they are ashamed that they do not speak Kazakh so well; grandparents shame them and because of ignorance, disputes arise; students in the dormitory use the Kazakh language more. The answer was fixed – who knows both Kazakh and Russian feels free and comfortable everywhere (in transport, in the market).

Students noted that it is easier for them to switch from Kazakh to English than to Russian. During the interview, the respondents included English and Kazakh words into the Russian speech (когда она сказала ... нет, как это imagine... калай еді? Да, представляла... и мн. др.). There we cannot confidently say that this is the result of a higher language competence in the English language, but we explain this process by the influence of the specialty language, as well as by the profession of this group of respondents who combine studies with part-time work in educational centers, at various courses of teaching English.

Conclusion

The results of the study led to the conclusion that the young generation of Kazakhs with a dominant Kazakh language is characterized mainly by oral linguistic abilities in Russian and, conversely, Kazakh bilinguals with a dominant Russian language – oral linguistic abilities in the Kazakh language. The noted positive attitude of informants with the first Kazakh language to further study of the Russian language and English is associated with integrative and instrumental types of motivation. Studying data on the choice of the language of instruction of bachelor's degree graduates reflects the real picture of the functioning of languages in the educational environment.

Литература

- Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социолингвистических терминов. – Астана: Арман-ПВ, 2008. – 41 с.
 E. Sapir. Language // Selected Works on Linguistics and Cultural Studies. – М., 1993. – P. 223-247.
 Тимофеев В.П. Личность и языковая среда : Учеб. пособие. – Шадринск: Б. и., 1971.
 B. Schieffelin, E. Ochs. Language Socialization // Ann. Rev. Anthropol. 1986. 15, – P. 163-191.
 В.И. Беликов, Л.П. Крысин. Социолингвистика: Учеб. пособие. – М., 2001. – 278с.
 Gardner R.C., Lambert W.E. Motivational variables in second language acquisition. // Attitudes and Motivation in Second Language Learning. – Rowley, MA: Newbury House. 1972.
 Алтынбекова О.Б. Студенческий билингвизм как фактор толерантности в молодежной среде // Научное наследие С. Аманжолова и проблемы гуманитарных наук XXI века: Мат. межд. конф. – Усть-Каменогорск, 2003. – С. 403-409.
 Концепция развития иноязычного образования Республики Казахстан.– Алматы: Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, 2006.
 Сулейменова Э.Д., Смагулова Ж.С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2005.
 Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг.
 Государственная программа функционирования и развития языков на 2011-2020 гг.
 Закон «Об образовании» от 27 июля 2007 года №319 // Казахстанская правда. – 2007. – №127. – 15 августа.
 Алтынбекова О.Б. Қазақстандағы этнотілдік үрдістер: Монография. – Алматы: Экономика, 2006. – 416 б.
 Исимбаева Г.И. Языковое самосознание и мотивация изучения языков. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – С. 165.
 The international encyclopedia of language and social interaction, Vol.2, Edited by Karen Tracy. – Oxford: John Wiley Inc., 2015. – P. 931.

References

- Altynbekova O.B. (2006) Qazaqstan daǵı́rnotıldikürdister: Monografiya [Ethnicity trends in Kazakhstan: Monograph]. Almaty: Economics, 2006. 416 p. (In Kazakh)
 Altynbekovaa O.B. (2003) Studencheskiybilingvizmkakfaktortolerantnosti v molodezhnoysrede [Student bilingualism as the factor of tolerance among youth] // Scientific heritage of S. Amanzolov and problems of the humanities in XXI century: Mat.intern. conf. Ust-Kamenogorsk, 2003. P. 403-409. (In Russian)
 Belikov V.I., Krysin L.P. (2001) Sotsiolingvistika: Ucheb. posobiye [Sociolinguistics: manual]. M., 2001. 278 p. (In Russian)
 Gardner R.C., Lambert W.E. Motivational variables in second language acquisition. Attitudes and Motivation in Second Language Learning. Rowley, MA: Newbury House. 1972.
 GosudarstvennayaprogrammarazvitiyaobrazovaniyaRespubliki Kazakhstan na 2011-2020 gg. [The state program of development of education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020]. (In Russian)
 Gosudarstvennayaprogrammafunktsionirovaniyai razvitiyazykovna 2011-2020 gg. [The state program of development and functioning of languages for 2011-2020]. (In Russian)
 Isimbayeva G.I. (2005) Yazykovoyesamosoznaniyeimotivatsiyaizucheniyazykov [Linguistic identity and motivation for learning languages]. Almaty: Kazakh university, 2005. P. 165. (In Russian)
 Kontseptsiyarazvitiyai noyazychnogoobrazovaniyaRespubliki Kazakhstan (2006) [The concept of development of foreign language education of the Republic of Kazakhstan]. Almaty: Abylaikhan Kazakh University of International relations and world languages, 2006. (In Russian)
 Sapir E. Language. Selected Works on Linguistics and Cultural Studies. M., 1993. P. 223-247.
 Schieffelin B., Ochs E. Language Socialization. Ann. Rev. Anthropol. 1986. 15, P. 163-191
 Suleymenova E.D., ShaymerdenovaN.Zh. (2008) Slovar' sotsiolingvisticheskikhterminov [The definitions of sociolinguistic terms]. Astana: Arman-PV, 2008. 41 p. (In Russian)
 Suleymenova E.D., SmagulovaZh.S. (2005) Yazykovayasituatsiyai yazykovoyeplanirovaniye v Kazakhstane [Language situation and language planning in Kazakhstan]. Almaty: Kazakh university, 2005. (In Russian)
 The international encyclopedia of language and social interaction, Vol.2, Edited by Karen Tracy. Oxford: John Wiley Inc., 2015. P. 931.
 Timofeyev V.P. (1971) Lichnost' yazykovayasreda: Ucheb. posobiye [Identity and language environment: manual]. Shadrinsk, 1971 (In Russian)
 Zakon "Ob obrazovanii" (2007) [The law "About education"] from 27 July 2007, №319. Kazakhstan truth, 2007. №127. 15 august. (In Russian)

¹B. Sagyndykuly , ²B. Kulzhanova , ³A. Zhuzbayeva , ⁴N.B. Pyassova ,

¹ Doctor of Science, Professor, ² Candidate of Science, ³ doctoral student, ⁴ doctoral student
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail:berikbay.sagyndykuly@mail.ru; bahit777@mail.ru; ar-aika@mail.ru

PHONO-MORPHO-SEMANTIC DEVELOPMENT OF NAMES ASSOCIATED WITH THE HUMAN BODY

Abstract. The article is about the ancient Turkic languages. Ancient words are the earliest words that came into being with him since the creation of mankind. From the time the first people came into existence, they referred to things that are common in everyday life. However, any of the words we use today are not part of the original language. The reason is that language enriches with the help of loan words in the context of historical development.

Language is a dynamic phenomenon. In the process of development, words are semantically interconnected, although they undergo some changes. Only the outward form of words tends to change. It is the duty of the philologist to identify these changes. The laws of economy of linguistic means that were discovered in recent years, the fusion phenomena, and the discovery of the sound of voices and loud voices helped to determine the cause of change in ancient words. As a result of the discoveries, it was possible to analyze any ancient word in Turkic languages. In the process of research exact examples have been taken from Kipchak group of Turkic languages i.e. Kazakh and Karakalpak languages, from the Karluk group of Turkic languages Uzbek, Uighur as well as Oguz group of Turkic languages i.e. Turkmen, Azerbaijan languages. This article refers to the names of body parts.

The article gives a lot of information to young scientists who are studying language history. It deals with the theoretical problems of comparative Turkology and the ways how to apply them in practice.

Key words: Turkic languages, laws, sounds, phonetic variants, related languages, allophone, audio interchange, conformity.

¹Б. Сағындықұлы, ²Б. Құлжанова, ³А. Жүзбаева, ⁴Н.Б. Ильясова,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
¹профессоры, ф. ф. д., ²доценті, ф. ф. к., ³докторанты, ⁴докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail:berikbay.sagyndykuly@mail.ru; bahit777@mail.ru; ar-aika@mail.ru

Адамның дене мүшелеріне байланысты атаулардың фоно-морфо-семантикалық дамуы

Аңдатпа. Мақалада түркі тілдеріндегі байырғы сөздер туралы айтылады. Байырғы сөздер дегеніміз адамзат пайда болғаннан бастап онымен бірге дүниеге келген ең алғашқы сөздер. Алғашқы адамдар пайда болғаннан бастап күнделікті тұрмыста қолданылатын заттарға атау беріп отырған. Алайда, қазіргі қолданып жүрген кез келген сөзіміз байырғы сөздердің қатарына жатпайтыны анық. Себебі, тіл тарихи даму барысында кірме сөздермен де толыққанын жоққа шығаруға болмайды.

Тіл – динамикалық құбылыс. Даму барысында сөздер әртүрлі өзгерістерге ұшырағанымен, өзара семантикалық байланыста болады. Сөздердің тек сыртқы бейнесі өзгеріп қала береді. Ол өзгерістерді анықтап білу – этимологтың міндеті. Кейінгі жылдары ашылған үнемдеу заңдылықтары, фузиялық құбылыстар мен дауысты және дауыссыз дыбыстардың түпкітектерінің ашылуы байырғы сөздердің өзгеру себебін анықтауға көп көмегін тигізді. Ашылған жаңалықтардың нәтижесінде түркі тілдеріндегі кез келген байырғы сөзді талдауға мүмкіндік туды. Зерттеу барысында түркі тілдерінің қыпшақ тобынан қазақ және қарақалпақ тілдері, қарлұқ тобынан өзбек, ұйғыр және оғыз тобынан түркімен, әзірбайжан тілдерінен нақты мысалдар алынды. Бұл ғылыми мақалада дене мүшелеріне қатысты атаулар сөз болады.

Мақала тіл тарихын зерттеумен айналысып жүрген жас ғалымдарға көптеген ақпарат береді. Сонымен қатар, салыстырмалы түркологияның теориялық мәселелері жан-жақты сөз болып, практикада қалай қолдану керектігі көрсетіледі.

Түйін сөздер: түркі тілдері, заңдылықтар, дыбыстардың түпкітегі, фонетикалық варианттар, туыс тілдер, аллофон, дыбыстық алмасулар, сәйкестіктер.

¹Б. Сагындыкулы, ²Б. Құлжанова, ³А. Жузбаева, ⁴Н.Б. Ильясова,
¹ д. ф. н. профессор, ² к. ф. н. доцент, ³ докторант, ⁴ докторант,
 Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
 e-mail: berikbay.sagyndykuly@mail.ru; bahit777@mail.ru; ar-aika@mail.ru

Фоно-морфо-семантическое развитие названий, связанных с членами тела человека

Аннотация. В статье говорится о исконных словах в тюркских языках. Исконные слова – это первые слова, которые появились в самом языке с момента его образования и человечества. С появлением первых людей присваивали названия предметов повседневного быта. Однако, очевидно, что любое действующее слово не относится к числу исконных слов, так как язык в историческом развитии пополнился заимствованными словами.

Язык – динамическое явление. В процессе развития слова претерпели различные изменения, но находятся в семантической связи между собой. Только внешняя форма слов меняется. Это задача этимолога – выявить изменения. Раскрываемые в последующие годы закономерности экономии, фузионные явления и раскрытие архетипов гласных и согласных звуков помогли выявить причину изменения исконных слов. В результате открытия появилась возможность проанализировать любые исконные слова в тюркских языках. В ходе исследования были получены конкретные примеры из группы кыпчакско-тюркских языков (казахский и каракалпакский языки), карлукско-тюркских языков (узбекский и уйгурские языки) и огузско-тюркских языков (азербайджанский и туркменский языки). В этой научной статье рассматриваются названия, относящиеся к членам тела.

Статья полезна молодым ученым, занимающимся изучением истории языка, теоретической проблемой и практикой сравнительной тюркологии.

Ключевые слова: тюркские языки, закономерности, архетип звуков, фонетические варианты, родственные языки, аллофон, звуковой обмен, соответствие.

Introduction

In the historical development of the Turkic language lexicon, the words form mutual phono-morpho-semantic fields. As the language is a dynamic phenomenon, words undergo some changes and can have not only a new form but also may gain a new meaning. Such changes can only be determined by comparing related languages with each other.

A philologist who knows the laws of languages can answer any question concerning the changes in any word in a language. The work of the Soviet Turkologists has been further developed by Kazakhstani scientists. Many laws have been discovered and new theories have been born. These include law of language means economy, fusion phenomena, and disclosure of voice and voices. This article deals with the names of body parts in Turkic languages.

Experiment

Ass is the part of the body of a man or an animal from the thigh to the knee. (KTTS., 2008:157)

The thigh is the part of the leg of a man or a person till the knee. (KTTS., 2008:706)

The ancient variants and forms of words ‘bu:t’ and ‘sa:n’ in the Turkic languages. (ESTYA., 1978: 189)

Languages	But	san
Kazakh	-	san
Karakalpak	-	san
Uzbek	-	son
Uigur	-	san
Tukmen	but	-
Azerbaijan	bud	-

From this table it is possible to notice that while the languages from Kipchak and Karlyk group of Turkic languages use the word “san”, the Oguz group uses the word ‘but’. However, it can be found out that though these words have the same phonetic variants when they are pronounced, they have semantically a new meaning. For example, according to N. Bassakov the word “but” in Altay, Kirghiz, Tuvalu and Uyghur languages, used in the meaning “leg”, but in the Kazakh and Turkish, languages it has the meaning “thigh”, and in the Yakut language it means ‘thigh’. Apparently, the same we can say about the word ‘san’ which we are dealing with, for example in the Tatar language, it means ‘the thigh of the animal’ (SIGTYA, 1962: 5)

The pronunciation of the phoneme ‘a’ as ‘o’ is a common phenomenon in the Uzbek language, so we think the fact that the word “san” is pronounced as ‘son’ does not require any clarification.

Synchronous development of Turkic languages is characterized by the palatalization of consonants. All consonants have been palatalized, and new, high-quality sounds b, d, g, zh, z have appeared. As all of them are used along with consonants they form matching forms. That is why it is a natural phenomenon that this word is pronounced as 'but' in one language and in other ones as 'bud'. In modern Turkic languages, t-d sounds are considered to be phonetic variants and are easily interchanged. For example, in the Kazakh language the words are tyze-dyze, tyz-dyz, tyzak-dyzak are used simultaneously. However, there is no semantic difference between them.

The eyelid is the anterior skull of the ankle above the eyeball (KTTS., 2008:443). Ancient form: *kap-yak (ancient Turkic language 'kap' means close, in ancient Uighur language: *qapak-lid).

Languages	Kabak
Kazakh	Kabak
Karakalpak	Kabak
Uzbek	Kovok
Uighur	Kapak
Turkmen	Gabak
Azerbaijan	Gapag

In the Turkic languages given in the table, the word "kabak" is used only in one meaning. Only noticeable differences are noticed in pronunciation. For example, there is a change of consonants p-b-v in the middle of the word.

Because of its similarity to acoustic-articulation nature, it is possible to change sounds p-b freely across one another. In the dialects of the Kazakh language, the words paluan-baluan, pal-bal, pyta-byta, polat-bolat, pytyn-bytyn are interchanged with each other. In Turkmen dialects pyshyr-byshyr, in the Karakalpak language pal-bal, pychak-bychak, in the Altai dialect pala-bala, pash-bash etc. (B. Sagyndykuly., 2011: 17) The fact that the consonants p-b-v is genetically related has been proved by prof. B. Sagyndykuly. B. Sagyndykuly gives exact facts from the ancient and medieval monuments in his works, and considers that these had been allophones of one phoneme at one time and that they can be easily changed among the variants.

It is rare that in the Turkmen and Azerbaijani languages of Oguz group the sound k is pronounced as 'g'. is g. B. Serebrennikov and N. Gadzhieva says that the consonant 'g' is not used at the begin-

ning of the word in the Turkic language. They say that the sound 'g' at the beginning of the word is seldom."The second one is found at the beginning of the word, which happens as a result of vocalization of 'goz' from 'koz' in the Turkmen language, 'gel' from 'kel' in the Turkish language, 'gishi' from 'kishi' in the Kumyk language etc. (B. Serebrennikov, N. Gadgiyeva., 1979: 37)

The two parts of the skull between the ear and the forehead are called temple. In the ancient Turkic language, these synonyms have different variants. Ancient form: * ceikke

Languages	Sheke	samai
Kazakh	Sheke	samai
Karakalpak	Sheke	-
Uzbek	Chakka	-
Uigur	Cheka	-
Turkmen	Chekge	-
Azerbaijan	-	kichkah

We can see that the word 'samai' is not found in other Turkic languages except Kazakh. However, the word 'samai' is pronounced as 'saamai' in the Altai languages, the Bashkir language has the variant 'hamai'. Here we would like to say about one more thing. Prof. B. Sagyndykuly believes that the consonant 's' in the Turkic languages tends to be transmitted in the form of 'h' in the Bashkir language, and he also gives a number of examples: hyir – syir, hyr – syt, haran – saran, sogys – hygysh, zhelym – hilim. G. Kiekbayev makes the following comment on the use of 'h' instead of 's': in Turkic languages: "In the phonetic affiliation of the Northern Uralo-Altaic languages, which include can Ewen, Buryat, Yakut, Bashkir and Baltic-Finnish languages are characterized by the transition of the old (s) into the laryngeal sound 'h' at the beginning of the word and in the middle between two vowels. (G. Kiekbayev., 1972: 15) G. According to Kiekbayev, pronouncing the consonant 's' with the laryngeal sound 'h' is related to the law of crowding out words.

Sheke-chakka-cheka-cheke. Here we see that the sounds k/g in the Uzbek and Turkmen languages have been weakened, compacted and degraded in other languages. Baskakov states that in the ancient Azerbaijani language the words 'samai, sheke' are called 'kichkah' (in the Persian language 'gizhgah') by referring to the B.V. Miller's Paris-Russian Dictionary published in 1953. (SIGTYA, 1962: 8)

Results and discussion

Zhelke – 1) The bottom of the skull, on the hinge. 2) Fibrous collagen tissue in the neck. Old Form: * jelka

Languages	zhelke	kezhege
Kazakh	zhelke	kezhege
Karakalpak	zhelke	-
Uzbek	-	-
Uigur	ielka	-
Turkmen	-	-
Azerbaijan	-	peisar

In the etymological dictionary of the Turkic languages, we see that the word ‘zhelke’ has a few meanings. This word is used in the Kyrgyz, Kazakh, Karakalpak, Nogai and Tatar languages in the form of a back of the head of a person, and in Tatar and Uzbek dialects it has the meaning ‘shoulder’, in the Turkmen dialect it means ‘tendon’. Among all the Turkic languages, the Turkic scholars do not remain indifferent to the use of the words “kechege” in the Kazakh, Kyrgyz languages. Taking into account the fact that in the Kazakh language there is an idiom ‘my hindhead went back’, it is not difficult to understand that the words ‘kezhege’ and ‘zhelke’ are synonymous with each other. According to the forecast by G. Derfer the word ‘kezhege’ is derived from the Mongolian language. In the medieval Mongolian monuments, this lexeme gives the meaning of the “hair”, “wicked hair” and in general ‘human hair’. (ESTYA., 1989: 181)

Analyzing the origin of the words ‘zhelke/zhilka/zhelka’ M. Riesianen considers that the root of the word is ‘jal’. Although this opinion of M. Riesianen is supported by all Turkic scientists, none of them can explain the suffix – ka. Prof. B. Sagyndykuly says that the full version is ‘kan’ not –‘ka’. If we take into account the fact that in the ancient Turkic language, all names end with the letter ‘n’, the original version of the word ‘zhelke’ can be ‘zhal-kan’. Therefore, there is a semantic link between the words ‘zhelke’ and ‘zhelken’. Because in the Kazakh language there is a notion “Orphan hair”. When the child becomes an orphan, the relatives grow the hair of the child to his hindhead. It means to look after the boy with a care, a special kindness. Hence, the child does not have a supporter. And if a sailboat doesn’t have a sail, it can not go on the water. The reason for this is that the sail makes the sailboat move (KTTS., 2008:291) Therefore, we can

say that there is a common seme between the words ‘zhelke’ and ‘sail’. According to Baskakov the word ‘peisar’ can be from the Persian language.

The word ‘auyz’ is literally the body part that is used for the human and animal nutrition, the speech apparatus. Except the Chuvash and Yakut languages, in all Turkic languages it is used in the meaning ‘mouth’. Ancient form: * auyz.

Languages	auyz
Kazakh	auyz
Karakalpak	auyz
Uzbek	ogiz
Uigur	egiz
Turkmen	agyz
Azerbaijan	agyz

B. Serebrennikov and N. Gadzhieva give some examples of the correspondence of the sounds g-u: * ‘agyr’ (heavy) in the Azerbaijan language and Turkmen languages, ‘auyr’ in the Kazakh language; * ‘jag’ means ‘to fall down’, for example to snow – falls down, to rain – rain falls down’, ‘aglak’ means ‘deserted’, in the Kazakh language ‘aglak’ means ‘far away’. There are also some examples, such as ‘bagla-baila’, ‘tog-tuu’, ‘bagyr-bauyr’, ‘agyl-auyl’ (B. Serebrennikov, N. Gadgiyeva., 1979: 45-46) On this corresponding words M. Tomanov says: “The sound ‘g’ in the middle of the word has become the sound ‘u’ in the Kazakh language: agyr, agyz, bagyr, agna are pronounced in the Kazakh language as ayur, auyz, baila, auna.” (M. Tomanov., 1981: 59) However, scientist B. Sagandykuly says, “It is a mistake to say that the sounds are proportionate, because the sounds ‘g’ and ‘u’ can be interchanged. It’s considered to be just a coincidence that came from the action of the law of economy of linguistic means”. (B. Sagyndykuly., 2009: 62)

Nose is the main body part for breath and smell of the person and the animals, the respiratory organ (KTTS., 2008: 603) Ancient form: * burun. (ESTYA., 2003: 245)

languages	myryn
Kazakh	myryn
Karakalpak	myryn
Uzbek	byryn
Uigur	byryn
Turkmen	byryn
Azerbaijan	byryn

What do we see inside? In the Turkic language, the Kipchak group uses the sound ‘m’, and the Karluk and Oguz groups use the sound ‘b’. The scientist B. Sagyndykuly says: “In the ancient times, the phoneme ‘m’ was formed from the influence of the phonemes ‘b’ and ‘p’ on the phoneme ‘n’. Later, these allophones were stabilized as a result of phonological loading and joined the active phonemes. After the phoneme ‘m’ has become active, it displaced 6 consonants in some words. This is due to the fact that both ‘m’ and ‘b’ are labial sounds.

The transformation of ‘b’ into ‘m’ is a phenomenon that was before the formation of the phoneme ‘m’. (B.Sagyndykuly., 2009: 62)

Conclusion

Although the Turkic languages come from the same origin they have their own laws of self-development, phonetic, grammatical, semantic change and transformation. The above examples illustrate this development, the laws of change.

Литература

- Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, Часть 4. Лексика // Под общей редакцией Н.К. Дмитриевой, Н.А. Баскакова. Академия Наук СССР. – Москва, 1962.
- Сағындықұлы Б. Қазақ тілінің тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011.
- Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008.
- Серебренников Б., Гаджиева Н.Г. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – Баку: Maarif, 1979.
- Киекбаев Дж.Г. Введение в урало-алтайское языкознание. – Уфа, 1972.
- Этимологический словарь тюркских языков // Под общей редакцией Л.С. Левитской. – 4-том. Академия наук СССР. – Москва: Наука, 1989.
- Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. – Алматы, 1981.
- Сағындықұлы Б. Таңдамалы туындылар. – Алматы: Үш қиян, 2009.
- Этимологический словарь тюркских языков // Под общей редакцией Э.В. Севортян. – 2-том. Академия наук СССР. – Москва: Наука, 1978.
- Этимологический словарь тюркских языков // Под общей редакцией Э.Р. Тенишев. – 7-том. Академия наук СССР. – Москва: Наука, 2003.

References

- Etimologicheskii slovar' t'urkskikh yazykov 4-tom (1989). [Etymological dictionary of Turkic languages.edited by L.S.Levitskaja] Moskva: Nauka. (In Russian)
- Etimologicheskii slovar' t'urkskikh yazykov 2-tom (1978). [Etymological dictionary of Turkic languages.edited by E. V. Sevortyan] Moskva: Nauka. (In Russian)
- Etimologicheskii slovar' t'urkskikh yazykov 7-tom (2003). [Etymological dictionary of Turkic languages.edited by E. R. Tenishev] Moskva: Nauka. (In Russian)
- Issledovaniya po sravnitel'noi grammatike tyurkskikh yazykov, Chast' 4. Leksika. (1986). [Studies on the comparative grammar of Turkic languages, Part 4. Vocabulary] Moskva. (in Russian)
- Kazak tilinintusindirmesozdigi. (2008). [The explanatory dictionary of the Kazakh language./ Chief editor T.Zhanuzakov]. Almaty: Dyke-Press (In Kazakh)
- Kiekbaev J.G. (1972). Vvedenie v uralo-altaiskoeyazykoznanie [Introduction to the Ural-Altai linguistics] Ufa. (In Russian)
- Sagyndykuly B. (2009). Tandamalytuindylyar [Selected works] Almaty: Ushkiyan. (In Kazakh)
- Sagyndykuly B. (2011). Kazak tilnin tarihy [History of the Kazakh language] Almaty: Kazak universiteti. (In Kazakh)
- Serebrennikov B., Gadgiyeva N. (1979). Sravnitelnoistoricheskayagrammaticatyurkskikh yazykov [Comparative historical grammar of Turkic languages] Baku: Maarif. (In Russian)
- Tomanov M. (1981). Kazirgi kazak tilinin tarihigrammatikasy [Historical grammar of the Kazakh language] Almaty. (In Kazakh)

3-бөлім
**ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТТІ
ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ**

Section 3
**METHODS OF TEACHING LANGUAGE
AND LITERATURE**

Раздел 3
**МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

Б.К. Аязбаева ,

к. ф. н. доцент Карагандинского государственного университета
им. академика Е.А. Букетова,
Казахстан, г. Караганда, e-mail: bahit0108@mail.ru

ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ ТЕКСТА В УСЛОВИЯХ ТРЕХЪЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье отмечается важность создания соответствующей новым требованиям образовательной среды, в которой акцент делается на знании языков и умении применять полученные знания в конкретной ситуации. При этом навыки работы с текстом определяются как основополагающие и универсальные, так как актуальны в рамках каждого школьного предмета. От того, насколько текст будет адекватно соответствовать поставленным целям, зависит эффективность формирования у учащихся коммуникативных умений и навыков. В связи с этим перед учителем возникает важная задача, значимость которой заключается в правильной организации учебной деятельности по работе с учебным текстом. Результаты проведенного анализа показали значимость текстовой составляющей учебников целевых языков.

Обращается внимание на разработку предтекстовых и послетекстовых заданий учебного текста, развивающих у обучающихся привычку систематически и целенаправленно работать с текстовой информацией. В связи с этим описываются приемы и методы работы с текстом, заложенные в новых учебниках по языкам. В статье рассматривается вопрос о целенаправленной работе учителя по формированию и совершенствованию навыков самостоятельной или коллективной работы с текстом обучающего характера. Отмечается, что работа в данном направлении способствует правильному планированию и организации уроков языка по обновленному содержанию образования.

В результате исследование показало, что система текстовых упражнений, направленных на развитие речевой деятельности учащихся, стимулирует умения и навыки овладения устными и письменными формами речи для дальнейшей самостоятельной учебной деятельности. Это является важной частью совместной работы ученика и учителя на основе учебника.

Ключевые слова: школьный учебник, работа с текстом, трехязычное образование, текстовые упражнения, виды речевой деятельности.

B.K. Ayazbayeva,

Candidate of Philological Sciences, A/Professor
of E. A. Buketov Karaganda State University,
Kazakhstan, Karaganda, e-mail: bahit0108@mail.ru

Text-based language learning in terms of trilingual education

Abstract. The article notes the importance of creating an educational environment that meets the new requirements, in which the emphasis is on language skills and the ability to apply this knowledge in a particular situation. At the same time, the skills of working with text are defined as fundamental and universal, as they are relevant within the framework of each school subject. The effectiveness of the formation of students' communicative skills depends on how the text will adequately meet the goals. In this regard, an important task arises before the teacher, the significance of which lies in the proper organization of educational activities for working with educational text. At the same time, the textual component of the textbooks of the Russian, Kazakh and English languages is of great importance.

Attention is paid to the development of pre-text and post-text tasks of the educational text, which develop students' habit of systematically and purposefully working with textual information. In this regard, describes the techniques and methods of working with the text incorporated in the new textbooks on languages. The question is raised about the purposeful work of the teacher in shaping and improving the skills of independent or collective work with the text of an educational nature. It is noted that the work in this direction contributes to the proper planning and organization of language lessons on the updated content of education.

As a result of the analysis of educational material, it is concluded that the system of text exercises aimed at the development of students' speech activity should stimulate the skills and abilities to master

oral and written forms of speech for further independent educational activities. It is noted that this is an important part of student-teacher-based textbook collaboration.

Key words: School textbook, work with text, trilingual education, text exercises, types of speech activity.

Б.К. Аязбаева,

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің

доценті, ф. ф. к.,

Қазақстан, Қарағанды қ., e-mail: bahit0108@mail.ru

Үш тілде білім беру тұрғысынан тілді мәтін негізінде оқыту

Аңдатпа. Мақалада жаңа талаптарға сәйкес білім беру ортасын құру, оның ішінде тілдерді білу және алған білімді нақты жағдайда қолдана алатын біліктікке екпін қою қажет екендігі маңызды деп көрсетілген. Сонымен қатар мәтінмен жұмыс істеу дағдылары іргелі және жан-жақты деп анықталады, өйткені олар мектепте оқитын әр пән бойынша өзекті. Оқушылардың коммуникативті дағдылары мен біліктерінің қалыптасу тиімділігі мәтіннің сабақта қандай мақсатпен пайдалануымен байланысты болады. Мұндай талапқа сай қызмет істеу үшін ұстаз мәтінмен жұмыс істеуді дұрыс ұйымдастыруы керек. Бұл жұмысты өткізу барысында ағылшын, қазақ, орыс тілдерінің оқулықтарындағы мәтін жаттығуларының маңызы зор.

Оның ішінде мәтінге дейін және мәтіннен кейін берілетін тапсырмалардың құрастырылуы маңызды деп саналады. Олар оқушылардың мәтін ақпаратпен жүйелі және мақсатты бағытпен жұмыс істеуі дағдысын дамытады. Үш тілдер бойынша жаңа оқулықтар негізінде мәтінмен жұмыс істеу үшін қолданылатын педагогикалық әдіс-тәсілдердің сипаттамасы беріледі. Жаңартылған білім беру бағдарламасының ең негізгі мақсаты – білім алушылардың оқу нәтижелерін жетілдіру болып табылады. Осы бағытта мәтінмен жұмыс істеу оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытады, олардың ой-өрісін кеңейтіп, дүниетанымдық көзқарастары мен танымдық белсенділігін арттырады, біліктілікке ұмтылуды қажет етеді, яғни тұлғаны жан-жақты дамытуды жүзеге асырып, оң нәтиже береді.

Сонымен, оқушылардың сөйлеу әрекетін дамытуға бағытталған мәтін жаттығулар жүйесі келешекте өз бетінше оқу үшін ауызша және жазбаша сөйлеу түрлерін меңгеру дағдыларымен біліктерін ынталандыруын талап етуі керек. Ал бұл оқушы мен мұғалімнің бірлесіп жұмыс істеуінің маңызды бөлімі екені айтылған.

Түйін сөздер: мектеп оқулығы, мәтінмен жұмыс істеу, үштілде білім беру, мәтін жаттығулары, сөйлеу қызметінің түрлері.

Введение

В контексте модернизации разработан «Единый языковой стандарт обучения трем языкам, представляющий собой рамочный документ, который определяет общие границы обучения трем целевым языкам» (Instruktivno-metodicheskoe pis'mo, 2019: 15). Ключевым является создание соответствующей новым требованиям образовательной среды, в которой знание государственного, русского и английского языков является обязательным. Приоритетами школьного образования Республики Казахстан являются знание трех языков, функциональная грамотность, успешность обучения. Новая интегрированная образовательная программа ориентирована на развитие способностей учащихся применять знания и умения в реальной практике (Altynbekova, 2019: 28).

Определенный вклад в комплексную разработку проблем, связанных с рассмотрением текста в качестве средства обучения одному из

языков, внесли многие ученые: О.И. Москальская, Г.В. Колшанский, К. Кожевникова, О.Л. Каменская, Н.Д. Зарубина, Н.К. Венедиктова, Г.А. Золотова, А.Э. Бабайлова, С.Я. Евтушенко, О.П. Богатырева, Л.О. Рис и другие. В круг вопросов по исследуемой проблеме входят следующие аспекты: связность текста, доступность текстов как условие их понимания, функционально-семантическая характеристика учебного языкового текста, роль ремы в организации и типологии текста, изучение языковых единиц текста, развитие связной речи, формирование развивающей среды, вопросы речевой компетентности, система формирования учебных действий на основе текста, развитие всех видов речевой деятельности, обучение правописанию и пунктуации, решение воспитательных задач, формирование коммуникативных умений (Farisenkova, 2000: 217).

Вопросы, связанные с обучением русскому, казахскому, английскому языкам на основе текста, актуальны, так как они имеют интегральный

характер и тесно связаны с требованиями конкурентоспособного образования. Изменение формата образования, условие трехязычного образования, его открытость и мобильность дают основание для глубокого и всестороннего изучения исследуемой темы.

Эксперимент

Безусловно, в зарубежной и казахстанской научной литературе существуют разнообразные определения текста как основного средства обучения, акцентирующие внимание на различных аспектах понятия (Makarenko, 2000: 544). К примеру, по мнению И.Р. Гальперина, текст – это речевое произведение творческого характера, которому характерна завершенность, объективированное в виде письменного документа, литературно обработанное в соответствии с типом этого документа. Оно имеет название (заголовки) и ряд особых единиц (сверхфразовых единств), которые объединены разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи, а также определенную целенаправленность и прагматическую установку (Gal'perin, 1981: 18). Под текстом также понимается основная единица коммуникации, «ибо только в тексте разворачивается цельная конкретная коммуникация, а само общение приобретает законченный информационный акт» (Kolshanskiy, 1980: 62).

Таким образом, текст является обязательным учебным материалом, используемым для совершенствования речевой деятельности. При этом в работе над комплексным анализом текста исследователи рекомендуют руководствоваться возрастными особенностями обучающихся. Соответственно возрасту подбирается текст и составляются задания к нему. Если в 5-6 классах обучающимся предлагаются для анализа тексты в основном художественного стиля, то в 7-11 классах – это и публицистический, и научный стили речи. Для наглядности предлагается анализ обновленных учебников по языкам для 5 класса.

В учебнике русского языка и литературы (Zhanpeis, 2017: 160) можно найти текстовые упражнения под следующими рубриками: возьмите на заметку, материал для самостоятельных наблюдений, задания повышенной сложности, специальные и ситуативные задания по развитию связной речи, работа в парах, в группах, выполните задание самостоятельно и другие. Внимание уделяется и структурным составляющим

текста. С языковой стороны восприятие текста должно базироваться на микротекстах. Задача обучения поисковому, ознакомительному и изучающему чтению реализуется на наиболее характерных для стилей речи текстах различной типовой структуры. На каждом уроке целесообразно включать предтекстовые и послетекстовые задания, способствующие совершенствованию умений и навыков анализа структуры текста и разных видов чтения. Предтекстовые задания должны научить ученика пониманию слов, словосочетаний отдельных предложений в тексте; эти задания должны снять трудности на уровне понимания текста. Анализ предтекстовых и послетекстовых заданий учебника показывает, что достаточно имеется упражнений, которые формируют специальные умения: определение темы, подбор заголовка, определение типа текста, выделение композиционных частей текста, опорных слов, анализ языковых особенностей, обогащение активного словарного запаса на основе текста, поскольку текст – это сплетение, гармония форм (Levitskiy, 2005: 202). Также в учебнике имеются задания на виды речевой деятельности. Проведенный анализ упражнений по видам речевой деятельности показывает, что в учебнике достаточно заданий на чтение, слушание, говорение и письмо. Всего автором выявлено такого характера упражнений по 1-ой части – 44, по 2-ой части – 46, всего 90. При этом источниками текстов являются художественная литература, интернет, энциклопедии, книги, журналы. Содержание упражнений направлено на формирование умений определять главную мысль текста; соотносить заголовок с текстом; проводить наблюдения над структурой текста (вводная, основная, заключительная часть), развивая умение делить текст на части и понимать их последовательность. Выполнение определенных упражнений формирует у обучающихся представление о типах текста. В учебнике много упражнений на создание собственных речевых высказываний, что позволяет развивать не только устную, но и письменную речь. Создание текста предлагается на основе ряда слов, вопросов; рисунка, предложения, пословицы, продолжения текста.

В учебнике английского языка (CarolRead, 2017: 79) из 220 упражнений 86 являются текстовыми. Текстовые упражнения направлены на формирование у школьников коммуникативных умений во всех видах речевой деятельности, включение учащихся в диалог культур, развитие навыков самостоятельной работы и

самоконтроля, а также развитие речевых, интеллектуальных и познавательных способностей. Следует отметить, что каждая тема начинается с текста, затем идут вопросы по тексту и диалог для обсуждения. Почти половина упражнений предназначена для формирования у школьников коммуникативных умений по видам речевой деятельности. Многие упражнения предназначены для слушания и чтения. Ученик изучает текст по заданной тематике, потом с пониманием начинает, в большей степени самостоятельно, выполнять задания. Эта работа вырабатывает в ученике самостоятельность. Отмечается, что тексты представлены в достаточном объеме, в основном для введения определенных языковых явлений, преобладают тексты художественного стиля. По объему они небольшие, имеется большое количество диалогов. В основном диалоги отражают повседневные ситуации, например, в 23 упражнении на 21 странице, дается диалог, в котором говорится об интересах детей к спорту. На наш взгляд, такой подбор текстов объясняется тем, что возраст и знания учащихся не позволяют изучать более сложные тексты.

В учебнике казахского языка (Үермекова, 2017: 144) 208 текстовых упражнений, каждая тема в обязательном порядке включает текст, затем вопросы по данному тексту, диалог, задания для работы в тетрадах, лексические упражнения, упражнения для слушания и закрепления, домашнее задание, то есть упражнения для выполнения учеником самостоятельно в домашних условиях. На материале текстов осуществляется изучение единиц языка, грамматических форм слова. Текст выступает в качестве средства овладения письменными и устными формами речи, как в плане понимания и чтения написанного, так и в плане создания, в результате – средства формирования речевой деятельности во всех ее видах (письма, говорения, понимания, чтения).

Результаты и обсуждение

Проведенный анализ действующих учебников показал, что текст как учебный материал занимает важное место на занятиях по обучению языкам. Независимо от языка: русского, казахского, английского – текст как необходимый дидактический материал позволяет создать оптимальные условия не только для обучения учащихся, но и их воспитания. Без использования учебного текста затруднительно создание обстановки, побуждающей школьников к деятельности.

Таким образом, дидактический материал в виде текста является реальной, содержательной основой учебного занятия. От того, насколько он будет адекватно соответствовать поставленным целям, зависит эффективность формирования у учащихся необходимых умений и навыков. Возможно, в условиях современного обучения именно учебный текст дает возможность развитию трехязычного образования. В процессе изучения почти каждого школьного предмета так или иначе используется текст: самостоятельно прочитанный, самостоятельно подготовленный, прочитанный в виде параграфа учебника, написанный в виде эссе, устно воспроизведенный на занятии, устный развернутый ответ на поставленный вопрос, объяснение учителя, пересказ прочитанного или услышанного и многое другое. В связи с этим перед учителем возникает важная задача, значимость которой заключается в правильной организации учебной деятельности, в частности, работы с учебным текстом. Учебный текст – это обучающий текст. Он должен включать средства, которые стимулируют и мотивируют деятельность учащихся, помогая им в формировании и овладении коммуникативной компетенцией.

Очевидно, что в условиях обновленного содержания образования вопрос об использовании текста как средства обучения языку необходимо рассматривать более детально. Именно текст является фундаментом, который объединяет все элементы языка, все его единицы в стройную систему. Все языковые единицы учебного текста представляются в непринужденной ситуации общения, а значит, текст дает возможность обучающимся употреблять их в самостоятельной речевой деятельности. Следовательно, текст обнаруживает новые свойства изучаемых языковых единиц и дает возможность учащимся для нового уровня познания, открывающий путь к осознанному развитию речевых умений и навыков.

Заключение

Таким образом, анализ текстовых упражнений учебников по языкам свидетельствует о их разнообразии, отличительных особенностях. При этом все задания в той или иной мере доступны для выполнения учениками 5 класса индивидуально, самостоятельно по группам или коллективно вместе с учителем. Благодаря использованию текста в обучении речи в устной и письменной форме, у учащихся вырабатыва-

ются необходимые умения и навыки, позволяющие грамотно, логично и осознанно строить грамматические конструкции, компоненты которых правильно связаны между собой. Несомненно, текст является необходимым учебным

материалом, используемым для развития речевой деятельности, в процессе которой развивается и обогащается лексический словарь учащегося, его мышление и чувство изучаемого языка.

Литература

Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина, 2019. – 457 с.

Алтынбекова О.Б., Сабитова З.К. Реализация интегрированной образовательной программы в учебнике русского языка // Вестник КазНУ. Серия филологическая. №1 (179). – Алматы: Қазак университеті, 2019. – С. 28-31.

Фарисенкова Л.В. Уровни коммуникативной компетенции в теории и на практике. – М.: изд. Гуманитарий, 2000. – 268 с.

Краткий словарь современных понятий и терминов // Сост., общ. Ред. В.А. Макаренко. – М.: Республика, 2000. – 670 с.

Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140 с.

Колшанский Г.В. Контекстная семантика. – Москва: Наука, 1980. – 150 с.

Жанпейс У.А. Русский язык и литература. Учебник для 5 класса образовательной школы с казахским языком обучения. В 2 частях. – Алматы: Атамұра, 2017. Часть 1. – 160 с.

Левицкий Ю.А. Общее языкознание. – М.: КомКнига, 2005. – 264 с.

Carol Read, Mark Ormerod Tiger time 5 // For Kazakhstan student's book. – Лондон: Macmilian Education, 2015. – 79 с.

Ермекова Т.Н. Отарбекова Ж.К., Қазақтілі: жалпыбілім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық. – Астана: Арман-ПВ баспасы, 2017. – 144 б.

References

Altynbekova O.B., Sabitova Z.K. (2019). Realizatsiya integrirovannoi obrazovatel'noi programmy v uchebnikerusskogoyazyka. [Implementation of an integrated educational program in a Russian language textbook]. VestnikKazNU, Seriyafilologicheskaya№1 (179). Almaty: Qazaquniversity. (InRussian)

Gal'perin I.R. (1981). Tekstkakob'yektlingvisticheskogoissledovaniya. [Text as an object of linguistic research]. M.: Nauka, 140 p. (In Russian)

Yermekova T.N., OtarbekovaZh.K. (2017). Qazaq tilizhalpybilimberetinmekteptin 5 synbynaarnalganoqulyq. [Kazakh language: textbook for 5-th form of secondary school]. Astana: Arman-PV baspasy, 144 p. (In Kazakh)

Zhanpeis U.A. (2017). Russkiy i literatura. Uchebnikdlya 5 klassaobrazovatel'noishkoly s kazahskimyazykomobucheniya. V 2 chastyah. [Russian language and literature. A textbook for the 5th grade of an educational school with the Kazakh language of instruction. In 2 parts]. Almaty: Atamura, Chast' 1, 160 p. (InRussian)

Kolshanskiy G.V. (1980). Kontekstnayasemantika. [Contextual semantics]. Moskva: Nauka, 150 p. (In Russian)

Carol Read, Mark Ormerod (2015). Tiger time 5 For Kazakhstan student's book, London: Macmilian Education, 79 p. (In English)

Levitskiy Yu. A. (2005). Obshcheeyazykoznanie. [General Linguistics]. M.: KomKniga, 264 p. (In Russian)

Makarenko V.A. (2000). Kratkiyslovar' sovremennyhponyatiyeterminov [A brief dictionary of modern concepts and terms]. M.:Respublika, 670 p. (InRussian)

Obosobennostyahorganizatsiiuchebno-vospitatelnogoprotsessa v organizatsiyahsrednegoobrazovaniyaRespublikiKazakhstan v 2019-2020 uchebnomgodu: Instruktivno-metodicheskoeписьмо. (2019). [On the peculiarities of the organization of the educational process in secondary education organizations of the Republic of Kazakhstan in the 2019-2020 academic year: Instructional and methodical letter]. Nur-Sultan: Natsionalnayaakademiyaobrazovaniyaim. Yi. Altyinsarina, 457 p. (In Russian)

Farisenkova L.V. (2000). Urovnikommunikativnoikompetentsii v teoriiinapraktike. [Levels of communicative competence in theory and practice]. M.: Gummanitariy, 268 p. (In Russian)

¹Б.У. Джолдасбекова , ²К.Н. Жаппаркулова , ³О.И. Александрова ,

¹д. ф. н. профессор, ²PhD докторант

Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

³к. ф. н. доцент Российский университет дружбы народов, Россия, г. Москва,

e-mail: Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz, karlygash.zhapparkul@gmail.com, Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz

ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА «НОТ ПОТАТОЕС» КАК СИСТЕМА ОЦЕНКИ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме формирования и системе оценки уровня развития мультимедийной компетентности педагогического работника. Целью исследования является рассмотрение потенциальных возможностей генеративной тестовой оболочки «HotPotatoes» (многообразные формы и методы трансляции информации, моно- и поликодовые системы коммуникации) и практическое использование диалогового режима работы (действие обучающегося → реакция «Hot Potatoes» и т.д.) как основы многомерной модели оценки формирования лингвомультимедийной компетенции будущих учителей русского языка и литературы. Методологическая концепция работы основана на совмещении методов комплексного теоретического описания и диагностического исследования методики формирования лингвомультимедийной компетентности будущих учителей русского языка и литературы средствами информационного обслуживания, в котором динамически моделируется предметное содержание профессионального труда, обеспечиваются условия трансформации учебной деятельности обучающегося в профессиональную деятельность специалиста. Использование электронных образовательных ресурсов позволяет обеспечить высокую информативную емкость материала (количественное многообразие тестов, широкий спектр функционирования, сочетание разнообразных каналов информации, гипертекстовые технологии) и способствует созданию оптимальных условий для подготовки будущих учителей русского и литературы, т.к. виртуальная среда позволяет получать такие образцы как в синхронии, так и в диахронии (архив материалов). Результаты проведенного исследования и апробация потенциальных возможностей тестовой оболочки «HotPotatoes» свидетельствуют, что предлагаемая лингвометодическая стратегия позволит обеспечить динамичное развитие мультимедийной компетентности будущих учителей русского языка и литературы как комплексного ресурса личности, который обеспечивает возможность эффективного взаимодействия в профессиональной сфере.

Ключевые слова: генеративная тестовая оболочка «HotPotatoes», лингвомультимедийная компетентность, электронные образовательные ресурсы, профессиональная деятельность.

¹B.U. Zholdasbekova, ²K.N. Zhapparkulova, ³O.I. Alexandrova,

¹Doctor of Sciences, Professor, ²doctoral student

of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

³Candidate of Philological Sciences, A/Professor of Peoples' Friendship University of Russian, Russia, Moscow,

e-mail: Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz, karlygash.zhapparkul@gmail.com, Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz

“Hot Potatoes” instrumentation as System of evaluation of the level of development of multimedia competence of future teachers of Russian language and literature

Abstract. The article is devoted to the actual problem of formation and system of assessment of the level of development of multimedia competence of a teacher. The aim of the study is to consider the potential of the generative test shell “ Hot Potatoes “(diverse forms and methods of information translation, mono-and polycode communication systems) and practical use of the dialogue mode (student action → reaction “Hot Potatoes”, etc.) as the basis of a multidimensional model of evaluation of the formation of linguistic and multimedia competence of future teachers of Russian language and literature. The methodological concept is based on combining the methods of complex theoretical descriptions and diagnostic tests methods of forming linguallumina competence of future teachers of Russian language and literature

by means of information service, which dynamically simulated subject content of professional work, provided the conditions of transformation of educational activity of the student in the professional activity of a specialist. The use of electronic educational resources allows to provide high informative capacity of the material (quantitative variety of tests, wide range of functioning, combination of various channels of information, hypertext technologies) and contributes to the creation of optimal conditions for the training of future teachers of Russian and literature, since the virtual environment allows to obtain such samples both in synchrony and in diachrony (archive of materials). The results of the study and testing of the potential of the test shell "Hot Potatoes" indicate that the proposed linguistic and methodological strategy will ensure the dynamic development of multimedia competence of future teachers of Russian language and literature as a complex resource of the individual, which provides the possibility of effective interaction in the professional sphere.

Key words: generative test shell "Hot Potatoes", linguo-multimedia competence, electronic educational resources, professional activity

¹Б.Ө. Жолдасбекова, ²Қ.Н. Жаппарқұлова, ³О.И. Александрова,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

¹ профессоры, ф. ғ. д., ²PhD докторанты, Қазақстан, Алматы қ.,

Ресей халықтар достығы университетінің ³доценті, ф. ғ. к., Ресей, Мәскеу қ.,

e-mail: Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz, karlygash.zhapparkul@gmail.com, Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz

«Hot potatoes» құралы ретінде болашақ орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерінің мультимедиалық құзыреттілігін дамыту деңгейін бағалау жүйесі

Аңдатпа. Мақала педагог қызметкердің мультимедиалық құзыреттілігін қалыптастыру мен дамыту деңгейін бағалау жүйесінің өзекті мәселесіне арналған. Зерттеудің мақсаты – «Hot Potatoes» генеративтік тест қабықшасының ықтимал мүмкіндіктерін қарастыру (Ақпаратты таратудың әр түрлі формалары мен әдістері, коммуникацияның моно- және поликодтық жүйелері) және жұмыстың диалогтық режимін іс-жүзінде қолдану (білім алушының әрекеті → «Hot Potatoes» және т.б. реакциясы) болашақ орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерінің лингвомультимедиалық құзыреттілігін қалыптастыруды бағалаудың көп өлшемді моделінің негізі ретінде қарастырылады. Жұмыстың әдіснамалық тұжырымдамасы болашақ орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерінің лингво-мәдени құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесін кешенді теориялық сипаттау және диагностикалық зерттеу әдістерін ақпараттық қызмет көрсету құралдарымен біріктіруге негізделген. Электрондық білім беру ресурстарын пайдалану материалдың жоғары ақпараттық сыйымдылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді (тесттердің сандық алуан түрлілігі, жұмыс істеуінің кең спектрі, ақпараттың әр түрлі арналарының үйлесімі, гипермәтіндік технологиялар) және болашақ орыс және әдебиет мұғалімдерін дайындау үшін оңтайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік береді, өйткені виртуалды орта мұндай үлгілерді синхронда да, диахронияда да алуға мүмкіндік береді (материалдар мұрағатынан). Жүргізілген зерттеу нәтижелері және «Hot Potatoes» тесттік бағдарлама мүмкіндіктерін апробациялау ұсынылып отырған лингвометодикалық стратегия – кәсіби салада тиімді өзара іс-қимыл мүмкіндігін қамтамасыз ететін тұлғаның кешенді ресурсы ретінде болашақ орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерінің мультимедиалық құзыреттілігін динамикалық дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: «Hot Potatoes» генеративтік тест қабығы, лингвомультимедиалық құзыреттілік, электрондық білім беру ресурстары, кәсіби қызмет.

Введение

В настоящее время основными векторами развития высшего профессионального образования является повышение качества в соответствии с требованиями обновленной программы образования, переход к активным, проектным формам работы, разработка и реализация системы образовательных ресурсов. Законом «Об образовании» Республики Казахстан утвержден принцип вариативности в создании лингвообразовательной парадигмы,

позволяющий учителям, педагогам образовательных учреждений использовать наиболее оптимальный вариант, конструировать педагогический процесс по любой модели, включая методологию электронного образования профильного вуза и частных методик по онлайн- и оффлайн-обучению в системе высшего образования (Law «on education» of the Republic of Kazakhstan, 2019:69).

Информатизация образовательного процесса педагогического вуза направлена на производство принципиально нового образова-

тельного контента (теоретико-методологических основ профессионального образования с учетом требований подготовки компетентного специалиста) и обеспечение повышения качества и количества фонда электронных оценочных средств (сетевых форм педагогического взаимодействия).

Как известно, обучение средствами информационного обслуживания в методике и дидактике определяются как синтетическая, интегральная, гуманистическая форма обучения, которые в международной терминологии получают названия E-Learning Systems (Системы электронного обучения) в их состав могут входить следующие компоненты: управление обучением, управление содержанием (контентом) обучения, подсистемы управления компетенциями для отслеживания результатов обучения, системы доставки учебных материалов «в нужное время – в нужном количестве – в нужное место», системы тестирования, интерактивная поддержка обучающей среды. В ряде работ по педагогическому менеджменту, в том числе, мониторингу в образовании, (Г.С. Ковалева, О.Е. Лебедев, В.Н. Максимова, Д.Ш. Матрос, В.А. Ясвин и другие) имеется описание тех, или иных, подходов и принципов проведения мониторинга, или же, систем контроля и оценки знаний, технологий обучения и управления качеством образования. Под мониторингом в системе «педагог – обучающийся» понимается совокупность контролирующих и диагностирующих мероприятий, обусловленных целеполаганием процесса обучения и предусматривающих в динамике уровни усвоения обучающимися материала и его корректировку (Yasvin, 2010:125).

Эксперимент

В настоящее время в КазНУ им. аль-Фараби разрабатывается методическая модель формирования лингвомультимедийной компетентности будущих учителей русского языка и литературы, базирующаяся на использовании широкого спектра традиционных и новых информационных технологий и их технических средств, которые применяются для доставки учебного материала, его самостоятельного изучения, диалогового обмена между преподавателем и обучающимся.

Модель лингвомультимедийной подготовки включает цель – воспитание личности будущего учителя русского языка и литературы, способной

извлекать, обрабатывать, продуцировать, транслировать/ретранслировать информацию в соответствии с различными коммуникативными потребностями и профессиональными особенностями ситуации общения (Bozhenkova, 2017:96). Изменение новых дискурсивных практик, условий коммуницирования и механизмов субъект-субъектного взаимодействия убеждает в необходимости учета данных экстралингвистических детерминантов:

- целостности коммуникативной и мультимедийной подготовки поликультурной личности будущих учителей русского языка и литературы;

- освоение приемов самостоятельного изучения методологии и конструирования программно-методических средств обучения, построенных на основе современных информационных технологий;

- диагностика и анализ опытно-экспериментальной работы: включение в процесс лингвомультимедийной подготовки будущих учителей русского языка и литературы блоков информационно-образовательных ресурсов (разнообразные гиперссылочные упражнения, кейсы интерактивного контроля и тестирования).

Методологическую основу исследования составили были положены как эмпирические методы (комплексный теоретический анализ, наблюдение, опорно-диагностический методы), обеспечивающие воспитание профессионально значимых качеств личности в процессе выполнения разнообразных учебных действий (К.А. Абульханова-Славская, Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн и другие ученые), так и личностно-ориентированные методы, признающие системообразующим фактором профессиональной подготовки личностное развитие субъектов обучения (наблюдение в тестовых ситуациях, психологическое моделирование и естественный эксперимент) (Leontiev, 2007:158).

Результаты и обсуждение

Для решения поставленных задач были разработаны и применены специальные средства, способы и формы учебной работы и учебной деятельности студентов:

1. Целевая, содержательная и практическая направленность подготовки бакалавров ориентированы на реализацию потенциала информационно-образовательных ресурсов в своей профессиональной деятельности, что предпола-

гает использование технологии интерактивного, контекстного обучения, при котором «на языке наук и с помощью всей системы форм, методов и средств обучения (традиционных и новых) последовательно моделируется предметное содержание будущей профессиональной деятельности студентов» (Muromtsev, 2013:79).

Одним из важных дидактических аспектов методики формирования лингвомультимедийной компетентности будущего учителя русского языка и литературы является концепция контекстного обучения средствами информацион-

ного обслуживания, в котором динамически моделируется предметное содержание профессионального труда, тем самым обеспечиваются условия трансформации учебной деятельности обучающегося в профессиональную деятельность специалиста. В соответствии с ней «усвоение содержания обучения осуществляется не путем простой передачи студенту информации, а в процессе его собственной, внутренне мотивированной активности, направленной на предметы и явления окружающего мира» (Verbitsky, 2005:169).

Рисунок 1 – Ведущие формы деятельности в процессе профессиональной подготовки

Аспекты профессиональной подготовки	Содержание деятельности
1-й этап обучения – учебная деятельность	
Академическое (теоретическое) обучение (лекции, семинары)	Трансляция и усвоение информации
2-й этап обучения – квазипрофессиональная деятельность	
Теоретическое обучение с элементами практики: технологии имитационного (симуляционного) обучения, образовательные проекты, моделирование, кейсы контроля сформированности компетенций	Структурирование целостных фрагментов педагогической деятельности (предметно-ролевое содержание и сетевое взаимодействие)
3-й этап обучения – учебно-профессиональная деятельность	
Педагогическая практика, учебно-исследовательская работа	Практическая деятельность, соответствующая требованиям профессиональных стандартов и порядкам (правилам) оказания образовательных услуг: «готовность и способность» и опыт проявления совокупности лингвомультимедийных компетенций в межкультурной коммуникации

2. Использование в обучении специально выстроенной системы работы (содержащей профессионально-ориентированные учебные задания и дополнительный онлайн-контент), направленной на формирование осознанности студентами связей между изученным теоретическим лингвистическим материалом и методами освоения содержания образования, а также на понимание того, какие методы и формы (виды) деятельности должны применяться при возникновении и решении задач в будущей профессиональной области (Zimnaya, 2009:57).

3. Организация опытно-педагогической работы, направленной на обеспечение достоверной оценки результатов обучения с помощью (диалогового) режима работы (действие обучающегося → реакция «HotPotatoes» и т.д.), выполнение которых способствует формированию совокуп-

ности лингвомультимедийных компетенций в межкультурной коммуникации.

«HotPotatoes», являясь новым универсальным средством обучения, приобретает большую значимость как продукт когнитивно-интеллектуального направления лингводидактики и характеризуется совокупностью условий, способствующих возникновению и развитию информационно-учебного взаимодействия между обучаемым, преподавателем и средствами генеративной программной оболочки.

Одним из важных аспектов в целенаправленной опытно-педагогической работе, направленной на оценивание уровня развития мультимедийной компетентности будущих учителей русского языка и литературы, является выделение ряда критериев, с помощью которых проводилось тестирование студентов

на экспериментальном этапе исследования: содержательный и процессуальный компонент подготовки будущих учителей (подбор форм работы, технологичность); содержание и качество преподаваемых дисциплин базового цикла (причинно-следственные связи); формирование мотивов и потребностей педагогической деятельности (управление собственным развитием); осознание значимости будущей профессии учителя русского языка и литературы (Polat, 2002: 120).

Как известно, структура «HotPotatoes» состоит из блока субоболочек, каждая из которых предназначена для создания определенных типов упражнений: «JCloze» – заполнение пропусков, «JQuize» – вопросы с множественным выбором ответа, «JMatch» – установление соответствий, «JMix» – восстановление последовательности, «JCross» – кроссворд. Отдельно стоящий блок «TheMacher» представляет собой оболочку для объединения созданных типов упражнений в единую обучающую программу.

По своим существенным характеристикам данная оболочка позволяет выстроить индивидуальную траекторию обучения, редактировать систему упражнений, в зависимости от методической целеустановки конкретного преподавателя, осуществлять обмен опытом разработки и использования образовательного контента, что будет способствовать повышению уровня подготовки будущих учителей русского языка и литературы.

Использование «HotPotatoes» в образовательном процессе дает возможность каждому обучающемуся (будущему педагогу) оценить в динамике уровень усвоения учебного материала, сокращает количество и последствия педагогических ошибок (которые могут быть определены, обсуждены и исправлены), что повышает эффективность обучения в реальности.

Обратимся к функциональным возможностям оболочки «JCloze», которая предназначена для создания упражнений на восстановление пропусков, ввод производится с клавиатуры.

Проверяемая компетенция - информационно-поисковая компетентность

Gap-fill exercise

Fill in all the gaps, then press "Check" to check your answers. Use the "Hint" button to get a free letter if an answer is giving you trouble. You can also click on the "[?]" button to get a clue. Note that you will lose points if you ask for hints or clues!

Эффективное использование информационно-образовательной среды предполагает , наличие программно-аппаратных средств, наличие подключения образовательного учреждения к сети Интернет, наличие служб поддержки ИКТ.

Рисунок 2 – Задание на проверку сформированности информационно-поисковой компетентности

Такой тип упражнений представляет собой широкий круг возможностей диагностики мотивационного компонента подготовки будущих учителей (на рисунке мы видим задания, в которых необходимо указать особенности эффективного использования информационно-образовательной среды): обучающийся должен ввести с помощью клавиатуры правильные варианты.

Данный тип упражнений является управляемой системой (есть возможность ограничить время выполнения задания). Обеспечить повышение качества оценки и количество фонда взаимодействия возможно функцией «Помощь», т.е. введения варианта альтернативного ответа (информативный комментарий или наводящий вопрос), на рисунке эта функция выражена знаком вопроса.

В ходе выполнения задания обучающийся может воспользоваться подсказкой. Для этого обучающийся должен поставить курсор на место предполагаемого ответа и нажать на кнопку «Подсказка». Программа выводит правильный вариант ответа побуквенно.

После выполнения задания обучающийся должен нажать на кнопку «проверить». Программа даст свою оценку правильности выполненного задания в процентах.

По аналогии с упражнениями на восстановление пропусков, можно конструировать следующие виды заданий:

- вставьте недостающие слова;
- вставьте подходящий глагол (универсальные учебные действия: «выделять», «называть», «читать», «описывать», «объяснять», «формали-

зовать», «моделировать», «создавать», «оценивать», «корректировать», «использовать», «прогнозировать».

– вставьте пропущенные символы (задачи, связанные с визуализацией учебно-языкового материала).

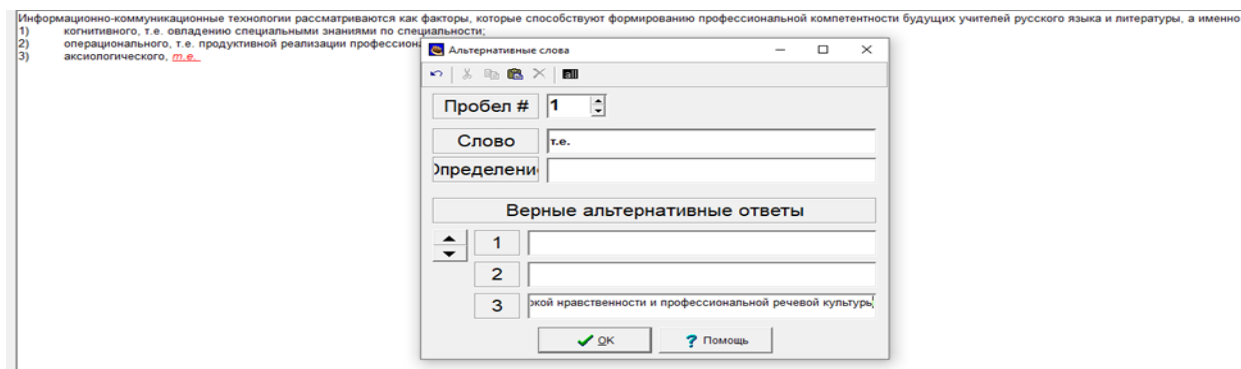

Рисунок 3 – Альтернативные ответы

Особое место в разработке прикладных аспектов интересующей нас проблемы, занимает теория поэтапного формирования действия П.Я. Гальперина. Так, согласно ей, формирование действия проходит ряд этапов: от действий с материальными объектами, через действия на уровне внешней речи, к действиям в уме. Эта последовательность определяет структуру и содержание заданий, и необходимость разработки наряду с виртуальным материальным компонентом. Выделяемые параметры качественного выполнения формируемого действия (обобщенность, сокращенность, полнота освоения) задают ориентиры для разработки системы заданий, специфики помощи, подходов к оцениванию результатов работы обучающегося и пр. С технической точки зрения компьютерная программа, с помощью которой реализуется «HotPotatoes», может быть представлена как единство трех основных компонентов: структуры, алгоритмов и графического интерфейса. В рамках настоящего исследования особый интерес для нас представляет графический интерфейс программы, поскольку именно его «видит» пользователь; он обеспечивает функциональность продукта и определяет, насколько комфортно будет студенту и преподавателю при работе с генеративной программной оболочкой.

Рассмотрим лингводидактические возможности субоболочки «Quise».

В среде данной оболочки можно создавать несколько типов упражнений:

- многокомпонентная альтернатива;
- короткий ответ;
- многокомпонентный выбор;
- гибридные.

В данном типе упражнений (многокомпонентная альтернатива) обучающимся предлагается выбрать один из предложенных вариантов ответа → затем программа комментирует ответ. Ресурс позволяет обучающимся выбирать ответ до получения верного результата: каждый неправильный ответ программа фиксирует и вычитает баллы сначала из выполняемого этапа, а затем из общего массива вопросов.

При создании упражнения «Короткий ответ» методист может ввести бесконечное количество альтернативных ответов. Каждый ответ имеет свой комментарий. Верным может восприниматься один или два варианта, если они синонимичны.

В данном задании принимается правильный ответ, выставляется оценка и указывается, с какого раза обучающийся нашёл верный вариант. Процентное выражение будет тем выше, чем меньше ошибок сделал отвечающий.

Оболочка «Match» способна обеспечить создание упражнений, в которых нужно найти соответствие (дефиницию), и предполагает разработку заданий, например, на перевод слов (в левой колонке находится ряд слов, которым нужно подобрать соответствующие или из выпадающего меню).

Проверяемая компетенция - технологичность
Quiz

[Show all questions](#)

1 / 3 =>

Насколько Вы хорошо владеете информационными технологиями

A. ? Word, excel, PowerPoint

B. ? ЭОР, Kahoot LearningApps

C. ? Видеоуроки

D. ? всё вышеперечисленное

Index =>

Рисунок 4 – Многокомпонентная альтернатива

Index =>

Проверяемая компетенция - технологичность
Quiz

Your score is 100%.
Questions completed so far: 2/3.

[Show all questions](#)

<= 2 / 3 =>

Каким методам обучения Вы отдаете предпочтения на занятиях

A. ? словесные

B. ? наглядные

C. ? практические

D. :-| использую все в зависимости от учебно-языкового материала

Index =>

Рисунок 5 – Оценка за короткий ответ

Виды (этапы) учебной деятельности
Matching exercise

Match the items on the right to the items on the left.

Check

Эмпирическая

??? абстрагирование от конкретности (поиск алгоритма преобразования модели для решения поставленной задачи, привлечение имеющихся знаний).
преобразование модели по избранному алгоритму
использование психолого-аппаратных приемов, направленных на привлечение внимания обучающегося к анализируемому языковому явлению – изображение главного объекта более ярким цветом, изменение размер
закрепление умения в подобных ситуациях

ситуации

Репродуктивная деятельность по преобразованию модели и получению новых знаний: ???

Практическая деятельность, связанная с отработкой навыка ???

Check

Рисунок 6 – Упражнение на соответствие слов (из выпадающего меню)

Упражнение имеет широкий потенциал для создания различных типов упражнений: А) предполагает вариант размещения в левой колонке рисунков, а в правой терминов, частей учебно-научного текста и т.д.(подобные типы упражнений могут реализовываться методом «drag-and-drop» – «перетащи и брось»); Б) упражнений на аудирование, где вместо рисунков внедрить звуковые реализации (при нажатии на значок программа произносит слово или словосочетание, обучающийся должен выбрать соответствующую лексическую единицу или выражение).

В среде субоболочки «JMix» появляется возможность создавать вариативные упражнения, которые способствуют приобретению устойчивых знаний структуры языкового явления (его существенных признаков и отношений); синтаксических единиц и текста.

Задание 1 – Прочитайте текст и постройте предложение

Учебно-научный текст	Предложения с хаотичным порядком слов

Графический интерфейс является системой средств взаимодействия пользователя с программой, представленной графическими объектами, выполненными в виде общепринятых указателей (кнопок, стрелочек, пиктограмм и пр.). Система взаимодействия с ними пользователя произвольна и предполагает использование мыши, тачпада, графического планшета, клавиатуры и пр. Также на сенсорных экранах пользователь может работать рукой или цифровыми чернилами с помощью пера. Разнообразие технических решений позволяет индивидуализировать организацию учебно-языковой работы с программой «JMix».

Субоболочка оболочка «JCross» предназначена для составления учебного интерактивного лингвистического кроссворда, обучающих игр (перевод слов). Подобный тип упражнений может использоваться на занятии в качестве интеллектуальной паузы.

Самым важным, с нашей точки зрения, для лингводидактического процесса в целом оказывается видоизменение коммуникативного поля, которое обуславливает переструктурирование психокогнитивной структуры субъектов обучения – от увеличения скорости аналитико-синтетических и классификационных операций, расширения поля сериации до существенной активизации зрительного

анализатора, появления новых динамических стереотипов: аудиовизуальные возможности генеративной оболочки «HotPotatoes» являются базой для создания информационно-предметной среды и развития тестовой технологии контроля уровня обученности студентов, корректировки образовательной деятельности обучающихся, удовлетворения их личных и профессиональных интересов и потребностей (так как любое из приведенных выше упражнений может сопровождаться звуковым и видеорядом).

Такая методическая модель формирования лингвомультимедийной компетентности будущих учителей русского языка и литературы, базирующаяся на использовании широкого спектра традиционных и новых информационных технологий позволит студентам стать субъектами образовательного процесса, обеспечить достоверную оценку результатов обучения, определить собственный потенциал.

Заключение

Использование информационно-коммуникационных технологий при подготовке будущих учителей русского языка и литературы имеет не только общедидактическую значимость, связанную с реализацией принципов воспитания, мотивацией, интенсификацией, оптимизацией учебно-воспитательного процесса, но и приобретает принципиальное значение, поскольку без создания и использования современных комплексных универсальных программных средств обучения лингводидактика не может решить ряд важнейших задач, связанных с формированием (и измерением) мультимедийной компетенции будущих педагогических работников.

Соблюдение названных условий, определяющих лингвометодический вектор реализации субъектно-ориентированной образовательной технологии, организации обучения с применением массовых открытых онлайн-курсов, переход к разнообразным формам презентации и контроля материала, разработки и реализации сетевых образовательных программ, позволит, с нашей точки зрения, выработать и развить у будущих учителей русского языка и литературы вместе с усвоением учебной информации новые навыки и умения, проявляющиеся в способности интегрировать полученные знания, контекстуально применять, а значит, овладеть компетенциями, необходимыми как для межличностного диалога, так и для будущей профессии.

Литературы

- Закон «Об образовании» Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями). – Астана: Акорда, 2019. – 235 с.
- Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – Москва.: Смысл, 2010. – 365 с.
- Боженкова Р.К., Боженкова Н.А. Лингвокультурологическая стратегия формирования полилингвальной и поликультурной личности инофона на завершающем этапе обучения РКИ // Научные исследования и разработки. Современная коммуникативистика. – 2017. – Т. 6. – № 5 (30). – С. 52–56.
- Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии: учебное пособие / под ред. Д.А. Леонтьева, Е.Е. Соколовой. 4-е изд. Москва.: Смысл, 2007. – 511 с.
- Муромцев А.Н. Электронное обучение как форма дистанционного образования // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XXXIII междунар. науч.-практ. конф. № 10(34). – Новосибирск: СибАК, 2013.
- Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособие. – Москва.: Высш. шк., 2005. – 207 с.
- Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования. – Москва: Наука, 2009.
- Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва.: Академия, 2002. – 272 с.
- Гарцов А.Д. Инструментальные средства информационных технологий в практике преподавания и изучения языка в высшей школе. – Москва: РУДН, 2004.
- Евсигнеев А.Е. Концепция развития тестовой технологии контроля уровня обученности студентов в системе профессионального образования. – Москва, 2004.

References

- Bozhenkova R.K. Bozhenkova N. A. (2017). Lingvokul'turologicheskaya strategy formirovaniyapolilingval'niyopolikul'turniy nofonanazavershaychymetapobuchenya RKI [Linguistic and cultural strategy for the formation of the polylingual and polycultural personality of foreign students at the final stage of training as a foreign language] Scientific research and development. Modern communication studies. Vol. 6. No. 5 (30). P. 52-56. (In Russian)
- Verbitsky A.A.(2005).Aktivnoeobuchenye v vyscheyshcole: kontekstnyy podhod, metod [Active training in higher school: contextual approach: method]. benefit. M. No. SHK., 207 p.(In Russian)
- Evsigneev A.E.(2004).Konsepsyarazvitiyatestovoytehnologykontrolyaurovnyaobuchennostystudentov v systemeprofessional' nogoobrazovanya [The Concept of development of test technology of control of level of training of students in system of professional education]. Moscow, 254 p.(In Russian)
- Hartsov A.D. (2004).Instrumental'nayasredstvainformacionnyhtehnology v praktikeprepodavanya I izucheneyazyka v vyssheyshkole[Instrumental means of information technologies in the practice of teaching and learning the language in higher school]. Moscow: RUDN. 200p.(In Russian)
- Law (2019).ZakonobobrazovanyPespublyky Kazakhstan[“On education” of the Republic of Kazakhstan (as amended)]. Astana, Akorda, (In Kazakh)
- Leontiev A.N.(2007).Leksiypoobsheypsihology [Lectures on General psychology: textbook]ed. D.A. Leontiev, E. E. Sokolova. 4th ed., erased. Moscow: Smysl, 511p. (In Russian)
- Muromtsev A. N. (2013). Elektronnyeobuchenyekak forma distansionnogoobrazovanya [E-learning as a form of distance education]. Personality, family and society: issues of pedagogy and psychology: sat. St. on mater. XXXIII international. science.-pract. Conf. No. 10 (34). Novosibirsk: Sibak, p.78-79. (In Russian)
- Polat E. S. (2002). Novyepedagogicheskyyeiinformacionnyetehnology v systemeobrazovanya [New pedagogical and information technologies in the education system] Moscow: Akademiya., 272 p.(In Russian)
- Zimnaya I. A. (2009). Kluchevye kompentensy – novayaparadygmarezul'tatasovremennogoobrazovanya [Key competences – a new paradigm of the result of modern education]. Moscow: Nauka, 235 p. (In Russian)
- Yasvin V. A. (2010). Obazovatel'nayasreda: otmodelyrovanya k proektyrovanyu. [Educational environment: from modeling to design]. Moscow. Smysl, 365p.(In Russian)

З.Ш. Ерназарова ,

КИМЭП Университетінің профессоры, ф. ф. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ezauresh@kimep.kz

ЕТІСТІКТІҢ ПОЛИФУНКЦИОНАЛДЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ КАТЕГОРИЯЛАРЫНЫҢ КОГНИТИВТІ АСПЕКТІСІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілі грамматикалық құрылысында нақты орны мен мәртебесі теориялық жағынан біржақты негізделмеген полифункционалды тұйық етістік және есімше грамматикалық категориялары когнитивті аспектіде қарастырылады. Осы уақытқа дейін аталған категориялар тіл білімінде пікірталас туғызып келеді. Оның басты себебі аталған категориялардың әрі есім сөздер, әрі етістік сияқты түрленуінде жатыр. Бұл мәселе қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту үдерісінде көп қиындықтар келтіре бастады.

Әрбір тілдік форма адам танымының туындысы және нәтижесі болып табылады. Олар тіл құрылымында белгілі бір прагматикалық қажеттілікті шешу мақсатында пайда болады деген теорияға сүйене отырып, мақалада тұйық етістік пен есімше таным үдерісінің туындысы ретінде бағаланады. Адам танымында сырттан алынған ақпаратты талдау, саралау сияқты когнитивті процестер жүреді деген тұжырымды басшылыққа алу полифункционалды категориялардың қызметінің семантика-прагматикалық алғышарттарын сипаттауға мүмкіндік береді. Адамға қарым-қатынас барысында өзі білетін ақпаратты хабарлау, ақпараттарды бір-бірімен байланыстырып жинақтап беру, бағалау, түсіндіру, өз ойын жеткізу маңызды.

Полифункционалды категориялардың қызметін, түрленуін когнитивті аспектіде қарастыру олардың тілдік мәндерін түсінуге, анықтауға көмектеседі деп ойлаймыз.

Түйін сөздер: етістіктің грамматикалық категориялары, есімше, тұйық етістік, таным үдерісі, фрейм, когнитивті модель, семантика-прагматикалық аспект.

Z.Sh. Yernazarova,

Doctor of Philological Sciences, Professor of KIMEP University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: ezauresh@kimep.kz

The cognitive aspect of multifunctional grammatical category of the verb in the Kazakh language

Abstract. The article discusses the cognitive aspect of multifunctional grammatical categories of the verb since there is still no sufficiently substantiated theoretical generalization of their place in the grammatical system of the Kazakh language. As a result, the conceptual discrepancy in determining the multifunctional meaning of these forms of the verb continues to persist. This problem began to create certain difficulties in teaching the Kazakh language as a second.

Each language form reflects a certain cognitive processing of the incoming information and serves to solve pragmatic tasks. For a person it is important to inform that he knows some facts, events, was a witness to them, it is important to convey what he saw, find the relationship between the process, abstract from reality, evaluate actions.

In the article, multifunctional categories of the verb are considered in the framework of the cognitive approach to the language as cognitive activity. Cognitive processes analyze, define and structure knowledge in a hierarchical manner. The interpretation of the meaning of infinitive and participle as a result of cognitive activity of a person allows us to analyze semantic-pragmatic conditions and classify the cognitive models that underlie the functioning of these grammatical forms. We believe that this approach to language research is able to approximate the resolution of a long-standing problem of the meaning of category data since the meaning of language units is closely related to cognitive processes.

Key words: grammatical category of the verb, infinitive, cognitive activity, cognitive models, semantic-pragmatic context.

З.Ш. Ерназарова,

д. ф. н., профессор Университета КИМЭП,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: ezauresh@kimep.kz

Когнитивный аспект полифункциональных грамматических категорий глагола в казахском языке

Аннотация. В статье рассматривается когнитивный аспект полифункциональных грамматических категорий глагола, так как до сих пор отсутствует достаточно обоснованное теоретическое обобщение их места в грамматической системе казахского языка. Как следствие продолжает сохраняться концептуальная разноречивость в определении полифункционального значения этих форм глагола. Данная проблема стала создавать определенные трудности в преподавании казахского языка как второго.

Каждая языковая форма отображает определенную когнитивную обработку поступающей информации и служит для решения прагматических задач. Для человека важно сообщить, что он знает какие-то факты, события, был их свидетелем, ему важно передать, что он видел, чувствовал, каким образом он это видел, находить взаимосвязь между процессами, абстрагироваться от действительности, давать оценку действиям.

В статье полифункциональные категории глагола рассматриваются в рамках когнитивного подхода к языку как когнитивной деятельности. Когнитивные процессы анализируют, определяют и структурируют знания иерархическим образом. Толкование значения инфинитива и причастия как результат познавательной деятельности человека позволяет анализировать семантико-прагматические условия и классифицировать когнитивные модели, лежащие в основе функционирования данных грамматических форм. Мы считаем, что данный подход в исследовании языка способен приблизить разрешение давней проблемы значения данных категорий, так как значение языковых единиц тесно связано с когнитивными процессами.

Ключевые слова: грамматические категории глагола, причастие, инфинитив, познавательная деятельность, фрейм, когнитивные модели, семантика-прагматический контекст.

Кіріспе

Тіл – ұлттық ойлау моделін бейнеленейтін жүйе. Әлемнің тілдік бейнесі адам танымындағы когнитивті процестердің нәтижесінде қалыптасады. Бұл тану, талдау, ұқсату, салыстыру, анықтау, жинақтау, бағалау сияқты когнитивті процестер болып табылады. Әрине, бұл процесті толық сипаттау, көру мүмкін емес. Тілді адам ойының бейнесі дей отырып, біз таным процесін ойша тұспалдай аламыз. Таным процесінің нәтижесінде жинақталған білім қорының негізінде белгілі бір когнитивті модель жатады. Өйткені білім қорына таным әрекеттерінің негізінде сараланған, анықталған белгілер мен олардың өзара иерархиялық байланысына құрылған құрылымдық сипат тән болып келеді. Тіл мен таным үдерісі арасындағы байланысты осы тұрғыдан қарастыру тілге тән грамматикалық категорияларды да адам танымында қалыптасқан білім қорының бір түрі, адам танымының нәтижесі, оның негізінде белгілі бір когнитивті модель жатыр деп болжам жасауға мүмкіндік береді. Бұл туралы Вильгельм фон Гумбольдт «Сөз саны ұлттың таным әлемінің байлығын көрсетсе, ал тілдің грамматикалық құрылымы ойлаудың ішкі құрылымы туралы ақпарат береді», деп жазады (Humboldt, 1984:

164-180). Ғалымның пікірін бірнеше тұрғыдан сараптауға болады: біріншіден, грамматикалық категориялар таным әрекетінің ішкі құрылымын сипаттайтын жүйе, екіншіден, грамматикалық категориялар таным әрекетінің құралы болып табылады. Яғни кез келген грамматикалық категориялар таным құралы әрі таным құрылымын сипаттайтын жүйе ретінде бағалануы тиіс.

Осы болжам негізінде етістіктің полифункционалды тұйық етістік және есімше категорияларын қарастырып көрсек. Бұл екі категорияны қатар алуға негіз болатын ортақ сипат – олардың жұмсалымда бірде есім сөз сияқты түрленіп, қызмет атқаруы. Бұл – екі категорияның когнитивтік модельдері де ұқсас болуы мүмкін деген болжам жасауға итереді.

Грамматикалық категорияның когнитивті негізін зерттеуде қандай ұғым-түсініктер басшылыққа алынуы керек? Грамматикалық категориялардың қалыптасуында жатқан таным әрекетін түсіндіру ғалымдар үшін қызықты және өзекті мәселе болып табылады. Өйткені егер тіл адам танымының құралы әрі нәтижесі болатын болса, тілдік бірліктердің әрбірінің негізінде жатқан когнитивті модельдерді болжап анықтау үшін тірек ұстаным – өлшемдер керек. Бұндай өлшемдерге жалпылық сипат тән болуы тиіс. Аталған мәселе Е.И. Кубрякова, Н.Н. Болды-

рев, Е.А. Жавотинская сияқты ғалымдардың сөз табының когнитивті негізін талдауға арналған еңбектерінде көтерілді (Kubryakova, 1997; Boldyrev, 2000:50-63; Jabotinskaya, 2000:15-21).

Ғалымдардың пікірінше, сөз таптарына когнитивті тұрғыдан қарау, бағалау – адам интеллектісінде олардың алатын орнын, әлемнің концептуалды бейнесінде атқаратын қызметін анықтау болып табылады. Егер адам әлемді концептуализациялайтын болса, онда осы уақытқа дейін сөз таптары жүйесін құрастыруда басшылыққа алынатын сөздің лексикалық мағынасы шешуші даралаушы қызметке ие бола алмайды. Өйткені лексикалық мағынаны анықтап, абстракциялайтын адамның таным әрекеті, оған тән концептуализациялау, категоризациялау үдерістері. Керісінше, лексикалық мағынаға ие сөздер прототиптік, кластерлік сипатқа ие сөз таптары категориясының сүзгісінен өтетінін айтады С.А. Жаботинская (Jabotinskaya, 2000:16).

Е.С. Кубрякованың пікірі бойынша, сөз таптары категориясының пайда болуы адамның таным процесін қалыптастыратын тұрмыстық категориялармен байланысты. Бұл – барлық адамзатқа тән тұрмыстық категориялар. Таным нәтижесі тілдік бірлік ретінде формаға енгенге дейін, тілдік емес деңгейде орын алады. Таным процесі барысында әлемді категоризациялау тілдік емес деңгейде іске асады да, олар сөз таптары фреймінің қалыптасуының алғашқы дискурсивті сатысы болып табылады. Сол себепті сөз таптары фреймінің қалыптасуында әлемді танудың концептуалды негізі жатыр. Олар: бір нәрсе (зат есім), осындай (сын есім) неше? (сан есім), не істеді? (етістік) қайда? (үстеу) қалай? (үстеу) Бұндай ұғымдар сөз таптарының категориалды архитиптері болып табылады. Олар сөзге дейінгі ішкі ойлау деңгейінде көрінетін модельдер болып табылады (Kubryakova, 1997:97-101)

Грамматикалық категорияларды қалыптастырушы негіз ретінде сөз таптарын таным үдерісінің туындысы және құралы ретінде анықтаған зерттеулерге шолу жасай отырып, мына ұстанымдарды қорытындылауға болады:

- грамматикалық категориялар адам танымының жоғары деңгейі абстракциялау үдерісінің туындысы;

- грамматикалық категориялардың қалыптасуында таным әрекетінің категоризациялау қызметі жатыр. Категоризациялау адамның ұғымдар арасындағы объективті тәуелді байланысты тануынан және оны тілде грамматикалық

байланыстар – грамматикалық формалар арқылы беруінен көрінеді;

- грамматикалық категориялардың қалыптасуы, түрленуі адам танымында бар білім қоры мен сөйлеу жағдаятының шарттарымен байланысты.

Концептуализация дегеніміз әлем туралы білімнің адам танымында белгілі бір құрылым түрін – когнитивті модель түрін құрып, сақталуы болып табылады. Білімнің осындай бір жиынтығы концепт деп аталады. Концепт түрінің қалыптасуы объект туралы білімнің қорытылып, құрылымдық жүйе деңгейіне жетуімен байланысты. Бұл идея Ч. Филлмордың фреймдік семантикасы туралы теориясында (Fillmore, 1981&111-137), Дж. Лакофф пен М. Джонсонның метафоралар туралы теориясында көрініс тапқан (Lakoff, D. & Jhonson, M, 1988: 320).

Когнитивті модель теориясы ментальді кеңістік пен когнитивті модельдерден тұрады. Ментальды кеңістік дегеніміз ойлау әрекетімен, сөйлеу жағдаятымен байланысты анықталатын ойлау үдерісінің белгілі бір кезеңін сипаттау үшін керекті ұғым. Мысалы, «Қазір келемін» деп жауап беру үшін ментальді кеңістікте тыңдаушы адам, баратын орын, әрекет мақсаты, ортақ әрекет түрі, адамдар арасында қалыптасқан қарым-қатынас түрі болуы керек. Бұл ақпараттар сөйлеуші адамның ойында ментальді кеңістік құрайды. Ал сол ментальды кеңістікті құрайтын, орын алатын когнитивті модельдер – концепт түрлері бар. Олар менталды кеңістікті құрылымдарға бөледі: жоғары – төмен, бүтін-бөлшек, әдіс – мақсат. Ментальді кеңістікте пропозициялардың сипатына қарай – сценарий, скрипт, белгілер жиынтығы, таксономия, радикалды категориялар, метафоралық, метонимиялық когнитивті модельдерді анықтауға болады. Жоғарыда келтірілген сөйлесімнің тууы мүмкін ментальді кеңістікте сценарий, таксонмия когнитивті модельдері бар.

Ментальді кеңістік, когнитивті модельдер теориясын етістік категорияларына қатысты қолдану адам танымында әрекетпен байланысты орын алатын категоризациялау, концептуализация үдерістерін түсінуге көмектеседі. Өйткені етістік категорияларының нақты өмірде реалды көріністері жоқ. Оны анықтайтын – сөйлеушінің менталді кеңістігі.

Сонымен кез келген етістік категориясы адам танымында қалыптасқан ментальді кеңістікпен байланысады, грамматикалық категориялар адамның әлемді категорияларға бөлуі

негізінде пайда болды, грамматикалық категориялар қолданылуы жүйеленген білім қорының көрінуі, білім қорына құрылымдық сипат тән деген теориялық ұстанымдарды басшылыққа ала отырып, көпфункционалды есімше, тұйық етістік сияқты грамматикалық категориялардың когнитивті модельдерін анықтап көрелік.

Эксперимент

Есімше – концептуализациялау және категоризациялау үдерістерінің объектісі ретінде

Қазақ тіліндегі есімшені зерттеген еңбектерде екі түрлі пікір қалыптасқан: есімше сөйлем соңында предикат қызметінде жіктік жалғауын қабылдап, нақты – аяқталған әрекетті өткен шақты білдіреді. Сондықтан қазақ тілі ғалымдары оны бұрынғы өткен шақ деп бөледі (Мамапов, 1966: 52-54). Сонымен қатар есімшеге септік жалғаулары тіркесіп септеледі. Сөйлем құрамында есімшелі құрылымдар субъект және негізгі предикатпен анықтауыштық, толықтауыштық, пысықтауыштық мағыналық байланыста қолданылып, полипредикативті сөйлем түрлерін құрайды. Оларды қазақ тілі білімі зерттеушілері екіге бөледі. Жай сөйлем құрамындағы қолданысын есімшелі оралымдар, үйірлі мүшелер деп атау қалыптасқан. Бұндай жай сөйлемдер күрделенген жай сөйлемдер деп аталады (Esenov, 1987). Ал құрмалас сөйлем құрамында есімше предикат ретінде өзіне бағынышты сөздермен жеке интонацияға ие болып, бағынышты сөйлем қызметінде жұмсалады. Есімшенің бұл қолданысын сабақтас құрмаластың бағынышты компоненті деп атау қалыптасқан. Алайда қазақ ғалымдары арасында есімшенің жай сөйлем құрамындағы қызметі біржақты пікірді қалыптастырмай отыр. Есімшенің зат есімнің алдында келіп, анықтауыш қызметін атқаруын барлық зерттеушілер мойындайды. Өйткені есімшенің анықтауыш қызметі, анықталатын сөзбен қабыса байланысуы сөзсіз мойындалады (Shaukenov, Umirbekova, Esengazina). Б.Б. Есенғазина есімшенің жай сөйлемдегі қызметінен гөрі есімшелі оралымдардың ішкі байланысына назар аударады (Esengazina, 2014: 14-15). Ал Р.Қ. Өмірбекова есімшенің анықтауыштық қызметін қарастырады. Зерттеу жұмыстарына жасалған шолу күрделенген жай сөйлем құрамындағы есімшенің қызметі бір ғана аспектісі – есімшенің анықтауыш қызметі ғана қарастырылғанын көрсетті (Umirbekova, 2007: 11-14). Сонымен есімшеге арналған зерттеулерге

жасалған шолу оның септік жалғауын қабылдап, түрленуімен байланысты қалыптасатын мағыналық өзгерістері туралы тұжырымдардың қарастырылмайтынын анықтады. Есімше етістік категориясы бола тұра неге септеледі? Оны қалай түсіндіруге болады?

Тілдік категорияларды когнитивті аспектіде зерттеуде прототиптік көзқарас кең қолданылады. Бұл бағыттың сипаттамасы: прототиптік белгісі бір категорияның құрамына кіретін элементтердің бірдей белгілерге ие болмауымен байланысты. Бір элементтер негізгі категориялық белгілерді бойына жинақтайды. Оларды прототип деп атайды. Олар аталған категорияны анықтаушы негізгі белгі болып табылады. Ал бір элементтердің категориялық белгілері төмендеу болады. Прототип өзінің айналасына белгілері жағынан ұқсайтын екінші бір элементтерді жинақтайды. Содан категориялық жүйе қалыптасады. Прототиптік белгілер традициялық тұрғыда көрінеді. Бір категория құру үшін элементтердің бір белгісі ұқсас болуы керек.

Есімшенің қызметін, танымдағы құрылымын модельдеу. Есімшенің коммуникациядағы қызметіне семантикалық талдау жасау сөздердің лексика-семантикалық топтарын ажырату, сөздер арасындағы мағыналық байланыстың түрі, сөйлеушінің мақсаты, прототиптік белгі – предикаттық белгінің – сапалық, процессуалдық – сипатын анықтауға негізделді.

Есімшенің септелуін, анықтауыштық қызметте жұмсалуын етістіктің лексика-семантикалық топтармен байланысты қарау керек. Онсыз есімшенің анықтауыштық, толықтауыштық қызметте жұмсалуын түсіндіру мүмкін емес (оқыған адам, оқығанына өкінді, оқығанына қуанды, оқығаны дұрыс, оқығаны жөн, оқығанына жаның ашиды, оқитын адам)

Есімше сөйлем ішінде екі түрлі семантикалық белгіні бойына жинақтайды. Әрекеттік және сапалық-анықтауыштық. Белгілі бір объектінің іс-әрекеті оның белгісі ретінде танылады. Есімшенің екі түрлі сөз табының екі түрлі категорияның белгілерін бойына жинақтауының тарихи негіздемесі де бар. Есімше прототиптік белгісіне қарай шақтық, субъектілік етістік категориясына жатады. Есімше категория ретінде динамикадағы және процессуалды сипаттағы әрекеттерді бере алады. Сондықтан ол етістік категориясына жатады. Есімшенің анықтауыштық қызметте қолданылуы – адам танымы нәтижесі. Өйткені

әрекеттік белгілер объектілердің бойында болмайды. Оны танытын да, анықтайтын да, белгілейтін де адам, оның танымындағы объект туралы білім қоры. Әрекетті белгілейтін барлық етістіктер анықтауыш қызметінде жұмсалады.

Талдау барысында есімшемен тіркесетін сөздердің лексика-семантикалық сипатына, сөйлем пропозициясына тән басым семантикалық компонентке назар аударылды. Талдау қорытындысы №1 кестеде берілді.

1-кесте

	Етістіктің семантикалық топтары O(V)	Семантикалық байланыс түрі	Етістіктің семантикалық топтары P(V), модаль сөздер, есім сөздер	
Атау септік	Мектепте 10 жыл бұрын оқығандар келді	Субъект-предикаттық	Барлық жағдайда	Номинативті фрейм
Ілік септік	Айтқанның бәрі, бірі, көзі, аузы керегі, дұрысы, айыбы, сөзі, өзінде	Іріктеу Бөлшектеу нақтылау	әрекет етістіктері	Посессивтік фрейм
Барыс септік	Айтқан+ға барғанға Ойланғанға Оқығанға Күлгенге Ішкенге қарағанда	Себеп Объектілік салыстыру	Көнді, Зәру, Қалай қарайсыз, Құлақ аспау, Қарсы шығу, Кектену, Ренжу Қуану, Не жетсін, өкіну Жақсы, жаман, ұтымды	Бағалаушытық фрейм
Табыс септік	Атй+қан+ды	Объектілік бағалаушытық	Ұнату, Жақсы көру, Қолдау Дұрыстау, Жөндеу, білу	Бағалаушытық фрейм
Шығыс септік	Айтқаннан	Шығу көзі Әрекет құралы бағалаушытық	қашу, шаршау, жалығу, бас тарту, ауыру, ұйықтау, тұру, тынығу	Идентификациялық фрейм
Көмектес	Айтқанмен бірдей	Салғастыру	Болу Теңесу кабылдау	Бағалаушытық фрейм

Есімшенің әрекет – белгі қызметінің қалыптасуын сөйлемдер арасындағы деривациялық байланыстар арқылы да түсіндіруге болады.

Мысалы,

(1) Асқар университетте оқыған – жүзеге асқан әрекетті атау, өткен шақта хабарлау

(2) Университетте оқыған Асқар биыл диплом алды – орындалған әрекет субъектінің процессуалды белгісі(прототиптік белгі) қызметіне ауысты.

(3) Университетте оқығандардың ішінде Асқар білімімен көзге түсті – жалпыны (процессуалдық белгі) жекеге ажырату ішінен бірін даралау

(4) Асқардың университетте оқығанын ата-анасы қолдайды – субъектіге тән нақтыланған процессуалдық белгі ретінде бағалау объектісіне айналды.

(5) Асқардың университетте оқығанына 4 жыл болды – нақты анықталған әрекеттің мерзімдік сипаты бағаланды.

(6) Асқар университетте оқығаннан шаршады – нақты орындалған әрекет белгі екінші әрекетті тудырды.

(7) Жұмыста тәжірибе жинау – университетте оқығанмен бірдей – әрекет белгілерді салғастыру

Есімше процессуалды әрекетті білдіреді. Бұл оның прототиптік белгісі болып табылды. Сондықтан ол етістік категориясы болып есепетеді. Ал оның септеліп жұмсалуды категориялаудың нәтижесі әрекет тек танылып қоймайды. Ол заттың белгісі ретінде танылады. Есімшенің танылған, орын алған, релевантты әрекет – белгіні білдіреді. Белгі сөйлеуші адам тарапынан әртүрлі аспектіде бағаланады, ажыратылады, салыстырылады, танылады. Ал бұл байланыс түрлерін тілде септік жалғаулары жеткізеді.

Тұйық етістіктің қызметін, танымдағы құрылымын модельдеу. Тұйық етістік немесе етістіктің инфинитив формасы етістік кате-

гориялары ішіндегі қызметі жағынан күрделі түрі деп есептеуге болады. Бір жағынан тұйық етістік қимылды атап, оны субъект иесінен абстракциялайды да, зат есім сияқты түрленеді, екіншіден зат есім сияқты септеліп, көмекші етістіктермен тіркесу арқылы шынайы әрекеттің өзін атауға жақындайды. Олай дейтініміз тұйық етістік жақтық, шақтық категориялар бойынша түрленбейді. Тұйық етістік тілде жай құрылым түрінде де, күрделі құрылым түрінде де қолданылады. Оның көмекші етістіктермен тіркесіп қолдануы модальдік категориясын қалыптастырады. Мысалы, баруға болады, баруға тиіс, баруы керек, баруға тырысады, баруға ұмтылу, баруы мүмкін, баруына тура келу. Тұйық етістік сөйлемде түрленіп, аналитикалық құрылым түрінде баяндауыш қызметі атқарады. Сонымен қатар зат есім сияқты түрленуі арқылы сөйлемнің басқа мүшелерінің қызметін орындайды (бастауыш: Менің ауылда жұмыс істеуім бес жылға созылды. Менің өз ісімді бастауыма әкем көмектесті (толықтауыш). Менің бұл кітапты оқуымда бір мақсат бар (толықтауыш). Менің оқуымды әрі қарай жалғастыруға итерді (толықтауыш). Менің шетелде білім алуыммен байланысты отбасында қаржылық қиындықтар туды.

2-кесте – Тұйық етістіктің сөйлемдегі қолданысы

Лексикалық-грамматикалық сипаты	Сөйлемдегі қызметі
Ұғым атауы. Не? сұрағына жауап береді. Зат есім сияқты септеледі, тәуелденеді.	Сын есім, зат есімнен болған анықтауыш сөздермен тіркеседі. Сөйлемде толықтауыш қызметін атқарады.
Қимыл атауы. Не істеу?сұрағына жауап береді. Тәуелденеді, септеледі, модаль сөздермен байланысады.	Үстеулермен тіркеседі. Сөйлемде аналитикалық құрылымдармен тұтастықта баяндауыш қызметін атқарады

Е.С. Кубрякова тұйық етістіктің әрекет түрлерін танығаннан кейін, етістік туралы түсінікті абстракциялау арқылы қалыптасатын категория екенін айтады (Кубрякова, 1997:112-1113). Зерттеуші мақаласында «табиғи тілдің вербалды таңбаларды қолдана отырып, жаңа бірліктер қалыптастыратыны сияқты концептуалды жүйе концептілерінің негізінде жаңа концептілер дүниеге келіп, концептуалды жүйе жана фрейм-

дермен дамитынын айтады. Ғалым абстракттілі мағыналы сөздер қатарының дүниеге келуі таным үдерісіндегі екінші деңгейде өтетін когницияның тілдегі көрінісі болып табылатынына назар аударады. Яғни тұйық етістік категориясының қалыптасуы адамның өзінде бар ақпараттарды қайта талқылауының, ой елегінен өткізу, интерпретациялауының, бағалауының нәтижесі болып табылады. Тұйық етістіктің қолдануында қандай когнитивті процестер орын алады? деген сұраққа жауап іздеп көрелік:

(1) Менің мектепте жұмыс істеуіме тура келді. – әрекеттің өзін атау емес, оны екінші әрекет туғызған нәтиже ретінде көрсету.

(2) Менің мектепке баруыма болады – процесті көрсету емес, екінші бір әрекетке байланысты нәтиже ретінде рұқсатты беру

(3) Менің мектепке баруым мүмкін. Әрекетті емес, нәтиже – мүмкіндікті білдіру

(4) Менің мектепке баруым керек. – әрекетті орындаудың нәтижесі – қажеттілігін көрсету.

(5) Мектепке бару күнделікті жұмысым – әрекетті бағалау.

(6) Мектепке бару оңай/баруға оңай – әрекетті бағалау

(7) Ол кітап оқуды ұнатады(шешті,қолдады, құптады – бір әрекеттің артықшылығын көрсету, әрекет объектісін нақтылау.

(8) Абай былай деп айтқан: «Оқуды үйрен де жирен». Оның бұлай айтуына не себеп болды? –әрекетті бағалау, олардың арасындағы себеп-салдарлық байланысты анықтау.

(9) Менің атам ауылдан қалаға көшеді. Оны ауылдан көшуге не итерді?

Тұйық етістік адам танымындағы екінші деңгейлі таным әрекеттері – әрекеттің өзін танудан кейін оны басқа әрекет қатарларымен салыстыру, ұқсастықтар мен ерекшеліктерін субъективті түрде немесе қоғамда қалыптасқан стереотиптер негізінде бағалау процесінде қолданылатыны көрінеді. Тұйық етістік категориясы салыстырудың, өзара тәуелді туындаушы байланысты анықтаудың нәтижесін жеткізеді. Демек, тілдің грамматикалық құрылымында әрекеттерді бағалаудың, салыстырудың өлшемдері құрылымдық сипатқа ие білім түрінде жинақталған. Бұл білім қоры фреймдік сипатқа ие бағалау концептісін құрайды. Бағалау логика – семантикалық категория. Ол сөйлеушінің пікірімен, әлемді қабылдауымен тығыз байланысты. Әрине, жеке қабылдаудың артында белгілі бір әлеуметтік топтың көзқарасы жатады. Бағалау адам танымында қалыптасқан нормаларға сай жақсы/жаман, әдемі/әдемі емес,

дұрыс/дұрыс емес деп пайымдаудан туады. Бағалаудың аксиологиялық және рационалды түрлері бар. Тұйық етістік арқылы берілетін бағалау рационалды бағалау түрін құрайды. Өйткені тұйық етістіктің көмегімен сөйлеуші өзінің жеке байқаулары, қорытындылары негізінде пайымдау жасайды.

Нәтиже мен ойталқы

Талдаулар нәтижесінде төмендегідей қорытынды жасауға болады. Есімше – шынайы өмірде объективті түрде орын алған, нақтыланған процесті атайды. Есімшенің басты қызметі – заттың әрекетін орын алған процесс ретінде белгілеу. Есімшенің сөйлемдегі негізгі (предикат) қызметі мен сонымен байланысты туындаушы қызметтерін анықтайтын септік жалғаулары. Септік жалғаулары – әрекет-белгіні ұлттық дүниетаным құндылықтары тұрғысынан бағалауға, басқа әрекет түрлерімен салыстыруға, әрекет – белгіні идентификациялауға, бүтін және бөлшектерге бөлуге мүмкіндік беретін тілдік құрал. Есімшенің коммуникациядағы қолданысын бірнеше семантикалық топтарға ажыратуға болады. Олар: бағалаушылық, салыстыру, идентификациялау және бүтін-бөлшектік мағыналар.

Есімшенің когнитивті моделі – адам танымында шынайы өмірде орын алған әрекет белгі-таңба ретінде сақталады. Ол – орын алған, нақты процесс. Адам танымындағы ментальді кеңістік есімшемен берілген процесті таниды, қабылдайды. Оны кеңістік өлшемдері бойынша идентификациялайды. Келесіде адам танымы оны өзінде бар ақпараттармен салыстырады, әрекетті ұлттық құндылықтар тұрғысынан бағалайды (жақсы, жаман). Есімшенің грамматикалық категория ретінде түрленуі мен коммуникациядағы қызметін адам танымындағы когнитивті процестермен байланысты түсіндіру оның ішкі жүйесіндегі деривациялық процестерді реконструкциялауға мүмкіндік береді.

Тұйық етістіктің таным процесіндегі қызметі қимыл әрекетке қатысты сөйлеушінің беретін бағасымен, сөйлеуші ниеті, мақсатымен байланысты. Таным процесі көп әрекеттің ішінен бір әрекет түрін ерекшелейді. Оның субъектімен байланысын, нақтылауға көмектеседі. Бұл сөйлеушінің объективті шындыққа бар реалийлерді атау ғана емес, оның субъективті сипатын, сөйлеуші тарапынан жасалатын бағалау компонентімен байланысты әрекетті абстрак-

циялау арқылы береді. Тұйық етістік адамның таным процесімен, пайымдау процесімен байланысты. Адам танымы өзіне келіп түскен ақпараттарды саралайды, талдайды, оны өзінде бар жеке не жалпы әлеуметтік топтың құндылықтары тұрғысынан бағалайды. Сөйтіп қорытынды-пайымдау жасайды.

(1) Астананы көру менің атамның арманы еді.

(2) Сені көру бақытына ие болдым. Жаңа орындарды көруді ұнатамын.

Бұл тұйық етістік тіркесетін модаль сөздер мен көмекші сөздердің сипатынан да көрінеді. Арман, бақыт, жақсы/жаман бағалаушы лексикалық бірліктер адамның ойлау процесінің нәтижесін көрсетеді. Бұл сөйлеушіде бар ақпараттарды салыстыру, ұқсату, артықшылықтарын бағалау ойлау процестерінің негізінде жасалады. Тұйық етістіктің бағалаушы қызметін контекстегі қолданысына жасалған семантикалық талдау да нақтылайды:

3-кесте

Тұйық етістіктің септелуі	
1. Ілік септік: етістік+удың	жөні бар, реті келді, қиыны, аясы, мақсаты
Табыс септік: етістік +уды/- уді	өтіну, сұрау, шешу, үйрену ұмыту, жалғастыру, тоқтату Созу, ұнату, жек көру/жақсы көру, бастау, аяқтау, ойлау
Барыс септік: етістік++уға/+уге	тырысу, ұмтылу, болады, оңай
Жатыс септік: етістік+уда/уде	жатыр
Шығыс септік: етістік+удан /уден	Шаршау, бас тарту, пайда бар/ пайда жоқ
Көмектес септік: етістік+умен	Айналысу, жүру, бастау, шектеу, бірдей

4-кесте

Тұйық етістіктің тәуелденуі	
Етістік: +уым/уім (+уың/ уің, +уыңыз/уіңіз, +уы/уі)	Керек/ тиіс

Тұйық етістіктің тіркесімділік қабілетіне жасалған талдау оның бағалаушы лексика-семантикалық етістік топтарымен, семантикалық құрылымында бағалаушы семалық компоненті бар модаль сөздермен, есім сөздермен тірке-

сетінін көрсетті. Тұйық етістік адам танымында абстракцияланаған әрекеттің бейнесі болып табылады. Тұйық етістік концептісі қарым-қатынаста басқа концептілермен байланыста көрінеді.

Семантикалық талдаулар негізінде тұйық етістік концептісінің фреймдік құрылымына тұрғыда көрсетуге болады деп ойлаймыз:

5-кесте

Бағалау көрсеткіштері			
Әрекеттің өту сипатын бағалау	жылдам	баяу	қайталамалы
Салыстыру ерекшелігін бағалау	Жақсы	жаман	
Әрекеттің өті фазасын бағалау	басталу	жалғасу	аяқталу
Әрекеттің дұрыс/дұрыс еместігін бағалау	себеп	салдар	
Әрекетті құндылықтар тұрғысынан бағалау	керек	тиіс, мүмкін	Бар/ жоқ

Қорытынды

Есімше мен тұйық етістік грамматикалық категорияларының қызметін адам танымының нәтижесі ретінде бағалау етістік категориялары таным үдерісінің әртүрлі деңгейлерінде қалыптасты деп қорытынды жасауға әкелді. Етістіктің шақтары нақты ментальді кеңістікпен байланысты адам танымында бірінші когниция деңгейінде қалыптасса, ал полифункционалды грамматикалық категориялар адам танымының жоғары деңгейі – абстракциялық ойлау деңгейінде дамиды. Адам танымы өзінде бар, категориязацияланған ақпаратты танып қана қоймайды. Оны шынайы өмірден абстракциялай отырып, ақпараттар арасындағы байла-

нысты таниды, құрылымдарға ажыратады және бағалайды. Сондықтан полифункционалды етістік категориялары адам танымында өтетін келесі когниция деңгейлерінің нәтижесі болып табылады. Бұл есімшенің шақтық концептуалды жүйесінің жаңа фреймдермен ұлғаюынан (есімшенің септеліп, семантикалық байланысты қалыптастыруы) және процессуалды әрекетті ұғымдық деңгейде абстракциялаудан көрінеді (тұйық етістік). Әр таным деңгейі жаңа грамматикалық формаларды керек етеді немесе тілде бар құрылымдардың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Алғашқысында процессуалды белгі ментальді кеңістікпен байланыста танылып, әрекет – белгі түрінде абстракцияланса, екіншісінде (тұйық етістік) ментальді кеңістікпен байланысы жоқ, прототиптік белгі ғана танылатын ұғымдық атау түрінде абстракцияланады. Бұған есімше мен тұйық етістіктің бірдей септік жалғауларын қабылдаса да, семантика-прагматикалық қолданыс шарттарының бір сипатта болмайтындығы дәлел бола алады. Сонымен қатар тұйық етістіктің когнитивті моделінде әртүрлі семантикалық дифференциациясы бар бағалауыштық фреймнің құрылымы да күрделі таным үдерістерімен байланысты екенін айту керек (адамның психологиялық қалпы мен сезімдерін жеткізетін, ойлау етістіктерімен тіркесуі). Бұл абстракциялық пайымдаудың бірнеше сатылы деңгейлерімен байланысты болуы мүмкін.

Тілдің қазіргі даму деңгейінде қалыптасқан грамматикалық категориялар адамның қарапайым таным әрекетінің қарапайым деңгейінен күрделенген абстрактілік деңгейлерінің көрінісі болып табылады. Сондықтан грамматикалық категориялардың когнитивті модельдерін реконструкциялау арқылы адам танымының даму деңгейлерінің тілдегі көрінісін сипаттауға болады. Басқаша айтқанда, грамматикалық категориялар жүйесі адам танымының даму деңгейлерінің көрінісі болып табылады деп есептейміз.

Әдебиеттер

- Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 159-194 с.
 Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – Тамбов, 1997. – 328 с.
 Болдырев Н.Н. Когнитивный подход к изучению глагола и глагольных категории // Традиционные проблемы языкознания в свете новых парадигм знания. – М., 2000. – С. 50-63.
 Жаботинская Е.А. Концептуальная модель частеречных систем: фрейм и скрипт // Когнитивные аспекты языковой категоризации. Сборник научных трудов – Рязань: Рязанский гос. пед. ун-т им. С.А. Есенина, 2000. – С. 15 – 21.
 Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. – 1988 – 320 с.
 Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Когнитивные аспекты языка. – В кн.: Новое в зарубежной лингвистике, вып. XXIII. – Москва, 1988. – 320 с.

- Демьянков В.З., Кубрякова Е. С. Когнитивная модель // Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. – С. 56–57.
- Маманов Ы. Қазақ тілі. Етістік. – Алматы, 1966. – 34-36 бб.
- Есенов Қ.М. Қазақ тіліндегі күрделенген жай сөйлемдер. – Алматы, 1987.
- Шәукенов Қ. Үйірлі мүшелер, оларды оқыту методикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 1991. – 15-21-бб.
- Дәулетова А.С. Есімшелердің функционалдық –парадигмалық жүйесі. Автореф. канд. дисс. – Алматы, 2007.
- Ақбұзауова Б. Қазіргі қазақ тіліндегі етістікті анықтауыштар. – Алматы, 2006.
- Болатов Ж. Синтаксическая функция причастия в казахском языке. Автореферат канд. дисс. – А., 1955.
- Есенғазина Б.Б.. Есімшелі оралымдар, олардың түрлері // Қостанай мемлекеттік педагогикалық институтының жаршысы. – №2. – 2005. – 85-87 бб.
- Өмірбекова Р.Қ. Есімшелі құрылымдардың тілдік табиғаты. – Алматы, 2014. – 128 б.

References

- Aqbuzaouova B.(2006). Qazyrgi qazaq tylyndegi estelikti anyqtauyshatar., Almaty
- Boldyrev N.N. (2000). Kognitivnyi podkhod k izucheniyu glagola I glagolnykhkategorii [Cognitive approach to the study of verbs & verbal categories]. Traditional problems of linguistics in the light of new paradigms of knowledge (pp.50-63). Moscow.
- Bolatov Z. (1955). Synteksicheskaya funktsiya prichastiya v kazakhskom yazyke Avtoreferat kand. Diss.
- Dauletova A.S. (2007). Esimshelerdin funktsiyanaldyq- hfrfdigmalyk zhuesy, Avtoref mand.diss, Kazakhstan, Almaty.
- Demiyanov V., & Kubryakova E. S. (1996). Kognitivnaya model/ Kratkiy slovar kognitivnyh terminov. Moscow, Russia. MGU im. M.V.Lomonosova. (1996-s.56-57)
- Fillmore Ch.J. (1982). Frame semantics. Linguistics in themorning calm. Selected Papers fromSICOL 1981(pp.111-137). Seoul, Korea: Hanshin Publishing Company.
- Jabotinskaya S.A. (2000). Konceptualnaya model chasterechnykh sistema: Freim&script [Conceptual model of systems of parts of speech: Frame & script]. Cognitive aspects of language categorization. Collection of research works (pp. 15 – 21). Ryazan, Russia: Ryazan State Pedagogical University Press.
- Mamanov I. (1960). Kazak tili Etistik. (pp.52-54) Almaty.
- Humboldt, fon W. (1984). Selected works on linguistics.(pp.159-194) Moscow.
- Kubryakova E.S. (1997). Chastrechi s kognitivnoitochkizreniya [Parts of speechfromcognitive side]. Tambov, Russia.
- Lakoff D. & Jhonson, M. (1988). Metafory, kotorymi mu zhivem. Kognitivnyeaspekty yazika. Novoe v zarubezhnoylingvis-tike. Moscow, Russia: 1988-320 s.
- Shaukenov K. (1991). Uirlimusheler Olardiokityadistemesi. (pp.15-21) Almaty.
- Omirebekova R.Q. (2014). Esimshely qurylymdardyn tyldyk tabigaty. Almaty (b. 128)
- Yesenov K. (1995). Kazak tilindegi kurdelengen zhai soilemder Almaty (58-66)
- Yesengazina B.B. (2005). Esimshely oralymdar, olardyn turleri. Kostanai memleketyk pedagogikalyk institutynyn zharshysi (b. 85-87).

¹E.R. Ignatova , ²D.S. Tolmacheva ,
³A.E. Sadenova , ⁴Zhou Jin Sheng ,

^{1,2}PhD, A/Professor, ³DSc, A/Professor of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

⁴DSc, Professor of Yuexiu University of Foreign Languages, China, Shaushin,

e-mail: elenaignatova55@mail.ru, diana.tolmacheva.51@mail.ru, sadenovaa@mail.ru

READING AS AN ASPECT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE PROCESS OF TEACHING THE RUSSIAN AND KAZAKH LANGUAGES TO FOREIGN STUDENTS

Abstract. This article discusses the problems of the formation of intercultural competence of foreign students, studying the Kazakh and Russian languages. Much attention is paid to various guidelines for teaching reading, as it is reading that performs not only a cognitive function, but also contributes to the formation of intercultural competence of students, their communication in the new language environment. The activity of a teacher should be aimed not only at teaching the reading technique, but also at the careful selection of literature, containing interesting and informative information. The article suggests forms of work, that will enhance the activities of students, their assimilation of the Kazakh and Russian languages. Teaching – a complex and multi-pronged process. The activities of the teacher should be aimed to maximize the learning process. Accounting for these moments allows the teacher to build a class methodically competently, to adjust their pace, alternate forms of work, that means to intensify the activities of the students. Communicative principle, which became the base for most of didactic concepts and successfully implemented in almost all stages of education, largely strengthened ties methodology and linguistics, increased interest in teaching communicative process parameters. In the article, various methodic recommendations are provided, which correspond to various stages of education. It is given attention not only to linguistic form of expression, but to informal form. Interactive forms of teaching are proposed for speaking.

Key words: Reading, intercultural competence, method, teaching Kazakh and Russian, innovative technologies, skills.

¹Е.Р. Игнатова, ²Д.С. Толмачева, ³А.Е. Саденова, ⁴Шоу Джин Шен,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
^{1,2}доценті, ф. ф. к., ³профессоры, ф. ф. д., Қазақстан, Алматы қ.,
Юесюу шет тілдер университетінің ⁴профессоры, ф. ф. д., Қытай, Шаушин қ.,
e-mail: elenaignatova55@mail.ru, diana.tolmacheva.51@mail.ru, sadenovaa@mail.ru

Шетел студенттеріне орыс және қазақ тілдерін оқыту үдерісіндегі мәдениетаралық коммуникацияның аспектісі ретіндегі оқылым

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ және орыс тілдерін оқытын шетел студенттерінің мәдениетаралық құзыретін қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Оқылым тек танымдық функцияны ғана емес, сонымен қатар студенттердің мәдениетаралық құзыретін, олардың жаңа тілдік ортада коммуникациясын қалыптастыруға ықпал ететіндіктен, оқылымға үйрету бойынша әртүрлі әдістемелік ұсыныстарға көп көңіл бөлінеді. Оқытушының қызметі тек оқу техникасына ғана емес, сонымен қатар қызықты және танымдық ақпараты бар әдебиеттерді мұқият іріктеуге бағытталуы тиіс. Мақалада ұсынылатын жұмыс түрлері қазақ және орыс тілдерін меңгерушілердің белсенділігін арттыруға көп септігін тигізеді. Осы мақалада ұсынылған жаттығулар жүйесі жазбаша қарым-қатынасты дамытуға ықпал етеді. Оқыту күрделі және көп мақсатты үдеріс. Оқытушының қызметі оқу үдерісін барынша арттыруға бағытталуы керек. Осы сәттерді ескеру оқытушыға аудиторияны сауатты ұйымдастыруға, жылдам, балама жұмыс түрлерін түзетуге мүмкіндік береді, бұл студенттердің белсенділігін арттыру болып табылады. Көптеген дидактикалық ұғымдардың негізіне айналған және білім берудің барлық сатыларында ойдағыдай жүзеге асырылатын коммуникативтік принцип байланыспен лингвистика әдіснамасын күшейтіп, коммуникативтік үрдістің параметрлерін оқытуға

қызығушылықты арттырады. Мақалада оқытудың әртүрлі сатыларына сәйкес келетін әртүрлі әдістемелік ұсыныстар ұсынылған.

Түйін сөздер: оқылым, мәдениетаралық құзыреттілік, әдіс, қазақ және орыс тілдерін оқыту, инновациялық технологиялар, дағды.

¹Е.Р. Игнатова, ²Д.С. Толмачева, ³А.Е. Саденова, ⁴Шоу Джин Шен,

^{1,2} к. ф. н. доцент, ³д. ф. н. профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

⁴д. ф. н. профессор Университета иностранных языков Юэсюю, Китай, г. Шаушин,
e-mail: elenaignatova55@mail.ru, diana.tolmacheva.51@mail.ru, sadenovaa@mail.ru

Чтение как аспект межкультурной коммуникации в процессе преподавания русского и казахского языков иностранным студентам

Аннотация. В этой статье рассматриваются проблемы формирования межкультурной компетенции студентов-иностранцев, изучающих казахский и русский языки. Большое внимание уделяется различным методическим рекомендациям по обучению чтению, так как именно чтение выполняет не только познавательную функцию, но и способствует формированию межкультурной компетенции студентов, их коммуникации в новой языковой среде. Деятельность преподавателя должна быть направлена не только на обучение технике чтения, но и на тщательный подбор литературы, содержащей интересную и познавательную информацию. Обучение – сложный и многоцелевой процесс. Деятельность преподавателя должна быть направлена на максимизацию процесса обучения. Учет этих моментов позволяет преподавателю грамотно организовать аудиторию, корректировать темпы, альтернативные формы работы, что означает активизировать деятельность учащихся. Коммуникативный принцип, ставший основой большинства дидактических концепций и успешно реализованный практически на всех этапах образования, в значительной степени укрепил методологию связей и лингвистику, повышенный интерес к преподаванию параметров коммуникативного процесса. В статье предлагаются различные методические рекомендации, которые соответствуют различным этапам обучения. Ему уделяется внимание не только лингвистической форме выражения, но и неформальной форме. Предлагаются интерактивные формы обучения. В статье предлагаются формы работы, которые будут активизировать деятельность учащихся, их усвоение казахского и русского языков.

Ключевые слова: чтение, межкультурная компетенция, метод, преподавание казахского и русского языков, инновационные технологии, навык.

Introduction

The problem of intercultural communication in the modern world is the most relevant. This problem is related to the national-cultural specifics.

Foreign students, who study at the faculty of pre-university education of al-Farabi KazNU, study the Kazakh and Russian languages. Students come from different countries to get a quality education. According to the results of the rating of the international agency QS in 2019 Al-Farabi Kazakh National University entered the top 210 of the best higher educational institutions in the world.

Arriving in Kazakhstan, students are immersed not only in another language environment, but also in the environment of cultural and historical values of the people of Kazakhstan. Intercultural communication allows students to get to know Kazakhstan, its sightseeings, its achievements in different areas of life. Reading literature, newspapers, magazines in the being studied languages contributes to the formation of intercultural competence.

Experiment

In the modern world, teaching the Kazakh and Russian languages to foreign students is due to several factors: economic, socio-political and cultural. The culture-forming function of education occupies an important place in modern society.

In recent years, the methods of teaching RFL have been actively developing ideas for integrating culture into the theory and practice of teaching the subject, using the concepts of “intercultural competence” and “intercultural learning”. Teaching the Kazakh and Russian languages to foreign students involves the development of a student’s personality on the basis of knowledge of the reality alien to him/her and the accomplishment of a different culture.

Intercultural training is caused by vital needs. For a teacher working with foreigners, it is important to use a variety of languages and cultures as a factor in mutual understanding and enrichment, helping the creative development of a socially active and independent person.

The difference in languages and cultures impedes a dialogue between representatives of different nations. The principle of multilingualism and multiculturalism allows us to conduct this dialogue, to realize that each person is not only a representative of his/her nation, but also a subject of multicultural world civilization.

Intercultural communication is currently the subject of study by linguists and methodologists, philosophers and psychologists.

Education in the modern world is understood as the self-awareness of civilization, the study of various areas of science, problems of philosophy. The formation and development of personality don't occur through the accumulation of facts, but through the assimilation and understanding of a certain content. An educated person is a representative of his/her culture and at the same time a tolerant member of society, recognizing a different worldview as an equal.

In connection with the culture-forming concept of teaching the Kazakh and Russian languages to foreign students, the communicative orientation of the educational process is used. The purpose of the training is not only teaching spoken Kazakh and Russian, but also the development of intercultural (social) competence among students. Intercultural education is aimed at developing tolerance towards representatives of other cultures.

Intercultural learning is an educational and developmental process, where both cultures (native and foreign) play a significant role.

Currently, computer technologies and the Internet allow students to independently master more deeply other languages, learn the culture of the worldview of another people.

Students of different countries study at the faculty of pre-university education of al-Farabi KazNU. Education in Kazakhstan has its own characteristics. In Kazakhstan, the state language is Kazakh. The Russian language occupies a worthy place, being the language of interethnic communication. Proclaimed by the President Nazarbayev N.A. the course on trilingualism (Kazakh, Russian, English) expands the horizons for students. Students of the faculty immediately feel this. The basic textbook is "The Road to Russia", which contains information about Russia, its history and culture. At the same time, a teacher, teaching the Russian language to students, introduces them to the history, culture and achievements of Kazakhstan.

At the initial stage, students develop skills of social behavior in situations of everyday communication. Country Studies helps to shape students' ideas

about the spiritual values of the people of the studied language.

"Intercultural learning" and "intercultural competence" allow us to step to a new stage, which involves updating the personality of students on the basis of their knowledge of someone else's reality and the accomplishment of a different culture.

It is interesting to compare the formation of intercultural competence among the Chinese and Afghan students who are currently studying at the faculty. Chinese students, for the most part, do not speak foreign languages when they begin to learn Russian. Most of them are atheists, they are not very sociable, they don't know world culture, but they have an idea of Russian literature (they know the names of Pushkin and Tolstoy), they know absolutely nothing about Kazakhstan.

Afghan students, for the most part, speak conversational English, they are believers, Muslims who regularly go a mosque, perform prayers. Afghan students have little knowledge of world culture and history, poorly know Russia and Kazakhstan, but they know well the history of the Middle East.

Arriving in Kazakhstan to study, the Chinese and Afghans find themselves in an unusual environment, many have a cultural shock. A teacher working in these groups should patiently teach not only phonetics and grammar, but also from the first days try to immerse students in the reality of Kazakhstan, help to clear and understand the cultural and spiritual values of the peoples of Kazakhstan, draw the attention of foreign students to respect, toleration and tolerance of peoples living in Kazakhstan, try to exclude students from unambiguous assessments from atheism to radical Islam, teach a culture of behavior, enrich students with knowledge about Kazakhstan and Russia as the two friendly countries, to encourage students' interest in the study of the Kazakh language.

A language education, based on an intercultural paradigm allows not only to use the experience of the native language and culture, but also to realize the value of creativity, the value of personality development in a dynamically changing world. We can talk about intercultural communication (with all its errors, failures) only if, in the process of a dialogue, students not only belong to different linguo-ethnic cultures, but also realize that they are different from each other.

Intercultural communication should be formed for students specifically. The teacher must skillfully teach students mutual understanding of communication partners, which is no less important than the exclusion of language errors in speech.

Students, based on their linguistic and cultural knowledge, gradually, step by step, begin to master the system of a foreign language and a foreign culture.

Experience in a foreign audience shows that not every student can fully master the language and culture. This often depends on the general education of the student, his/her character, capacity for work and desire to succeed.

Foreign students develop intercultural communication skills while acquainting themselves with Russian traditions and customs, also with Kazakh traditions and customs, with cultural events that influenced the mentality of the Russian and Kazakh people. Students need to be taught to compare native and non-native daily culture and holiday culture.

Students should be helped to master intercultural knowledge by linguistic-country and cultural comments, presented in textbooks and prepared by a teacher specifically for a particular group. Audiovisual tools allow you to see a lot, expand your horizons, but the main thing in the work of a teacher should be the ability to pick up a variety of materials that represent the general picture of the world.

One of the areas of intercultural communication is the functional and behavioral expression of the national culture, the ability of speech and behavioral capacities in different areas of communication.

Verbal methods are appeal, acquaintance, greeting, farewell, compliment, telephone conversations, expressing requests, apologies, wishes, congratulations, sympathy, etc. Then, in the learning process, a teacher should draw the students' attention to the fact that sometimes speech constructions, being correct, are erroneous in terms of language behavior, socially accepted in the Russian culture.

Students should realize that the more knowledge they have about a foreign culture, the less communicative problems they will have with native speakers in the future.

Students are aware of the problems of intercultural and interlanguage communication when comparing the Russian language with their native language and a foreign culture with their familiar, native language.

A man is formed by the culture in which he/she grows. Entering into communication with the bearers of a different culture, students expand their vision of the world, change their lifestyle, mentality, preserving cultural-specific, native features for them, develop tolerance, respect, a desire to have a positive attitude to everything new.

Intercultural communication in the practice of teaching KFL and RFL is developed for verbal and non-verbal communication between speakers of different languages and cultures.

The analysis of oral and written answers of students, studying the Kazakh and Russian languages, allows us to draw the following conclusions:

Intercultural communication is formed not only in the learning process, but also in the living environment. Students with a good general education, perceive a different culture faster and communicate easily. Afghan students very often use "loans" in spoken language, but they write poorly. Chinese students write better and more freely, but have difficulty liberating themselves in verbal communication.

A teacher must form an understanding among students of the Russian language that knowing the language means being able to use it as a means of social communication.

A major role in the formation of intercultural competence is played by reading.

Foreign students who study at the faculty of pre-university education al-Farabi KazNU study simultaneously the Kazakh and Russian languages. Students learn the Russian language from the textbooks "The Road to Russia" (first, second and third book). In this educational complex, students can read texts about the history of Russia, about its famous writers, artists, scientists. Students read with interest texts about A. Pushkin, A. Akhmatova, I. Levitan. Teachers need to offer students texts about Kazakhstan, about Abai, about M. Auezov, about artists and scientists. Reading these texts, students better understand the cultural life of Kazakhstan, the worldview of the peoples of Kazakhstan, the role of the Kazakh nation in creating intercultural harmony in Kazakhstan, and the development of Kazakh-Russian relations. Teachers of the Kazakh and Russian languages should form reading skills for foreign students.

Teaching reading occupies an important place in teaching the Kazakh and Russian languages. Innovative methods of teaching reading are connected with the fact that students in the age of technological progress should clearly understand what role reading plays in the educational process. Using a computer gave students an access to a huge information stream. A student must learn not just to read, but to do it consciously, considering the necessary goal, to be able to work with the text.

Reading performs the following functions:

- 1) to instill the skills of independent work;
- 2) the text is the basis for writing, listening and speaking;

3) to develop a habit of being interested in new books;

4) to solve problems in the formation of intercultural competence (worldview, moral values);

5) to play a significant role in obtaining education.

The whole period of teaching foreign students the Kazakh and Russian languages can be divided into three stages (elementary, intermediate and advanced). For each stage, teachers must select specific texts for reading. Reading from the very beginning contributes to the formation of intercultural competence, therefore it is very important that texts correspond to this formation. By the end of the study, students should be able to read texts from popular science and socio-political literature, as well as adapted texts from fiction. Students read aloud and to themselves. Reading aloud allows teachers to control the perception of the text. Reading to oneself is an inner listening.

Students' independent work involves reading to themselves.

In the modern methodology of language teaching, the following types of reading are distinguished: "analytical, scanning, skimming, detailed comprehension, viewing, etc" (classification by N.I. Gez) (Gal'skova N.N, 2008).

View reading. The purpose of this type of reading is to see interesting information, to have a general idea of the being read text. Students must be taught to find and use a text material in accordance with tasks.

Scanning reading is not intended to provide any specific information. Students may be interested in different facts that they understand.

Detailed comprehension reading is necessary for a complete understanding of all the information contained in the text. Students should not only read, but also study the text.

Skimming reading is necessary for reading literature on the specialty. Students prepare essays, term papers and diploma works. For this type of reading, they should use not only books, magazines, but also a computer, find the necessary information on the Internet.

All these types of reading are formed at the initial stage.

After students graduate from the initial language training course, they must develop the following skills for independent work:

1) to understand simple texts with unfamiliar words, guessing the meaning of these words using word-formation analysis;

2) to find the necessary information, to be able to highlight the main thing.

For the advanced stage, students need to be taught skimming reading, using scientific texts, messages, excerpts from fiction. Training in skimming reading is carried out using various articles, publications.

Before starting reading instruction, you need to clearly identify the goals and objectives of each type of reading.

Scanning reading. Students need to be taught to determine the availability of information of interest; to get a general idea of the read information. Learning assignments should help students find the information they need.

Skimming reading. This type of reading is without a specific task and has a cognitive character. All read may not be used in the educational process.

Detailed comprehension. This type of reading is intended to teach students a full understanding of the information that is available in the text. Tasks for this type of reading are given in order that students study the text well and critically interpret it.

For students, who study reading, must:

1) use bilingual dictionaries;

2) be able to distinguish unfamiliar words in two groups according to the degree of importance for reading comprehension;

3) use illustrations, graphics, tables to understand the content of the text;

4) be able to understand what the text will be about, using headings, pre-text questions;

5) read the text many times for better understanding and memorization.

From the very beginning, teaching reading requires students to develop the skills that are needed for various types of reading. Students should understand a text, comprehend it and be able to process it. For this, students need to be taught the independent ability to highlight the main thing (the most important information, dates, numbers) in the text, the ability to separate the known information from the new, draw general conclusions, critically evaluate the content and be able to retell it briefly (Kruchkova L.S, 2012).

Teaching scanning reading.

Students need to be sent to search for meaningful information, for this you need:

1) conduct scanning reading using large texts as a type of independent work (reading to oneself);

2) teach students to select and group information;

3) select paragraphs that need to be studied in the future.

Exercises.

a) review the annotation;

b) read the text and find information on the subject of the text;

c) draw up a plan, divide the text into parts;

e) rate what you read.

Teaching skimming reading-

When teaching this type of reading, students need to develop the following skills:

1) to predict information on the heading;

2) to separate the main information from the secondary;

3) to identify the main idea.

Exercises.

1. Read the teacher's plan. Determine whether it matches the sequence of events and facts set forth in the text.

2. Choose the correct answer from 3-4 options, suggested by the teacher.

3. Retell the text and express your opinion.

4. Make your outline of a text.

Teaching detail comprehension reading-

Students need to be taught reading to themselves.

1. Translation of the whole text using a dictionary into the native language.

2. Re-reading with the solution of problems for study.

Exercises.

1. Read slowly the text to yourself.

2. Translate the text into your native language.

3. Make a shortened version of the text.

4. Answer the questions.

5. Highlight the main.

Teaching reading as one of the types of independent work of students requires daily practice. Reading a textbook and a book for a reading are a necessary minimum for students with different abilities (Zemskaya A.E, 2006).

Results and discussion

Reading texts in Kazakh and Russian, students will learn a lot of new and interesting information, immerse themselves in the world of historical and cultural values of Kazakhstan and Russia. In the process of reading, students better understand the worldview of the people of Kazakhstan (Ignatova E.R, 2013: 121-123).

Great challenges are facing teachers of the Kazakh language. In his message to the people of

Kazakhstan (2.09.2019), the President K.K. Tokaev noted that the Kazakh language should gradually become the language of interethnic communication in Kazakhstan. The language is well mastered by students if the learning process is interesting. Teachers should carefully select texts for reading, to acquaint foreign students with the best scientific and cultural values of Kazakhstan, with outstanding scientists, writers, artists.

The transition of the Kazakh language to the Latin alphabet poses new challenges for teachers. Many foreign students are well aware and use the Latin alphabet in their native languages, as well as in international English. Therefore, the transition to the Latin alphabet for many students will be easy.

Teachers should understand that the alphabet is only a tool for reading and writing, for expressing thoughts and reflecting any information.

Therefore, tasks for independent work of students should be divided depending on reading: scanning, skimming or detailed comprehension (Tolmacheva D.S, 2014: 135-138).

Search reading is checked by using the following exercises:

1. To name the main facts that are in the text.

2. To put questions to the main information.

3. To be able to answer these questions.

4. To be able to make an annotation or abstract.

To test learning reading, you need to suggest the following:

1. To make questions through a text and be able to answer them.

2. To make a detailed plan.

3. To make a generalization.

Conclusion. Findings

Thus, tasks of teaching reading as one of the types of speech activity is as follows:

1) to teach students to extract information from a text to the extent that is needed in each case, using different reading technologies;

2) to form the intercultural competence of foreign students, which will allow them not only to mechanically study the Kazakh and Russian languages, but to feel the worldview, learn the scientific and cultural achievements of the people of Kazakhstan, and expand their horizons.

Литература

- Гальскова Н.Н., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. – Москва: Академия, 2008.
- Крючкова Л.С., Мошинская Н.В. Русский язык как иностранный. – Москва: Флинта, Наука, 2012.
- Земская А.Е. Русский язык как иностранный. – Москва: Флинта, Наука, 2006.
- Игнатова Е.Р., Толмачева Д.С. Межкультурная компетенция в современной системе обучения русскому языку как иностранному // Сборник «Функционирование русского языка в контексте взаимодействия с киргизским языком и литературой». – Бишкек, 2013. – С.121-123.
- Толмачева Д.С., Игнатова Е.Р. Лингвострановедение в преподавании русского как иностранного языка // Сборник «Дайджест педагогических новаций». – Алматы, 2014, №2, – С.135-138.
- Шаталова Ю. Н. Словообразовательная игра в современном рекламном тексте: семантико-деривационный и функциональный аспекты. Современный дискурс-анализ. 2018. – №3 (20).
- Синепупова О. С., Короткова Г. В. Особенности словотворчества в современной публицистике. Вестник МичГАУ. 2012. – №1, (2).
- Гарифуллин Р. Р. Иллюзионизм личности как новая философско-психологическая концепция. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://psy.wikireading.ru/29535>, свободный – (2019. 9. 4)
- Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). – М., 1976.
- Бабенко Н. Г. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ. Учебное пособие. – Калининград, 1997.
- Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2011.
- Лопатин В. В. Рождение слова (неологизмы и окказиональные образования). – М., 1973.

References

- Babenko N. G. (1997). Okkazional'noye v khudozhestvennom tekste. Strukturno – semanticheskiy analiz. [Occasional in a literary text. Structural and semantic analysis.]. (in Russian)
- Gal'skova N.N., Gez N.I. (2008). Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. [Theory of teaching foreign languages]. Moskva: Akademia (In Russian).
- Garifullin R. R. (Internet-resource) Illyuzionizm lichnosti kak novaya filosofsko-psikhologicheskaya kontseptsiya. [Illusionism of personality as a new philosophical and psychological concept.]. (in Russian)
- Ignatova E.R., Tolmacheva D.S. (2013). Mezhekulturnaya kompetentsiya v sovremennoy sisteme obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu. [Intercultural competence in the modern system of teaching Russian as a foreign language]. // Sbornik "Funktsionirovaniye russkogo yazyka v kontekste vzaimodeistviya s kirgizskim yazykom i literaturoi". Bishkek. S.121-123 (In Kirghiz).
- Kruchkova L.S., Motshinskaya N.V. (2012). Russkii yazyk kak inostranniy. [Russian as a Foreign language]. Moskva: Flinta, Nauka (In Russian).
- Lopatin V. V. (1973). Rozhdeniye slova (neologizmy i okkazional'nyye obrazovaniya). [Birth of a word (neologisms and occasional formations)]. (in Russian)
- Lykov A. G. (1976). Sovremennaya russkaya leksikologiya (russkoye okkazional'noye slovo) [Modern Russian lexicology (Russian occasional word)]. M., (in Russian)
- Shatalova Y. N. (2018). Slovoobrazovatel'naya igra v sovremennom reklamnom tekste: semantiko-derivatsionnyy i funktsional'nyy aspekty. [Word-building game in a modern advertising text: semantic-derivational and functional aspects.]. (in Russian)
- Sinepupova O. S., Korotkova G. V. (2012). Osobennosti slovotvorchestva v sovremennoy publitsistike. [Features of word-making in modern journalism.]. M., (in Russian)
- Tolmacheva D.S., Ignatova E.R. (2014). Lingvostranovedeniye v prepodavanii russkogo kak inostrannogo yazyka. [Linguistics in teaching Russian as a foreign language]. // Sbornik "Daidzhest pedagogicheskikh novatsii". Almaty. №2. S. 135-138 (In Kazakh).
- Zemskaya A.E. (2006). Russkii yazyk kak inostranniy. [Russian as a foreign language]. Moskva: Flinta, Nauka (In Russian).
- Zemskaya Y. A. (2011). Sovremennyy russkiy yazyk. Slovoobrazovaniye: ucheb. Posobiye [Modern Russian language. Word formation: study guide.]. (in Russian)

¹С.М. Иманқұлова , ²А.Т. Аширова ,

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценттері, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: isalta_69@mail.ru; anara_314@mail.ru

ОҚУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада заманауи цифрлық технологиялар мен ақпараттық жүйелердің дамуына байланысты білім беру мазмұнын қайта қарап, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерге қойылатын талаптарға сай әзірлену барысы айтылады. Автор қазіргі техника дамыған заманда оқулық та қайта қаралып, жаңаша көзқарас, жаңаша сарынмен жазылуы керектігіне тоқталады. Қазақ тілі оқулықтары мен оқу құралдарына шолу жасалады. Бүгінгі таңда оны әзірлеудегі мәселелер, оқулықтың қызметі мен оған қойылатын талаптар талданады. Себебі қазіргі ақпарат ағынында тіл үйренушінің өзіне қажетті білімді қалай игеріп жатқаны, оның нәтижесінің қаншалықты маңызды екенімен бағаланады. Адамның білімі, әлеуметтік белсенділігі, кәсіби қызметі – барлығы өзара байланысты қарастырылатын болашақтағы білім беру жүйесіндегі мәселелер әрбір жеке тұлғаны тек академиялық жетістіктеріне қарап емес, басқа да қырлары бойынша кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

Ал осындай күрделі де қиын мәселе қазақ тілінің оқулығында қалай көрініс тауып жатыр, сапасы көптің көңілінен шыға ма, жаңадан баспадан шығып жатқан кітаптар көпшілікке қолжетімді ме деген мәселе туындайды. Оқулықтың мазмұны жалпыға қолжетімді ақпараттардың берілуі мен ескірген кертартпа жаттығуларды өңдеуге емес, шығармашылық ойлауға жетелеуі керектігі сөз етіледі.

Түйін сөздер: білім беру, жаңа парадигма, қазақ тілі оқулығы, оқу құралдары, әдістемелік кешендер, электронды оқулық.

¹S.M. Imankulova, ²A.T. Ashirova,

^{1,2} Candidates of Philological Sciences, A/Professors of al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: isalta_69@mail.ru; anara_314@mail.ru

The textbook as the main means of learning

Abstract. The article deals with the revision of the content of education with the development of modern digital technologies and information systems and the development in accordance with the requirements for textbooks and educational and methodical complexes. The author notes that in the era of modern technology textbook should be revised and written in a new way. The review of textbooks and manuals on the Kazakh language is carried out. The problems of development of the textbook and manuals, functions of the textbook and requirements to it for today are analyzed. Since in the modern information flow, the development of the necessary knowledge of the student is evaluated by the importance of its results. All interrelated issues in the system of future education, such as Education, social activity, professional activity of a person allow a comprehensive assessment of each person not only on academic achievements, but also on other aspects.

Such issues as the reflection of these complex problems in the textbooks of the Kazakh language, the level of quality of textbooks, the availability of new editions of books are considered. It is noted that the content of the textbook should lead to the development of creative thinking, and not to the processing of outdated exercises and the transfer of publicly available information.

Key words: education, new paradigm, textbooks of the Kazakh language, manuals, methodical complexes, electronic textbooks.

¹С.М. Иманқұлова, ²А.Т. Аширова,

^{1,2} к. ф. н. доценты Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: isalta_69@mail.ru; anara_314@mail.ru

Учебник как основное средство обучения

Аннотация. В статье говорится о пересмотре содержания образования с развитием современных цифровых технологий и информационных систем и разработке в соответствии с требованиями, предъявляемыми к учебникам и учебно-методическим комплексам. Автор

отмечает, что в эпоху развития современной техники учебник должен пересматриваться и быть написан по-новому. Проводится обзор учебников и учебных пособий по казахскому языку. Анализируются проблемы разработки учебника и учебных пособий, функции учебника и требования к нему на сегодняшний день. Так как в современном информационном потоке освоение необходимых знаний обучающегося оценивается важностью его результатов. Образование, социальная активность, профессиональная деятельность человека – все взаимосвязанные вопросы в системе будущего образования позволяют комплексно оценивать каждую личность не только по академическим достижениям, но и по другим аспектам.

Рассматриваются такие вопросы, как отражение этих сложных проблем в учебниках казахского языка, уровень качества учебников, общедоступность новых изданий книг. Отмечается, что содержание учебника должно приводить к развитию творческого мышления, а не к обработке устаревших упражнений и передаче общедоступной информации.

Ключевые слова: образование, новая парадигма, учебники казахского языка, учебные пособия, методические комплексы, электронные учебники.

Кіріспе

Заманауи цифрлық технологиялар мен ақпараттардың дамуы білім беру мазмұнын қайта қарауды қажет етеді. Технологиялық өзгерістердің жылдамдығы бұдан бірнеше жылға қарағанда едәуір өсті, соған сай ақпараттар көлемі де бірнеше есеге ұлғайды. Ал сондай ақпараттың көлемді бөлігін тиімді түрде ұсына алатын, оны жоғарғы деңгейде игерте алатын және практикада бекіте алатын білім беру ресурстарына, соның ішінде оқулықтармен оқу құралдарына сұраныс артты.

Жылдам өзгеретін ақпараттар ағымына оқулықтың мазмұны да, қызметі де сай келуі тиіс. Оқулық – білім беру мақсатында оқу бағдарламасы мен дидактикалық талаптарға, аудиторияның дайындық деңгейі мен жас ерекшелігіне сай жүйелі түрде жаңарып отыруы керек. Сондай-ақ қазіргі таңдағы ақпараттың көптеп енуіне орай оқулық білім алудың жалғыз көзі болып табылмайтынын да ескеруіміз керек.

Ғалымдардың зерттеулері бойынша, білім беру жүйесі болашақта түбегейлі өзгермек. Білім алушы ақпараттар ағынында адасып кетпей, өзіне қажетті материалдарды жүйелеп, сұрыптап ала білуі, яғни білім мен ресурстарға қолжетімділік мүмкіндігімен анықталады. Яғни, қазіргі ақпарат ағынынан өзіне қажетті білімді қалай игеріп жатқаны, оның нәтижесінің қаншалықты маңызды екенімен бағаланады.

Жаппай білім мен дағды бірінші кезекте автоматтандырылған жүйе арқылы (бірінші кезеңде – аралас онлайн/оффлайн формат арқылы, әрі қарай толық автоматтандырылған тәлімгер-жүйемен жұмыс арқылы) беріледі. «Тікелей бетпе-бет» білім өте қымбатқа түседі, негізінен ұзақ білім алу түрінде емес, қысқа қарқынды сессия түрінде ұйымдастырылады. Білім алудың мазмұны жалпыға қолжетімді

ақпараттардың берілуі мен ескірген кертартпа жаттығуларды өңдеуге емес, шығармашылық ойлауға жетелейді.

Адамның өмірінің алғашқы жылынан соңына дейін шеберлігі мен жетістіктерін бағалау күзіндетілігі қалыптасады. Адамның білімі, әлеуметтік белсенділігі, кәсіби қызметі – барлығы өзара байланысты қарастырылады. Бұл әрбір жеке тұлғаны тек академиялық жетістіктеріне қарап емес, басқа да қырлары бойынша кешенді бағалауға мүмкіндік береді (Luksha P., Peskov D: 2013).

Қазірдің өзінде оқу процесін бақылау мен бағалаудың түрлі параметрлері енгізіліп келеді. Болашақта оның барысын объективті психофизиологиялық параметрлер (онлайн нейроинтерфейстер мен биомониторлар) арқылы бағалауға мүмкіндік туады. Білім жетістіктерін бағалау «квест ойын динамикасы» сияқты үздіксіз бағалау процесіне құрылады. Яғни, адамның күні бойы істеген ісі, кәсіби шеберлігі, саламатты өмір салтын ұстануы, әлеуметтік белсенділігі және т.б. онлайн параметрлер бойынша бағаланады.

Оқу процесін жүргізуші тарапынан білімнің жеке стилін анықтау құралдары, тапсырмаларды орындаудың жұмыс қарқыны, білім алушыны оқуға тарту т.б. құралдар дамитын болады. Білім алушы тарапынан оқу процесінің қызықтығын, толықтығын, жан-жақтылығын және қолжетімділігін шынайы бағалау мүмкін болады. Бұл оқу процесінің таралуына мүмкіндік беріп, өз бетінше білім алуды жеңілдетеді (www.refuture.me).

Бұл айтылғандардың біразы білім беру жүйесіне қазірдің өзінде ене бастады, әрине болашақта да атқарылатын міндет болмақ.

Осыған орай оқытушыға да көптеген міндеттер жүктеледі: кәсіби біліктілігін үнемі арттырып отыру, оқу үрдісіне қойылатын жаңа та-

лаптарды орындау, сапалы, заманауи оқулықтар мен оқу құралдарын жазу және т.б.

Эксперимент

Болашақ ұрпаққа сапалы білім беру, рухани тәрбиені бойларына сіңіру үшін заманауи сұранысқа ие, сапалы оқулықтар мен оқу құралдарын әзірлеу – ең негізгі мәселе болып табылады. Әсіресе, рухани байлығымыздың түп негізі – мемлекеттік тілді құрметтей білетін, қазақ тілінде өз ойын еркін де, сауатты жеткізе білетін ұрпақ тәрбиелеу ұстаздарға аманат етіп тапсырылатын үлкен жауапкершілік. Себебі тіл мамандары қазақ тілінің бай әлеуетін болашаққа жеткізетін, тіліміздің ғылыми-теориялық негізін, практикалық ізденістерін дамытатын бірден-бір алтын көпір.

Қытайдың атақты философы Конфуций: «Егер де маған ел басқару мүмкіндігі туса, ең алдымен сол елдің тіл мәселесін қолға алар едім. Себебі тіл бірлігі болмаса, пікір бірлігі болмайды және идеология дұрыс жүргізілмейді. Идеология дұрыс жүргізілмей, ортақ түсіністік таппаған елде бірлік болмайды. Сондықтан бәрінен де бұрын адамдар арасындағы бірлікті ұстап тұрған тіл мәселесі маңызды», – деп тілдің басқа ұлттық құндылықтардан бір саты биік тұратынын ерекше атап көрсеткен екен (N.Elmuratov. *Til – ult tutastyhgynyn tughyry*. <https://egemen.kz/article>).

Қазіргі таңдағы тілді меңгерудің озық тәжірибелеріне зер салып қарасақ, тіл үйренушілердің өздігінен ізденуіне, алған білімін нақты тәжірибеде қолдана алуына бағыттайтын жаңа технологиялардың белсенді түрде енгізіле бастағанын айтуға болады. Мұндай тұлғалық-бағдарға негізделген білім беру жүйесіне басымдылық берілуі инновациялық технологияларды кең түрде зерттеп, оларды оқыту үдерісіне біліктілікпен батыл енгізудің қажеттігін талап етеді. Бұл өз кезегінде жеке тұлғалық мәдениет пен танымдық-практикалық қабілеттерді қалыптастыруға мүмкіндік беретін осы бағыттағы ізденістерді кеңейтудің және сол технологияларды ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерделеп зерттеудің көкейкестілігін дәлелдейді. Ол үшін тіл мамандарына түпкілікті нәтижеге әкелетін тиімді оқыту технологиясын тандап, оның оңтайлы шешімін табатын сара жолда ізденімпаздық қажет.

Өздеріңізге белгілі, дәстүрлі білім беру жүйесіндегі шыққан қазақ тілі оқулықтары өз кезеңіндегі ең тиімді білім берудің таптырмас құралы болды. Бұрынғы классикалық үлгідегі

«Қазақ тілі» оқулықтары мен оқу құралдарын ашып қалсаңыз, тілге қатысты ережелер, оған машықтандыратын жағтығулар, оны бекітетін ұғым мен түсініктер мол болатын. Бірден қазақ тілі пәнінің мақсат-міндетіне сай жазылған дүние екендігі аңғарылып тұратын. Ол оқулықтардың тиімділігі сол – барлық пәндер бойынша іргелі білімге қол жетті, оқулықтармен бірнеше буын өкілдері оқыды, кітап мазмұны ондаған жылдар бойы өзгермеді, тұрақты болды. Әрбір басылымда кеткен кемшіліктер түзеліп отырды. Алайда ол кезеңде қазіргідей ақпараттар ағыны толассыз болған жоқ, сондықтан білім берудегі негізгі құрал – оқулық болды.

Өзге тілді аудиторияға мемлекеттік тілді үйрету мәселесімен айналысып жүрген ғалымдар, зерттеушілер көптеп саналады. Олардың әрқайсысы қазақ тілін оқытудың түрлі мәселелерін жан-жақты қарастыра жүріп, қазақ тілінің дамуына үлкен үлес қосты. Атап айтқанда, Ш. Сарыбаев, Ы. Маманов, Ғ. Беғалиев, С. Жиенбаев, Т. Аяпова, Ш. Бектұров, К. Сариева, А. Жүнісбеков, Ф.Р. Ахметжанова, М. Жанпейісова, Ф. Оразбаева, Қ. Бітібаева т.б. Аталған ғалымдар қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқытудың негізін қалап тіліміздің сақталуына, дамуына, таралуына жол ашты.

Мысалы, 1989 жылы Х. Қожахметованың «40 уроков казахского языка», 1994 жылы Ш. Бектұров пен А. Бектұрованың «Қазақ тілі» оқулығы, 1998 жылы Т. Аяпованың «Қазақ тілі» деп аталатын үш кітаптан тұратын кешенді оқулығы және т.б. оқулықтар сол кезең үшін таптырмас құрал болды, қаншама буын осы ғалымдардың еңбектерін оқып қазақ тілін меңгерді.

Ал қазіргі жаңартылған білім беру оқулықтардың жаңа мақсатқа сай мазмұнын, қызметін, оқу материалдарын берудің әдістемесі мен тәсілдерін айтарлықтай өзгертуді, яғни жаңғыртуды талап етеді. Себебі кез келген мәліметті кез келген жерде алу мүмкіндігі үлкен көлемдегі оқу материалына қолжетімділікті қамтамасыз етіп отыр. Жылдам өзгеретін ақпараттар ағымына оқулықтың мазмұны да, қызметі де сай келуі керек.

Осындай жағдайда оның қызметі қандай болуы керек? деген сұраққа жауап іздейік.

Оқулықтың ең бірінші қызметі – *ақпараттылық*. Алдымен алынған ақпараттар экстралингвистикалық, аксиологиялық тұрғыдан («Адам – Тіл – Қоғам – Мәдениет – Өлем») таңдалуы қажет. Демек, тілді қоғамның, мәдениеттің дамуымен байланыстыра қарастыру.

Тілдің өмір сүру ортасы, яғни қоғамдағы ортаның ғылымы, экономикасы, техникасы дамыған сайын, тілі де өркендей береді. Тілдік қарым-қатынас, байланыс арқасында жаңа сөздер, сөз тіркестері пайда болады, қолданысқа түседі. Сөздік қор артады. Осындай сөз, сөз тіркестерін тілдің ішкі заңдылығына сай дұрыс дыбыстау, дұрыс қолдану қазақ тілінің болмысына әсерін тигізеді. Сондықтан ақпараттық-танымдық материалдар оқулықтарда сұрыпталып, талдаудан өтіп барып берілгені жөн.

Оқу бағдарламасына сай таңдалынған материалдардың мазмұны білім алушыларға рет-ретімен, анық баяндалуы және қолжетімді болуы керек. Оқулық мазмұны білім алушыны ізденістерге жетелейтін, практикалық қабілеттерін қалыптастыратын тапсырмалардан, жобалардан тұруы қажет. Таңдалып, сұрыпталған ақпаратта тілдік білімді жетілдіретін жаттығулар, тіл ұстарту жұмыстары, тапсырмалар мол болуы керек (Қазіргі оқулық, оқу құралдарындағыдай физика, химия, математика және т.б. кез келген салаға қатысты мәтіндерден гөрі сөз мәдениеті, тілдік қарым-қатынасқа, тілдік элементтерге негізделген ақпараттардың мол болғаны қажет-ақ. Тілді оқытудағы ең басты мақсаттан ауытқымау керек). Ақпарат мазмұны шынайы болуы керек. Қазіргі таңдағы білім алушы цифрлық қондырғылардың көмегімен кез келген жерде, кез келген көлемде және қолайлы түрде қарама-қайшылыққа толы сан алуан мазмұндағы ақпаратқа қол жеткізеді. Педагог ақпараттар ағынына сыни тұрғыдан қарап, шынайы құнды мәліметтерді қажетсізінен ажыратып алуға көмектесуі керек.

Қазіргі қазақ тілі оқулықтары мен оқу құралдарында жоғарыда аталған қызмет мүмкіндігінше қарастырылған. Соңғы еңбектерде тілді таныммен байланыстыра қарау, тілдің коммуникативтік, когнитивтік, прагматикалық қызметтеріне мән берілген. Ақпараттар жеткілікті, жан-жақты. Алайда, мәтін таңдауда, сұрыптауда кемшіліктер кездеседі. Ғылым мен техниканың артқан заманында мәтін қызметін, негізгі қасиетін, маңыздылығын түсіну, оны қарым-қатынастың негізгі өңдеу нысаны етіп алу үшін зерттеу жұмыстарын жасау қажеттілігі туындайды.

Екінші қызметі – *жүйелілік*. Білім алушы оқулықтағы ақпараттың қандай бөлігі маңыздырақ екенін, қайсысы оңай игерілетінін, қайсысы қосымша екенін өздігінше ұғына алуы керек. Сабақ арасындағы байланыс, сабақтастық сақталуы керек. Алдында өткен сабақтағы тілдік

материалдар келесі сабақтарда қайталау түрінде болса да көрініс табуы керек. Тілді үйретуге арналған материалдар деңгейге сай сұрыпталуы, жүйелі түрде берілуі керек. Грамматикалық тапсырмалар да, лексикалық тапсырмалар да белгілі бір жүйемен реттелуі керек.

Қазіргі орыс аудиториясына арналған оқу құралдарын ашып қалсаңыз, қазақ тіліне арналғанын, болмаса басқа пәнге арналғанын ажырату қиын. Тілді меңгертуге алған лексикалық тақырыптар барлық саланы қамтиды: информатика, тарих, биология, география, физика, химия, математика және т.б. Ал сол пәндердің мазмұнын қарасаңыз, тілге арналған материал таппайсыз. Алдыңғы буын өкілдері сияқты тілдің жан-жақты қырларын ашатын тақырыптарды неге алмасқа? Неге аспан әлемі, географиялық кеңістік, болмаса физикалық шама, элементтердің химиялық қасиеттері қазақ тілі оқулығында жүруі керек? Ол мақсатқа арналған «Кәсіби қазақ тілі» бар, осы пәнде әр саланың өзіне тән лексикасы, терминологиясы қарастырылады.

Ал грамматикалық тақырып пен лексикалық тақырып арасында жүйелілік аса сақтала бермейді. Мәтін грамматикалық құрылымдарды меңгерту, коммуникация орнату және т.б. үшін беріледі. Сондықтан сол грамматиканы түсіндіріп, оның мәнін ашу үшін мәтін соған ыңғайлап, сұрыпталып, өңделуі керек. Алдыңғы аға буындардың еңбектеріндегі сияқты тіл ұстарту, жаттықтыру жұмыстары жыл өткен сайын азайып барады. Сыни ойлау, жағдаяттық тапсырмалар тек тілді белгілі бір деңгейде (B1) меңгерілген соң берілсе де жетеді.

Оқу құралының әдістемелік аппараты да интерактивті тәсілдерге бейімделген, ал иллюстрациясы тартымды, жоғары эстетикалық талаптарға сай болуы керек. Қазіргі білім алушының аудиовизуалды қабылдау, клиптік тұрғыда ойлау жүйесі жоғары екені ескерілуі қажет. Демек оқулықпен ғана жұмыс істей бермей, қазақ тіліне арналған интернет-сайттарды да (kaz-tili.kz; til.gov.kz; tilalemi.kz; emle.kz; termincom.kz; mtdi.kz; atau.kz; sozdik.kz; www.lugat.kz; soylem.kz) және т.б. пайдалану тиімді болмақ.

Үйретушілік және бақылаушылық. Қазіргі заманның мұқтажына жауап беретін білім берудің мақсаттары ЮНЕСКО-да «Білім беру барлығы үшін» қозғалысының «Төрт бағаны» ретінде сипатталған, атап айтқанда: өмір сүруді үйрену; тани білуді үйрену; істей білуді үйрену; қатар өмір сүруді үйрену. Оқулықта өмірдің шынайы бейнесі көрініс табуы және ол сенімді

ақпаратқа құрылғаны дұрыс. Өмірде басқа, кітапта басқа ақпараттарды игеру тіл үйренуші үшін өмір сүру барысында қиындық туғызатыны рас. Яғни, аутентті материалдарға мән берілгені жөн. Сол материалдар арқылы тіл үйренуші ойланады, салыстырады, өз бетінше талдау жасайды. Ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін үйренеді. Қазіргі оқулықтарда кездесетін «Шегенің ізі», «Кофе туралы» тәмсіл, «Әке мен бала», «Қисық ағаш» сияқты мысалдар соның айғағы. Оқулық арқылы білім алушы осы нәрселерге қол жеткізуі, өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруы керек. Ал оқулық авторы мұндай материалдарға қол жеткізуі үшін ізденуі керек. Оған шығармашылықпен айналысатын уақыт керек. Қазақ тілі оқулықтары, оқу құралдары авторлары профессор З. Күзекова мен профессор З. Ерназарованың кітаптарында мәтін тандау, материалдарды жүйелеп беру өте сәтті берілген, үлгі аларлық дүниелер жеткілікті.

Бағыттаушылық және ұйымдастырушылық қызмет. Ақпараттарды игеру мен жүйелеу білім алушыдан белгілі бір шеберлік пен дағдыны талап етеді: оқулық жүйелі ақпаратты қана қамтымайды, сонымен бірге оны қабылдау, меңгеру және қолдануға да оқытады. Оқулықтағы тапсырмалар дайын күйінде беріле салмай, оқушыға бағыт беру мақсатында, іздену мақсатында құрылса тиімділігі артады.

Лингвистердің пайымдауынша, қазіргі оқушы материалды зейін қоя тындай алмайды; материалды жаттай алмайды және ұзақ есте сақтай алмайды; салыстыру және талдау жасауда қиналады; тез шешім шығару мен тұжырым жасауда қиналады. 72%-ы – заттың құбылыстың негізгі белгілерін атай алмайды, 80%-ы – өз ойын тұжырымдап бере алмайды, 70%-ы – берілген статистикалық мәліметтер бойынша қорытынды жасай алмайды екен. Осындай кемшіліктерді болдырмау үшін тілдік тұлғаның бар ынтасын, назарын аудартатын, ойын бір ортаға шоғырландыратын тапсырмалар мен жаттығуларды қарастыру қажет. Орыс аудиториясы түгілі қазақ бөлімінің білім алушыларының өзі осындай кедергілерге жолығатыны аян. Сондықтан қазіргі заманға сай визуалды тапсырмалар: сызба, тірек, анимация т.б. түрде, түрлі аудио-видео тапсырмалар көбірек қамтылса, оқулық тілдік сұранысқа сай болмақ.

Қазақ тілі оқулықтарында соңғы он жылдар шамасында беріліп жүрген жағдаяттық тапсырмалар белгілі бір бағыт-бағдар алуға, өзіне қажетті білімді таңдауына, оны практикада бекіте алуға негізделеді. Тіл үйренуші алған

тілдік білім бойынша жетістігі мен кемшілігін уақытында анықтап, себеп-салдарын талдауға үйренуі керек. Яғни, оқулықтың бұл қызметі тіл үйренушінің ойлау қызметінің даму деңгейін анықтауға, тіл үйрену барысындағы жеткен жетістіктеріне сараптама жасауға көмектеседі.

Тәрбие берушілік және дамытушылық. Қазақ тілі арқылы қазақ халқының бет-бейнесі көрініс табады. Ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан ұлттық тәрбие, озық өнегелі дәстүр, адами құнды қасиеттер оқулық мазмұнында міндетті атрибуттардың бірі болып табылады. Ұлы ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби айтқандай: «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы». Қазіргі таңда бірнеше тілді білетін, білімі мен біліктілігі жоғары маман жастарды көріп жүрміз. Өкінішке орай, сол жастардың ішінде өз ана тілін меңгеруге құлықсыз, өзінің тамырына терең бойлай алмайтындар да кездеседі. Тәрбие үш нәрсе арқылы беріледі: ата-ана, қоршаған орта және білім. Оқулық пен оқу құралының мазмұны білім алушының қабілетіне сай жеке тұлға ретінде қалыптастыруға және жетілдіруге бағытталуы керек. Оқулық авторының негізгі мақсаты да сол – білім бере отырып еліміздің ұлтжанды, патриот азаматын тәрбиелеуге, жеке тұлғаның жақсы қасиеттерін дамытуға ықпал ету.

Нәтиже мен талқы

Ал енді осы негізгі талаптарға қазіргі таңдағы оқулықтар жауап беріп жатыр ма деген сауалға келсек, алдымен Қазақ тілі оқулықтары мен оқу құралдарын оның мақсаты мен міндеттеріне орай төмендегідей жіктеп көрсетуге болады:

1. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту құралдары;
2. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту құралдары;
3. Қазақ тілін ана тілі ретінде оқыту құралдары;
4. Қазақ тілін филолог мамандарға оқыту құралдары.

1. *Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту құралдары.* Атына сай бұл оқу материалдары шетелдік азаматтарға арналады. Әлемдік стандарт бойынша тілді оқытудың А1 деңгейін қамтиды. Қазақ тілін әліпбиден бастап, өмір сүруге қажетті белсенді қолданылатын лексикалық минимумды үйренуден бастайды. Қарапайым деңгейде (A1)–лексикалық минимум 800 бірлікті, базалық деңгейде (A2) – 1783 бірлікті құрайды. Қарапайым деңгейдің мақсаты

– қазақ тілі туралы жалпы мағлұмат бере отырып, қазақ халқының мәдениеті, тарихы, салт-дәстүрлерімен және т.б. таныстыру.

Қазіргі уақытта қолданыста жүрген А1 деңгейіне арналған оқу құралдарына тоқталайық. Ол – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың оқытушысы, ф.ғ.к. Гүлбағиза Мұсаеваның «Қазақ тілі шет тілі ретінде» деп аталатын оқу құралы (Musaeva G.A.:2017: 244).

Оқу құралы бастауыш деңгейге арналғандықтан, күнделікті-тұрмыстық, әлеуметтік-тұрмыстық және әлеуметтік-мәдени салаларға байланысты диалогтер берілген. Коммуникативтік қарым-қатынасқа түсуге (түсіну, жауап қайтару, пікір білдіру) арналған тақырыптар (танысу, зат немесе нәрсе туралы мәлімет сұрау, отбасы мүшелері, заттың саны, мөлшері, адамның жас мөлшері, туған жер, мамандық және іс-әрекет, азық-түлік, киім кешек атауларын білу, заттың және нәрсенің қажеттілігін сұрап білу және т.б.), қарапайым деңгейге арналған тілдік құралдар (жалғау мен жұрнақтар, зат есімнің қарапайым түрі, сан есім, етістік, үстеу, шақтың жеңіл түрі, рай және т.б.) қамтылған. Оқу құралы басында бастауыш деңгейге арналған тапсырмалар сәтті басталады да, соңында материалдар күрделі болып кетеді. Таза бастауыш деңгейдегі тіл үйренушілерге арналмаған сынды.

Қазақ тілін меңгертуге арналған оқулықтардың ішінде «Қазтест» жүйесі бойынша әзірленген «Қазақ тілі. Қарапайым деңгей» деп аталатын (Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Vozbaeva-Xyng A.T., Seysenova A.D. 2016; Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Vozbaeva-Xyng A.T., Xazimova A.J., Salihova B.O.: 2016-320 б.) оқулық көш бастап тұр.

Қазақ тілін меңгерудің бес деңгейіне арналған оқулық «Қазақ тілін шетел тілі және екінші тіл ретінде оқыту» әдістемесі негізінде жазылған. Оқулықпен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ға академиялық мобильділік арқылы келген шетелдік студенттерге сабақ өткізгенімізде тіл үйренушілердің қызығушылығын туғызатынын, қазақ тілінде сөйлеуге дағды қалыптастыратынын байқадық. Лексикалық тақырыппен грамматикалық материалды үйлестіре байланыстыру, жеңілден күрделіге қарай кезең-кезеңмен сабақтаса өтіп отыру, сөйлеу әрекетінің: тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым тапсырмаларының сәтті таңдалып алынғаны қуантады. Жағдаяттық тапсырмалар тіл үйренушінің сыни ойлау дағдысын қалыптастыруға, ойлауға жетелесе, лексикалық тақырыптары күнделікті қоршаған ортадағы

түрлі аутенттілік жағдайларды қамтып, қызықты әрі тартымды етіп берілген. Мәтіндегі сөздер мен сөз тіркестері сұрыпталып, тіл үйренушінің деңгейіне сай құрылған. Тілді үйретуге арналған түрлі әдіс-тәсілдер тиімді таңдалған. Оқулықтың безендірілуі де эстетикалық талапқа сай. А1 қарапайым және А2 базалық деңгейдегі «Қазақ тілі» оқулығымен тіл үйренген студенттер сөйлеу дағдыларын тез меңгеріп, сабақ барысында белсенділік танытып отырды, әрбір сабақ студенттерді жалықтырмай, керісінше қызығушылықтарын оятып отырды.

Алайда әр тақырыпқа берілетін 2-3, тіпті одан да көп грамматикалық тақырыптар оқулықты күрделендіре түседі. Мысалы, А2 деңгейіне арналған кітаптың ІІІ бөлігі «Әуесқойлық» деп аталады. 1-сабақта: нақ осы шақ, күрделі түрі; -нан астам; -шы, -ші жұрнағы, 2-сабақта: -ша, -ше жұрнағы; -лық жұрнағы; жинақтық сан есім; шартты рай сияқты грамматика беріледі. Грамматикалық материалдар белгілі бір жүйемен, «жеңілден күрделіге қарай» ұстанымымен реттелсе, оқулықтың мәнін аша түсер еді.

Ал kaz-tili.kz сайтындағы Татьяна Валяеваның «Грамматика казахского языка. Просто о сложном» деп аталатын кітабы бірден-бір қолжетімді интернет-ресурс болып табылады. «Үздік білім беру сайты» атағына лайық. Автордың еңбекқорлығытанғаныс тудырады. Сайт күн сайын жаңа материалдармен толығып, жанарып отырады. Белгілі бір материалды өткен соң «Проверь себя!» деген интерфейсті басып, жаттығу жұмыстарын жасау өте ыңғайлы. Тыңдалымы да бар. Грамматикалық ережелер сызба, кестемен берілген. Жаттығу жұмыстары бірлі-жарым қателеріне қарамастан сәтті таңдалған.

Кемшілігі – қазақ тіл білімі саласы толық қамтылмаған. Сайт тек орыс тілділер үшін. Басқа орыс тілін білмейтін шетелдік азаматтарға ыңғайсыз. Ауған, түркмен, қытай, жапон студенттері бұл сайттың тілі орысша болғандықтан түсінбейді. Тек қазақстандық азаматтарға, не болмаса орысша білетіндерге арналған сияқты. «Сказки-Ертегі» деп аталатын интерфейсте қазақ халқының танымына сай, ұлттық мән-мағына беретін ертегілер жоқ, әлем ертегілері берілген. «Қоянның құлағы неге ұзын?», «Мақтаншақ қоян» сияқты ертегінің желісі түсініксіздеу. Алайда осы ұсыныс-пікірлер ескерілсе, сайттың танымалдығы арта түсер еді.

Сайт соңында кері байланыс бар. Ескерту, ұсыныс қалдыруға болады. Автор оларды ескеріп, түзеп отырады.

2. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту құралдары.

Бүгінгі қазақстандық білім беру жүйесіндегі айрықша өзгерістер «адамның еркін дамуына», оның жоғары мәдениетін, шығармашылық белсенділігін, дербестігін, бәсекеге қабілеттілігін, икемділігін дамытуға басым бағыт береді. Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту Тұжырымдамасында: «Қазіргі заман жағдайында жоғары білім беру жүйесіне жаңа сапа мен қоғамдық мәртебе беру және оны айрықша сала ретінде қабылдау қажет, оның бірінші кезектегі міндеті – жоғары білікті мамандарды оздыра даярлау, олар икемді пен білімді болуға тиісті», – деп көрсетілгендей, маманның біліктілігі мен кәсіби деңгейінің жоғары болуы оқытуды дұрыс ұйымдастыра білумен байланысты. Оқытуды дұрыс ұйымдастыру үшін бағдарлама мен соған сай әзірленген оқулық пен оқу құралдардың сапасы жоғары болуы керек.

Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқудың мақсаты – коммуникативтік, тілдік, мәдени-танымдық біліктілігі дамыған дара тұлға даярлауға мүмкіндік туғызу. Қазақ тілін оқыту барысында тіл үйренушілердің пікір айту, ауызша, жазбаша сауатты сөйлеу, қоғамның өзге өкілдерімен дұрыс қарым-қатынас жасау, яғни әрбір адамға керекті коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру мәселелерін шешу. Тілді мазмұнсыз, мағынасыз меңгерту мүмкін емес. Тіл арқылы қазақ халқының тарихы, әдебиеті, мәдениеті, ұлттық салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, болмысы танылады.

Сөйлеу тілінің: тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым, тілдесімәрекеттері оқулықтың басты ұстанымы болуы керек. Бұл аспектілер тіл үйренушінің тілдік қарым-қатынас құзыретін қалыптастыруы үшін маңызды.

Осындай мақсат-міндет жүктелген ЖОО-ға арналған оқулықтар мен оқу құралдары жыл өткен сайын санымен де, сапасымен де толығуда. Қазір қазақ тілін өзге аудиторияда оқытатын мамандарға таңдау жеткілікті. Студенттердің бейіміне, ынтасына, сабақ жоспарына, оқу бағдарламасына сай оқулық пен оқу құралдарын, оқу-әдістемелік кешендерді оңай табуға болады.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Қазақ тіл білімі кафедрасында соңғы бес жыл ішінде (2015-2019ж.) 36 кітап басылып шығыпты. Оны (<http://pps.kaznu.kz/1/Main/ChairPublications>) сайтынан көре аласыз. Оқу материалдарының ішінде бастауыш деңгейге, орта деңгейге, жоғары деңгейге арналғаны да, кәсіби мақсатқа

жазылғаны да, әдістемелік көмекші құралдар да бар.

Тілді бастауыш деңгейде оқытуға арналған Қ. Қарабаеваның (Qarabaeva Q.A.: 2014), Ж. Абдрахманованың «Қазақ тілі» оқу құралы (Abdrahmanova J.A.: 2015.), А. Салқынбай, Н. Егізбаеваның кешенді (қарапайым, базалық, орта деңгей) оқу құралын (A.B. Salqinbay, N.J. Egizbaeva. Qazaq tili. Qarapayım dengey: 2017; A.B. Salqinbay, N.J. Egizbaeva. Bazalıq dengey: Almatı: 2017.; A.B. Salqinbay, N.J. Egizbaeva. Qazaq tili. Orta dengey: 2017.) аудиторияда қолданып жүрміз. Тіл үйренушілердің сенімінен шыға білген кітаптар.

Ал орта деңгейге арналған Ш. Рамазанова (Ramazanova Sh.A.: 2017), А. Аширова (Ashirova A. T.: 2014), Р. Өмірбекова, Н. Мәтбектің (Ymirbekova R.K., Matbek N.Q.: 2016) оқу құралдары сұранысқа ие кітаптар. Кәсіби бағыттағы оқу құралдары да практикадан өткен, сұрыпталған. Жоғарыда аталған оқулықтар мен оқу құралдары тек тілді оқытуға арналғандары ғана. Ал тілдің теориясына арналған кітаптардың саны да жетерлік.

Алайда осындай дүниелердің бар екені көпшілікке беймәлім. Жарнамаланбайды. Әрбір ЖОО-нда осындай шамадағы кітаптар шығып жатыр. Олардың санына статистика жасайтын, сапасын сараптайтын материалдар жоқтың қасы. Әрбір маман өз мүмкіндігіне орай еңбек етуде, зерттеу жүргізуде. Ішінде жаңалыққа толы, аудиторияның қызығушылығын туғызатын дүниелер де, аудиторияның наразылығын туғызатын дүниелер де жетерлік.

Мектеп оқулықтары Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жанындағы «Оқулық» республикалық ғылыми-практикалық орталығы бойынша сараптамадан өтіп, өндіріске барады. Ал ЖОО-нда тек Республикалық оқу-әдістемелік орталыққа (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де) түскен оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерге сараптама жасалады. Ал Редакциялық баспа кеңесінен (РИСО) өтетін кітаптарға тек кафедра көлемінде ғана сараптама жасалады.

Қазіргі таңда баспадан шыққан оқу құралдарының орнын электронды оқулықтар мен оқу құралдары алмастыруда. *Электронды оқулықтар* тиімді, оны «үздіксіз білім беру» жүйесі бойынша үнемі жаңартып отыруға, толықтыруға болады. Электронды оқулық арқылы сабақтағы материалдарды өту, тапсырма беру, оның орындалуын бақылау мен бағалау жүйесі автоматты түрде

жүзеге асады, бұл оқытушының бағалауға арнайтын уақытын ұзартады. Қайталау, пысықтау жұмыстары үнемі жүріп отырады. Студенттің тілдік білімі мен икемділігі жеке көрініс табады. Сөйтіп ғылыми-ізденіс жұмыстарына жұмылдыруға мүмкіндік туады. Оқу процесін оқу-әдістемелік кешенмен қамтамасыз ету жеңілдейді. Қазіргі цифрлық оқулықта 5 жаңа педагогикалық құрал қолданылуы керек:

- интербелсенділік,
- мультимедиа,
- модельдеу,
- коммуникативтілік,
- өнімділік.

Мультимедиа қажетті нысан туралы шынайы көріністі қамтамасыз ететін болса, интербелсенділік кері жауап алу мен ықпал етуге мүмкіндік береді. Ал модельдеу зерттелетін нысан мен үрдістерге тән реакция – кері байланысты жүзеге асырады.

Егер интербелсенділік пен мультимедиаға модельдеу қосылса – бояма суреттер мен дыбыс-бейне көріністер арқылы өтілетін тақырыптың шынайы мәні ашылады.

Smart-оқулық инновациялық технологиялар мен Интернет-ресурстарды қолдана отырып жасалатын және жаңартылып отырылатын кешенді оқу материалы. Білім алу кезінде өз саласына қатысты түрлі сілтемелер мен ресурстарды кез келген уақытта, кез келген жерде алуға болатын оқулық. Smart-оқулықтардың негізгі бағыттарына: анимациялық контент, бейнеконтент, аудиоконтент, eStream (ағымдағы бейне(видео)), ТҮРО-сызба, 3D-сызба және т.б. қарапайым оқулықта қолданылмайтын элементтер кіреді.

Smart-оқулықтың құрылымын сабақ беретін оқытушы жасайды. Негізгі мақсаты – тақырыпты

жақсы меңгеру үшін оқыту кеңістігін құру. Оқулық бір жағынан оқытудың жеке траекториясын қамтамасыз етуі керек, екінші жағынан бағдарламалық материалдарды беру нақты, оңтайлы болуы керек.

Қорытынды

Қорыта келгенде, қазақ тілін оқыту үдерісінің ғылым нысанына айналуы – қазақ тілін оқыту барысының заман өзгерісіне дер кезінде бейімделу жолдарын танып талдау, практикаға енгізудің тиімді де нәтижелі тетіктерін анықтаумен байланысты. Осыған орай қазақ тілін оқыту әдістемесі де, соған сай жазылған еңбектер де жан-жақты дамып келеді. Қазақ тілін өнімді етеміз десек, онда ең алдымен оқулық мәселесін мықтап қолға алуымыз керек. Мейлі ол қарапайым оқулық болсын, мейлі ол электронды, смарт оқулық болсын ең алдымен қазақ тілінің жан-жақты қырларын ашуға бағытталуы керек. Оқулықтың сапасы дұрыс болу үшін бірнеше мәрте сараптамадан өтіп барып, баспадан шығуы керек. Ол үшін білім беру бағдарламасы жиі өзгере бермей, тұрақталуы керек. «Оқулықтану ғылымы» дейтін термин қолданысқа енгізіліп, оның сапасына жауап беретін білікті де әдіскер қазақтілді мамандар іріктеліп алынуы керек. Оқулық жазбаған мамандарға күрделі де, қиын жұмысты сеніп тапсыруға болмайды. Мектеп оқулықтарына мектепте жүрген ұстаздар, ЖОО оқулықтарына сол жерде қызмет істеп жүрген, қыр-сырын жақсы меңгерген мамандар тартылуы керек.

Оқулықтың мазмұны да, безендірілуі де өте маңызды болып есептеледі. Себебі кітап адамның өмір сүру дағдысына, қалыптасуына әсер етеді.

Әдебиеттер

Лукша П., Песков Д. Будущее образования: глобальная повестка // Глобальный форсайт образования. – 2013. www.refuture.me

Елмұратов Н. Тіл – ұлт тұтастығының тұғыры. <https://egemen.kz/article/ult-tutastyghynyn-tughyry>.

kaz-tili.kz, til.gov.kz, tilalemi.kz, emle.kz, termincom.kz, mtdi.kz, atau.kz, sozdik.kz, lugat.kz, soylem.kz

Мұсаева Г.Ә. Қазақ тілі – шет тілі ретінде (Базалық деңгей). 1-кітап. – Оқу құралы (Өңделіп толықтырылған, 2-басылымы). – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 244 б.

Досмамбетова Г.Қ., Балабеков А.К., Бозбаева-Хунг А.Т., Сейсенова А.Д. Қазақ тілі: Қарапайымдеңгейге арналған оқулық. – Астана, 2016. – 268 б.

Досмамбетова Г.Қ., Балабеков А.К., Бозбаева-Хунг А.Т., Хазимова Ә.Ж., Салыхова Б.О. Қазақ тілі: Базалық деңгейге арналған оқулық. – Астана, 2017. – 320 б.

<http://pps.kaznu.kz/1/Main/ChairPublications/510/1/0/2013>

Қарабаева Қ.А. Қазақ тілі. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 145 б.

Абдрахманова Ж.Ә. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 112 б.

Салқынбай А.Б., Егізбаева Н.Ж. Қазақ тілі. Қарапайым деңгей: қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 144 б.

Салқынбай А.Б., Егізбаева Н.Ж. Қазақ тілі. Базалық деңгей: қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 140 б.

Салқынбай А.Б., Егізбаева Н.Ж. Қазақ тілі. Орта деңгей: қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 124 б.

Рамазанова Ш.Ә. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 222 б.

Аширова А.Т. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 126 б.

Умирбекова Р.К., Мәтбек Н.Қ. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 220 б.

References

Abdrahmanova Zh.A. (2015). Qazaq tili: oqu quraly. [The Kazakh language: a textbook.] Almaty: Qazaq universiteti. Pp. 112. (In Kazakh)

Ashirova A.T. (2014). Qazaq tili: oqu quraly. [The Kazakh language: a textbook.] Almaty: Qazaq universiteti P.126.(In Kazakh)

Elmyratov N. (2016). Til – ult tutastygynyn tугyry. [Language is a pillar of the nation's unity] <https://egemen.kz/article/ult-tutastygynyn-tugyry>.(In Kazakh)

Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Bozbaeva-Hung A.T., Sejsenova A.D.(2017). Qazaq tili: Qarapajym dengejge arналған оқулық. [Kazakh Language: English to Arabic] P. 268 (In Kazakh)

Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Bozbaeva-Hung A.T., Hazimova A.ZH., Salyhova B.O. (2017). Qazaq tili. Bazalyq dengejge arналған оқулық. [English Language: Basic English.] P. 320.(In Kazakh)

Qarabaeva Q.A. (2014). Qazaq tili. [The Kazakh language.] Qazaq universiteti. P. 145. (In Kazakh)

Luksha P., Peskov D. (2013). Budushchee obrazovaniya: globalnaya povestka. [The future of education: a global agenda] Globalnyj forsajt obrazovaniya. www.refuture.me(In Russian)

Musaeva G.A. (2017). Qazaq tili – shet tili retinde (Bazalyq dengej). [Kazakh as a Foreign Language (Basic level).] 1-kitap. Oqu quraly (ondelip tolyqtyrylgan, 2-basylymy). Almaty: Qazaq universiteti. P. 244. (In Kazakh)

Ramazanova Sh.A. (2017). Qazaq tili: oqu quraly. [The Kazakh language: a textbook.] Almaty: Qazaq universiteti. P. 222. (In Kazakh)

Salqynbaj A.B., Egizbaeva N.Zn. (2017). Qazaq tili. Qarapajymdengej: qazaqtilinshettiliretindeoqytugaarналғаноқуқuraly. [Simple level: a manual for teaching the Kazakh language as a foreign language.] Almaty: Qazaq universiteti. P. 144. (In Kazakh)

Salqynbaj A.B., Egizbaeva N.Zn.(2017). Qazaq tili. Bazalyq dengej: qazaq tilin shet tili retinde oqytuga arналған оқу қuraly. [Basic level: a manual for teaching the Kazakh language as a foreign language.]Almaty: Qazaq universiteti. P. 140.(In Kazakh)

Salqynbaj A.B., Egizbaeva N.Zn.(2017). Qazaq tili. Orta dengej: qazaq tilin shet tili retinde oqytuga arналған оқу қuraly. [Secondary level: a manual for teaching Kazakh as a foreign language.]Almaty: Qazaq universiteti. P.124.(In Kazakh)

Umirbekova R.K., Matbek N.Q. (2016). Qazaqtili: oququraly. [The Kazakh language: a textbook.]Almaty: Qazaq universiteti. P. 220. (In Kazakh)

kaz-tili.kz, til.gov.kz, tilalemi.kz, emle.kz, termincom.kz, mtdi.kz, atau.kz, sozdik.kz, lugat.kz, soylem.kz.

<http://pps.kaznu.kz/1/Main/ChairPublications/510/1/0/2013>

¹Г.Р. Кадырова , ²Е.Р. Арзиева ,

¹к. ф. н. доцент Satbayev university, ²доктор PhD Алматинского филиала Санкт-Петербургского гуманитарного университета профсоюзов, Казахстан, г. Алматы, e-mail: rabikovna@mail.ru, belong_to_dreams@mail.ru

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ СТУДЕНТОВ КАК БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ–ПРЕДМЕТНИКОВ

Аннотация. Настоящая статья посвящена актуальному вопросу о состоянии читательской грамотности в современном обществе. В связи с этим перед высшей школой стоит важная задача – формирование читательской грамотности будущих учителей-предметников, изучающих русский язык как неродной, что и находит отражение в исследуемом материале.

В статье анализируются понятия и смысловое содержание таких терминов, как «читательская грамотность», «читательская компетентность» и «культура чтения».

Тема о формировании читательской грамотности студентов-нефилологов авторами данной статьи предлагается на основе работы с учебным научным текстом. Ведь текст, представляя собой важный коммуникативный акт письменного речевого общения, способствует развитию и совершенствованию различных читательских умений и навыков, способности к пониманию и осмыслению письменных текстов, к использованию их содержания для достижения собственных целей, развития знаний и возможностей, ориентированных не только на профессиональное обучение, но и на гармонично развитую личность.

На материале учебных пособий по русскому языку, предназначенных для будущих учителей-предметников, приводятся примеры работы с учебным научным текстом по развитию и совершенствованию навыков формирования читательской грамотности не только с использованием традиционных форм работы, но и заданий, направленных на инновационные технологии обучения, в сфере профессионально-ориентированного обучения. В заключение делается вывод о том, что формирование навыков и умений читательской грамотности направлено как на совершенствование профессиональных компетенций, так и на развитие общекультурных компетенций молодого поколения.

Ключевые слова: русский язык как неродной, формирование читательской грамотности, учебные тексты и задания, читательские умения.

¹G.R. Kadyrova, ²E.R. Arziyeva,

¹Candidate of Philological Sciences, A/Professor of Satbayev university,

²Doctor PhD of Almaty branch of the St. Petersburg Humanitarian University of Trade Unions, Kazakhstan, Almaty, e-mail: rabikovna@mail.ru, belong_to_dreams@mail.ru

To the question of the formation of reading students literacy as future subject teachers

Abstract. This article is devoted to the actual question of the state of reading literacy in modern society. In this regard, higher education is faced with an important task – the formation of reading literacy of future subject teachers who study Russian as non – native, which is reflected in the material under study.

The article analyzes the concepts and semantic content of such terms as «reader literacy», «reader competence» and «reading culture».

The topic of the formation of reading literacy of non-philology students by the authors of this article is proposed based on work with educational scientific text. After all, the text, representing an important communicative act of written verbal communication, contributes to the development and improvement of various reading skills and abilities, the capacity to understand and comprehend written texts, to use their content to achieve their own goals, to develop knowledge and opportunities oriented not only to vocational training but also on a harmoniously developed personality.

The material of the textbooks on the Russian language intended for future subject teachers, gives examples of working with educational scientific text on the development and improvement of skills in the formation of reading literacy, not only using traditional forms of work, but also tasks aimed at innovative

learning technologies in the field of vocational-oriented learning. In conclusion, referred to that the development of reading literacy skills and abilities are aimed at both improving professional competencies and developing general cultural competencies of the younger generation.

Key words: russian as non-native, the formation of reading literacy, educational texts and tasks, reading skills.

¹Г.Р. Кадырова, ²Е.Р. Арзиева,

¹Satbayev university доценті, ф. ғ. к.,

²Санкт-Петербургтың Гуманитарлық кәсіподақтар университетінің

Алматылық филиалы PhD докторы, Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: rabikovna@mail.ru, belong_to_dreams@mail.ru

Болашақ пән мұғалімдері ретінде студенттердің оқу сауаттылығын қалыптастыру жөнінде

Аңдатпа. Бұл мақала қазіргі қоғамдағы оқырман сауаттылығының жағдайы туралы өзекті мәселеге арналған. Осыған байланысты зерттелетін материалда көрініс тауып отырған жоғары мектеп алдында маңызды міндет – бұл орыс тілін ана тілі ретінде оқымайтын болашақ пән мұғалімдерінің оқу (оқырман) сауаттылығын қалыптастыру.

Мақалада «оқырман сауаттылығы», «оқырман құзыреттілігі» және «оқу мәдениеті» терминдерінің мағыналық мазмұны мен түсініктері талданады.

Мақаланың авторлары филолог емес студенттердің оқырман сауаттылығын қалыптастыру туралы мәселені оқу ғылыми мәтіндерімен жұмыс жасау негізінде ұсынады. Өйткені мәтін жазбаша тілдік қарым-қатынастың маңызды коммуникативтік актісі болып табылып, әр түрлі оқырман шеберлігі мен дағдыларын дамытуға және жетілдіруге, жазбаша мәтіндерді түсіну мен ұғынуға, олардың мазмұнын өз мақсаттарына қолдана білуге пайдалануға, сонымен қатар тек кәсіби оқуға ғана емес, үйлесімді дамыған тұтаға бағытталған білім мен мүмкіндіктерді дамытуға ықпал етеді.

Болашақ пән мұғалімдеріне арналған орыс тілі оқу құралдарының материалында дәстүрлі жұмыс түрлерін пайдалана отырып қана емес, сонымен қатар кәсіби бағытталған оқыту саласында оқытудың инновациялық технологияларына бағытталған тапсырмаларды қолдана отырып, оқу сауаттылығын қалыптастыру дағдыларын дамыту және жетілдіру бойынша оқу ғылыми мәтіндерімен жұмыс істеу мысалдары келтіріледі. Қорыта келе оқырман сауаттылығының дағдылары мен біліктерін қалыптастыру кәсіби құзыреттілікті жетілдіруге, сондай-ақ жас ұрпақтың жалпы мәдени құзыреттілігін дамытуға бағытталғандығы туралы тұжырым жасалады.

Түйін сөздер: орыс тілін ана тілі ретінде оқымайтын, оқу сауаттылықтарын қалыптастыру, оқу мәтіндері мен тапсырмалары, оқу шеберліктері.

Функция чтения уникальна – оно учит жизнь.

Даниэль Пеннак

*Читай не затем, чтобы противоречить и опровергать,
не затем, чтобы принимать на веру;
и не затем, чтобы найти предмет для беседы;
но чтобы мыслить и рассуждать.*

Фрэнсис Бэкон

Введение

В современном информационном обществе понятие грамотности становится ключевым для всех слоев общества. Сверх того, понятие грамотности значительно расширяется (информационная, техническая, музыкальная грамотность и т.п.) и приобретает статус атрибута общекультурной компетентности.

Сегодня в новых условиях социально-экономической среды государству требуются люди, умеющие быстро понимать и оценивать теку-

щие изменения, происходящие в постиндустриальном мире, и поэтому простой элементарной грамотности как способности личности читать, составлять простые короткие тексты и осуществлять простейшие арифметические действия уже явно недостаточно. В сложившихся новых обстоятельствах необходим такой «уровень читательской компетентности, который обеспечивает эффективность поиска, отбора, организации и осознанность использования членами общества необходимой и значимой для них информации (текстов)» (<http://www.fapms.ru/news/info/item2003/html>, 18.10.2019). Следовательно, первостепенной задачей «Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011- 2020 годы» является повышение требований к уровню образованности человека, в которой отражено, что: «...образование должно давать не только знания, но и умения их использовать в процессе социальной адаптации»

(Poslanie Prezidenta, 2012). В связи с этим, согласно «Национальному плану... РК», необходимо дальнейшее развитие функциональной читательской грамотности не только школьников, но и студентов вузов (Nacional'nyj plan, 2012-2016).

В соответствии с вышесказанным, несомненно, члены развивающегося общества должны повышать читательскую грамотность через непрерывное обучение, а оно, в свою очередь, неразрывно связано с чтением, с умением работать с письменными текстами и способностью понимания и осмысления письменных текстов. Все это достигается в образовательном процессе высшей школы. Ведь именно дисциплина «Русский язык» поможет будущим специалистам с учетом их потребностей и особенностей обеспечить читательскую компетентность личности.

Однако прежде чем приступим к вопросу о формировании читательской грамотности у студентов педагогических вузов, попробуем определиться с понятием термина «читательская грамотность». Известно, что термин «читательская грамотность» появился в 1991 г. в контексте международного тестирования PISA (Programme for International Student Assessment), организованного Организацией экономического сотрудничества и развития (OECD, Organization for Economic Cooperation and Development) с целью умения размышлять о прочитанном и впоследствии использовать новый материал для дальнейшего обучения. В исследовании PISA-2009 читательская грамотность характеризуется как «способность человека понимать и использовать письменные тексты, размышлять о них и заниматься чтением для того, чтобы достигать своих целей, расширять свои знания и возможности, участвовать в социальной жизни» (Cuketman G.A., 2010: 5). Необходимо отметить, что обзор современной научно-методической литературы наряду с читательской грамотностью позволяет выделить понятие читательская компетентность, которая отражает включенность обучающихся во все основные измерения культурного пространства письменных текстов: поиск и отбор необходимых источников информации; работа с ними (чтение, интерпретация, трансляция); владение традиционными и новыми средствами работы с письменной информацией; понимание связей между этими компонентами и осознанное их поддержание при решении разных информационных задач (Orlova E. A., 2008: 19). Исследуемый нами анализ показывает, что понятие «читательская компетентность» сближается с понятием «культура чтения», ко-

торая в философском значении понимается «как определенное пространство, как цельная среда, порожденная феноменом чтения во имя нравственной и интеллектуальной гармонии личности» (Galaktionova T.G., 2007: 124).

В рамках настоящей статьи мы будем оперировать термином читательская грамотность, так как можно говорить о синонимичности (в целом) данных понятий, представленных нами дефиниций обоих терминов (читательская грамотность, читательская компетентность).

Формирование читательской грамотности у студентов-нефилологов педагогических вузов возможно осуществлять через обучение русскому языку как неродному на материале текстов, ориентированных на учебно-профессиональную сферу. Овладение чтением научного текста ведет к развитию речевой деятельности обучающихся, воспроизводящей одну из реальных форм общения и ведущей к получению профессионально-значимой информации.

В этом случае в качестве высшей единицы обучения выступает учебный текст, формирующий одновременно языковую, коммуникативную и учебно-познавательные компетенции.

В данной статье речь пойдет о дидактических возможностях учебных, профессионально – ориентированных текстов, включенных в учебные пособия по русскому языку как неродному, предназначенных для студентов-нефилологов, в формировании читательской грамотности последних (Кадырова G.R., 2014: 164; 2014: 202; 2014: 44). Ведь современный текст – это не только источник информации, но и передача информации в реальном общении. Именно в тексте, предназначенном для общения, все языковые единицы составляют его целостность. Поэтому при разработке учебных пособий авторы ориентировались на критерии отбора при создании учебных, профессионально-ориентированных текстов. Отбор текстового материала проводился не только с учетом языковой и профессиональной подготовки обучающихся, но и – познавательного интереса к чтению. Предложенная учебная текстотека в указанных пособиях позволяет сформировать читательскую грамотность с опорой на профессионально-ориентированное чтение.

Эксперимент

Известно, что, чтение – это письменная форма вербального общения, носящего рецептивный характер, направленное на восприятие, извлечение и переработку информации, содер-

жащейся в тексте, на раскрытие смысловых связей, т.е. понимание текста. Под профессионально – ориентированным чтением мы понимаем вид речевой деятельности, представляющий собой письменное вербальное общение, опосредованное специальным текстом и ведущее к удовлетворению интересов читающего с целью решения его профессиональных задач и самообразования. Именно такое чтение является предметом обучения будущих учителей в педагогическом вузе, а обучение ему следует рассматривать как практику в речевой деятельности, содержащих читательскую компетентность. В связи с этим в предлагаемых учебных пособиях, являющихся средствами профессионально ориентированного обучения русскому языку как неродному студентов-нефилологов, работа по формированию читательской грамотности включает различные способы чтения: а) поискового чтения, направленного на нахождение специфической информации; б) просмотрового чтения, ориентированного на формирование общего представления о содержании текста; в) ознакомительного чтения, подразумевающего извлечение основной информации из текста; г) детализированного чтения, способствующего извлечению полной информации, а также общей стратегии чтения учебного текста, включающей в себя три основные составляющие: предтекстовую (ориентировочную), текстовую (исполнительную), послетекстовую (обобщающую) (Pletyago T.YU, 2013: 25).

Опираясь на анализ научно-методической литературы, собственный опыт преподавания, можно сказать, что успешному формированию читательских умений способствуют разные формы работы с текстом, а именно: определение темы и композиционной структуры текста; деление текста на смысловые части, постановка вопросов – сначала приближенных к тексту, затем все более усложняющихся, вплоть до проблемных; составление компрессии в виде плана, тезисов; свёртывание и развёртывание информации; вычленение новой информации, комментирование; решение текстуальных задач, на основе вопросов по содержанию текста; выражение своего отношения к прочитанному, моделирование заданной речевой ситуации; составление собственного научного текста и др.

Так, в подтверждение вышесказанного можно привести следующие примеры из рассматриваемых учебных пособий. Например: 1) задание 23, с. 15. Студентам предлагается работа, направленная на понимание текста «Высочайшая

вершина Тянь-Шаня», например: чтение с пометами («insert»), т.е. осмысленное чтение:

- «незнакомая информация»;
- + «знакомая и об этом хочу знать больше»;
- ! «интересная информация»;
- ? «непонятная, надо спросить».

Такое ознакомительное чтение помогает студенту лучше понять содержание текста, обобщить полученную информацию и изложить полученную информацию в форме пересказа.

2) Задание 20, с. 132 (Kadyrova G.R): 1) Прочитайте микротексты. 2) Определите тему текстов. Подберите заголовки к текстам, чтобы они соответствовали теме; задание 3, с. 26: 1) Прочитайте заголовок текста. 2) Скажите, о чём пойдёт речь в этом тексте? Предложенные задания ориентированы на формирование общего представления о содержании текста.

3) Активно применяется и аналитическое чтение, направленное на осмысление прочитанного: задание 16, с. 13. (Kadyrova G.R): Прочитайте текст. Озаглавьте его. Ответьте на вопрос: Откуда появилась профессия географ? «Кратко сформулируйте основную тему текста, используя выражения: В тексте ... речь идет о ...; В тексте ... рассматриваются вопросы ...; В тексте ... говорится о ... ».

Полученная текстовая информация позволяет обучающему при помощи языковых клише выстроить логическую цепочку собственных рассуждений по изучаемой теме.

4) Чаще всего при работе с текстом используется комплексный анализ текста, т.е. детализированное чтение, позволяющее совершенствовать знания и навыки прагматической направленности читательской грамотности: задание 14, с. 29-31 (Kadyrova G.R): 1). Объясните значение терминов и терминосочетаний. Объясните значение иноязычных приставок в подчеркнутых словах. 2). Произведите морфемный анализ данных слов. 3) Прочитайте текст «Дестабилизация природной среды Казахстана и пути решения экологических проблем» и определите, как построен текст с точки зрения его композиции (введение, основная часть, заключение). Отражает ли название статьи его содержание? а) как он начинается? б) как заканчивается (возможна ли другая концовка)? в) как, с помощью каких языковых средств, соединяются части (начало, основная часть и концовка – заключительная часть)? г) связаны ли между собой начало и окончание текста? д) как соотносится заглавие текста с его содержанием и особенно с его заключительными словами? 4) Опираясь на лексический морфоло-

гический и синтаксический анализ, докажете, что данный текст научный. 5) Дополните информации об основных проблемах окружающей среды в Республике Казахстан, опираясь на собственные знания школьного курса географии.

5) Интеллектуальные операции, направленные на формирование читательской грамотности в ходе чтения учебного текста, позволяют продемонстрировать обучающим умения проводить сравнительный анализ профессионально-ориентированного материала: задание 2, с. 72-73 (Kadyrova G.R.) 1) Прочитайте образцы аннотаций; 2) Определите тип аннотаций; 3) Сравните предложенные виды аннотаций и укажите верно ли они составлены? Какие недостатки вы отметили? 4) Используя теоретические сведения, обоснуйте свою точку зрения; 5) Учитывая недостатки, составьте правильный вариант аннотации, в которой допущены неточности. Задание 89, с. 68 (Kadyrova G.R.): Сравните два текста на одну тему, предназначенных для разных читателей: первый – для специалистов по лингвистике (собственно-научный стиль), второй – для учащихся (научно-популярный стиль). Определите основные различия в построении этих текстов и в отборе языковых средств – лексических и грамматических. С какой целью использовано сравнение во втором тексте?

Результаты и обсуждение

Как видим из примеров, такой целостный подход мыслительной работы с учебным научным текстом, включающим в себя и анализ, и обобщение, и последующее их сравнение с реальным содержанием текста, а также выполнение лексико-грамматических заданий – все это способствует выработке навыков и умений самостоятельно развивать не только читательскую грамотность, но и «культуру чтения».

Повышение уровня освоения читательских навыков возможно также и при отработке навыков пользования справочно-библиографическим аппаратом библиотек, справочно-поисковым аппаратом информационных изданий и т.п. Например: задание 14, 20, с. 78, с. 80 (Kadyrova G.R.): 1) оформите библиографическое описание одной из книг или статьи, включенных в список литературы в выполняемой вами научной работе (реферата, тезисов, статьи, курсовой работы и т. п.); 2) составьте характеристику оформления научно-справочного аппарата книги, взятой вами из библиотеки по плану: а). Имеется ли в данной книге предисловие (или

введение)? б). Где находится оглавление (в начале или конце)? в). Как даны ссылки (сноски) – внизу страницы под последней строкой или в тексте? Как оформлена их нумерация? г). 3) Указана ли в книге библиография и в какой последовательности она составлена?

Говоря о формировании навыков читательской грамотности, нельзя не отметить отработку умения воспринимать структуру текста, понимать его содержание, выделять из него необходимые для читателя аспекты. Здесь можно предложить студентам выполнение следующих заданий. Например, задание 26, с. 133 (Kadyrova G.R.): 1) Выпишите ключевые слова из текста «Бег». Можно ли утверждать, что они составляют терминологический минимум данного текста? 2) Подберите к ним казахские соответствия. 3) Выделите смысловые части, сформулируйте основную информацию, содержащуюся в них. 4) Сверните информацию смысловых частей и сформулируйте ответ на вопрос, о чём идет речь в данном тексте; задание 32, с. 135 (Kadyrova G.R.): прочитайте отрывки из произведений К.Г. Паустовского и 1) разбейте тексты на абзацы; 2) Сформулируйте и запишите микротемы каждого текста; 3) всегда ли количество микротем в тексте совпадает с количеством абзацев? 4) может ли одна микротема быть представлена двумя абзацами и более? 5) Могут ли несколько микротем входить в один абзац? Задание 58, с. 147–149: 1) Прочитайте текст «Спорт». Самостоятельно сформулируйте его идею, используя ключевые слова; 2) Сделайте полный структурно-смысловый анализ текста, опираясь на следующий алгоритм действий I. Определите тему текста: а) найдите «слово – тему»; б) определите, какое научное явление рассматривается в тексте; в) проанализируйте название текста. II. Определите коммуникативную задачу текста: а) найдите предложение, в котором она заявлена; б) определите в нем слова, наиболее точно передающие коммуникативную задачу – данную информацию текста. III. Проанализируйте, как реализуется коммуникативная задача текста: а) выявите текстообразующие функции предложений текста (обеспечения прогрессии текста, обобщения, двунаправленного развития информации); б) разделите текст на микротемы; в) выявите связь данной информации текста и микротем; г) найдите в микротемах новую информацию; д) выявите взаимозависимость данной и новой информации текста. IV. Проанализируйте структурно-смысловые связи текста и отразите в виде схемы: 1) проследите зависимость структурно-смысловых текстообра-

зующих элементов от коммуникативной задачи текста; 2) постройте модель текста в виде схемы; 3) покажите в ней структурно–смысловые связи; 4) проанализируйте взаимосвязь ее элементов.

Еще одним важным аспектом для отработки навыков читательской грамотности является дифференцированный подход к объему и содержанию используемых заданий при работе с текстом, в котором учитываются индивидуальные способности обучающихся. Здесь мы можем привести примеры заданий повышенной сложности: задание 28, с. 123-125 (Kadyrova G.R.): а). Ознакомьтесь с двумя рецензиями на монографию Т.Н. Хомутовой «Научный текст: интегральный подход». б). Сопоставьте обе рецензии. В чем сходство и различие в позициях авторов? С помощью каких языковых средств авторы высказывают свою позицию? Выскажите свою позицию по обсуждаемой проблеме. в). Определите композицию представленных рецензий. Сопоставьте ее с типовым планом рецензии. Выделите речевые стандарты, характерные для жанра рецензии в предложенных текстах. Задание 6, с. 21 (Kadyrova G.R.): Используя материалы научных журналов по специальности, расскажите об открытиях в области географии (химии, биологии), имеющих большое значение для развития современного общества. В ваш рассказ должны быть включены: а) Научная проблема (открытие закона, периодической системы, нового географического названия и др.) б) Ход опыта (экспедиции, исследования) в) Вывод на основании опыта (исследования). В рассказе необходимо использовать словосочетания: проводить опыт; путем (чего?) эксперимента, наблюдений; с помощью (чего?) рассуждения, расчётов, вычисления; доказывать (что?) гипотезу, делать вывод и др.

Иллюстрированный нами материал позволяет утверждать, что читательская грамотность формируется не только благодаря таким читательским умениям, как осмысление, интерпретация, но и умениям самостоятельно мыслить, размышлять и оценивать различные типы учебного текста, при этом отстаивая собственную точку зрения.

Кроме того, используя современные образовательные технологии, направленные на формирование у студентов читательских умений, необходимо остановиться и на инновационных технологиях, способствующих успешному формированию читательской грамотности будущих специалистов. Здесь можно говорить о технологиях развития критического мышления пу-

тем использования таких форм работы, как составление кластеров, написание «Синквейна», групповая работа, написание творческих работ и т.д. Так, нами предлагается фрагмент занятия, где показана работа с использованием различных интерактивных форм по теме: «Культура и традиции». В качестве образов по заданной теме используются тексты публицистического характера «Наурыз» и «Масленица», направленные на поисковое чтение: поиск и обработка необходимой информации. Основной вид работы на данном занятии – это групповая совместная деятельность, ориентированная на применение знаний в ситуациях создания текста в заданной ролевой ситуации. Реализация проделанной самостоятельной коллективной работы студентов – презентация ассоциограммы. На этом этапе работы обучающиеся демонстрируют полученную информацию в виде собственного алгоритма, где происходит рефлексия своей деятельности, трудовых усилий и продуктивного результата. Также после обмена полученной информацией студентам предлагается ответить на вопросы: 1. Что объединяет праздники Наурыз и Масленица? 2. Какие различия существуют между праздниками Наурыз и Масленица? 3. Какую полезную информацию вы получили как будущие специалисты?

Другим примером групповой работы может быть игровое обучение на тему «Путешествуя по странам мира». Задание 22, с. 15 (Kadyrova G.R.): Каждой группе отводится около 20 мин. Студентам предлагается разделиться на две группы, каждая из которых выбирает страну и составляет маршрут туристической экспедиции. В рассказ должны быть включены: 1. Общая характеристика (географическое положение, размеры, население, соседские страны и др.) 2. Особенности природы (характерные представители растительного и животного мира, полезные ископаемые, внутренние воды и др.) 3. Традиции и достопримечательности страны. 4. Экзотические особенности страны. Третья группа – жюри (состав 3 человека). Жюри оценивает работу каждой команды по следующей схеме: а). Не-стандартный подход к изложению материала. б). Подбор интересного фактического материала участников группы. в). Контакт с аудиторией. г). Манера держаться. д). Активность группы. е). Грамотность и чистота речи. ж). Соблюдение регламента.

Кроме того, формированию читательской грамотности способствуют проектные техноло-

гии. Например, для обучающихся географическим специальностям предлагаются собственные задания над техническим выполнением проекта, где студенты должны предоставить самостоятельную разработку экспедиционного маршрута (технического) «Путешествуя по Чарынским каньонам» или «Аксайское ущелье – дорога на Иссык-Куль», используя графические схемы, иллюстрации экспедиции наглядным материалом.

Такого рода задания с использованием деятельностного, личностно-ориентированного и дифференцированного подходов к обучению русского языка как неродного позволяют рассматривать процесс формирования навыков читательской грамотности в единой системе формирования всесторонне развитой личности будущего специалиста, его теоретического мышления, представлений о языке как основе национального самосознания, языковой интуиции и способностей, овладение культурой речевого общения и поведения.

Заключение

В заключение отметим, что читательская грамотность – важная составляющая современного общества, являющаяся ключом к информационным и образовательным пространствам.

Таким образом, сформированность читательской грамотности у выпускника высшей школы дает возможность решения возникающих учебно-академических, социальных и профессиональных задач адекватно ситуациям в широком социальном взаимодействии и образовательно-профессиональной деятельности.

И еще: читательская культура у будущих специалистов педагогических вузов это не только показатель профессионального уровня компетенции, но и эталон гармонического целостного развития личности, ее социальной зрелости, как фактор социокоммуникативного развития человека в новых социально-экономических условиях нашего государства, без которых оно не сможет развиваться.

Литература

- Национальная программа поддержки и развития чтения. <http://www.fapms.ru/news/info/item2003/html> 18.10.2019
- Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 27 января 2012 года «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана».
- Национальный план действий по развитию функциональной грамотности на 2012-2016 годы.
- Цит. по: Цукерман Г.А. Оценка читательской грамотности. Презентация и обсуждение первых результатов международной программы PISA-2009. – М., 2010. – С. 5.
- Орлова Э. А. Рекомендации по повышению уровня читательской компетентности в рамках Национальной программы поддержки и развития чтения. – М.: МЦБС, 2008. – 72 с.
- Галактионова Т.Г. Чтение школьников как социально-педагогический феномен открытого образования теоретико-методические основы исследования СПб., 2007. – С. 124.
- Кадырова Г.Р., Маймакова А.Д. Профессиональный русский язык. Учебное пособие для студентов географических специальностей. – Алматы: КазНПУ имени Абая, 2014. – 164 с.
- Кадырова Г.Р., Маймакова А.Д. Русский язык. Учебное пособие для студентов специальности «Физическая культура и спорт. – 2 – е изд., доп. и перераб. – Алматы: КазНПУ имени Абая, 2014. – 202 с.
- Кадырова Г.Р. Стилистика русского языка и культура речи. Методические указания для самостоятельной работы студентов специальностей естественно-географического цикла. – Алматы: КазНПУ имени Абая, 2014. – 44 с.
- Плетяго Т.Ю. Совершенствование читательской компетентности студентов вуза на основе развивающего потенциала межкультурной коммуникации: автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Тюмень, 2013. – 25 с.

References

- Czit. po: Czukerman G.A. (2010). Oczenka chitatel'skoj gramotnosti [Reading Literacy Assessment] Presentation and discussion of the first results of the international program PISA-2009. M., 2010, p. 5. (In Russian)
- Galaktionova T.G. (2007) Chtenie shkol'nikov kak sozcial'no-pedagogicheskij fenomen otkrytogo obrazovaniya teoretiko-metodicheskie osnovy issledovaniya SPb [Reading schoolchildren as a socio-pedagogical phenomenon of open education theoretical and methodological foundations of the study of St. Petersburg] p. 124. (In Russian)
- Kadyrova G.R., Majmakova A.D. (2014). Professional'nyj russkij yazyk [Professional Russian language] Textbook for students of geographical specialties. Almaty: KazNPU named after Abay, 164 p. (In Russian)
- Kadyrova G.R., Majmakova A.D. (2014). Russkij yazyk [Russian language] Textbook for students of the specialty 'Physical Culture and Sports. 2nd ed., Ext. and reslave. Almaty: KazNPU named after Abay, 202 p. (In Russian)

Kadyrova G.R. (2014). *Stilistika russkogo yazyka i kul'tura rechi* [Stylistics of the Russian language and culture of speech] Guidelines for the independent work of students of natural-geographical specialties. Almaty: KazNPU named after Abay, 44 p. (In Russian)

Naczional'naya programma podderzhki i razvitiya chteniya [National Reading Support and Development Program] <http://www.fapms.ru/news/info/item2003/html>. (In Russian)

Naczional'nyj plan dejstvij po razvitiyu funkcional'noj gramotnosti na 2012-2016 gody (National action plan for the development of functional literacy for 2012-2016) (In Russian)

Orlova E. A. (2008) *Rekomendaczii po povysheniyu urovnya chitateľ'skoj kompetentnosti v ramkax Naczional'noj programmy podderzhki i razvitiya chteniya* [Recommendations for improving readership in the framework of the National Program for the Support and Development of Reading] M.: MCzBS. 72 p. (In Russian)

Pletyago T.Yu. (2013) *Sovershenstvovanie chitateľ'skoj kompetentnosti studentov vuza na osnove razvivayushhego potentsiala mezhkul'turnoj kommunikaczii: avtoref. diss. ... kand. ped. nauk* [Improving the reading competence of university students on the basis of the developing potential of intercultural communication: author. diss. ... cand. ped of sciences] Tyumen'. 25 p. (In Russian)

Poslanie Prezidenta Respubliki Kazaxstan N.Nazarbaeva narodu Kazaxstana ot 27 yanvarya 2012 goda «Soczial'no-ekonomicheskaya modernizaczija – glavnyj vektor razvitiya Kazaxstana» [Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan dated January 27, 2012 «Socio-economic modernization is the main vector of development of Kazakhstan»] (In Russian)

¹С.О. Муминов , ²А.К. Есимханова,

¹к.п.н. доцент, ²магистрант Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: s.muminov2012@yandex.kz, naiman_alban2008@mail.ru

АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ АНТРОПОЛОГИИ ПОВЕСТИ А.П. ПЛАТОНОВА «КОТЛОВАН» НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. А.П. Платонов – великий реформатор русской художественной прозы. В процессе развития русского романа выделены две его основные жанровые разновидности: антропологический и онтологический роман. Антропологический роман сложился и развивался в русской реалистической литературе XIX века. Онтологический роман – это обновленный жанр, который сформировался в творчестве А.Платонова и А.Белого. Писатель в своих произведениях с иных позиций, чем его великие предшественники, изображал литературных героев. А.П. Платонов придерживается в своем творчестве принципа минимализма. Минимализм творческого метода А.П. Платонова выражается в том, что его литературные персонажи (в отличие от героев классической реалистической литературы) наделены сокращенными внешними, психологическими характеристиками и свойствами. Повесть А.П. Платонова «Котлован» отличается от произведений русской литературной классики, рисовавшей полнокровных героев, наделенных разнообразными качествами и свойствами. В повести «Котлован» система онтологических образов имеет высокий смысловой статус. Это также отличает поэтику данной повести от классической реалистической литературы. Для А.П. Платонова главное заключается в том, чтобы показать не целостный образ человека, а его пребывание в бытии. Поэтому писатель лаконично рисовал своих персонажей и наделил образы пространства и времени высоким художественным статусом. В данной статье представлено последовательное описание методических приемов и способов анализа художественной антропологии и проблематики повести «Котлован» в школе. Эвристический подход обеспечит благоприятные условия для глубокого и прочного усвоения учащимися поэтики, стиля и проблематики этого произведения А.П. Платонова.

Ключевые слова: А.П. Платонов, повесть «Котлован», художественная антропология, новаторство, роман, методический прием, анализ.

¹S.O. Muminov, ²A.K. Esimkhanova,

¹PhD, A/Professor, ²research Assistant of al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: s.muminov2012@yandex.kz, naiman_alban2008@mail.ru

Analysis of artistic anthropology of the novel by A.P. Platonov's «Kotlovan» in literature lessons

Abstract. A.P. Platonov is a great reformer of Russian fiction. In the process of development of the Russian novel, dedicated two of his main genre varieties: anthropological and ontological affair. Anthropological novel emerged and developed in the Russian realist literature of the nineteenth century. Ontological novel is the new genre that emerged in the works of A. Platonov and A. Bely. The writer in his works from other positions than his great predecessors portrayed literary heroes. A.P. Platonov adheres to the principle of minimalism in his work. The minimalism of the creative method A.P. Platonov is expressed in the fact that his literary characters (unlike the heroes of classical realistic literature) are endowed with reduced external, psychological characteristics and properties. The Story of A.P. Platonov's «Kotlovan» differs from the works of Russian literary classics, which drew full-blooded heroes endowed with a variety of qualities and properties. In the story «Kotlovan» the system of ontological images has a high semantic status. It also distinguishes the poetics of this story from classical realistic literature. For A.P. Platonov's main thing is to show not a holistic image of a person, but his stay in being. Therefore, the writer succinctly drew his characters and endowed the images of space and time with high artistic status. This article presents a consistent description of methodological techniques and methods for analyzing artistic anthropology and the problems of the story «Kotlovan» at school. The heuristic approach will provide favorable conditions for the deep and lasting assimilation by students of the poetics, style and problems of this work by A.P. Platonov.

Key words: A.P. Platonov, the novel «Kotlovan», artistic anthropology, innovation, novel, methodological technique, analysis.

¹С.О. Муминов, ²А.К. Есимханова,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

¹доценті, п. ф. к., ²магистранты, Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: s.muminov2012@yandex.kz, naiman_alban2008@mail.ru

Әдебиет сабағында А.П. Платоновтың «Котлован» повесінің көркем антропологиясын талдау

Аңдатпа. А.П. Платонов – орыс көркем прозасының ұлы реформаторы. Орыс романының даму жүйесінде оның негізгі екі жанрлық түрі көрсетілген: антропологиялық және онтологиялық роман. Антропологиялық роман XIX ғасырдағы орыс реалистік әдебиетінде дами бастады. Онтологиялық роман – А. Платонов пен А. Белый шығармаларында құрылған жаңартылған жанр. Жазушы өз шығармаларында оның ұлы ізашарларынан өзге прозашыларды әдеби кейіпкерлерді белгілейді. А.П. Платонов өз шығармаларында минимализм принципін ұстанады. А.П. Платоновтың шығармашылық әдісінің минимализмі оның әдеби кейіпкерлерінің қысқартылған сыртқы психологиялық сипаттамалары мен қасиеттері бар екенін білдіреді. «Котлован» повесіндегі онтологиялық бейнелері жүйесі жоғары мағыналық мәртебеге ие. Бұл сондай-ақ осы повестің поэтикасын классикалық реалистік әдебиеттен ажыратады. А.П. Платонов үшін ең бастысы – адамның болмысы туралы тұтас бейнесін көрсету. Сондықтан жазушы өз кейіпкерлерін қысқа суреттеді және жоғары көркемдік мәртебемен кеңістік пен уақыт бейнелерін берді. Бұл мақалада көркем антропология және мектептегі «Котлован» әңгіме проблематикасын талдаудың әдістемелік тәсілдері мен тәсілдерінің дәйектілікпен сипаттамасы берілген. Эвристикалық тәсіл А.П. Платоновтың бұл шығармасының стилі мен проблематикасы бойынша оқушылардың терең және берік игерілуіне қолайлы жағдай жасайды.

Түйін сөздер: А.П. Платонов, «Котлован» повесі, көркем антропология, жаңашылдық, роман, әдістемелік қабылдау, талдау.

Введение

Платонов – выдающийся реформатор русской художественной прозы. Различные аспекты его творчества получили освещение в литературоведении. Мотивы телесности в творчестве Платонова рассмотрел К.А. Баршт (Barsht, 2001). Анализ смыслового пространства творчества Платонова осуществил В. Чалмаев (Chalmaev, 1988). В работе Е.Г. Мущенко представлено понимание художественного времени в романе А. Платонова «Чевенгур» (Mushchenko, 1993). Г. Гюнтер изложил свою трактовку жанровых проблем утопии Платонова (Gyunter, 1991). В.А. Подорога (Podoroga, 2013), С.Г. Бочаров (Bocharov, 1985), Л.В. Карасев (Karasev, 1990), В.А. Коваленко (Kovalenko, 1991), С.Г. Семенова (Semenova, 1988), Урбан (Urban, 1989), Д. Замятин (Zamyatin, 2000) являются авторами содержательных работ о произведениях Платонова.

Однако вопросы обновления поэтики прозы Платонова и ее методического освоения нуждаются в исследовании. Сказанное станет предметом описания в данной статье. Писатель продолжил процесс модернизации литературы, который начали его предшественники. Известно, что «к концу XIX века становится явственной неудовлетворенность литературно-психологическими канонами, начинаются поиски какой-то еще не-

определимой новой адекватности жизни. Появилось стремление уловить за привычной видимостью некую подлинную фактуру существования, скрытую постепенно отстоявшимися формами», – писала Л.Я. Гинзбург (Ginzburg, 1986: 118).

Еще Л. Толстой постепенно модернизировал свою прозу. Б.М. Эйхенбаум писал: «Разница между «Войной и миром» и «Анной Карениной» видна и на этом примере. Сны Анны и Вронского – это уже не те психологические сны, которые описаны в «Войне и мире» и художественное значение которых не выходило за пределы «диалектики души» (Ejhenbaum, 1974: 187). В творчестве Чехова также имели место попытки обновления поэтики прозы. «Еще Чехов отказался от пространных описаний быта, среды, обстановки, портрета и биографии действующих лиц, от замедленной экспозиции, фабульной завершенности и разъяснительных эпилогов», – констатирует Л.В. Крутикова (Krutikova, 1972: 195).

Эксперимент

Рассмотрим основные черты новаторства Платонова на примере повести «Котлован». Произведение «Котлован» – это литературное произведение со своеобразной поэтикой. Художественному миру «Котлована» свойствен антропоморфный минимализм, что выражается в том, что литературные персонажи в отличие от

классической реалистической литературы наделены схематично воссозданной антропоморфной определенностью.

Писатель ограничивается редкими и краткими портретами действующих лиц, а то и вовсе обходится без них. «Около лампы лежала женщина на земле, солома уже истерлась под ее телом, а сама женщина была почти непокрытая одеждой; глаза ее глубоко смежились, точно она томила или спала, и девочка, которая сидела у ее головы, тоже дремала, но все время водила по губам матери коркой лимона, не забывая об этом» (Platonov, 1988: 140).

В повести имеет место распад антропологического образа персонажей. Мать Насти ощущает себя каменной («я стала как каменная») (Platonov, 1988: 141). Характерно, что в повести воссоздан необычный образ медведя-молотобойца. «Медведь перестал колотить и, отошедши, выпил от жажды полведра воды. Утерев затем свое утомленно-пролетарское лицо, медведь плюнул в лапу и снова приступил к труду молотобойца» (Platonov, 1988: 174).

Главная особенность поэтики повести «Котлован» состоит в том, что в ней выведены одномерные персонажи на основе схематизации, обобщения и гротеска. Одномерных персонажей возможно охарактеризовать с помощью резюмирующих слов. Пашкин – это типичный бюрократ, Настя – это примирительница крайних позиций, Чиклин и Прушевский одержимы красотой. Другая особенность поэтики состоит в наличии абсурда и гротеска. «Вощев обратил внимание, что у калеки не было ног – одной совсем, а вместо другой находилась деревянная приставка; держался изувеченный опорой костылей и подсобным напряжением деревянного отростка правой отсеченной ноги. Зубов у инвалида не было никаких, он их сработал начисто на пищу, зато наел громадное лицо и тучный остаток туловища; его коричневые, скупно отверстые глаза наблюдали посторонний для них мир с жадностью обездоленности, с тоской скопившейся страсти, а во рту его терлись десны, произнося неслышные мысли безногого» (Platonov, 1988: 112).

Результаты и обсуждение

Таким образом, поэтике повести «Котлован» присущи антропологический минимализм, схематичность и гротеск. Этим «Котлован» отличается от русской литературной классики, которая изображала полнокровных героев с разнообразными качествами и свойствами.

Как полагал Платонов, народные массы, втянутые в послереволюционные преобразования, пребывали в плену старых представлений и еще не освоили новой идеологии. Народное мировосприятие оказалось расколотым, лишилось целостности. Вот почему в повести нарисованы одномерные персонажи, пребывающие в состоянии постоянной растерянности.

Художественная онтология повести также обладает ярко выраженным своеобразием. В ней образы пространства и времени имеют высокий эстетический и смысловой статус. Платонов отказывается от традиционных для классической литературы развернутых пейзажных описаний.

Вместо них он показывает прочную связь образов природы с состоянием персонажей. «... Вощев очутился в пространстве, где был перед ним лишь горизонт и ощущение ветра в склонившееся лицо» (Platonov, 1988: 110). «Вощев, истомившись размышлением, лег в пыльные, проезжие травы; было жарко, дул дневной ветер и где-то кричали петухи на деревне – все предавалось безответному существованию, один Вощев отделился и молчал. Умерший, палый лист лежал рядом с головою Вощева, его принес ветер с дальнего дерева, и теперь этому листу предстояло смирение в земле» (Platonov, 1988: 111). «Все живет и терпит на свете, ничего не сознавая, – сказал Вощев близ дороги и встал, чтоб идти, окруженный всеобщим терпеливым существованием. – Как будто кто-то один или несколько немногих извлекли из нас убежденное чувство и взяли его себе» (Platonov, 1988: 111).

Таким образом, писатель не наделяет персонажей подробными внешними и внутренними характеристиками, рисуя вместо полнокровных героев схематичные и гротескные образы действующих лиц. Главное для Платонова – показать пребывание своих героев в потоке бытия. В произведении нарисована в целом безрадостная и довольно-таки мрачная картина строительства дома счастья. Проблематика повести выражает неприятие автором организованного насилия и жестокости. Писатель против построения тоталитарного общества.

Учащиеся в процессе изучения повести «Котлован» сталкиваются с незнакомой для них поэтикой, основные признаки которой проанализированы выше. Учителю литературы важно иметь в виду особенности поэтики повести «Котлован» для формирования у своих учеников глубоких представлений о ее поэтике и проблематике.

Предлагаем определить опорный теоретический материал, включающий тезисы и фор-

мулировки теоретико-литературных понятий, необходимых для разбора этого произведения. Следует оперировать в процессе анализа повести следующими понятиями: эпос, роман, повесть, сказ, литературный персонаж, проблематика, антиутопия, портрет, пейзаж, новаторство и др. Другие теоретико-литературные понятия, которые будут также использованы в процессе работы над поэтикой, следует сгруппировать в отдельный блок. Опираясь на этот блок понятий, учащиеся расширят свои представления о поэтике произведения Платонова.

Блок может включать следующие ключевые теоретические понятия:

1. художественная антропология;
2. антропоморфный (человекоподобный) литературный персонаж;
3. художественная онтология;
4. хронотоп;
5. авторские мировоззренческие эмоции;
6. комическое;
7. онейрическое пространство;
8. поэтика;
9. антиутопия.

Тщательно продумывается ход анализа текста повести, определяется система проблемных и эвристических вопросов. Урок, посвященный непосредственному изучению текста повести, можно провести в форме лекции учителя. На лекции учитель ориентирует учащихся на понимание поэтики платоновской повести. Содержание лекции резюмируется с помощью тезисов, которые можно продемонстрировать на интерактивной доске или раздать учащимся распечатанными на принтере. Тезисы служат для запоминания материала, изложенного в ходе лекции.

Следующий этап в работе над повестью «Котлован» – это продолжение ее анализа на основе теоретических сведений, перечисленных выше. Следует проанализировать художественное своеобразие повести, а также выявить доминирующие типы авторской эмоциональности и основные идеи с опорой на эти теоретические понятия.

В ходе анализа повести учащиеся размышляют над следующими эвристическими вопросами:

1. Что такое художественная антропология?
2. Что такое антропоморфный литературный персонаж?

3. Перечислите ключевых персонажей повести «Котлован». Какова их роль в повести «Котлован»?

4. Что вы можете сказать о Чиклине?

5. Дайте характеристику Воцеву.

6. Что собой представляет Прушевский?

7. С какой целью Платонов рисует образ Настя?

8. Назовите второстепенных персонажей. Обоснуйте, почему они второстепенные? Зачем нужны второстепенные персонажи в повести?

9. Какими рисует Платонов своих основных персонажей – многокомпонентными или схематизированными, одномерными?

10. Как изображает своих персонажей Платонов? Использует ли писатель портреты, показывает ли их духовную биографию, дает ли подробный психологический анализ?

11. В чем выражается сокращение антропоморфных свойств персонажей в повести «Котлован»? С какой целью это делается?

12. В чем заключается отличие художественной антропологии Платонова от художественной антропологии представителей русского реализма (Достоевский, Л.Толстой):

– портреты персонажей (подробные или лаконичные);

– биография ключевых героев или ее отсутствие;

– развернутый или сокращенный психологический анализ;

– объем характеристики персонажей (максимальный или минимальный).

13. В чем заключается своеобразие художественной антропологии в повести «Котлован»?

В завершение анализа повести «Котлован» предлагается обобщить знания учащихся, полученные в ходе разбора этого произведения:

1. Можно ли согласиться с тем, что Пашкин – бюрократ, Настя – примирительница, Чиклин и Прушевский тянутся к красоте, а Воцев одержим поиском истины?

2. Почему повесть «Котлована» является антиутопией?

3. Чем поэтика повести отличается от художественного строя русской литературной классики?

4. В чем заключается новаторство Платонова?

5. Какие мысли, идеи выражает Платонов в своей повести? С какими общественными явлениями он категорически не согласен?

6. Есть ли общие точки соприкосновения смыслового пространства повести Платонова и проблематики романов Достоевского?

Выводы

Художественному миру «Котлована» присущ минимализм, который выражается в том, что литературные персонажи наделены схематично воссозданными образами.

В повести «Котлован» система онтологических образов имеет высокий эстетический и смысловой статус. Анализ повести «Котлован»

рекомендуем осуществлять с опорой на теоретические понятия, отражающие особенности ее поэтики.

Эффективными средствами формирования у учащихся представлений о поэтике повести «Котлован» являются лекция, эвристическая беседа, система обобщающих вопросов.

Применение методического приема сопоставления также способствует углублению знаний учащихся, активизирует их мышление, акцентирует внимание на различных сторонах поэтики и проблематики литературного произведения.

Литература

- Баршт К.А. Мотив телесности в прозе Андрея Платонова // Русская литература. – 2001. – № 3. – С. 53 – 70.
- Чалмаев В. Утонувший колокол (читая А. Платонова) // Вопросы литературы. – 1988. – № 7. – С. 58 – 92.
- Мущенко Е.Г. Художественное время в романе А. Платонова «Чевенгур» // Андрей Платонов. Исследования и материалы. – Воронеж, 1993. – С. 28 – 39.
- Гюнтер Г. Утопия и утопическое мышление. – М.: Прогресс, 1991. – С. 252 – 276.
- Подорога В.А. Метафизика ландшафта. Коммуникативные стратегии в философской культуре XX–XXI веков. – М.: Канон+, 2013. – 552 с.
- Бочаров С.Г. О художественных мирах. – М.: Сов. писатель, 1985. – С. 249 – 296.
- Карасев Л.В. Знаки покинутого детства («постоянное» у А. Платонова) // Вопросы философии. – 1990. – № 2. – С. 26-43.
- Коваленко В.А. Творчество как ценность в мире Платонова // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 90 – 98.
- Семенова С.Г. Мытарства идеала. К выходу в свет «Чевенгура» Андрея Платонова // Новый мир. – 1988. – № 5. – С. 218-231.
- Урбан А. Перечитывая заново. – Л.: Худож. лит., 1989. – С. 147 – 182.
- Замятин Д.Н. Империя пространства: географические образы в романе А. Платонова «Чевенгур» // Филологические науки. – 2000. – № 1. – С. 14 – 23.
- Гинзбург Л.Я. Литература в поисках реальности // Вопросы литературы. – 1986. – № 2. – С. 98 – 138.
- Эйхенбаум Б. М. Лев Толстой. Семидесятые годы. – Л.: Худож. лит., Ленингр. отд., 1974. – С. 187, 188.
- Крутикова Л.В. Реалистическая проза 1910-х годов (Рассказ и повесть) // Судьбы русского реализма начала XX века / Под ред. К. Д. Муратовой. – Л.: Наука, Ленингр. отд., 1972. – С. 164 – 227.
- Платонов А.П. Государственный житель: Проза, письма. – М.: Сов. писатель, 1988. – 608 с.

References

- Barsht K.A. (2001). Motiv telesnosti v proze Andreya Platonova. [The motive of corporality in the prose of Andrey Platonov]. *Russkaya literatura*. № 3. Pp. 53 – 70. (In Russian)
- Chalmaev V. (1988). Utonuvshij kolokol (chitaya A. Platonova). [The drowned bell (reading A. Platonov)]. *Voprosy literatury*. № 7. Pp. 58 – 92. (In Russian)
- Mushchenko E.G. (1993). Hudozhestvennoe vremya v romane A. Platonova «Chevengur». [Artistic time in A. Platonov's novel «Chevengur»]. *Andrej Platonov. Issledovaniya i materialy. Voronezh*. Pp. 28 – 39. (In Russian)
- Gyunter G. (1991). Utopiya i utopicheskoe myshlenie. [Utopia and utopian thinking.]. M.: Progress. Pp. 252 – 276. (In Russian)
- Podoroga (2003). V.A. Metafizika landshafta. Kommunikativnye strategii v filosofskoj kul'ture XX–XXI vekov. [Metaphysics of landscape. Communicative strategies in philosophical culture of XX–XXI centuries.]. *Metafizika landshafta. Kommunikativnye strategii v filosofskoj kul'ture XX–XXI vekov*. M.: Kanon, 2013. p. 552. (In Russian)
- Bocharov S.G. (1985). O hudozhestvennyh mirah. [About art worlds]. M.: Sov. pisatel', 1985. Pp. 249 – 296. (In Russian)
- Karasev L.V. (1990). Znaki pokinutogo detstva («postoyannoe» u A. Platonova). [Signs of abandoned childhood («constant» in A. Platonov)]. *Voprosy filosofii*. № 2. Pp. 26 – 43. (In Russian)
- Kovalenko V.A. (1991). Tvorchestvo kak cennost' v mire Platonova. [Signs of abandoned childhood («constant» in A. Platonov)]. *Voprosy filosofii*. № 10. Pp. 90 – 98. (In Russian)

- Semenova S.G. (1988). Mytarstva ideala. K vyhodu v svet «Chevengura» Andreya Platonova. [The ordeal of the ideal. To the publication of «Chevengur» by Andrei Platonov]. *Novyj mir*. № 5. Pp. 218 – 231. (In Russian)
- Urban A. (1989). Perechityvaya zanovo. [Re-reading]. L.: Hudozh. lit., 1989. Pp. 147 – 182. (In Russian)
- Zamyatin D.N. (2000). Imperiya prostranstva: geograficheskie obrazy v romane A. Platonova «Chevengur» [Empire of space: geographical images in A. Platonov's novel «Chevengur»]. *Filologicheskie nauki*. № 1. Pp. 14 – 23. (In Russian)
- Ejhenbaum B. M. (1974). Lev Tolstoj. Semidesyatye gody. [Leo Tolstoy. The seventies]. L.: Hudozh. lit., Leningr. otd. Pp. 187, 188. (In Russian)
- Ginzburg L.Ya. (1986). Literatura v poiskah real'nosti. [Literature in search of reality]. *Voprosy literatury*. № 2. Pp. 98 – 138. (In Russian)
- Krutikova L.V. (1972). Realisticheskaya proza 1910-h godov (Rasskaz i povest'). [Realistic prose 1910-ies (Story and story)]. *Sud'by russkogo realizma nachala XX veka. Pod red. K.D. Muratovoj*. L.: Nauka, Leningr. otd. Pp. 164 – 227. (In Russian)
- Platonov A.P. (1988). Gosudarstvennyj zhitel': Proza, pis'ma. [State resident: Prose, writing]. M.: Sov. pisatel', 608 p. (In Russian)

¹Zh.A. Nurshaikhova , ²A.A. Raimbekova , ³N.Yu. Zuyeva ,

¹ Doctor of Science, Professor, ^{2,3} Candidate of Science, A/Professor
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: zhanara26n@mail.ru; raimbekova@yandex.kz; nataliazueva@rambler.ru

ACTING ART AS APPLIED AIMS IN LINGUISTICS

Abstract. There are many works proposing to see the theory of theatre and apply director's ideas on classes of different subjects in schools. The task of the linguist, engaged with foreign students of Kazakh and Russian languages at the initial stage of training, is to transform the platform at the board into a creative laboratory for revitalization and activation of work in the language group.

It is no secret that students always need genuine, live, inadvertently expressive reactions of the teacher leading the class, so the teacher is the creator of the lesson, his director and his main "positive" hero.

The teacher's professional behavior in non-native language classes for beginners should include behavioral recommendations offered by theatre theorists. The idea was put forward that many specific theatrical exercises may well be adapted to school conditions, to the conditions of practical university classes in languages. The search and development of forms of submission, carrying out and evaluation of various exercises used in professional acting school has begun. It remains to be understood that in the behavior of the teacher it is necessary to change so that in the eyes of students to become to whom they would sympathize, charged from him by faith in overcoming difficulties and in progress in learning the non-native language. In order to achieve this and use the behavioral secrets of charming, sympathetic, all around "charging" teachers, it is necessary to listen to the advice of famous scientists who deal with the problems of theatre pedagogy. In this case, the experienced teacher will empirically calculate the need to use a director's method corresponding to the current moment.

Key words: director's ideas, professional models of teacher behavior, behavioral recommendations.

¹Ж.Ә. Нұршайықова, ²Ә.Ә. Райымбекова, ³Н.Ю. Зуева,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

¹профессоры, ф. ф. д., ^{2,3}доценті, ф. ф. к., Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: zhanara26n@mail.ru; raimbekova@yandex.kz; nataliazueva@rambler.ru

Лингвистиканың қолданбалы мақсаттарындағы актерлік өнер

Аңдатпа. Театр теориясын көруге және әртүрлі пәндер бойынша мектептерде режиссерлік идеяларды қолдануға арналған көптеген жұмыстар бар. Қазақ және орыс тілдерін оқытын шетелдік студенттерді алғашқы оқыту кезеңінде айналысатын қолданбалы лингвистің міндетіне тіл тобында жұмысты жандандыру және соның белсенділігін арттыру үшін тақтаның шағын алаңын шығармашылық сахна зертханасына айналдыру қажет болады.

Тіл үйренушілерді сабақ жүргізіп тұрған оқытушының белсенді келбеті мен оның болып жатқан жағдайға қатысты шынайы әрекеті ынталандырып отыратыны белгілі. Яғни сабақты жасап отырған – оқытушы, ол қоюшы режиссер, оның негізгі «жағымды» кейіпкері болып табылады.

Оқытушының кәсіби мінез-құлқы жаңадан бастаушыларға арналған тіл сабақтарында театр теоретиктері ұсынған мінез-құлық ұсынымдарын қамтуы тиіс. Көптеген ерекше театрлық жаттығулар мектеп жағдайына, тіл бойынша университеттік практикалық сабақтар жағдайына бейімделуі мүмкін деген идея ұсынылды. Кәсіби актерлік мектепте қолданылатын әртүрлі жаттығуларды беру, өткізу және бағалау үшін педагогтар үшін қолжетімді формаларды іздеу және өңдеу басталды. Оқытушының мінез-құлқында студенттердің көзінше қиындықтарды жеңуге және ана тілі емес болып табылатын тілді үйренуде прогреске деген сенімге ие болу үшін өзгерту керек екенін түсіну қалады. Бұған қол жеткізу мен педагогтардың мінез-құлықтық құпияларын пайдалану үшін театр педагогикасының проблемаларымен айналысатын танымал ғалымдардың кеңестеріне құлақ түру қажет. Бұл жағдайда тәжірибелі оқытушы эмпирикалық жолмен ағымдағы сәтке сәйкес келетін қандай да бір режиссерлік әдісті қолдану қажеттілігін есептейді.

Түйін сөздер: режиссер идеялары, кәсіби модельдер, театр педагогикасы, театр жаттығулары, мінез-құлықтық ұсыныстар.

¹Ж.А. Нуршаихова, ²А.А. Раимбекова, ³Н.Ю. Зуева,

¹д. ф. н. профессор, ^{2,3}к. ф. н. доцент
Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: zhanara26n@mail.ru; raimbekova@yandex.kz; nataliazueva@rambler.ru

Актерское искусство в прикладных целях лингвистики

Аннотация. Существует много работ, предлагающих увидеть теорию театра и применить режиссерские идеи на занятиях в школах по разным предметам. В задачу лингвиста-прикладника, занимающегося со студентами-иностранцами казахским и русским языками на начальном этапе обучения, входит превращение площадки у доски в творческую лабораторию для оживления и активизации работы в языковой группе.

Не секрет, что студентам всегда необходимы подлинные, живые, непроизвольно выразительные реакции преподавателя, ведущего занятия, значит, преподаватель и есть творец урока, его режиссер и его главный «положительный» герой.

Профессиональное поведение преподавателя на занятиях по неродному языку для начинающих должно включать предлагаемые театральными теоретиками поведенческие рекомендации. Была выдвинута идея, что многие специфические театральные упражнения вполне могут быть приспособлены к условиям школы, к условиям практических университетских занятий по языкам. Начались поиски и отработка доступных для педагогов форм подачи, проведения и оценки различных упражнений, используемых в профессиональной актерской школе. Остается понять, что в поведении преподавателя следует изменить, чтобы в глазах студентов стать таким, кому они симпатизировали бы, заряжались от него верой в преодоление трудностей и в прогресс при изучении неродного языка. Чтобы добиться этого и использовать поведенческие секреты обаятельных, симпатичных, всех вокруг «заряжающих» педагогов, необходимо прислушаться к советам известных ученых, которые занимаются проблемами театральной педагогики. В этом случае опытный преподаватель эмпирическим путем вычислит необходимость использования того или иного режиссерского метода, соответствующего текущему моменту.

Ключевые слова: режиссерские идеи, профессиональные модели, театральная педагогика, театральные упражнения, поведенческие рекомендации.

Make life around you beautiful. And let every person feel that meeting you was a gift...

(Osho Bhagwan Sri Rajneesh) <https://socratify.net/quotes/osho/11500>

«... experienced artists, with well-developed emotional techniques, are afraid on stage not only of the slightest dislocation and falsity of feeling, but also of the external untruth of physical action. In order not to intimidate the feelings, they do not think about the inner experience, but shift their attention to “the life of their human body.” Through it, by itself, the “life of human spirit” is naturally created, both conscious and subconscious».

(Stanislavsky K.S., 1953: 649)

Introduction

Every time we talk about teaching languages as foreign, especially at the initial level of teaching, we often compare our work with acting. In this case, why don't we take advantage of the long-tried and developed works on the theory of acting? And from here, through the prism of directing and acting, try to realize their pedagogical ideas.

There are many works that offer to see the theory of the theater and apply directorial ideas in the classroom in schools on various subjects. We, while working with foreign students studying Kazakh and Russian, could successfully turn our platform at the

blackboard into a creative laboratory, revitalizing and activating work in the language group.

We are interested in the works of the famous theater theoretician P.M. Ershova: *The Art of Interpretation*, 1996-1997; *Technology of acting*, 2000; *Directing as practical psychology*, 2010 – which became the successor of the creative ideas of the brilliant artist and great theater connoisseur K.S. Stanislavsky. Designed by P.M. Ershov's theory of action was a new step in what M. Gorky called the science of art (Ershov, 2000: 3). This is a continuation of the theoretical study of acting, the beginning of which in his system was laid out by the outstanding figure of the Russian theater K.S. Stanislavsky.

Experiment

Apologists and supporters of scientific research P.M. Ershov is called two fundamental areas that he developed while studying the verbal aspects of communication between people (Ershova, Akkuratova, 2019).

The first direction, discovered by a scientist, P.M. Ershov called modeling phrases whose construction laws are simple and accessible not

only to actors. In the book “Technology of acting” precisely the features of pronouncing a simple phrase and a complex phrase are precisely named. According to Ershov, the important thing is whether the speaker considers his idea simple or complex. His sentence may have few words, but it will be pronounced as a complex phrase. Or there may be many words, but the phrase (thought) uttered will be – as simple. Thus, familiarity with the ideas of P.M. Ershova about modeling phrases enriches us, linguistic teachers, with a new understanding of the features of all verbal communication.

The second direction of the study of live speech led the author of “Technology ...” to the idea of selecting a certain number of intonations for verbal influence on the audience.

Speech as an impact, as an ongoing intention to achieve something, to change something in those to whom it is addressed, appears before those who know the system of simple verbal actions of P.M. Ershov, as a symphony of intentions (Ershov, Akkuratova, 2019: 25).

Moreover, these intentions have a completely tangible, visible and audible material form. He singled out eleven intentions that cause the same number of simple actions, accompanied by certain features of voice, facial expressions, and poses. Symphony of Intent! This is a harmony of simple actions, words, intonations, facial expressions, poses. Who said that the venue in front of the board in the audience is not intended for the performance of this symphony?

Technology of acting and theory of action P.M. Ershov won well-deserved recognition not only among directors and teachers, but also among lawyers, sociologists, doctors, politicians – all who need knowledge from the field of patterns of interpersonal relations.

To support and strengthen the interest of teachers in the theory of action, researchers A.P. Ershova and V.M. Bukatov in the book “Directing the lesson, communication and teacher’s behavior” offers a peculiar arrangement of the ideas of theatrical theory of Ershov into a language that is close and understandable in the teaching environment (Ershova, 1998: 10)

Even after a superficial acquaintance with the theatrical theory of action, many have a desire to use it in pedagogical theory and, especially – practice. I have no doubt that linguists, working with foreign students, will find here useful recommendations for them.

One of the first research teachers who drew attention to the theory of action of Ershov was the

doctor of pedagogical sciences V.A. Kan-Kalik (Kan-Kalik, 1990, 1995), who reflected some ideas of the technique of action in the author’s system of improving pedagogical mastery.

The idea was put forward that many specific theatrical exercises could well be adapted to the conditions of the school, in our case, to the conditions of practical university classes in languages (Nikitin, Kuznetsov, 2011: 20-22). The search and development of accessible forms for teachers began to present, conduct and evaluate various exercises for attention, memory, imagination, will, traditionally used in the first year of study at professional acting school.

A.P. Ershova, proposing to adopt the technique of action, believes that the teacher, like an actor, should follow the recommendations of the director and perform these actions so that students (spectators) recognize him as a “good hero”. It remains to understand that the teacher’s behavior should be changed in order to become in the eyes of students who they would like, recharge from him with faith in overcoming difficulties and in success. In order to achieve this and use the behavioral secrets of charming, pretty, all around “energizing” teachers, you need to listen to the 3 tips that A.P. shared with us. Ershova (candidate of pedagogical sciences, head of the laboratory of theater of Institute of Art Education in Russian Academy of Education) and V.M. Bukatov (doctor of pedagogical sciences, creator of a new field of art and general pedagogy – dramohermeneutics) (Ershova, Bukatov, 1998):

Tip one: bodily “mobilization”.

Tip two: an extension “from below.”

Tip three: «light» weight.

First tip. The teacher should always be and look interested. Students see this by the degree of his bodily mobilization. Therefore, before opening the door to audience, the authors of “Directing ...” advise that, it is necessary to check their mobilization.

We allowed ourselves to repeat the example cited by A.P. Ershova about this (Ershova, Bukatov, 2006: 40). In museum halls one can distinguish mobilized visitors from exhibits lounging for their interest. You can always remember yourself or your friends in a state of both very expressive concentration, and its complete absence.

Teacher in the classroom should look just as concentrated and collected – that is, mobilized – so that his very appearance makes it clear to students about the importance and seriousness of upcoming joint work.

In directing, it is known that great mobilization – both external (bodily) and internal (mental) – can

be primitively simple (doing one thing), but difficult (when a person simultaneously performs several different things).

Wed: Classes in practical Russian language, which are held in a mono national Afghan group of undergraduates at the elementary level of education, require one kind of mobilization of teacher. University has classes of international groups where the main language of instruction is either the Kazakh language, then the second language is Russian or Russian, then the second language is Kazakh. In such groups with students of different levels of knowledge Kazakh and Russian languages, more complex mobilization is required. Simply put, the teacher keeps himself in the audience in the first case, easily and freely, in the second, he feels himself to be a teacher in a rural school, where students of the first, third and fifth grades are brought together in one room.

Speaking about the teacher as the image of a “good hero” in the audience, we understand that he does not allow himself to walk on the platform in front of the board with a carefree relaxed walk or, lounging in front of the students, to sit, looking at them indifferently. If only the task of the teacher-actor does not specifically include the emphasized indifference to the student or students. In all other cases, our positive hero is immediately actively involved in what is happening. To interest from the first second of appearing on stage is the main goal of a teacher – a good character. A character, whose main task is reduced to indifference, calmness and unconditional disinterest in neither the subject of teaching, nor students, leaves an unpleasant impression and is never a hero.

There is another side to mobilization, which is based on strict discipline. This is the case when the teacher’s goals and objectives do not include preserving the intellectual and spiritual world of the individual in audience, but only army obedience. In such cases, the teacher does not care whether the students are interested in learning whether or not and whether they need each other in the learning process.

Second tip. The teacher needs to convince students that he is interested in them. And this is possible only if the teacher during the classes will demonstrate to students their features, their importance, their personality. This principle of action technology A.P. Ershova calls an extension from below.

Probably, everyone can accurately determine the central figure in a strange family by the additions of family members to each other. It is to this figure that everyone else is attached most carefully, carefully,

trying not to disturb and distract once again with nothing. This figure can be a mother, and a father, and a grandfather, and a child or one of the children. At the same time, the figure itself can be just as scrupulous and attentive in its extensions to the rest of the family. But it can, and vice versa, bathe in its own power, enjoy supremacy, attached to all from above.

A vivid example of the use of unconscious extension tactics is the conversation of one person with different people: with colleagues, with students, with the dean, with parents or children. Each of us is attached to the interlocutor differently. To those whom he values very much is from below, to those whom he neglects is from above, and to those with whom he is friends is on an equal footing. And all the changes in his behavior are carried out with lightning speed.

Often, teachers, which are beginners, want to look professional, try to be very reserved with students. Such non-individualization of extensions gives out indifference to the successes and failures of each individual student. There is the result.

We have the opportunity to give an example from the experience of one of the authors of the article. We decided to convey this story without first-person banknotes:

Immediately after graduate school, I worked at AIIT: I taught Russian in a national group. The group was large, somewhere from 20 students and above. In the audience, I acted like I lived. I liked my relationship with students. They could not be called cronyism, but, perhaps, friendly. There was always the complete group, always fun, noisy, with disputes and mutual pleasure. But one day my older colleague called me in for a conversation. She said that I behave in an inappropriate manner in the audience. Only by my frivolity do I earn cheap credibility in the student audience. She was offended by the fact that my students could walk around the classroom, go up to the board without permission, and argue. If I want to become a real teacher, I was told that I should ... Then came a list of my sins and responsibilities from how I dress, and I walk and talk, laugh and live, in the end.

I obeyed. I go into the audience: a deaf collar, a stern look, a sharp style of conversation: Stand up! Sit down! Who is absent? Why are you talking?! The eyes of students are getting wider and wider, they are silent, bored. To the question: What is the matter with you, teacher? Received in response: Stop talking! Barely have I completed the lesson. The next lesson came half the group. The lesson was held in the same style. One student came to the third lesson.

I stood at the door. The student tells me: Come in, sit down. I want to speak to you.

And he asks me what happened to me. He said that he came out of courtesy and respect for me, that of their former teacher. He said that everything will be as before, and the group will calm down if I return. He promised that the group would come to the next lesson, I promised to become myself. That is the end!

Never again would I let anyone influence my relationship with the group.

What happened then? There was an attempt to replace one tactic with another, to move from an extension on an equal footing to an extension from above to everyone and everyone, to an attempt to put you in the official uniform of dispassion. In this situation, from the interest in the group and each of the students individually, the beginning teacher turned to indifference to them and interest in herself, to the correctness or incorrectness of her behavior from the position of a teacher of the old formation. If the sincerity and concern of the teacher is accepted by students, and they respect and love you for that, what could be more expensive? Although at that far time we did not know anything about the direction of the lesson, nor about the role of the good character in the audience.

Results and discussion

Working in a small group with foreign students, we create a kind of family. Students often lovingly call their teacher their mother, which is connected with isolation from their native family and the fact that the student and the teacher take the first steps in the language they are studying. In a family group, if a teacher assumes the dominant role and requires students to adapt to him from below, relationships and learning are at risk. There were cases when students refused to study with such a teacher. And, on the contrary, in a family group, in which the teacher consciously directs relations, attaching himself to one student, then to another, depending on the situation and need, from above, then from below, without offending his dignity and, at the same time, without giving sit on his head – this means that the teacher owns the audience, in particular, one of the principles of the technique of action – extensions.

According to stage laws, a “positive hero” should not attach to a group of people from below, but to an individual person from above. Hence, there is one golden rule associated with the variety of extensions: to the entire group – from above, and to each student – either on a par or from below. “

The third advice from “Directing ...” (Ershova, Bukatov, 2006: 36-40) is associated with the joy that the teacher experiences from his attention to the student, any problems, mistakes, and even more successes. Those behavioral features, due to which such joy is immediately visible to everyone around, are called light weight in acting technique.

Each person, no matter how much he weighed, lightens with joy, but gets heavier with chagrin. Everyone is familiar with the ease and weight. Therefore, many of us are quite easy – by the mere sight of the incoming person – to accurately determine whether a day has passed successfully or unsuccessfully for him, an occupation, things are going well or not.

It is known that people are divided into joyful, optimistic perception of life, i.e. most of the time they are lightweight. Even if they are upset, harder, then they cannot stay in a state of mental or physical despondency for a long time. And another category of people is pessimistic, heavy, who, even if they ease, then very briefly. Among the first there can be full, and tall, and elderly, and among the second – and thin, and short, and young. But the psychosomatic state of joy gives lightness to both of them, and grief makes both of them difficult.

Usually lightness is inherent in children, and it is not peculiar to old people, and when we meet heavy children or light old people, the meeting with both of them is remembered for a long time.

From what has been said, it follows that if a teacher is in light weight most of the time in class, this indicates not only his universal optimism, but also indicates that he enjoys his work. Students in this case become infected with its positive energy, which in turn gives them the pleasure of learning. By the way, an example came to my mind, demonstrating the light weight of the teacher and noted by the students with inspiring words: “Teacher, you, like a candle, burn yourself and light us.”

And it’s no good case if the teacher comes to the audience in heavy weight, sighing, opens the magazine and says: Well, what is it with us today?

Another manifestation of the named principle of the theory of action is the correspondence / mismatch of weight and message. If the teacher says that the material being studied is interesting and does not change in weight (does not show pleasure in what was said), or if the teacher does not demonstrate heavy weight in any difficult situation, the student will never believe him. Weight will always either emphasize the sincerity of the teacher, or betray his indifference with his head.

Examples of weight mismatch and messages from everyday cuisine:

1. We teach foreign students how to conjugate verbs. At first, the process of obtaining knowledge is perceived by students calmly and passes without problems. But we both know what will happen next. These exceptions to the rules will drive anyone crazy!

Our tactics are shaped by intuition. You can approach the question like this:

- Students, and now 2 of my favorite verbs. There are verbs *болеть*, and *хотеть*. Let's try to conjugate them. Fine! The verb *болеть* turned out. You said: *Я болеЮ, ... они болеЮТ*. What type is it? It is right, first. But what about hand or eyes? Here is the most interesting ... The verb with body parts works in the second type! *Рука болИТ, глаза болЯТ...*

- Further even more fun. Verb *хотеть* in singular – this is type 1, and in many cases – type 2! Yes, and alternating letters. In the left column is *ч*, in the right column – *т*. Of course, all this is presented schematically on the blackboard, without using grammatical terms (do not forget, we are at the initial level of language learning). These 2 verbs are memorized together with their linking control quite simply.

In the future, when there are exception verbs, students slyly look at you and say: "Favorite verb, yes, teacher?"

That is, pedagogy is the switching of a person from inability to ability. Today, at the beginning of the lesson, I did not know something and wasn't able to do something, by the end of the lesson I know how and able to do. It is necessary that the student in the class did not just have a shock from how much his teacher knows and interestingly tells, but how the student uses this knowledge, accumulates his own skills. (Ershova <http://izumzum.ru/health/a-p-ershova-teatralenaya-pedagogika/pg-1.html>)

2. Or also an example taken from life, which annoys each of us almost daily. Broadcast news on TV. The announcer in an exultant voice at the limit of his lightest weight reports earthquakes, tsunamis, disasters, and the number of deaths. Somewhere in the press, I read a conversation between a son and

a father, whose child in a similar situation asked: "Dad, why is this person happy?"

Conclusion

So, theatrical pedagogy is like on stage, you immediately see "I believe – I do not believe" Stanislavsky. "Is it fake or does it really exist?" It is a very important moment for education. One teacher imitates learning; he does not have this personal discovery in the lesson. And the other truly explores, reflects, doubts, and therefore teaches ... (Klimova <https://newtonew.com/school/drama-education-in-russia>).

The professional behavior of the teacher in the classroom always includes both maximum mobilization and careful extensions, and takes into account the necessary range of weight changes. And more often than not, teachers empirically calculate the degree of necessary weight and its compliance with the current moment.

Following the advice of the authors of *Directing ...* (Ershova, 2006: 36-42), teachers need to train from time to time in their ability to consciously use the various extensions and degrees of mobilization and "weight" in their most diverse combinations. This is an option for daily diagnosis of your professional behavior.

Questions such as: What weight did you go to class today? In which are you going to leave him? Which of the students did you attach to from below today? And for what reason? And to whom is as always? At what point in the lesson were you most mobilized or demobilized, and why?

When diagnosing his behavior, the teacher should remember that both his sincerity and his artistry are most vividly and purely manifested in the interchangeability and variety of wordless actions. And no static, tightly fixed combinations of wordless indicators can be useful for a live lesson. It's no secret that students always need genuine, lively, involuntarily expressive reactions not only from their school neighbors, but also from the teacher who is leading the lesson. So, the teacher is the creator of the lesson, his director and his main positive character.

Литература

- Ошо Бхагван Шри Раджниш [Электронный ресурс, 2019]. – Режим доступа: <https://socratify.net/quotes/osho/11500>
- Станиславский, К.С. Статьи. Речи. Беседы. Письма. – М.: Искусство, 1953. – С. 649.
- Ершов П.М. Технология актерского искусства. – М., 2000. – 85 с.
- Ершова А.П., Аккуратова Е.А. Научная и художественная интерпретация разнообразия форм речевого общения [Электронный ресурс, 2019]. – Режим доступа: <http://www.openlesson.ru/?p=17959>
- Ершова А.П. Режиссура урока, общения и поведения учителя: Пособие для учителя / А.П. Ершова, Букатов В.М. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Московский психолого-социальный институт; Флинта, 1998. – 232 с.
- Ершова А.П. Режиссура урока, общения и поведения учителя: Пособие для учителя / А.П. Ершова, Букатов В.М. – 3-е изд. – М., 2006. – С. 36-42.
- Никитин С.В., Кузнецов Е.В. Роль театральной педагогики в становлении и развитии личности учащегося // Педагогика: традиции и инновации: материалы Междунар. науч. конф. – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – Т. I. – С. 20-22. – Режим доступа: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/19/1058/>
- Климова Т. Принципы театральной педагогики [Электронный ресурс, 2019]. – Режим доступа: <https://newtonew.com/school/drama-education-in-russia>
- Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
- Кан-Калик В.А. Грамматика общения: Метод. пособие / В.А. Кан-Калик. – М.: Рос. пед. агентство, 1995. – 108 с.
- Ершова А.П. Театральная педагогика. [Электронный ресурс, 2004-2005]. – Режим доступа: <http://izumzum.ru/health/a-p-ershova-teatralenaya-pedagogika/pg-1.html>

References

- Kan-Kalik V.A. (1995) Grammatika obshcheniya: Metod. Posobiye [Grammar of communication]. M.: Ros. ped. agentstvo, 1995. 108 p. (In Russian)
- Kan-Kalik V.A., Nikandrov N.D. (1990) Pedagogicheskoye tvorchestvo [Educational creative work. M: Pedagogika, 1990. 144 p. (In Russian)
- Klimova T. (2019) Printsipy teatral'noy pedagogiki [Principles of theater pedagogy]. Retrieved from <https://newtonew.com/school/drama-education-in-russia> (In Russian)
- Nikitin, S.V., Kuznetsov, Ye. V. Rol' teatral'noy pedagogiki v stanovlenii i razvitiye lichnosti uchashchegosya [The role of theatrical pedagogy in the formation and development of the student's personality]. Pedagogika: traditsii i innovatsii: materialy Mezhdunar. nauch.konf. Chelyabinsk: Dva komsomol'tsa, 2011. T. I. P. 20-22. Retrieved from <https://moluch.ru/conf/ped/archive/19/1058/> (In Russian)
- Osho Bhagwan Sri Rajneesh. Retrieved from <https://socratify.net/quotes/osho/11500>
- Stanislavskiy, K.S. Stat'i. Rechi. Besedy. Pis'ma. Articles. Speech. Conversations. Letters. M.: Iskusstvo, 1953, p. 649.
- Yershov P.M. (2000) Tekhnologiya akterskogo iskusstva [Acting technology]. M.: 2011. 85 p. (In Russian)
- Yershova A.P. (2004-2005) Teatral'naya pedagogika. [Theater pedagogy.] <http://izumzum.ru/health/a-p-ershova-teatralenaya-pedagogika/pg-1.html> (In Russian)
- Yershova A.P. (1998) Rezhissura uroka, obshcheniya i povedeniya uchitelya: Posobiye dlya uchitelya [Teacher directing lesson, communication and behavior]. M. Moskovskiy psikhologo-sotsial'nyy institute: Flinta, 1998. 232 p. (In Russian)
- Yershova A.P., Akkuratova Ye.A. (2019) Nauchnaya i khudozhestvennaya interpretatsiya raznobraziya form rechevogo obshcheniya [Scientific and artistic interpretation of the variety of forms of verbal communication]. Retrieved from <http://www.openlesson.ru/?p=17959> (In Russian)
- Yershova A.P., Bukatov V.M. (2006) Rezhissura uroka, obshcheniya i povedeniya uchitelya: Posobiye dlya uchitelya [Teacher directing lesson, communication and behavior]. M., 2006. P. 36-42. (In Russian)

¹Ye.B. Chekina , ²L. Aldabrenkyzy , ³M.M. Meirbekova ,

¹Senior lecturer, ^{2,3}Master of Philology, Senior lecturer
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: vesna-elena@rambler.ru, aldabergenkuzu@mail.ru, meirbekova@mail.ru

INTERACTIVE FORMS OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE: STUDENT ACADEMIC AND RESEARCH CONFERENCE AND PRESENTATION OF SCIENTIFIC PROJECT

Abstract. The Relevance of the work is the introduction into the educational process of such interactive forms of learning as a student conference and the presentation of the research project. When creating a training model, professional, general and special competences should be formed. These two forms of interactive learning are aimed at the formation of these competences. The aim of the work is to develop an interdisciplinary strategy for the formation of a system of skills and abilities of independent work of the student. The paper uses the methods of empirical and theoretical research. An important result is the development of professional creative thinking of students. This form of work develops not only academic skills, but also the internal motivation of the student to use interactive forms of learning. As a result of project activities, students must demonstrate the ability to justify the choice of research topics and its relevance; formulate the research topic; determine the goals and objectives of the study; work with various sources of information; analyze received information; to compile a Glossary and bibliography in accordance with the requirements for scientific work, as well as to draw up the results of the study in a traditional and creative form. In addition, students master the skills of public speaking at scientific events. Sufficient attention was paid to the formation of criteria for evaluation of the research project and speech at the student scientific conference.

Key words: project method, research project, interactive forms of learning, linguistic, professional, behavioral competence.

¹Е.Б. Чекина, ²Л. Алдабергенқызы, ³М.М. Мейрбекова,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
¹аға оқытушысы, ^{2,3}аға оқытушылары, филология магистрлері, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: vesna-elena@rambler.ru, aldabergenkuzu@mail.ru, meirbekova@mail.ru

Орыс тілін үйретудегі интерактивті түрлері: студенттік оқу-ғылымдық конференциясы мен ғылыми жобаны қорғау

Аңдатпа. Жұмыс көкейкестігі болып оқу барысына студенттік конференцияны өткізу және зерттеу жобасын енгізу кіреді. Оқыту үлгісін жасағанда кәсіби, жалпы және арнайы құзырлықтарды қалыптастыру қажет. Интерактивті оқытудың бұл екі түрі аталмыш құзыреттерді қалыптастыруға бағытталған. Жұмыс мақсаты – студенттердің өзіндік жұмысын орындаудағы біліктілік жүйесін қалыптастырудың пәнаралық стратегиясын әзірлеу. Жұмыста эмпирикалық және теориялық зерттеу әдістері қолданылған. Студенттердің кәсіби шығармашылық санасын дамыту – жұмыстың маңызды нәтижесі. Жұмыстың мұндай түрі тек академиялық қана емес, сонымен қатар студенттердің интерактивті түрлерді қолданудағы ішкі уәждемесін дамытады. Жобалық әрекет нәтижесінде студенттер тақырып таңдау; көкейкестілікті анықтау; зерттеу тақырыбын дайындау; зерттеудің мақсаты мен міндеттерін белгілеу; ақпараттың түрлі көздерімен жұмыс істеу; алынған ақпаратты талдамаға түсіру; глоссарий мен библиографиялық сілтемені, ғылыми жұмысқа қойылатын талаптарға сәйкес безендіру; сонымен қатар алынған нәтижелерді әдеттегі әрі ерекше түрде ұсыну қабілеттерін көрсетеді. Мұнымен бірге студенттер ғылыми ортада көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын игереді. Зерттеу жобасын және студенттік ғылыми конференциясында сөйлеу дағдыларын бағалау критерийлерін анықтауға да аса назар аударылды. Жалпылама критерийлер қатарына келесідей талаптар енді: тақырып өзектілігі, проблематикаға қажетті ауқымда әрі тереңдікте ену, нәтижелерді көрсету мен дәйектеу, көпшілік алдында сөйлеу дағдылары: сөйлеудің тілі мен стилі, сөйлеудің еркін/еркін емес (мәтінге сүйену/сүйенбеу), оппоненттер сұрақтарына жауап бере алуы, жауаптарының қысқа да нұсқа болуы.

Түйін сөздер: жобалық әдіс, зерттеуші әдісі, оқытудың интерактивті оқыту түрлері, лингвистикалық, кәсіби, мінез-құлық күздіреттері.

¹Е.Б. Чекина, ²Л. Алдабергенкызы, ³М.М. Мейрбекова,

¹старший преподаватель, ^{2,3}старшие преподаватели, магистры филологии
Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: vesna-elena@rambler.ru, aldabergenkuzu@mail.ru, meirbekova@mail.ru

Интерактивные формы обучения русскому языку: студенческая учебно-научная конференция и защита научного проекта

Аннотация. Актуальностью работы является внедрение в учебный процесс таких интерактивных форм обучения как проведение студенческой конференции и защита исследовательского проекта. При создании модели обучения должны быть сформированы профессиональные, общие и специальные компетенции. Эти две формы интерактивного обучения направлены на формирование данных компетенций. Целью работы является разработка междисциплинарной стратегии формирования системы умений и навыков самостоятельной работы студента. В работе использованы методы эмпирического и теоретического исследования. Важным результатом является развитие профессионального творческого мышления студентов. Такая форма работы развивает не только академические умения, но и внутреннюю мотивацию студента к использованию интерактивных форм обучения. В результате проектной деятельности студенты должны продемонстрировать умение обосновывать выбор темы исследования и ее актуальность; формулировать тему исследования; определять цели и задачи исследования; работать с различными источниками информации; анализировать полученную информацию; составлять глоссарий и библиографию в соответствии с требованиями, предъявляемыми к научной работе, а также оформлять результаты исследования в традиционной и креативной форме. Кроме того студенты овладевают навыками публичного выступления на научных мероприятиях. Достаточное внимание было уделено формированию критериев оценки исследовательского проекта и выступления на студенческой научной конференции. Общими критериями можно назвать следующие требования: актуальность темы, необходимая и достаточная глубина проникновения в проблематику, презентация результатов и их аргументированность, речевое оформление выступления: язык и стиль выступления, свободное/несвободное выступление (с опорой или без опоры на текст), умение отвечать на вопросы оппонентов, лаконичность и аргументированность ответов.

Ключевые слова: проектный метод, исследовательский проект, интерактивные формы обучения, лингвистическая, профессиональная, поведенческая компетенции.

Introduction

Global changes which is taking place in the economy, increasing the role of knowledge, the introduction of modern information technologies, put forward new requirements for training. A modern specialist should be able to apply the acquired knowledge in practice, be fluent in information technology in their professional field, have the skills to acquire knowledge, the necessary competencies, be prepared to work in a group, be able to adapt to emerging situations. These requirements are reflected in educational programs, methods and modern teaching technologies (Rogozhin, Elagina, 2017).

The specificity of modern teaching in higher education is designed to ensure the organization of activities aimed at the ability to conduct a dialogue, a culture of communication, active self-knowledge and self-expression. Therefore, during this period of importance is the implementation of the principles of learning, activating the intellectual and emotional activity of students: problematization, dialogization, individualization, as well as active and interactive

forms of organization of learning the content of education.

The use of interactive learning, their becoming and development through practical activities on the way of joint use of group dynamics, social and behavioral skills in combination with the widespread use of management and simulation games (researchers of A. Verbitski, S. Kashlev, G. Mukhin, S. Stupina, etc.). Accordingly, the creation of the conceptual foundations of interactive learning is an objective necessity of today (Kashlev, 2000).

The use of active methods in the process of training, identification of technological processes, operations and methods of training organization and form the basis of active learning technology in higher education.

Signs of active learning:

- 1) knowledge acquisition and application are exploratory in nature;
- 2) learning process is presented as a chain of learning situations;
- 3) it is supposed the joint activity of the teacher and students to solve the problems of training;

4) inclusion of students in the situation of future professional activity.

One of the modern trends in the development of active learning is interactive learning. "The concept of "interaction" (from English – Interaction) appeared for the first time in sociology and social psychology. For the theory of symbolic interactionism (the founder – the American philosopher G. Mead) it is characteristic to consider the development and life of the individual, the creation of the "I" in situations of communication and interaction with other people" (Panina, Vavilova, 2008: 7).

Accordingly, in contrast to active methods, interactive focused on a wider interaction of students not only with the teacher, but also with each other and the dominance of student activity in the learning process. The teacher's place in interactive classes is reduced to the direction of students' activities to achieve learning goals (Stupina, 2009: 16).

Experiment

Student scientific conference as a form of interactive learning.

An important indicator of professional competence is the presence of professional experience. Accordingly, foreign language communicative competence is also characterized by the experience of professional communication in the target language. The experience of any, including communication activities, can be formed exclusively in the process and as a result of this activity. Therefore, in the organization of the educational process it is necessary to provide an opportunity for students to communicate in the target language. Moreover, the intensity and complexity of such communication should increase, approaching the characteristics of real professional communication. Student academic and research conference can be considered as a situation of conditionally real professional communication or as a model of a situation of real communication.

The model of a situation of professional communication (simulation) is a form of the organization of educational activity assuming existence of roles and not assuming the set scenario (unlike role-playing games). It requires not only knowledge of professional material, but also entry into a given image, a holistic emotional immersion in the professional environment (Petukhova, 2013).

The organization and holding of student academic and research conference in the specialty in Russian in the audience, the language of instruction of which is the Kazakh, has several language and general

didactic goals: the formation of skills and abilities of search, selection and analysis of information in Russian, compression of the text for the preparation of oral public communication and its presentation with multimedia support. Preparing students to participate in one of the situations of conditional professional communication – student conference – is a comprehensive solution of educational, academic and developmental tasks, based on a personality-oriented approach to learning.

Scientific and practical conferences are one of the most important types of students' independent work. They relate not only class activities, but also to educational activities, as students acquire knowledge on their own, by overcoming feasible difficulties. This knowledge is assimilated stronger than obtained in the finished form. After all, working independently, each student directly encounters educational and additional material, concentrating on it all the attention, mobilizing individual reserves of intellectual, emotional and volitional character. So, it cannot be neutral-passive (Krapivina, 2011).

The conference is held outside the training sessions on a special day. For oral presentation – the report is determined by the temporary and substantive regulation: performance of the student on a specific topic in the specialty is given 7-10 minutes on the basis of self-collected and structured information; the content should be justified the relevance of the problem, formulated the main topic and expressed the attitude of the speaker to the material, reasoned own opinion and conclusions.

To assess the performances and identifying the winners is formed by the students' jury. To maintain the objectivity of judging, the jury is formed only from senior students who have studied this course two or three years earlier. Each presentation is evaluated by the jury according to 5 criteria: compliance with the topic of the presentation and the conference theme; the degree of ownership of the material; interactivity (feedback from the audience); answers to questions after the presentation; creativity. The winner is determined by the total amount of points.

The message at the student conference should contain scientific materials and at the same time should be clear to the layman. In addition, it is desirable that the student in preparation for a speech at the conference in advance thought out what questions he can be asked on the topic of his speech and prepared to answer them. As necessary, the student meets with the teacher in extracurricular time and discusses with him the content, methods of design and presentation of the material.

Teacher's advice at this stage of preparation for the conference is to adjust the methods of search and presentation of the selected information, to determine the parameters of the message. In addition, the teacher's recommendations on rhetoric and public speaking skills are important. Briefly, the recommendations can be formulated as follows: speech for speech must be prepared in advance; it is important to consider the content; it is necessary to assess their ability to submit material to the public; in preparing a speech to answer seven simple questions: What is the theme of your speech? What is the purpose of your speech? How to speak? For whom to speak? Where to speak? When to speak? How long to speak? Thoughtful, serious answers to these questions will help to speak successfully at any forum.

The student chooses the illustrative material for the multimedia presentation independently, but the teacher must control the correctness and adequacy of the slide texts.

After the conference for some time there is a feeling of success (and some participants – failure), evaluation of the results (successes and failures) and the identification of a group of experts (teachers of the department) problems of interest for future conferences. Conference materials and photos are posted on the website of the department, where students have the right of access, and they watch photos and the plot of the TV report and exchange views about the conference on forums and in their blogs. They express their attitude to each other's work, and, they write about practical conclusions and that they began to think about the problems of globalization, about the creation of a single information space, about the means and methods of equivalent information transfer.

As shows informal sociological poll of the students studying this course in different years, preparation and participation in a student's scientific conference remains one of the brightest impressions of study at the first year.

The unity of knowledge and method of activity, providing activity and independence of the student, leads to the creation of a positive emotional background, which together leads to the creation of positive motivation. Equally important is the fact that innovative learning is provided by the non-use of individual methods of learning and is associated with the revision of the process of acquiring knowledge, the development of a new style of learning (Kanarskaya, 1997: 69).

Results and Discussion

Presentation of the scientific project as a form of interactive learning.

At the end of the 2017-18 academic year, a new course "Professional Russian language" was developed. Our task in determining the content of the course was to maintain continuity and coordination with the course "Russian language" in terms of the formation of basic competencies – linguistic, professional, communicative, behavioral, etc. – and modernization of approaches, methods, technologies and teaching methods (Chekina, Kapassova, 2013).

In the formation of the leading course was the project method, which is based on the development of cognitive, creative skills of students, the ability to independently design their knowledge, skills to navigate in the information space. The method of projects is entirely related to interactive teaching methods and always involves the solution of a problem involving, on the one hand, the use of a variety of methods, on the other-the integration of knowledge, skills from different fields of science and technology (Vorontsov, 2002).

Taking into account the specifics of our University, we have chosen as a basic research project. The method of projects is based on the concept of pragmatic pedagogy, which proclaimed "learning-by-doing" (Dewey, 2000). Our research project integrates two types of projects: informational and practice-oriented (natural science), according to E. Polat classification (Polat, 2000: 33-37).

The information project is initially aimed at collecting information about any object, phenomenon; familiarization of project participants with this information, its analysis and generalization of the facts intended for a wide audience. Such projects, as well as research, require a well-thought-out structure, the possibility of systematic adjustment in the course of work on the project. The structure of such a project can be defined as follows: the purpose of the project, the subject of information retrieval, sources of information (media, databases, including electronic, interviews, questionnaires, etc.); methods of information processing (analysis, generalization, comparison with known facts, reasoned conclusions); the result of information retrieval (article, abstract, report, video, etc.); presentation (publication, including on the Internet, discussion in a teleconference).

Practice-oriented projects are distinguished by a clearly defined from the very beginning result of the project participants' activities, which is necessarily

focused on the social interests of the participants themselves (a document created on the basis of the results of the study on ecology, biology, geography, agrochemistry, historical, literary and other nature; a program of action; recommendations and aimed at eliminating the identified inconsistencies in nature, society; a draft law; reference material; a dictionary of any special vocabulary, and so on).

Such a project requires a well-thought-out structure, even a scenario of all the activities of its participants with the definition of the function of each of them, clear results of joint activities and participation of each in the design of the final product. It is particularly important to organize the coordination work in terms of gradual discussions, adjustment of joint and individual efforts, organization of presentation of the results and possible ways of their implementation, as well as the organization of a systematic external evaluation of the project.

Due to the complexity of the tasks we have developed an indicative basis for the activities of students, although the research project involves a high degree of independence in its implementation. At the same time, it was necessary to consider the real conditions of the educational environment and the different starting level of preparedness of students in the language and special disciplines, which are taught in the Kazakh language. Of course, we relied on the experience of educational activities and knowledge gained by students in the study of the course "Russian language" (Kolesnikova, 2002).

Any concept is a product of activity, so it is impossible to teach it. However, it is possible to organize the learning process in such a way that the interiorization of activities will take place step by step and progressively. The mental function in the original material action becomes part of the mental process, being interiorized. The mental plane is not some empty vessel that can be filled with something. The internal plan is a continuous process that is in a state of formation. Each new mental action is based on experience, which is acquired through the interiorization of activities, and the transition "from outside to inside", according to Galperin, is the main mechanism for the formation of the mental plan. Galperin brought the main parameters of the action transformation: The level of performance; Measure of generalization; Completeness of operations; Measure of skill development. Execution levels can vary in complexity, depending on the tasks. The execution of a task can take place at three sublevels. These are the following actions: With material

objects; With the help of speech, both oral and written; In the mind. The highest level of interiorization of activity is the ability to perform certain actions "in the mind" without using additional tools: a book, a calculator and so on (Galperin, 2000).

Outline work for the establishment of secondary text can be represented as follows: the structural scheme, secondary text > authentic secondary text > bibliographic description of the source text is compiled by algorithm of action > model-scheme secondary text > private secondary text.

Classes on the project were held in the mode of a weekly report of each student on the work done and discussion of its results. At each stage of the work, interim results were summed up, clarified, concretized and even changed the wording of the goal, objectives, themes or problems of the research.

This form of training allowed for genuine interactivity. The educational subject in the mode of interactivity of modern teaching should be designed not just as a certain system plus activities for its assimilation, but as a subject of student activity. Accordingly, the assimilation of knowledge will be carried out in the context of this activity, where knowledge will serve as an indicative basis of activity, means of its regulation, and activation of forms of organization of educational work of students – activation of the functions of recreation forms of assimilated content. Thus, the subject in interactive learning becomes dynamic, multiple, corresponding to the logic of the transition from teaching to professional activity.

As a result of the project activities, students demonstrated their skills:

- 1) justify the choice of the research topic and its relevance;
- 2) formulate the research topic;
- 3) distinguish between the topic and the problem of the study, object and subject of the study;
- 4) make a preliminary plan of the study;
- 5) work with sources of information: Internet resources, printed sources, catalogs, etc.
- 6) to carry out selection and compression of information;
- 7) analyze and compare information;
- 8) record information in abbreviated and expanded form;
- 9) describe information;
- 10) compile a Glossary and bibliography;
- 11) draw up the results of the research in traditional and creative form (multimedia presentation);
- 12) present the results of their research in oral and written form.

The project evaluation criteria were formed in accordance with the goals and objectives, the level of linguistic, communicative and professional competence. The following requirements were made for the final presentation: relevance of the research topic; correctness of the choice of research methods; necessary and sufficient depth of penetration into the problem; validity of the results; presentation of the results of the project and their argumentation; speech design: language and style of speech, free/non – free speech-based on the text/without reliance on the text; the ability to answer opponents' questions, conciseness and reasonableness of answers.

Conclusion

Considering the interactive forms of work as a component of the content of training and as a form of control (Chekina, 2016: 183-188), it can be concluded that it is intended not only to master each discipline, but also to develop the skills of

independent work in General, in educational, scientific, professional activities, the ability to take responsibility, to solve problems independently, to find constructive solutions, the way out of the crisis, etc. The importance of the student scientific conference and research project as interactive forms of learning goes far beyond a single subject, and therefore requires interdisciplinary coordinated development of a strategy for the formation of a system of skills and abilities of independent work of future specialists.

In the conditions of joint activity, each student acquires the skills of social interaction, value orientations and attitudes inherent to the specialist for the development of professional creative thinking (Altaytsev&Naumov, 2002). At the same time, academic skills (cognitive, informational, developmental) are the result of theoretical training of the future specialist in the areas of subject, psychological, communication activities, and practical skills develop internal motivation to use interactive forms of learning.

Литература

- Рогожин В.М., Елагина В.С. Современная модель подготовки специалистов // Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 6; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=27136> (дата обращения: 05.01.2018).
- Кашлев С.С. Современные технологии педагогического процесса. Пособие для педагогов. – Минск: Университетское, 2000. – 95с.
- Панина Т.С., Вавилова Л.Н. Современные способы активизации обучения. – М.: Изд. центр «Академия», 2008.
- Ступина С.Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе. – Саратов: Изд. центр «Наука», 2009.
- Петухова Г. Н. Студенческая конференция как один из видов самостоятельной работы // Интерактивный научно-методический журнал «Сообщество учителей английского языка». – 2013. – № 4. – URL.
- Крапивина М.Ю. Обучение иноязычному профессионально-ориентированному общению в современных условиях университетской лингвистической подготовки: Монография / Оренбург: ОГУ, 2011. – 158 с.
- Канарская О. В. Инновационное обучение [Текст]: Методика, технология, шк. практика / О. В. Канарская; Упр. образования Ленингр. обл. Науч.-метод. центр инновац. обучения «У СОВЫ». Лаб. инновац. технологии и новаций. – Санкт-Петербург: Лики России, 1997. – 475 с.: ил.; 21 см.; ISBN 5-87417-056-1.
- Чекина Е.Б., Капасова Д.А. Русский язык: Учебное пособие для студентов-биологов. – Алматы: Казак университеті, 2013. – 212с.
- Воронцов Г.А. Письменные работы в вузе: Реферат (доклад). Контрольная работа. Курсовая работа. Дипломная работа: Учеб. пособие для студентов / Г.А. Воронцов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д, 2002. – 191с.
- Дьюи Дж. Демократия и образование: Пер. с англ. – М.: Педагогика-Пресс, 2000. – 384 с.
- Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе – 2000.–№№ 2, 3. –С. 33–37.
- Колесникова Н.И. От конспекта к диссертации: Учеб. пособие по развитию навыков письм. речи / Н.И. Колесникова. – М., 2002. – 287 с.
- Гальперин П.Я. Введение в психологию: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Книжный дом «Университет», 2000. – 336 с.
- Чекина Е.Б. Студенческая научная конференция как форма итогового контроля в курсе «Профессионально ориентированный русский язык» // Материалы Международного научно-методического семинара «Русский язык и литература в современном образовательном пространстве: теория, практика, методика». – Алматы: Казак университеті, 2016. – С.183–188.
- Алтайцев А.М., Наумов В.В. Учебно-методический комплекс как модель организации учебных материалов и средств дистанционного обучения. В кн.: Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению. – Минск: Попилей, 2002. – 288 с.

References

- Altaytsev A., Naumov V. (2002). Uchebno-metodicheskyy kompleks kak model organizatsii uchebnykh materialov i sredstvdistantionnogoobucheniya. V kn.: Universitetskoye obrazovaniye: oteffektivnogoobrazovaniya k effektivnomuucheniyu [Educational-methodical complex as a model of organization of educational materials and distance learning tools. From: University education: from effective teaching to effective teaching]. Minsk, Propilei, 288 p. (In Russian).
- Chekina E. (2016). Studencheskayakonferentsiyakak forma itogovogokontrola v kurse "Professionalnoorientirovannyiruskiyyazyk [Student scientific conference as a form of final control in the course "Professionally oriented Russian language"]. Materials of the International scientific and methodological seminar "Russian language and literature in the modern educational space: theory, practice, methodology". Almaty: Kazakh Universiteti, p. 183-188. (In Russian).
- Chekina E., Kapassova D. (2013) Russkiy jazyk: Uchebnoyeposobiye dlastudentov-biologov [Russian language: Textbook for students of biology]. Almaty: Kazakh University, p. 212. (In Russian)
- Dewey J. (2000). Demokratiyai Obrazovaniye. [Democracy and education: Transl. from English]. Moscow: Pedagogy-Press, 384 p. (In Russian).
- Galperin P. (2000). Vvedeniye v psihologiyu: Uchebnoyeposobiye dla VUSov [Introduction to psychology: textbook for universities]. 2ed. Moscow: "Book house "University", 336 p. (In Russian).
- Kanarskaya O. (1997). Innovatsionnoyeobucheniye [Tekst]: Metodika, tehnologiya, shkolnayapraktika [Innovative learning [Text]: Methodology, technology, school practice]. O. Kanarskaya; Educ. Depart. of the Leningrad reg. "u Sovy" Scientific. method. center of innov. learning. Lab. innovac. technologies and innovations. St. Petersburg: Liki of Russia, 475 p. (In Russian)
- Krapivina M. (2011). Obuchenie inoyazichnomuprofessional'no-orientirovannomuobsheniyu v sovremennyhusloviyahuniversitetskoi lingvisticheskoi podgotovki: Monografiya [Training to foreign language professionally oriented communication in the modern conditions of University training: Monograph]. Orenburg: OSU, 158 p. (In Russian).
- Kashlev S. (2000). Sovremennyye tehnologii i pedagogicheskoye protsess [Modern technologies of the educational process]. Manual for teachers. Minsk: Universitetskoe, 95 p. (In Russian).
- Kolesnikova N. (2002). Otkonspektov k dissertatsii: Uchebnoyeposobiye porazvitiyunavykov pismennoyrechi [From the abstract to the thesis: Studies. manual for the development of writing skills. speeches]. N. I. Kolesnikova. Moscow, 287 p. (In Russian).
- Panina T., Vavilov L. (2008). Sovremennyye sposoby aktivizatsii obucheniya. [Modern ways of enhancing learning]. Moscow: Ed. center "Academy". (In Russian).
- Petukhova G. (2013). Studencheskayakonferentsiyakak odin iz vidov samostoyatel'noy raboty. [Student conference as one of the types of independent work]. Interactive scientific-methodological journal "English teachers Community", 4. Date accessed: 05 January, source: <http://teaher.ru/volume4/3244-2013-05-02-15-05-43>. (In Russian).
- Polat E. (2000). Metod proektov naurokah inostrannogoyazyka / Inostrannyeyazyki v shkole. [Method of projects at foreign language lessons]. Foreign languages at school, 2, 3, p. 33-37. (In Russian).
- Rogozhin V., Elagina V. (2017). Sovremennaya model' podgotovki spetsialistov // Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya. [Modern model of training of specialists]. Modern problems of science and education, 6. Date accessed: 05 January 2018, source: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=27136>. (In Russian).
- Stupina S. (2009). Tehnologii interaktivnogoobucheniya v vyssheishkole. [Technology of interactive learning in higher education]. Saratov: Ed. center "Science". (In Russian).
- Vorontsov G. (2002). Pismennyieraboty v VUSe: Referat (doklad). Kontrolnayarabota. Kursovayarabota. Diplomnayarabota: Uchebnoyeposobiye dlastudentov [Written works at the University: Abstract (report). Test. Coursework. Thesis: Studies. a manual for students]. G. A. Vorontsov. 2 ed., Rev. and DOP. Rostov-on-Don, 191 p. (In Russian).

4-бөлім

АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ

Section 4

THE THEORY OF TRANSLATION

Раздел 4

ТЕОРИЯ ПЕРЕВОДА

MPHTI 17.07.61 <https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph29>¹А.У. Жусупова , ²С.А. Ашимханова ,

¹PhD докторант, ²д. ф. н. профессор
Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: celestial80@mail.ru; svetlana-1943@mail.ru

ЭТНОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА НА ЭТАПЕ ПРЕДПЕРЕВОДЧЕСКОГО АНАЛИЗА (на примере трилогии А. Нурпеисова «Кровь и пот»)

Аннотация. Статья посвящена вопросам этнологического исследования художественного текста. Недостаточность научной проработки указанной проблемы в области переводоведения определяет насущность данного исследования. В статье рассматриваются методы этнологического анализа: 1) биографический метод, согласно которому социальные и культурные факты определенного этноса могут быть изучены с помощью биографических материалов и событий. Объектом данного анализа выступает художественное произведение, созданное в духе реализма; 2) анализ текста с составлением «анкеты» – эмпирическое исследование, с помощью которого выявляются этнокультурные особенности, ценности, вероисповедание героев произведения; 3) метод исследования личности в контексте культуры, который определяет компоненты из которых состоит описываемый писателем-реалистом образ. Главным образом анализируется речевое поведение персонажа, через которое определяются этнокультурные особенности. Предлагается схема изучения художественного произведения, нацеленная на выявление этнокультурной информации исходного текста на этапе предпереводческого анализа. Актуальность исследования обуславливается необходимостью улучшения качества переводимых произведений, устранения ошибок при переводе элементов с этнокультурным компонентом значения, возникающих вследствие недостаточного знания переводчиками экстралингвистических факторов. В качестве примера рассматривается художественное своеобразие стиля классика казахской литературы А. Нурпеисова и анализируется его трилогия «Кровь и пот».

Ключевые слова: писатель-реалист, народная этимология, интерпретация текста, предпереводческий анализ, этнокультурная информация.

¹A.U. Zhussupova, ²S.A. Ashimkhanova,

¹PhD student, ² Doctor of Science, Professor
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: celestial80@mail.ru; svetlana-1943@mail.ru

Ethnological research of the literary texts at the stage of the pre-translation analysis (on the example of the trilogy of A. Nurpeisov «Blood and sweat»)

Abstract. The article deals with the issues of ethnological research of literary text. The insufficiency of the scientific research of this problem in the field of translation theory and practice determines the urgency of this study. The methods of ethnological analysis are discussed: 1) the biographical method, according to which the social and cultural facts of a particular ethnic group can be studied using biographical materials and events. The object of this analysis is a literary text created in the spirit of realism; 2) analysis of the text with the preparation of the “questionnaire” – an empirical study, with the help of which ethno-cultural characteristics, values, religion of the heroes of a literary text are revealed; 3) the method of researching the personality in the context of culture, which determines the components of which the image described by the realist writer consists of. It mainly analyzes the character’s speech behavior through which ethno-cultural peculiarities are determined. The scheme of studying literary texts, aimed at revealing the ethno-cultural information of the source text at the stage of the pre-translation analysis is proposed. The topicality of this research is determined by the need for improving the quality of translated works and elimination of errors in the translation of ethno-cultural elements that arise due to insufficient knowledge of extralinguistic factors. As an example, the literary originality of the style of A. Nurpeisov, the classic of Kazakh literature is considered and the writer’s trilogy «Blood and Sweat» is analyzed.

Key words: Writer-Realist, folk etymology, interpretation of a text, pre-translation analysis, ethno-cultural information.

¹А.У. Жусупова, ²С.А. Ашимханова,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

¹PhD докторанты, ²профессоры, ф. ф. д., Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: celestial80@mail.ru; svetlana-1943@mail.ru

Аударма алдындағы талдау кезеңінде көркем мәтіннің этнологиялық зерттелуі (Ә. Нұрпейісовтің «Қан мен тер» трилогиясы мысалында)

Аңдатпа. Мақалада көркем мәтіннің этнологиялық зерттелу мәселесі талқыланады. Аударматану саласында бұл сұрақтың жетіксіз дамытылуы зерттеудің маңыздылығын анықтайды. Мақалада этнологиялық зерттеудің тәсілдері қарастырылады: 1) өмірбаяндық тәсілі. Бұл тәсіл бойынша, өмірбаяндық мәліметтер мен оқиғалар белгілі бір этностың әлеуметтік және мәдени фактілерін анықтауда ежептәуір септігін тигізеді; 2) «сауалдама» арқылы зерттеулер жүргізу тәсілі. Бұл шығарма кейіпкерлерінің этномәдени ерекшеліктерін, құндылықтарын, дінтанымын анықтауда септігін тигізетін эмпирикалық тәсіл болып табылады; 3) мәдениет шеңберінде жеке тұлғаны зерттеу тәсілі. Берілген тәсіл көмегімен реалист-жазушы суреттеген образдың құрамына кіретін компоненттер анықталады. Ең бастысы кейіпкердің сөйлеу әрекеті талданады. Кейіпкердің сөйлеу мәдениеті, сөйлеу ерекшеліктері арқылы оның этномәдени айырмашылықтары анықталады. Мақалада аударма алдындағы талдау кезеңінде қолданылатын көркем мәтінді зерттеу схемасы ұсынылады. Бұл схема түпкі нұсқадағы этномәдени ақпаратты анықтауға бағытталады және де аударма практикасына қажетті болып саналады. Зерттеудің өзектілігі аударылатын шығармалардың сапасын жақсарту, этномәдени элементтерді аудару барысындағы экстратіланымдық факторлар жайында аудармашының хабары болмауы салдарынан кететін қателерді жою қажеттілігімен тығыз байланысты. Мысал ретінде қазақ әдебиетінің классигі Ә. Нұрпейісов стилінің көркемдік ерекшеліктері қарастырылады және де жазушының «Қан мен тер» трилогиясы талданады.

Түйін сөздер: реалист жазушы, халық этимологиясы, мәтінді пайымдау, аударма алдындағы талдау, этномәдени ақпарат.

Введение

Исследование художественных текстов методом этнологического анализа требует особого внимания. Данная проблема до настоящего момента не была исследована на должном уровне ни одним ученым. Однако в историографии и этнологии можно обнаружить определенные подходы к изучению этнографических реалий в художественном произведении. В данных науках уже существуют подходы к исследованию литературного произведения как этнологического источника. Текст прозаического произведения является историческим фактом, логическим звеном в общем развитии словесно-художественного искусства этноса. Писатели фиксируют в нем традиции, обычаи, обряды бытовые особенности народа, его национальный характер и мировоззрение, общепринятые в социуме нормы речевого поведения, мифы, невербальные средства общения и особенности менталитета (Kulibina N.V., 2001).

В этой связи целесообразно отметить работу Е.И. Филипповой «Художественная литература как источник для этнографического изучения города» (Филиппова Е.И., 1986). Подтверждая тот факт, что художественное произведение прежде всего является источником, знакомящим

нас с культурой, бытом, жизненным укладом, стереотипами поведения, ценностями и другими аспектами социума, этнолог предлагает ряд процедур для анализа текста художественного произведения.

Опираясь на труды ученого, доктор исторических наук О.С. Клишина в своей работе «Методы этнологического исследования художественных текстов» рассматривает социологические методы сбора и обработки этнологической информации. Автором в исследовании применяются такие методы, как маршрутная экспедиция, составление «переписи» «литературного населения», нарративный анализ текста, оценка художественного текста биографическим методом, социометрическое исследование текста, исследование текста методом фокус-групп и кросс-культурный анализ художественного текста (Клишина О.С., 2013).

Исследователь отмечает, что художественные произведения могут быть источником по этнологии только в том случае, если автор позиционирует себя как писателя-реалиста, когда то, о чем он пишет, имеет признак достоверности. Важно подчеркнуть, что, деятельность героев художественной литературы представляет собой предполагаемые модели поведения. Как отмечают И.И. Лунин и Г.В. Старовойтова, деятель-

ность персонажей художественной литературы является моделью деятельности реальных людей (Лунин И.И., Старовойтова Г.В., 1991: 6-14). В этом плане особый интерес вызывает творчество Абдижамиля Нурпеисова. Его можно считать реалистом в художественной литературе, который создает прозаические произведения с целью их обширной доступности не только для читающей интеллигенции, но и для народных масс. В произведениях автора можно проследить его стремление к объективному отображению реального мира. Глубокое знание быта описываемой действительности, правдивость изображения, своеобразный, живой и сочный язык являются отличительными характеристиками мастера художественного слова.

До создания трилогии «Кровь и пот» писатель много времени провел в архивах, изучая историю прошлого. Автор мастерски изобразил особенности казахского быта и переломные моменты начала XX века. Этот роман дает замечательную по своей правдивости галерею самых различных казахских типов со всеми особенностями их поведения, языка и национального характера. Герои трилогии представляют весь народ; судьба ее героев – это судьба всех казахов (Маданова М.Х., Машакова А.К., 2006). Трилогия «Кровь и пот» является произведением социально-психологического типа. Все художественное своеобразие автора направлено на раскрытие характера предков.

Нурпеисов также опирался на образцы послевоенной прозы о войне. Он признается, что его работа над трилогией не только способствовала его становлению как писателя, но и дала возможность осмыслить собственную жизнь в минувшей войне (Нурпеисов А., 1996: 17). По мнению Владимира Лаврова, в трилогии «Кровь и пот» «переплетаются размышления о прошлом и будущем народа, о том, что было и будет происходить на исторической сцене. Эпосе присуща широта социального обобщения, точность и изысканность психологического анализа, яркость и самобытность национального характера» (Нурпеисов А., 2017: 176). Томас Таеда считает, что отличительной чертой романа А. Нурпеисова является глубокая связь с народом, живое изображение характеров и красочное описание захватывающих событий (Анастасьев Н., 2004). Изображение народного движения 1916-1920 годов социально-психологическим методом делает роман настоящим эпосом эпохи (Zhusupova A., Ashimkhanova S., 2017: 214). Все вышеназванные факты являются основанием для

рассмотрения его произведений в качестве этнологического источника.

Язык героев литературных текстов занимает особое место в этнологическом исследовании, так как именно посредством языковых средств создается художественный образ. Именно поэтому при этнологическом анализе целесообразно тщательно рассмотреть вопрос о языке, о том, как он характеризует конкретную личность в историко-этнологическом контексте. Полезным теоретическим материалом в этом отношении может послужить работа Н.Б. Мечковской «Социальная лингвистика». Автор затрагивает один из значимых для исследования данной проблемы вопрос о наличии неязыковых и метаязыковых средств общения в различных культурах. Согласно ученому, образ героя, включая и этнический облик, зачастую выражается языковыми средствами (Мечковская Н.Б., 2000).

Эксперимент

Применяя отдельные методы О.С. Клишиной к исследованию произведения Нурпеисова «Кровь и пот», мы можем получить довольно реалистичное представление о казахском народе описываемой эпохи. Трилогия «Кровь и пот» – это произведение о родном народе автора, о стране, об ее социальной судьбе.

Биографический метод исследования художественного текста является одним из продуктивных и перспективных методов, который широко применяется как в социологии, так и в этнологии. Данный метод исследования основывается на предположении, что реальная действительность, социальные факты могут быть восстановлены и изучены посредством биографических материалов и событий. Художественные произведения, созданные в духе реализма, вполне могут быть рассмотрены в качестве источника по этнологии при использовании биографического метода, так как во многих случаях основа фабулы художественного текста – это события жизни персонажей, описанных автором-реалистом. Следует отметить, что А. Нурпеисов нередко включал биографические воспоминания в свои тексты. Писатель мастерски описывал характеры людей и их отношения. Он создает художественную биографию узнаваемого персонажа, внося в его жизнь элементы подлинной действительности описываемой эпохи.

Биографический метод является эффективным методом этнологического подхода к изучению быта исследуемого этноса. Безусловно, дан-

ный метод в этнологии имеет свое ограничение, которое заключается в заведомой субъективности автора художественного произведения, даже несмотря на то, что он позиционирует себя писателем-реалистом.

Главной спецификой биографического метода является сфокусированность на личностных аспектах истории жизни индивида. Для исследователя художественное произведение может дать представление об индивиде и особенностях его жизненного уклада в обществе. Биографический метод позволяет изучить важнейший компонент этнической идентичности – самосознание. Следует оговорить, что данный подход не противоречит концепции художественного произведения. Герои, пройдя через призму авторского толкования и оценки реципиента, становятся объективной моделью индивида в культуре, не переставая при этом быть плодом писательской фантазии.

Биографический метод, в сущности, является методом этнологическим, так как исследователь, изучая этнос, опирается не только на непосредственное наблюдение, но и на источники дневникового и мемуарного характера. Применяя биографический метод в этнологическом исследовании художественного текста, исследователь может столкнуться с определенными трудностями, так как дневниковые и мемуарные источники могут быть сфальсифицированы автором произведения намеренно, как часть его художественного замысла. В таком случае исследователю следует сверять художественное произведение с доступным ему эпистолярным или документальным наследием автора и, исходя из полученных результатов, делать определенные выводы. Таким образом, целью применения биографического метода является изучение особенностей этнической картины мира.

Биографический метод исследования способствует изучению индивидуальных этнических процессов сознания и самосознания. С помощью данного метода исследуются индивидуальные пути и жизненный уклад личностей. Биографический метод «служит ключом к разрешению вопроса о менталитете этноса, изучая сугубо личные пласты сознания индивидов, входящих в этнос, картину мира и, воспринимаемые как наиболее характерные, устремления личности в той или иной культуре» (Клишина О.С., 2013: 106).

Анализ текста с составлением «анкеты» на каждого героя произведения относится к эмпирическим исследованиям текста. Составляя анкету на главных героев произведения «Кровь и пот», можно достаточно подробно зафиксиро-

вать такие факты, как вероисповедание, этническую принадлежность, культурные особенности, ценности каждого из них. В целом, подобные анкеты могут дать представление обо всей совокупности «литературного населения» в произведении.

Наиболее актуальным является метод исследования личности в контексте культуры. Герой художественного произведения – это, прежде всего, обобщенный тип, а не конкретно определенный индивид. Но, следует отметить, что в произведении он изображается как реально существующий человек. При этнологическом анализе художественного текста с позиции культурологического подхода, в первую очередь, важно определить, из каких компонентов состоит описываемый автором образ. Художественное произведение, как правило, обладает своей собственной структурой, состоящей из авторского текста, монолога и диалога. Речевое поведение персонажа является «языковой составляющей литературного героя как историко-этнологического типа» (Клишина О.С., 2013: 140).

Результаты и обсуждение

Исходя из вышеизложенного, мы подчеркиваем, что при этнологическом исследовании текста особое внимание следует отдавать языку героев, так как именно посредством языковых средств создается художественный образ. Именно поэтому при этнологическом анализе целесообразно тщательно рассмотреть вопрос о языке, о том, как он характеризует конкретную личность в историко-этнологическом контексте.

Вопрос соотношения языка и этноса является одним из важных в этнологии. До настоящего времени не в полной мере определен термин «языковое сознание». Рассмотрение «языкового сознания» на примере художественного текста может стать решением данной проблемы.

Согласно С.Е. Никитиной, языковое сознание реализуется в речевом поведении (Никитина С.Е., 1989: 34). При этнологическом исследовании художественных текстов важно выявить роль языкового самосознания через особенности речевого поведения персонажей – представителей определенных социальных и этнических групп. Одновременно следует обращать внимание на языковое самосознание самого писателя. Язык А. Нурпеисова является языком национального казахского писателя. В его произведениях прослеживается живая, яркая речь народа, насыщенная фразеологическими единицами, пословицами и поговорками. Нередко автор ис-

пользует диалектизмы, вульгаризмы и всякого рода отступления от академического стиля.

Одной из особенностей языка Нурпеисова является переосмысление литературного казахского словаря в духе так называемой «народной этимологии». Развитию этой особенности способствовало тесное общение казахов с русским народом. Под термином «народная этимология» понимается намеренное коверкание слов с целью передачи восприятия индивида из народа. С целью воссоздания реальной действительности описываемого времени, автор в тексте активно использует графоны. Графон представляет собой умышленное, стилистически релевантное искажение орфографической нормы, служащее для отражения индивидуальных особенностей речепроизношения персонажей. Так, в трилогии «Кровь и пот» присутствуют такие графоны, как «промсол» (искаженное от промысел, так говорили рыбаки), «дакмент» (искаженное от документ), «болыс-ага» (искаженное от волостной). Федора казахи называют Шодыром и т.д. Графически искажено Нурпеисов А. оформляет речь не только казахов, но и русских. Например, речь урядника, прибывшего в аул по делу Калена:

- Таксыр, кош келдің!

- Раки-мет!..

Аткөлігің аман ба?

- Раки-мет!.. (Нурпеисов Ә., 1973: 92).

В данном случае посредством графического искажения казахского слова «рахмет» («спасибо») выражается незнание урядником казахского языка и некоторое пренебрежение.

Вне зависимости от статуса и социального положения герои (казахи) трилогии «Кровь и пот» используют в своей речи сложные обороты, пословицы и поговорки, говорят на возвышенном, красивом, богатом языке. И эта особенность казахов, отраженная в произведении, свидетельствует о том, что любой кочевник в степи, независимо от своего социального положения хорошо владел ораторским искусством. У казахов было развито устное творчество, они огромное значение придавали искусству речи. Достоинство степняков, прежде всего, оценивалось по искусству красноречия.

Однако переводчику Казакову было совершенно непонятно, почему необразованный простолюдин говорил подобным образом. В силу различий этнокультурных особенностей, менталитета представителей ИТ и ПТ переводчик не стал воссоздавать специфические особенности исходного текста, так как это шло вразрез с его культурой. В результате принятого им решения при переводе происходила элиминация

этнокультурной специфики казахского народа. Например, в нижеприведенном отрывке переводчик не передает красноречивую речь одного из героев романа – бедняка Мунке. Его речь: «*Бұтаға қорғалаған торғайдай бір бала шырылдап кеп бауырымызға тығылған екен...*» (звонко плача, ребенок юркнул в наши объятия, словно птенец, спрятавшийся в ветвях) – просто опускается.

Бұл сенің жесірің болса, менің балдызым. Әйелімнің туған сіңілісі. Бұтаға қорғалаған торғайдай бір бала шырылдап кеп бауырымызға тығылған екен... (Нурпеисов Ә., 1973: 159).

– *Если она ваша жесир, – натуживишись, закричал Мунке, – то она мне свояченица! Она сестра моей жены!* (Нурпеисов А., 2010: 137).

Помимо речи, особое внимание следует обращать и на качества, определяющие индивидуальность человека, – психологические и духовные. Более того, человек обладает голосом, своеобразным телосложением и использует определенные жесты, иными словами, важны и его внешние качества. В целом, изображение автором внешнего вида персонажа для раскрытия его духовного облика является традиционным литературным приемом.

Внешность человека в художественном произведении выполняет самые различные функции. Описание внешности индивида может выполнять функцию характеристики личности, может быть символом и указателем духовности, социального положения и даже определять этническую принадлежность. Описание внешности персонажа всегда является одним из средств раскрытия характера. Интересные исследования по данному вопросу проводил С.И. Яременко в книге «Внешность человека в культуре». В этой работе он рассматривает такие важные аспекты внешности, как символичность тела человека, одежды, включая национальный костюм, как «как сосуд социальных содержаний» (Яременко С.И., 1997).

В казахской культуре головные уборы казахских женщин, помимо основного назначения, выполняли еще и социальную функцию, указывали на семейное положение хозяйки. При описании казахских женщин А. Нурпеисов в трилогии «Кровь и пот» применяет метонимию «Ақ жаулықтар» (головной убор замужней женщины–казашки из белой материи, оставляющий открытым только лицо).

Интересен тот факт что, с давних времен у казахов было особое отношение к головным уборам. По головному убору определяли и благосостояние человека. Так, у Нурпеисова знатный

богатый человек носит шапку из лисьего меха: *Таңірберген де өзінің айтқанынан ағасының шықпасын білді. Қамшысы мен түлкі тымағын алды да, түрегелді (түлкі тымақ – шапка из лисьего меха, так же бывали тымаки из овчины)* (Нұрпейісов Ә, 1973: 73).

При описании образа Акбалы, одной из главных героинь трилогии, автор создает нежный образ женщины в казахском национальном костюме:

Ишке Ақбала кірді. Басында ақ жаулық. Үстінде қынамалы көк мақпал қамзол. Ақ торғын көлектің етегі малынып, сызыла басып кеп қонақтың алдына шашақты жібек дастархан жайды (Нұрпейісов Ә, 1973: 249).

Вошла Акбала, принаряженная. На голове ловко сидел белый жаулық, белое платье до полу, синяя плюшевая безрукавка в талию (Нурпейісов А, 2010: 227).

Содержание художественного текста не может быть одинаковым для читателей всех эпох. Отдаляясь от времени своего создания, оно может звучать иначе, так как каждое поколение читателей, воспитанных в своей культурной среде, будет по-новому воспринимать авторское послание: какие-то идеи и эмоции обретут иной оттенок, какие-то будут и вовсе непонятыми. Данная закономерность объективно определяет трудность в понимании написанного в прошлых веках текста читателями нового поколения. Интерпретация художественного текста всегда связана с социальным опытом читателей. Их принадлежность к разным слоям общества и системам оказывает влияние на толкование знаков и символов текста: «Смысловая интерпретация сигнала может зависеть от социального опыта коммуниканта, который в свою очередь детерминирован рядом социальных факторов, в том числе принадлежностью к различным социально-историческим информационным» (Моисеева И.Ю., Махрова Е.И., 2009: 27).

Особенностью трилогии «Кровь и пот» является не только ее историческая отдаленность от наших дней, но и то, что в ней описываются разные периоды казахской жизни. Так, в первом романе изображается патриархальная казахская жизнь, во второй описывается революционный период, а в третьей описывается гражданская война, приход советской власти. Этнокультурная идентичность казахского народа выступает в данном случае как универсалия бытия и сознания. Меняется бытие и сознание, меняется и национальная идентичность. В этой связи при предпереводческом анализе важно обратить внимание на то, что в трех романах идентичность в

силу обстоятельств является неидентичной. Казах, пытаясь выжить в суровых условиях, идет на определенные действия, меняются их взгляды, образ жизни, и при переводе этнокультурная идентичность должна быть показана как форма психологической адаптации.

Выводы

Использование этнологического метода исследования в процессе перевода художественного произведения способствует выявлению важных культурно значимых особенностей исходного текста, а также позволит выработать стратегию перевода и выбрать наиболее эффективные приемы и методы.

В работе с текстами с высокой этнокультурной идентичностью этнологическое исследование должно составлять основу предпереводческого анализа. В этой связи, предлагается следующая схема этнологического исследования художественного произведения, нацеленная на выявление этнокультурной информации исходного текста на этапе предпереводческого анализа:

1) Экстралингвистические факторы:

– анализ творческого пути автора, его биографии;

– применение биографического метода, составление анкеты на каждого героя произведения для фиксации таких фактов, как вероисповедание, этническая принадлежность, культурные особенности, ценности, ментальность, внешность;

– анализ этнокультурной идентичности как универсалия бытия и сознания, (меняется бытие и сознание, меняется и этнокультурная идентичность), учет времени создания текста и периода исторического развития.

2) Лингвистические факторы:

– исследование языкового самосознания автора произведения в духе народной этимологии. (фразеологические единицы, пословицы и поговорки, диалектизмы, вульгаризмы и всякого рода отступления от академического стиля);

– исследование языка героев литературных текстов, выявление роли языкового самосознания через особенности речевого поведения персонажей – представителей определенных социальных и этнических групп;

– исследование качеств, определяющих индивидуальность человека, – психологические и духовные;

– изучение невербальных элементов ИТ и их отношений с вербальными.

Литература

- Анастасьев Н. Небо в чашечке цветка. Абдижамил Нурпеисов и его книги в мировом литературном пейзаже. – Алматы: Олке, 2004. – 304 с.
- Клишина О.С. Методология этнологического исследования художественных текстов (на примере творчества А.Н. Островского, Н.С. Лескова и А.П. Чехова). Дисс. на соис. учен. степ. д.и.н. – Москва, 2013.
- Кулибина Н.В. Художественный текст в лингводидактическом осмыслении: дис. д-ра пед. наук. – Москва, 2001. – 328 с.
- Лунин И.И., Старовойтова Г.В. Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – Спб., 1991. – № 6. – С. 6-14.
- Маданова М.Х., Машакова А.К. Мир А. Нурпеисова. – Алматы, 2006. – 164 с.
- Моисеева И.Ю., Махрова Е.И. Лингвистические и экстралингвистические причины неадекватности понимания текста // Вестник ОГУ.– 2009. – №5.
- Никитина С.Е. Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре // Язык и личность. – Москва, 1989.
- Нурпеисов А. Кровь и Пот (Сумерки). – Москва, 2010.
- Нурпеисов А. Возвышая наши святыни. Статьи, очерки, эссе / Сост. Г. Бельгер. – Алматы: Онер, 1996. – 432 с.
- Нурпеисов А. И был день...и была ночь... – Москва: Худож. лит., 2017. – 184 с.
- Нурпеисов Э. Қан мен тер [Текст]. – Алматы: Жазушы, 1973. – 840 с.
- Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – Москва, 2000. – 208 с.
- Филиппова Е.И. Художественная литература как источник для этнографического изучения города. – СЭ, 1986.– №4. – С. 26-37.
- Яременко С.И. Внешность человека в культуре. Дисс. на соис. учен. степ. д.ф.н. – Ростов-на-Дону, 1997.
- Zhussupova A., Ashimkhanova S. Russian-Kazakh literary relations: The influence of Russian realism on the development of A. Nurpeisov's writing // Man in India. – 2017. – Vol. 97. – Iss. 11. – 207–219p.

References

- Abdizhamil Nurpeisov. (1973) Qan men Ter. [Blood and Sweat].Almaty: Zhazushy, 1973. 840 p. (In Kazakh)
- Abdizhamil Nurpeisov. (2010) Krov' i Pot (Sumerki). [Blood and Sweat (Twilight)].Moscow, 2010. (In Russian)
- Anastas'ev N. (2004) Nebovchashechkvetka. Abdizhmil Nurpeisovi ego knigi v mirovomliteraturnompeizazhe. [Abdizhamil Nurpeisov and his books in the world literature landscape]Almaty: Olke, 2004. – 304 p. (In Russian)
- KlischinaO.S. (2013) Metodologiya etnologicheskogo issledovaniya hudozhestvennyh tekstov (naprimeretvorchestva A.N. Ostr-ovskogo, N.S. Leskovai A.P. Chehova) [Methodology of ethnological research of literary texts (on the example of works of A.N. Os-trovskiy, N.S. Leskov and A.P. Chehov)]. Moskva: Dis. thesis, 2013. (In Russian)
- Kulibina N.V. (2001) Hudozhestvennyitekstvlingvodidacticheskomosmyslenii.[Literary text in linguodidacticcomprehension] Moskva: Dis. thesis, 2001. – 328 p. (In Russian)
- Lunin I.I., Staravoitova G.V. (1991) EtnicheskiestereotypymuzhskogoIzhenskogopovedenia. [Ethnical stereotypes of male and female behaviour] Spb., 1991. № 6. – p. 6-14. (In Russian)
- MadanovaM.H., Mashakova A.K. (2006) Mir A. Nurpeisova. [The world of A. Nurpeisov] Almaty, 2006. – 164 p. (In Russian)
- Mechkovskaya N.B. (2000) Sotsialnaya lingvistika. [Social linguistics] Moskva, 2000. – 208 p. (In Russian)
- Moiseeva I.Y. Mahrova Y.I. (2009) Lingvisticheskie iekstralingvisticheskieprichinyneadekvatnostiponimaniyateksta [Linguis-tic and extra-linguistic reasons of an inadequacy of the text comprehension]. Vestnik of OSU, 2009.№5. (In Russian)
- Nikitina S.Y. (1989) Yazykovoесоznanie i samosoзнание lichnosti v narodnoi kulture. [Linguistic consciousness and self-aware-ness of a person in people's culture]. M.: Yazykilichnost', 1989. (In Russian.)
- NurpeisovA. (1996) Vozvyshayanashisvyatyni. [Elevating our shrines] Stat'i, ocherki, essey/ sost. G. Belger. Almaty: Oner, 1996. – 432 с. (In Russian)
- Nurpeisov.A. (2017) Ibylden'...ibylanoch. [There was a day and there was a night]Moskva: hudozh.. lit., 2017. – 184 p. (In Rus-sian)
- Philippova Y.I. (1986) Hudozhestvennaya literatura kak istochnik dlya etnographicheskogo izucheniya goroda [The Fictionas the source for ethnographic study of a city]. SA, 1986. №4. 26 –37 p. (In Russian)
- Yaremenko S.I. (1997) Vneshnost' cheloveka v culture. [Appearance of a person in culture] Rostov-na-donu: Dis. thesis, 1997. (In Russian)
- Zhussupova A., Ashimkhanova S. (2017) Russian-Kazakh literaryrelations: Theinfluence of Russian realism on the develop-ment of A. Nurpeisov's writing. India: Man in India, 2017. Vol. 97. 207 – 219 p. (In English)

4-бөлім
МӘДЕНИЕТ

Section 4
CULTURE

Раздел 4
КУЛЬТУРА

¹А.К. Омарова , ²А.Е. Султанова ,

¹к. иск. н. доцент, ведущий научный сотрудник, ²магистр иск. н., младший научный сотрудник
Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова НАН РК,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: aklima_omarova@mail.ru; asem.oboe@mail.ru

НАЦИОНАЛЬНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СОВРЕМЕННОЙ КЛАССИКИ

Аннотация. В статье поэма А.В. Асламаса «Песни предков» (1968 г.) представлена как один из ярких примеров музыкального наследия чувашской культуры XX-ого века. Данное произведение посвящено выдающемуся гобоисту рубежа XX-XXI-ого вв. – А.С. Любимову, который явился и первым его исполнителем. Это посвящение позволило показать ряд других произведений, также посвящённых этому музыканту, и сфокусировать внимание на факторах, обусловивших их появление. В качестве определяющего фактора обозначен высокий статус исполнителя, деятельность которого многогранна и успешна: А.С. Любимов – не только известный солист-гобоист, исполнительское мастерство которого зафиксировано в многочисленных записях (более 100), артист оркестра и камерных составов, но и маститый педагог, воспитавший плеяду учеников, которые, в свою очередь, обрели признание. Использование музыкальных особенностей (прежде всего, ритмических и звуковысотных), подчёркивающих национальный колорит, также не случайно, поскольку Народный артист РФ (1993 г.) А.С. Любимов, достойно представляя свою культуру, ранее был удостоен звания Народного артиста Чувашской АССР (1976 г.). Данное произведение для гобоя входит в список обязательных произведений для учащихся музыкальных заведений (среднего и высшего звена) в границах постсоветского пространства. Поэма А.В. Асламаса «Песни предков» имеет свои отличительные особенности, нюансы исполнения, которые подробно анализируются и описываются в данной работе.

Ключевые слова: чувашская музыка, поэма, особенности исполнения, гобой.

¹A.K. Omarova, ²A.E. Sultanova,

¹Candidate of Art Sciences, A/Professor, Senior scientific researcher ²Master of Art,
Scientific assistant Auezov Institute of Literature and Art NASc RK,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: aklima_omarova@mail.ru; asem.oboe@mail.ru

The national identity of modern classics

Abstract. The poem by A.V. Aslamas “The song by ancestors” (1968) is presented in this article as one of striking examples of musical heritage of the XXth century Chuvash culture. This work is devoted to the outstanding oboist of the XX-XXIst centuries boundary – A.S. Lyubimov, who was also it’s first performer. This dedication allowed to designate some other works which are also devoted to this musician and to focus attention on the factors which caused their emergence. Definitely, there is a high status of the performer whose activity is various and successful: A.S. Lyubimov is not only the famous soloist-oboist whose mastery is recorded in numerous records (more than 100), the actor of orchestra and chamber structures, but also the venerable teacher who brought up a group of pupils which, in turn, have found recognition. Use of the musical features (first of all, rhythmic and sound high-rise) emphasizing national color is also non-accidental as the People’s artist of the Russian Federation (1993) A.S. Lyubimov, adequately representing it’s culture, earlier ranked the title of the People’s artist of the Chuvash ASSR (1976). This work for an oboe is included into the list of obligatory works for pupils of secondary and higher musical institutions in post-Soviet countries. It has it’s own distinctive features, nuances of performing which are in detail analyzed and described in this work.

Key words: Chuvash music, poem, features of execution, oboe.

¹А.К. Омарова, ²А.Е. Султанова,

ҚР ҰҒА М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының

¹доценті, өнертану ғ. к., жүргізуші ғылыми қызметкер, ²кіші ғылыми жұмыскер, өнер ғылымдарының магистрі, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aklima_omarova@mail.ru; asem.oboe@mail.ru

Заманауи классиканың ұлттық өзгешеліктер

Аңдатпа. Мақалада А.В. Асламаның «Песни предков» поэмасы ХХ ғасыр чуваш мәдениетінің, ән өнерінің жарқын мұрасы ретінде баяндалады. Поэма ХХ-ХХІ ғасырдың көрнекті өкілі, гобоист А.С. Любимовқа арналып жазылған. А.С. Любимов – аталған поэманың алғашқы орындаушысы. Бұл арнау музыкант аталмыш өнерпазға арналған басқа да туындыларды анықтауға және олардың шығуына әсер еткен факторларды назарға алуға себеп болды. Айқын, әрі анықтаушы фактор ретінде көпқырлы орындаушының жоғары мәртебесі, шеберлігін атауға болады. А.С. Любимов – орындау шеберлігі көптеген (100-ден аса) баспа беттерін қамтитын үздік орындаушы, оркестр және камералық құрамда өнер көрсеткен артист, белгілі солист-гобоист ғана емес, әлемге танылған жүздеген шәкіртті оқытқан марқасқа педагог. Ұлттық калориттен хабар беретін музыкалық (әсіресе ритмикалық және жоғары дыбысты) орындауы ерекше РФ Халық әртісі (1993) А.С. Любимовтың 1976 жылы Чуваш АССР Халық әртісі атағын алуы да кездейсоқ емес. Аталмыш өнер туындысы посткеңестік кеңістіктегі музыкалық (орта және жоғары) білім беру орындарының студенттері оқу міндетті шығармалардың қатарына кіреді. Зерттеу жұмысында шығарманы орындау ерекшеліктері, басқа шығармалардан айырмашылығы толық сипатталып, зерттеледі.

Түйін сөздер: чуваш музыкасы, поэма, орындау ерекшеліктері, гобой.

Введение

Каждый инструмент оркестра при исполнении музыкального произведения имеет своё особое звучание, свои нюансовые оттенки, свою специфику, которые в общем звучании и создают прекрасную музыку, оставляющую эмоциональный след в душах слушателей. Тем интереснее определить роль и значение каждого отдельного инструмента. Границы нашего научного интереса чётко определились уже в годы начального образования, когда был выбран такой замечательный, красивый и специфический инструмент, как гобой.

Гобой – один из древнейших музыкальных инструментов. Начиная со времен Древних Египта и Греции, предки гобоя – авлосы и тибии – неизменно пользовались успехом у музыкантов и публики как сольные и ансамблевые голоса. В Средневековье и Новое время предшественники гобоя: шалмеи, чиарамеллы, пиффеи – применяются для музыкального сопровождения религиозных обрядов, массовых народных праздников и светских мероприятий во дворах знатных особ.

В XIX веке, благодаря революции Т. Бема в области конструирования деревянных духовых инструментов, гобой фактически обрел свой современный облик и был избавлен от многих «технических» несовершенств, сказывавшихся на качестве его интонации, тембре и виртуозном потенциале. К ХХІ-му веку как сольный инструмент гобой, наряду с флейтой и кларнетом, об-

рёл среди духовых инструментов один из наиболее обширных и оригинальных репертуаров. И этот репертуар продолжает расти. Современные композиторы по-прежнему склонны воспринимать тембр гобоя, как один из наиболее ярких и выразительных сольных голосов и создают для него сочинения, все более отличающиеся своей технической и художественной сложностью. Это обуславливает ситуацию, при которой требования к техническому уровню исполнителей на гобое неизменно растут, а, следовательно, методическая база обучения профессиональных гобоистов должна постоянно совершенствоваться (Berezin, 2000).

Гобойная школа, основанная в России ещё в начале ХХ-ого века, продолжала развиваться и в советские времена. И в дальнейшем она распространила своё влияние, заложив основы национальных гобойных школ на территориях всех советских республик. Отмечая развитие школы исполнительского искусства на гобое на постсоветском пространстве, нельзя не отметить основную фигуру, повлиявшую на её развитие и становление. И.Ф. Пушечников – именно тот человек, на чьих методиках строилась вся школа игры на духовых инструментах. Первые переделки различных произведений, основные упражнения, направленные на дыхание и развитие техники, были также написаны именно Иваном Федоровичем Пушечниковым. На сегодняшний день мэтрами школы гобоя являются его ученики, прославившиеся своим мастер-

ством не только в странах СНГ, но и далеко за её пределами. Среди них особенно хотелось бы отметить Любимова Анатолия Сергеевича. Этот выбор обусловлен множеством заслуг известного гобоиста¹.

Эксперимент

Любимов Анатолий Сергеевич является одним из ярких представителей музыкальной классической школы. Исполнителей на гобое, которые пользовались колоссальным успехом, было не так уж и много, и в наше время их тоже не большое количество, поэтому особенное удовольствие доставляют записанные А. С. Любимовым произведения разных эпох и стилей достаточно в большом объеме. Он пользуется заслуженным успехом и авторитетом, как мастер исполнительского искусства на гобое. Мастер начал своё восхождение на музыкальный Олимп в советское время и в своём творчестве продолжил традиции классической русской музыкальной культуры. И сейчас его имя широко известно мировому музыкальному сообществу далеко за пределами России. И не удивительным является тот факт, что именно ему посвящали свои произведения советские композиторы. Специально для А. С. Любимова чувашскими композиторами были созданы такие произведения: Концерт для гобоя с оркестром и поэма «Песни предков» А. Асламаса, Концерт-симфония, Сюита для гобоя и «Три чувашских наигрыша» для гобоя соло М. Алексеева, Концертино А. Васильева, Концертное рондо В. Ходяшева. Российскими фирмами звукозаписи было выпущено восемь дисков с музыкальными произведениями в исполнении А. С. Любимова, два из них были переизданы в Японии. (Рисунки-1,3).

Вся жизнь Анатолия Сергеевича Любимова связана с Чувашией – это его малая родина, это его родные места. Он родился 22 марта 1941 года в селе Новые Айбеси Алатырского района Чувашии. О своей красивой фамилии он рассказывал так: «Есть старая семейная история. В Симбирской губернии в царские времена проводилось мероприятие, которое сейчас называется «конкурсом красоты». Но тогда выбирались не толь-

ко самые красивые женщины, но и мужчины. Прошедшие отбор мужчина и женщина затем составляли пару. На одном из конкурсов присутствовал царь, мнение которого при определении победительниц и победителей было решающим. И мой прапрадед попал в число царских любимцев. Когда чувашам начали давать фамилии, это обстоятельство вспомнилось, так появилась фамилия «Любимов».

Рисунок 1

Будучи выпускницей класса «гобая» именно этого гобоиста-педагога в РАМ им. Гнесиных, мы проводили много времени вместе в музыкальном классе и вне его стен, обучаясь и обща-

¹ Народный артист РФ (1993), Заслуженный артист (1986), Народный артист Чувашской АССР (1976), Лауреат Государственной премии Чувашской АССР Рим. К. Иванова (1983), Лауреат Международного конкурса в Будапеште – 1-я премия (1970), Лауреат Международного конкурса в Москве – 3-я премия (1967), Лауреат Всесоюзного конкурса в Ленинграде – 2-я премия (1963).

ясь с именитым маэстро, поэтому хочется особо отметить его человеческие качества: доброта, искренность, отзывчивость, проявление заботы к каждому из своих подопечных – все эти черты характера присущи прекрасному музыканту. Каждое занятие открывало новые горизонты в понимании классической музыки, и возникал новый взгляд на то или иное сочинение. Делясь своими мыслями, наблюдениями, взглядами, профессор опирался не только на свой практический и жизненный опыт, но и подбирал индивидуальный «ключик» к сердцу каждого из своих учеников. Особо следует отметить, что отличительной чертой маэстро является перфекционизм, который проявлялся в его требовательности ко всему: на протяжении всего занятия могли работать только над «правильным» звучанием одного звука до момента достижения нужного результата, до доведения каждого звука до совершенства. Одухотворённые, излучающие свет глаза профессора невозможно забыть даже спустя несколько лет. Вспоминается курьёзный случай, о котором рассказывал маэстро. Вместе со своим товарищем-пианистом Пушечниковым Владимиром Ивановичем (сын Пушечникова И. Ф., в настоящее время Владимир Иванович – профессор РАМ им. Гнесиных, бывший концертмейстер Большого театра) А. С. Любимов принимали участие в 1970-ом году в Международном музыкальном конкурсе в Будапеште. Перед выступлением друзья-музыканты поспорили о том, получит ли Анатолий Сергеевич первое место. Проигравший должен был искупаться в фонтане в центре города в концертном костюме. Так вот, А. С. Любимов стал лауреатом первой премии этого конкурса, что, в свою очередь, говорило о его победе в этом дружеском споре.

История становления и развития чувашской классической музыки неразрывно связана с историей советской и российской музыки, которые, в свою очередь, корнями уходят в народное искусство, фольклорную музыку. В своём развитии на протяжении XX-ого века чувашская музыкальная школа в целом, и гобойная школа в частности, преодолела все изменения, абсолютно соответствуя этапам развития и мировой, и советской классической музыки.

А. В. Асламас является наиболее яркой личностью музыкальной культуры чувашского народа. На его счету множество крупных произведений: «Чувашская рапсодия для фортепиано с оркестром» (1954 г.) – яркое программное сочинение, раскрывающее национально-самобытные образы; оперы – «Священная дубрава», «Пре-

рванный вальс», «Сеспель», «Вера Сарьялова», «Саламби», вокально-симфоническая поэма «Памяти поэта» (1956 г.), балет «Нарспи и Сетнер», поэма «Песни предков» (1968 г.) для гобоя и камерного оркестра (1976 г.), два концерта для фортепьяно с оркестром, кантаты, оратории, концерты для гобоя, трубы, хоровые и сольные песни и т. д. На путь становления его как композитора большое влияние оказали чувашские народные песни, что ярко отражается во всех его сочинениях.

Анисим Васильевич Васильев – настоящая фамилия композитора, которую он заменил псевдонимом Асламас по названию своих родных мест, где он родился.

Такие яркие представители чувашского народа, как А. С. Любимов и А. В. Асламас, продолжая традиции своего народа, создавали музыкальные сочинения, искусно используя мотивы, мелодику и приёмы чувашской народной музыки. Вторая половина XX-ого века – это время наивысшего взлёта чувашской музыки, связанное с развитием культурной инфраструктуры республики, как раз то время, когда творили эти выдающиеся музыканты. (Рис-2)

Результаты и обсуждение

Остановимся на одной из пьес, посвящённых А. С. Любимову, которая была написана советским композитором Анисимом Васильевичем Асламасом². Об этом произведении было много упоминаний в печати, музыкальные критики того времени отмечали особенности поэмы, её интересную тему, традиционные и новаторские воплощения этой темы обращения к народным истокам.

Вот, например, что писали об этой пьесе в одной из статей: «... поэма «Песни предков» давно перешагнула границы СССР и стала достоянием многих народов мира» (Chistaykov, 2000). Выбор именно этого произведения обусловлен несколькими факторами, одним из которых является актуальность и популярность данного сочинения среди исполнителей. Также немаловажным фак-

² Член Союза композиторов СССР с февраля 1952 г., награждён девятью медалями: «За боевые заслуги», «За освобождение Варшавы», «За взятие Берлина» и др. В 1974 г. награждён Почётной грамотой Президиума Верховного Совета РСФСР. Ему присвоены почётные звания заслуженного деятеля искусств Чувашской АССР (1970) и заслуженного деятеля искусств РСФСР (1976). В 1984 г. А. В. Асламас награждён Почётной грамотой Президиума Верховного Совета Чувашской АССР.

тором является и то, что поэма включена в программу обязательного исполнения на музыкальных конкурсах последних десятилетий.

Рисунок 2 – Анисим Асламас с Анатолием Любимовым после премьеры концерта для гобоя с оркестром в ЧМУ им. Ф.П. Павлова. Май 1979 г.

Рисунок 3 – Диск с записью “Песен предков” был выпущен и в Японии.

Поэма написана для гобоя и камерного оркестра, что уже говорит о её масштабности. Произведение отличается своим насыщенным колоритом и яркими народными мотивами. Ритмические рисунки, встречающиеся по большей части в народной музыке, и частая смена размера ($3/8+2/8+4/8+2/8+3/8...$) также являются отличительной чертой данного сочинения. Вышеуказанный ритмический рисунок очень близок и к казахским кюям «шертпе», и к народным песням. Что касается песен, их размер определяется количеством слогов.

Характерная особенность состоит в его многомерных связях с чувашским фольклором, хотя автор не прибегает к цитированию народных мелодий и не имитирует звучание народного ин-

струментария. При этом композитор использует приёмы самой современной композиторской техники.

Автору этой статьи посчастливилось получить знания и перенять навыки исполнения произведений у самого А. С. Любимова. Особенно ценными являются полученные пожелания по некоторым нюансам исполнения и звучания гобоя в поэме «Песни предков», которые, в свою очередь, маэстро получил от композитора.

Поэма начинается со вступления струнных на «р», к 5 такту вступает гобой, синкопированный ритм и динамичное движение отличают данный отрывок (пример-1).

Пример-1

К 3 цифре звучит одна из основных тем данного сочинения. Тема звучит у гобоя, затем на долю позже звучит у струнных, напоминая канон. От исполнителя требуются хорошая цепкость пальцев, чёткая артикуляция и чувство ритма (пример-2).

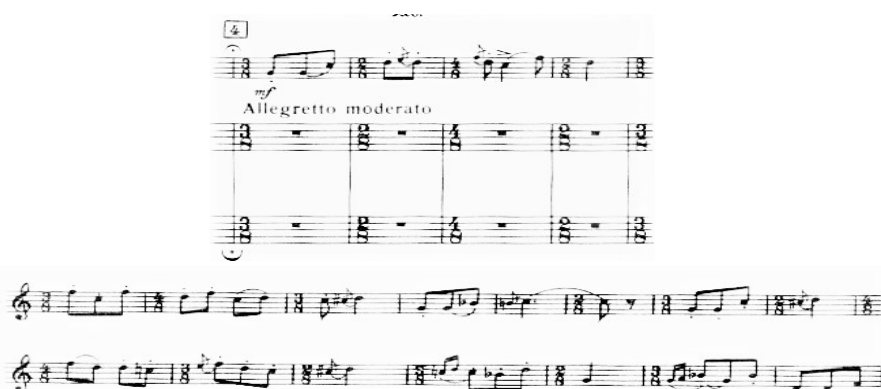

Пример-2

Сольная игра гобоя открывает 4 цифру, следует потактовая смена размера (пример-3). Цепкость языка и пальцев необходимы для хороше-

го исполнения. Нюанс «mf» позволяет гобоисту свободно осуществить атаку и, соответственно, указанные пожелания действительны в плане штрихов и артикуляции. Украшения в виде перечёркнутых форшлагов следует исполнять коротко и чётко. Также можно отметить интервальное движение квартами, что вполне типично

для чувашской народной музыки. «В северных районах Чувашии типично исполнение песен с перемещением 1-й половины на кварту и квинту вниз или вверх. В метроритмике широко применяется переменный размер. Распевание отдельных слогов, а также мелизмы не характерны» (Pyukhin, 2005).

Пример-3

Второе проведение вышеуказанной темы звучит в тональности субдоминанты уже с аккомпанементом, стремительно развиваясь.

В 6 цифре появляется новая тема в «Adagio», ходы в ч.4 можно заметить и здесь (пример-4). Каноничное развитие идёт сквозь всю поэму, чередуясь с быстрой темой.

Формапоэмы:
А В А₁ В₁ А
Пример-4

Чередуясь с кантиленной темой вновь звучит быстрая тема в игривом характере, будто соревнуясь с партией аккомпанемента. Следует придерживаться такого же ритмического напряжения в связи с потактовой сменой разме-

ра. В развитии тема охватывает более широкий диапазон, а также растёт в динамическом плане, что собственно и приводит к кульминации. К моменту кульминации основная быстрая тема звучит с партией сопровождения в унисон, но, плавно переходя в канон, поэма заканчивается на «напряжённой» ноте при указанном нюансе «ff». Есть негласное правило духовиков, которое связано с нюансами: для получения отмеченным автором нюанса «f» – следует исполнять «mf», «р» – «mp», т. е. на один нюанс меньше или больше написанного. Но в данном случае следует исполнить «fff», указанное композитором, для получения «ff», что поможет подчеркнуть характер сочинения.

В целом сочинение написано в удобном для исполнителя регистре и тональности. Основной сложностью является работа над артикуляцией и мелкой техникой. Для преодоления ритмических сложностей нужно прочувствовать метровую пульсацию поэмы, так как в быстром темпе вести счёт будет сложнее, и можно будет опираться только на внутреннюю пульсацию. Чтобы достичь хорошей ансамблевой игры, что будет способствовать строениям длинных фраз, гобоисту следует хорошо знать партию аккомпанемента и «дышать» вместе с пианистом.

Можно отметить, что данная поэма отличается своим колоритом и динамичным развитием. Народные чувашские мотивы, которые доволь-

но-таки близки казахским, помогают отечественным исполнителям в понимании и осмыслении данного сочинения. Также очень важным является факт посвящения исследованного произведения выдающемуся музыканту с мировым именем – А.С. Любимову. Популярность поэмы А.В. Асламаса «Песни предков» среди исполнителей разного возраста и её география безграничны. Творчество А.В. Асламаса не забыто, его произведения исполняются в концертных залах многих стран. Вот и в Германии в 2009-м году, отмечая юбилей А.В. Асламаса, его потомки вспомнили поэму «Песни предков». «На последнем концерте в Германии внуки А.В. Асламаса, как и в Чебоксарах, исполняли “Песни предков” своего деда в переложении для скрипки и фортепиано Алексея Асламаса (внук Анисима Асламаса). Это произведение А.В. Асламасом было написано для гобоя с камерным оркестром и посвящено лауреату международных конкурсов Анатолию Любимову. В исполнении всемирно известного гобоиста оно было записано Всесоюзной фирмой грампластинок “Мелодия”. Диск с записью “Песен предков” был выпущен и в Японии. Это произведение А. Любимов играл в США и других странах мира. Внуки А.В. Асламаса по-новому взглянули на известное произведение, они раскрыли иные его грани, и поэма зазвучала как далёкий сокровенный напев, приходящий к нам из архаической глубины веков, но воспринимающийся психологически очень близко, современно» (Макарова, 2009). Отличительным свойством всей чувашской музыки стало её свежее звучание, связанное с использованием народного мелоса.

Во второй половине XX-ого века новая чувашская музыка включилась в общий процесс развития российского искусства, отражая все её тенденции, течения и направления как авангардные, так и постмодернистские. Появляются сочинения чувашских авторов, демонстрирующие

как влияние новых композиционных техник, так и появление индивидуальных творческих методов, стилевых особенностей, связанных с национальной характерностью. Таким выдающимся чувашским деятелям культуры, как А.С. Любимов и А.В. Асламас, пришлось пройти сложную, но богатую событиями и успешную творческую дорогу. Их творчество в Чувашии получило огромный резонанс при жизни, востребовано в исполнительской практике (их произведения исполняются лучшими коллективами Чувашии) как на республиканском, так и на общероссийском и мировом уровнях, и продолжает жить и волновать по сей день.

Заключение

Таким образом, XX-й век обозначил некий рубеж в истории человечества, а значит, и в истории культуры и музыки всех народов. Особенно это касается стран и народов постсоветского пространства. Поэтому культурологи, в целом, и музыковеды, в частности, обозначают наше время, как новый или новейший этап в развитии искусства и музыки. Новейшая история музыки уже связана с процессами компьютеризации музыки. Новая музыка стала одной из центральных проблем зарубежного и отечественного музыкознания как в XX-ом веке, так и в наши дни. Естественно, напрашиваются параллели в истории развития казахстанского музыкального искусства. Наша отечественная музыкальная культура проходит те же пути развития и совершенствования, какие наметились и определены в мировой практике. Проследить за особенностями развития музыкального искусства Казахстана, исследовать произведения казахстанских композиторов последних десятилетий – это очень интересная и перспективная задача для молодого учёного, в планах которого намечено осуществление и решение этих задач.

Литература

- Березин В.С. Духовые инструменты в музыкальной культуре. – М.: Музыка, 2000. – 115 с.
 Чистяков А.Л. Музыка и время. – Чебоксары, газета «Современная Чувашия», №34 (190) от 06.09.2000.
 Илюхин Ю.А. <http://www.belcanto.ru/chuvash.html>, 2005.
 Макарова С. Концерт «чешских» внуков чувашского композитора А.В. Асламаса. – Сайт Министерства культуры Чувашии от 05.09.2009.
 Давыдов В.П. Гобой в инструментальной музыке XVIII века. Дисс. на соиск. уч. ст. к. иск. – Москва, 2002. – 195 с.
 Данскер И.М. Обучение гобоистов в детских музыкальных школах и училищах. – Л.: «Музыка». Ленингр. отд., 1968. – 90 с.
 Диков Б.А. О дыхании при игре на духовых инструментах. – М.: Музгиз, 1956. – 80 с.
 Ниман Т. Школа игры на гобое. – М., 1935. – 105 с.

Пушечников И.Ф. Музыкальный звук гобоиста как основа художественной выразительности. Методика обучения игре на духовых инструментах. – Вып. 4. – М.: Музыка, 1976. – 223 с.

Пушечников И.Ф. Особенности дыхания при игре на гобое. Вопросы музыкальной педагогики. – Вып. 10. – М.: Музыка, 1991. – 85 с.

Пушечников И.Ф. Искусство игры на гобое. – СПб.: «Композитор», 2005. – 93 с.

Ротуэлл Э. Техника гобоя. Пер. с англ. Методика обучения игре на духовых инструментах: (Очерки) / Под общ. ред. Ю.А.Усова. – Вып. II. – М., 1966. – 110 с.

Типовая учебная программа. Мастерство исполнителя. – Алматы, 2016. – 95 с.

Типовая учебная программа. Стилистики исполнения произведений композиторов Казахстана. – Алматы, 2016. – 140 с.

Усов Ю.А. Вклад педагога-музыканта в обучение игре на духовых инструментах. – М., 1998. – 126 с.

<http://doublereed.ru/oboe-gala>.

References

Berezin V.S. (2000) *Dukhovye instrumenty v muzykalnoi culture* [Brass instruments in musical culture]. M.: Muzyka, 115 p. (In Russian).

Chistyakov A.L. (2000) *Muzyka i vremya* [Music and time]. Cheboksary, gazeta “Sovremennaya Chuvashiya”, №34 (190). (In Russian).

Dansker I.M. (1968) *Obuchenie goboistov v detskih muzykalnykh shkolakh* [Training of goboists in children’s music schools]. L.: Muzyka, 90 p. (In Russian).

Dikov B.A. (1956) *O dyhaniipriigrenadukhovyykh instrumentakh* [About breathing when playing brass instruments]. M., 80 p. (In Russian).

Davydov V.P. (2002) *Gobo v instrumentalnoi muzyke XVIII veka* [Oboe in XVIIIth century instrumental music. Thesis for the Candidate’s Degree in Art History]. M., 195 p. (In Russian).

Ilyukhin Yu.A. (2005) <http://www.belcanto.ru/chuvash.html>. (In Russian).

Makarova S. (2009) *Kontsert “cheshskikh” vnukov chuvashskogo kompozitora A.V. Aslamasa* [Concert “of Chech” grandchildren of Chuvash composer A.V. Aslamasa]. Sait Ministerstva kultury Chuvashii. (In Russian).

Niman T. (1935) *Shkola igry na goboie* [Oboe Game School]. M., 105 p. (In Russian).

Pushechnikov I.F. (1976) *Muzykalnyy zvuk goboista kak osnova khudozhestvennoy vyrazitel'nosti. Metodika obucheniya igre na dukhovyykh instrumentakh* [The musical sound of the goboist as the basis of artistic expressiveness. Method of teaching the game on brass instruments]. M.: Muzyka, 223 p. (In Russian).

Pushechnikov I.F. (1991) *Osobennosti dyhaniya pri igre na goboie* [Features of breathing when playing oboe. Music pedagogy issues]. M.: Muzyka, 85 p. (In Russian).

Pushechnikov I.F. (2005) *Iskusstvo igry na goboie* [The Art of Playing Oboe]. SPb., 93 p. (In Russian).

Rotuall A. (1966) *Tekhnika goboia* [Oboe technique. Translation from English. Method of learning to play brass instruments: (Essays)/Under the general edition of Y.A. Usov]. M., 110 p. (In Russian).

Tipovaya uchebnaya programma (2016) *Masterstvo ispolnitelya* [Skill of the performer]. Almaty, 95 p. (In Russian).

Tipovaya uchebnaya programma (2016) *Stilistika i spoleniye proizvedeniya kompozitorov Kazakhstana* [Stylistics of performance of works of composers of Kazakhstan]. Almaty, 140 p. (In Russian).

Usov Y.A. (1998) *Vklad pedagoga-muzykanta v obuchenie igre na dukhovyykh instrumentakh* [Contribution of the teacher-musician in learning to play brass instruments]. M., 126 p. (In Russian).

<http://doublereed.ru/oboe-gala>.

СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS – МАЗМҰНЫ

1-бөлім Әдебиеттану	Section 1 Literary Criticism	Раздел 1 Литературоведение
<i>Abisheva U.K.</i> Theoretical concepts of feministic literary criticism of the second wave.....		4
<i>Азкенова Ж.К.</i> Н. Гоголь и А. Чехов. Два чиновника и два генерала		12
<i>Дәдебаев Ж.Д., Жусанбаева С.Б.</i> Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанының мәні мен мағынасы.....		20
<i>Isayeva L.Sh.</i> On Artistic Incarnation of Culture, Literature, and National Characters in James Morier’s Travel Books.....		30
<i>Кахарман Д.К., Жаксылыков А.Ж.</i> Функция макрообразов в романе Герольда Бельгера «Тюок су»		37
<i>Matay B.</i> An analysis of the aesthetic sense of red imagery art in Chinese poet He Jingzhi’s poetry		45
<i>Matay S.</i> The creative characteristics of Hejing’s poetry.....		52
<i>Нұрмаханова М.Қ., Мұсалы Л.Ж.</i> XX ғасырдың 50-60 жылдарындағы Қазақстандағы балалар әдебиеті (белгілі сыншы Қалжан Нұрмахановтың жазбалары бойынша)		60
<i>Aliyeva S.N.</i> British children’s literature and its role in formation of children’s personality		66
<i>Таттимбетова К.О., Әден Ж.</i> Интертекстуальность в творчестве И.П. Щеголихина		72
2-бөлім Тіл білімі	Section 2 Linguistics	Раздел 2 Языкознание
<i>Aitzhanova G.D., Turekhanova R.A.</i> Analysis of lexical antonyms in the german railway language and their classification		80
<i>Ауғали Е.</i> Орхон ескерткіштері тіліндегі дауыстылар ә/і және е («Тоникүк», «Күлтегін» ескерткіш мәтіндері негізінде).....		86
<i>Ахмедова З.Р.</i> Функциональные аспекты эвфемизмов в современном английском языке.....		92
<i>Мамедова Ф.З., Дулаева Э.З., Базылова Б.К.</i> Роль речевого этикета в межкультурной коммуникации.....		98
<i>Байшукурова Г.Ж., Иргебаева А.Б.</i> Дискурсивные ассоциаты (на материале произведений Л.Н. Толстого).....		106
<i>Balmagambetova Zh.T., Stenichkina T.V.</i> Linguocultural component of the kazakh-speaking inclusions.....		115
<i>Еңсебаева К.К.</i> Тарихи роман мәтініндегі парцелляция – ұтымды тәсіл.....		122
<i>Kurmanbek Y.D., Ibrayeva Zh.K.</i> Language preferences as a result of language socialization		130
<i>Sagyndykuly B., Kulzhanova B., Zhuzbayeva A., Ilyassova N.B.</i> Phono-morpho-semantic development of names associated with the human body		137

3-бөлім Тіл мен әдебиетті оқытудың әдістемесі	Section 3 Methods of teaching language and literature	Раздел 3 Методика преподавания языка и литературы
<i>Аязбаева Б.К.</i>		
Обучение языку на основе текста в условиях трехязычного образования.....		144
<i>Джолдасбекова Б.У., Жаппаркулова К.Н., Александрова О.И.</i>		
Инструментальные средства «Hot potatoes» как система оценки уровня развития мультимедийной компетентности будущих учителей русского языка и литературы.....		149
<i>Ерназарова З.Ш.</i>		
Етістіктің полифункционалды грамматикалық категорияларының когнитивті аспектісі		158
<i>Ignatova E.R., Tolmacheva D.S., Sadenova A.E., Zhou Jin Sheng</i>		
Reading as an aspect of intercultural communication in the process of teaching the Russian and Kazakh languages to foreign students.....		167
<i>Иманқұлова С.М., Аширова А.Т.</i>		
Оқулық білім берудегі негізгі құрал ретінде		174
<i>Кадырова Г.Р., Арзиева Е.Р.</i>		
К вопросу о формировании читательской грамотности студентов как будущих учителей-предметников.....		183
<i>Муминов С.О., Есимханова А.К.</i>		
Анализ художественной антропологии повести А.П. Платонова «Котлован» на уроках литературы		191
<i>Nurshaikhova Zh.A., Raimbekova A.A., Zuyeva N.Yu.</i>		
Acting art as applied aims in linguistics		197
<i>Chekina Y.B., Aldabrenkyzu L., Meirbekova M.M.</i>		
Interactive forms of teaching russian language: student academic and research conference and presentation of scientific project.....		204
4-бөлім Аударма теориясы	Section 4 The theory of translation	Раздел 4 Теория перевода
<i>Жусупова А.У., Ашимханова С.А.</i>		
Этнологическое исследование художественного текста на этапе предпереводческого анализа (на примере трилогии А. Нурпеисова «Кровь и пот»).....		212
4-бөлім Мәдениет	Section 4 Culture	Раздел 4 Культура
<i>Омарова А.К., Султанова А.Е.</i>		
Национальное своеобразие современной классики		220